

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2024. №6 (I)

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2024. №6 (I)

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2024. No 6 (I)

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2024

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН»

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

САРМУҲАРРИР:

Насриддинзода Эмомалӣ Сайфиддин | Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, узви вобастаи АМИТ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадриддинович | Доктори илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмахмад	Доктори илмҳои техникӣ, профессор
Солихов Давлат Қуватович	Доктори илмҳои физикаю математика, профессор
Сатторов Абдуманон	Доктори илмҳои физикаю математика, профессор
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Номзоди илмҳои химия, дотсент декани факултети химия
Валиев Шариф Файзуллоевич	Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор
Расулиён Қаххор Кучаров Аламхон	Доктори илмҳои таърих, профессор Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Дӯстов Ҳамрохон Чумаевич	Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муродов Мурод Низомова Тухфамо Давлатовна	Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Одинаев Фурқат Фарходович	Номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Сафарализода Хучамурод Қуддус	Номзоди илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ
Рачабов Имомиддин Ширинович	Номзоди илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ
Нуриддин Парвин Раймалихон	Номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсент
Ҳочиматова Гулҷехра Масаидовна	Доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Устоев Мирзо Бобочонович	Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумани ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ДМТ, 2024©

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Насриддинзода Эмомали Сайфиддин | Доктор юридических наук, член-корреспондент НАНТ, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадзода Сафармамад Муборакшо | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Доктор филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушукур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Шарофзода Рустам Шароф	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Ширинович	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддин Парвин Раймалихон	Кандидат политических наук, доцент
Ходжиматова Гулчехра Масаидовна	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2024

**TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY**

CHIEF EDITOR:

Nasriddinzoda Emomali Sayfiddin | *Doctor of Law, Corresponding Member of NAST, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadzoda Safarmamad Muboraksho | *Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich | *Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of Technical Sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of Physical and Mathematical Sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of Chemical Sciences, Dean of the Chemical Faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of Philological Sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, Associate Professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Sharofzoda Rustam Sharof	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of Law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, Associate Professor of the Department of the Political Science</i>
Nuriddin Parvin Raymalikhon	<i>Candidate of Politics, Associate Professor</i>
Hojimatova Gulchehra Masaidovna	<i>Doctor of Pedagogical Sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological Sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2024

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИВУ ЭСТЕТИКИИ УСЛУБИ ХИППИ ДАР ОРОИШИ САРУЛИБОС

Мукулмонова С.У.

Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Барои ҳар як тарроҳи сарулибос донишҷӯи хусусиятҳои бадеиву эстетикӣи услуби хиппи хело зарур аст. Шартҳои асосии услуби хиппи дар либос ин озодии интихоби он аст, ки баръакси шартҳои мудӣ муосир равона гаштааст. Маҳз дар он гуногунрангиву шодмонӣ мушоҳида мегардад, ки аз рангҳои дурахшон ва тарҳҳои бой иборат аст. Бисёр одамон ин услубро афзалтар медонанд, зеро он ба таври худ асли аст, ки дар ороиши сарулибос ҳамоҳангии муайянеро муқаррар мекунад.

Дар ин хусус бояд чанде аз хусусиятҳои услуби хиппиро номбар намоем:

- Матоҳои асли барои услубҳои маъмулии хиппи асосан табианд. Маводи дар чунин маҳсулот истифодашаванда гуногун буда, барои либосҳои табиноташон гуногун мувофиқанд;

- Гулдӯзӣ қисматҳои алоҳида дар либоси хиппи. Барои он ки либосҳои услуби хиппи дурахшон ва таъсирбахш бошад, дизайнерҳо тарҳҳои гуногунро таҳия мекунанд ва сипас онҳоро дар мошинҳои дарздӯзӣ гулдӯзӣ мекунанд. Онҳо, инчунин, баъзе тасвирҳоро бо канорҳои ранга оро медиҳанд, баъзан онҳоро ҳамчун илова ба либос ва дарзҳои паҳлӯӣ илова мекунанд;

- Рангҳои дурахшон дар услуби хиппи. Либосҳои услуби хиппи ба шарофати намунаҳои гулҳои бой ва чузҳои чашмас хеле таъсирбахш ба назар мерасанд. Баъзе маҳсулот дорои ҳама гуна ороиш ва нигориш мебошанд, ки бисёре аз ин либосҳо дорои симои мучаҳҳаз мебошанд;

- Лавозимотҳои иловагӣ дар услуби хиппи барои пурра кардани намуди зохирии инсон интихоби васеъ дорад, ки аз ҳама гуна ранг ва ороиши гуногун иборат аст;

- Ягонагии фардиат (индивидуальность) дар услуби хиппи бартарӣ медиҳанд, ки тарроҳон либосҳоро дар як услуб эҷод кунанд. Инчунин, дар ин услуб онҳое, ки худро бо намуди ғайриодӣ ва озод нишон додан мехоҳанд, аз лавозимоти гуногуни ороишӣ истифода мекунанд. Яъне, дар ин услуб шумо метавонед, ки аз ҳар намуди ороиши дастии ба худ писанд буда истифода намоед [4. с. 42].

Расми 1. Услуби хиппи дар мувозинат бо табиат.

Дар байни тарафдорони ин услуби муд либосҳои маъмултарин матоъҳои чинсии гуногунранг истифода мешаванд, ки онро дар ҳаёти ҳаррӯзаашон истифода менамоянд. Пичакҳо ва куртаҳо дар ин услуб бисёр рангоранг тарҳрезӣ мешаванд, инчунин, юбкаҳои рангаи дароз ва сумкаҳои гулкоришуда ба назар мерасанд ва ҳама ба ҳам комилан мувофиқанд.

Услуби хиппи ин аз қоидаву талаботҳои маъмулии муд берун баромаданро ифода месозад, либосҳоро дар он ороиши махсус озодона пӯшидан мумкин аст. Дар интихоби ороиш ва дигар лавозимотҳо низ дар услуби хиппи стандартҳо вучуд надоранд, бинобар ин, дар услуби мазкур ҳар кадом матоъро, ки ба таъби шахс наздик аст, ба ин услуб мувофиқ сохта, бипӯшад ва дар ин самт бояд худро бо табиат наздик эҳсос намояд. Услуби хиппи хеле этникӣ аст ва аз ин рӯ, намояндагони чунин услубро дар ҷаҳон ҳамчун ғайрирасмӣ қабул мекунанд. Одами муосир дар услуби хиппи тамоман дигар хел менамояд. Дар гардероби инсон муосир мо метавонем либосҳои чинс, куртаи гуногун, футболкаҳои шимҳои ҳархела ва ғайраро мушоҳида намоем, аммо ин ҳама ба сару либоси услуби хиппи хеле наздик бошад ҳам, он танҳо бо услуби тамоман дигар пешниҳод карда мешавад.

Дар солҳои охир дар подиумҳои муд услубҳои ба ҳам алоқаманди либос нишон дода шудаанд. Тарроҳон ин услубҳоро хеле мувофиқ ва баъзан ҳатто ба таври умумӣ муттаҳид мекунанд. Калимаи "хиппи" бори аввал 5 сентябри соли 1965 дар мақолае ба чоп баромад. Майкл Фаллон, нависандаи амрикоӣ аз Сан-Франсиско, дар мақолае дар бораи фарҳанги муқобили Сан-Франсиско истилоҳи "хиппӣ"-ро истифода бурда буд. Фаллон, инчунин, ин истилохро барои тавсифи хонаҳое истифода бурд, ки дар онҳо хиппӣҳо зиндагӣ мекарданд ва соли 1967, инъикоси ВАО дар Сан-Франсиско истилоҳи "хиппӣ" -ро барои тавсифи одамоне, ки дар он хонаҳо ҷамъ омада буданд, истифода бурд. Дар ҷустуҷӯи шахсияти худ, намояндагони ҷавони услуби хиппи либосҳои дигар услубҳо ва халқҳои гуногунро омехта мекарданд, ки дар натиҷа онҳо арзиши либосҳои кӯҳнаро аз мағозаҳои истифодаи дуҷумдараҷа баланд бардоштанд [1. с. 19].

Расми 2. Намояндагони услуби хиппи.

Либоси хонагии намояндагони хиппи бо гулдӯзии дастӣ ё аппликатсия, бофандагии дастӣ ва ҷавохироти хонагӣ оро дода мешуд.

Бояд қайд намоем, ки дар услуби хиппи аз либосҳои этникии аслии ғаболлона истифода мебарданд, ки он аз чунин унсурҳо иборат буд:

- сариҳо бо услуби ҳиндӣ, ки бо куртаҳои гуногунранг озодона омехта мешуданд;
- унсурҳои асосии либоси хиппи аз матоъҳои чинсии гулдӯзишуда иборат мебошад;
- лавозимот дар ташаккули намуди хиппи нақши бузург мебозанд. Хусусиятҳои ин услуб ҷавохироти ҳиндӣ, рӯймолҳо, сарпӯшҳо, гарданбандҳои дароз ва ҷавохироти дорон ороишоти гуногунро дар бар мегиранд [3. с. 51].

Унсурҳои асосии услуби хиппӣ инҳоянд:

- ашёҳои озод, бо буриши одӣ, ки аксар вақт аз либоси мардумӣ гирифта шудаанд;

- омехтаи хоси тамоюлҳои гуногуноуслӯб;
- интихоби комплекси матоъ;
- миқдори зиёди унсурҳои ороиши татбиқшаванда, гулдӯзӣ, часпакҳои чармӣ, часпакҳои ороишӣ, аппликация, коркарди дарзо бо риштаҳои пашмин;
- ҳамаи либосҳои алоҳида коркард карда мешаванд, ки мавҷудияти ангеҳои этниро доро мебошанд [5. с. 61].

Расми 3. Услӯби хиппи шик дар мӯди муосир.

Хусусияти фарқкунандаи услӯби хиппи ин набудани ягон маҳдудият дар интихоб ва ноҳида гирифтани меъёрҳои маъмулан қабулшуда ҳангоми тарҳрезии либос мебошад. Гумон мерафт, ки пӯшидани ҳатто чизе, ки тасодуфан аз ҷевон афтадааст, мувофиқ аст. Аммо як қатор меъёрҳои хос вуҷуд доранд, ки симои пӯшидани сару либоси услӯби хипиро муайян мекунад, ки аз инҳо иборат аст:

- Рангҳои дар услӯби хиппи намунаҳои дурахшон доранд, ки бо равию ороиши абстрактӣ, этникӣ ва гулдор эҷод мешаванд. Ин меъёрро фалсафаи ягонагӣ бо табиат, хоҳиши ба дигарон бахшидани шодӣ ва муҳаббатро муайян месозанд;
- Комбинатсияҳои эклектикӣ дар услӯби хиппи аз лавозимоте, ки ба он услӯб мувофиқат мекунад, аз ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ ва интихоби ғайриҷашмдошт иборат аст;
- Либоси озод, ки бароҳатии шахсро таъмин мекунад;
- Пойафзолҳои бароҳате, ки аз намуди устувори бе пошна мебошад [2. с. 32].

Ҳамин тавр, фарҳанги намояндагони услӯби хиппӣ дар пасманзари эҳсосоти баланд нисбат ба табиат, ки ба фалсафаи озодӣ ва муҳаббат дар пӯшидани сару либос асос ёфтааст, дорои маданияти алоҳида мебошад. Бо назардошти ҳисси бароҳатӣ, ки яке аз меъёрҳои муҳим аст, озодӣ барои пӯшидани либоси дилхоҳ ва ноҳида гирифтани асосҳои меъёрӣ ва анъанавии муд дар ташаккули афзалиятҳои дар либоси намояндагони услӯби хиппи таъсири муайян гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Цветкова, А.В. Новый стиль в одежде – «хиппи-шик» / А.В. Цветкова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. -2022. - № 16 (411). – с. 498-502. – URL: <https://moluch.ru/archive/411/90543/> (дата обращения: 25.11.2023).
2. Борискова Л.Д., Герасимова Ю.Л., Першукевич Г.В. Стиль хиппи в современной моде / Л.Д. Борискова, Ю.Л. Герасимова, Г.В. Першукевич - М.: Международный студенческий научный вестник, - 2018. - № 2, - 2018.
3. Осиновская И.А. Скромное обаяние гламура URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/skromnoe-obayanie-glamura/viewer>
4. Рубинштейн, Л. Семечки гламура / Л. Рубинштейн. - М.: Грани, - 2009.

5. Скип, С. Хиппи от А до Я. Музыка и его влияние на общество шестидесятых / С. Скип. 1999.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ БАДЕИВУ ЭСТЕТИКИИ УСЛУБИ ХИППИ ДАР ОРОИШИ САРУЛИБОС

Дар мақолаи мазкур оид ба баъзе хусусиятҳои бадеиву эстетикӣи хиппи дар ороиши сарулибос маълумот гирд оварда шудааст. Инчунин, дар мақола услубҳои хоси сарулибос дар услуби хиппи ва лавозимотҳои он маълумот ҷамъ оварда шудааст. Ҷи тавре ки муаллиф қайд менамояд, фарҳанги намояндагони услуби хиппи дар пасманзари эҳсосоти баланд нисбат ба табиат, ки ба фалсафаи озодӣ ва муҳаббат дар пӯшидани сарулибос асос ёфта, дорой маданияти алоҳида мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: услуби хиппи, муд, таррох, сару либос, ороиш, бонувон.

НЕКОТОРЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННО - ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТИЛЯ ХИППИ В ДИЗАЙНЕ ОДЕЖДЕ

В данной статье приводится информация о некоторых художественно-эстетических особенностях стиля хиппи в дизайне одежды. Также в статье рассматриваются свойственные качество одежды в стиле хиппи и его принадлежностей. Как отмечает автор, культура сторонников стиля хиппи основывается на фоне сближение к природе, обозначающей философию свободы и любви к особой одежде, что имеет собственную культуру.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стиль хиппи, мода, дизайнер, одежда, декор, женщины.

SOME ARTISTIC AESTHETIC FEATURES OF THE HIPPIE STYLE IN CLOTHING

This article provides information about some of the artistic and aesthetic features of the hippie style in clothing design. Also, the article discusses the inherent quality of hippie style clothing and its accessories. As the author notes, the culture of supporters of the hippie style is based on a background of closeness to nature, denoting a philosophy of freedom and love for special clothing, which has its own culture.

KEYWORDS: hippie style, fashion, designer, clothing, decor, women.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мукулмонова Солеҳа Усмоновна* – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми ихтисоси 1- 19010105. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айнӣ, 31. Телефон: (+992) 987 48 77 07.

Сведения об авторе: *Мукулмонова Солеҳа Усмоновна* – Государственный институт изобразительного искусства и дизайна Таджикистана, магистр второго курса по специальности 1- 19010105. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнӣ, 31. Телефон: (+992) 987 48 77 07.

Information about the author: *Musulmonova Soleha Usmonovna* - State Institute of Fine Arts and Design of Tajikistan, second-year master's student of of specialty 1- 19010105. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ayni s., 31. Phone: (+992) 987 48 77 07.

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

МАФҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН ПРИНСИПИ СИЁСӢ

Раҳмонова Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳаммулпазирӣ омили муҳимми рушди устувори ҷомеа, давлат ва умуман, муносибатҳои байниҳамдигарии миллатҳо мебошад. Бе таҳаммулпазирӣ мавҷудияти устувори бисёр ҷомеаҳои давлатҳо, ки аҳолии онҳо аз намояндагони миллатҳои гуногун, эътиқоди динҳои гуногун, ки бо риояи расму оинҳои худ устувор мебошанд, ғайриимкон мегардад. Таҳаммулпазирӣ маҷмуи арзишҳост, ки мо бояд бо баёни ошкоро ва эҳтиром ва ташвиқи қабули дигарон пайравӣ кунем.

Таҳаммулпазирӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии принсипи инкишофи давлат ва ҷомеаҳои муосири полиэтникӣ баромад намуда, моҳияти онро ба таври хос бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ на бо алоқаҳои этногенетикӣ, балки бо вобастагиҳои шаҳрвандӣ ташкил медиҳад. Аксаран таҳаммулпазирӣро принсипи дунявият низ муаррифӣ мекунанд. Дунявият ба маънои васеъ ва фаҳмиши имрӯза дар баробари эътирофи аҳаммияти муайнкундаи арзишҳои дунявӣ ҳаққи мавҷудияти арзишҳои диниро низ эътироф намуда, барои амалкарди онҳо фазои муносибро кафолат медиҳад.

Инсони таҳаммулпазир эътиқоди худро ба касе таҳмил намекунад ва илова бар ин, ӯ ҳаққи дигаронро низ эътироф мекунад. Ҷомеаи таҳаммулпазир мавҷуд набудани таҷовуз, барангехтани кинаю адовати миллиро танқид намуда, майли ба назар гирифтани тафаккури халқҳои дигар, вижагиҳои зиндагии онҳо ва талаботи эътиқодии онҳо тавсиф мекунад. Аммо таҳаммулпазирӣ маънои онро надорад, ки урфу одатҳои хилофи принсипҳои ахлоқӣ эътироф карда шаванд. Ҷомеаи таҳаммулпазир омода аст ба онҳое, ки пешпоҳӯрда ва гумроҳ мешаванд имконияти озоди инкишофи иҷтимоӣ ва шаҳрвандиву миллӣ диҳад. Аммо чунин имконият набояд аз ҷониби гурӯҳҳои гуногуни миллӣ, ақаллиятҳои миллӣ суиистифода гардад. Дар амалияи таҳаммулпазирӣ ҷанбаҳо ва ё унсурҳои принсипҳои динӣ ва ахлоқӣ аксар вақт намунаи муносибатҳои миллӣ мешаванд ва бо намунаи худ муносибати таҳаммулпазирӣро нисбат ба онҳое, ки ақидаи онро надоранд, нишон медиҳанд. Ин нишонаи ҷамъияти мутамаддин, инкишофи баланди маънавию ахлоқии ҷомеаҳо ва давлатҳои сермиллат мебошад.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «таҳаммулпазирӣ» бештар ҳамчун тоққатпазирӣ тавсиф мешавад. Хусусан, таҳаммулпазирӣ нисбат ба дигар миллатҳо, эътиқодҳо, ақидаҳо ва дидгоҳҳои онҳо. Аммо, чунон ки С. Бондирев [4, с. 134] ишора мекунад, мафҳуми таҳаммулпазирӣ то ҳол норавшан боқӣ мондааст ва таърифи ба таври қатъӣ интиҳобшуда ва аз ҷониби умум қабулшуда вучуд надорад. Он аз ҷиҳати сатҳҳо, шаклҳои зӯҳур ва нисбат ба бисёр истилоҳот аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда нашудааст. Махсусан, аз ҷиҳати сарбории маъноӣ. Таҳаммулпазирӣ мафҳуми бисёрҷанба аст.

Таҳлили тафсириҳои луғавии мафҳуми «таҳаммулпазирӣ» ба мо имкон медиҳад, ки маънои онро ошкор намуда, ҷанбаи ақлонӣ ва ахлоқии онро тавассути чунин сифатҳо, хосиятҳо ва қобилиятҳои шахс, ҳамчун муносибати пурсабр, ғайридушманона нисбат ба ақида, эътиқод, андеша, мансубиятҳо, манфиатҳо, рафтори одамони дигар, ҳангоми кӯшиши бе истифодаи зӯрварӣ барои ноил шудан ба ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамоҳангсозии нуқтаи назар, эътиқод, манфиатҳои гуногун нишон диҳем [9, с. 4-6].

Дар ин чо таъкид кардан зарур аст, ки сарфи назар аз бисёрмаъноии мафҳум, дар шуури иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ категорияи «таҳаммулпазирӣ» сатҳи тафаккури олий будани он таъкид карда мешавад.

Ташаккули фаҳмиши таҳаммулпазирӣ муддати тулонӣ сурат гирифта, ин раванд то имрӯз идома дорад. Донишмандон кӯшиш мекунанд, ки мафҳуми таҳаммулпазирӣ бо ҷамъ овардани маъноҳои гуногун ба воқеияти замони гуногун мувофиқат кунанд. Худи мафҳум латинии “toleranten”, ки баромада аз мафҳуми таҳаммул аст, ба маънии субот, масуният ба тағйироти беруна буда, муддати дароз истилоҳи сирф тиббию биологӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо имрӯз бо тамоюли умумии паҳншавии илмҳои гуманитарӣ, иҷтимоӣ, табиатшиносӣ, дақиқ ва мутобиқан ба ҳам наздик шудани мафҳумҳо он ба таври объективӣ мазмунӣ дигар пайдо мекунад. Фаҳмиши муосири таҳаммулпазирӣ дар «Барномаи ташаккули муносибатҳои таҳаммулпазирӣ ва пешгирии ифротгарой» ҳамчун арзиш ва меъёри иҷтимоии ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар ҳуқуқи гуногун будан барои ҳамаи шахсиятҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ зоҳир мегардад, таъмини ҳамоҳангии устувор ва ҳамкориҳои созанда байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, эҳтиром ба гуногунии фарҳангҳо, тамаддунҳо ва халқҳои гуногуни ҷаҳонӣ, омодагӣ ба фаҳмидан ва ҳамкорӣ бо одамоне, ки аз рӯйи намуди зоҳирӣ, забон, эътиқод, урфу одат аз ҳамдигар фарқ мекунанд, малакаи таъсирбахши мутақобилаи байнифарҳангӣ таъриф дода шудааст.

Вақтҳои охир мафҳуми таҳаммулпазирӣ аз ҷониби рӯзноманигорон, сиёсатмадорон ва олимони тамоми ҷаҳон фаъолон истифода мешавад. Дар байни вазифаҳои афзалиятноки доктринаи миллии инкишофи давлатҳо, махсусан дар соҳаи маориф ба тарбияи шахсияти таҳаммулпазиронаи инсон диққат дода мешавад. Таҳаммулпазирӣ муҳимтарин шарт амнияти сиёсӣ ва иҷтимоии давлатҳои сермиллат доништа мешавад. Имрӯзҳо дар сатҳҳои гуногуни ҳукуматҳо барномаҳои ташаккули шахсияти таҳаммулпазир ва муқовимат ба навҳои гуногуни радикализм қабул карда мешаванд. Ҳамин тариқ, мафҳуми «таҳаммулпазирӣ» аллакай ба лексикони ҷомеаи муосир ворид шудааст ва қисми зиёди аҳолии давлатҳои муосир онро бечунучаро қабул мекунанд ва бар ин назаранд, ки таҳаммулпазирӣ бояд як хусусияти ҷудонашавандаи ҳаёти ҷамъиятии давлатҳои муосир бояд бошад. Аммо нуктаи назари дигаре низ ҳаст, ки намояндагони он бар хилофи ақида ва нисбат ба таҳаммулпазирӣ муносибати манфӣ доранд. Ба ақидаи онҳо, таҳаммулпазирӣ як идеологияи бегона ба тафаккури ҷомеаҳо буда, ба худшиносии онҳо зараровар – «толентаризм» аст, ки ҷуз «талаби таҳаммулпазирӣ ба зухуроти шадидтарини беинтихобӣ, таҳаммулпазирӣ, дурусттараш, созиш ва бадахлоқӣ боиси асоснокӣ ва ҳатто ситоиши бадбинии онҳо мегардад.

Падидаи таҳаммулпазирӣ яке аз масъалаҳои мубрами замони мост. Ин сабаби ноустувории шадид ва низоъҳои ҷаҳони муосир аст, ки ба мавҷудияти инсоният таҳдид мекунад. Дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ вазифаи таъмини амнияти худ, ки ҳалли он ноил шудан ба субот дар миқёси ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва милли мебошад, истодааст. Он метавонад танҳо дар асоси таносуби манфиатҳои ба як ҷомеаи мушаххаси афрод ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ дохилшуда, яъне муносибати таҳаммулпазирона (таҳаммулпазирӣ) нисбат ба онҳое, ки ба таври худ ба коре назар мекунанд, фикр мекунанд ва меандешанд, фарқ мекунанд.

Мафҳуми таҳаммулпазирӣ хеле гуногунҷанба буда, дар соҳаҳои гуногуни донишҳои башардӯстона ба таври гуногун шарҳ дода мешавад. Мафҳуми маъмултарин чунин аст: таҳаммулпазирӣ «таҳаммулпазирӣ нисбат ба ақида, эътиқод, рафтори дигарон» [3, с. 726]. Аммо баъзе файласуфон, бахусус В.Е. Кемеров, кӯшиши таърифи таҳаммулпазирӣро ҳамчун мафҳуми муайяни умумӣ бемаъният мешуморад, зеро «онро ҳамчун шакле, ки дар навҳои гуногуни муносибатҳои иҷтимоии байни одамон дида мешавад, гирифтани ва ҳисоб кардан мумкин нест... то даме ки мо ба саволи он, ки субъектҳои таъсири мутақобила кадомҳоянд» [8, с. 74-75]. Ин чунин маъно дорад, ки таҳаммулпазирӣ абстрактӣ нест, балки категорияи комилан мушаххас аст, ки бо субъектҳои амали иҷтимоӣ зич алоқаманд аст. Вай тафовути байнимиллии ҷамъиятӣ, дигаргуниҳои раванди ҷамъиятиро дар шароити мавҷуд набудани имконияти навсозии он фаро мегирад. А.А. Шерер, ки гӯё ин ақидаро таҳия карда, таъкид мекунад, ки таҳаммулпазирӣ як падидаи мушаххаси таърихӣ буда, бо

мураккаб шудани муносибатҳои байниҳамдигарии гурӯҳҳои иҷтимоӣ, миллатҳо, доираҳои тамаддуниву фарҳангии ҷаҳони муосир ба вучуд омадааст ва дар он «дар асоси нақшаи анъанавии «дӯсту душман» идома додани ҳамкориҳо ғайриимкон мегардад. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки таҳаммулпазирро ҳамчун мавқеи нисбат ба дигар муносибати муътадилдошта муайян кунем, ки доғи адоватро аз ҷомеа дур мекунад, дигар будан ва номукаммалу душманона будани муносибатҳоро дар ҷомеа дур мекунад. Ҷомеашиноси бритониёӣ Б. Рардон ин ҳукмро бо ибораҳои соддатар таъриф мекунад: «Таҳаммулпазирӣ эътирофи ҳуқуқи дигарон ба эҳтиром ба шахсият ва худшиносии онҳост» [13, с. 5]. Г. Лазутина масъаларо ба сатҳи сотсиологияи амалӣ баргардонид, дар таҳаммулпазирӣ на танҳо категорияи абстраксии фалсафӣ, балки «шарти зарурии фаъолияти оптималии механизмҳои худтанзимкунии ҷомеаро» мебинад [10, с. 224], ба он аҳаммияти принсипи муайянкунандаи ахлоқии муносибатҳои иҷтимоиро нисбат медиҳад.

Суханро дар бораи таърифҳои идома дода, мо наметавонем далели М.М. Акуличро дар бораи мазмуни категорияи «таҳаммулпазирӣ» сарфи назар кунем. Ӯ дуруст қайд мекунад, ки мафҳуми латинии «tolerantia» ба русӣ ҳам муодили мафҳуми «сабр» ва ҳам мафҳуми «таҳаммул» баргардон карда мешавад, дар ҳоле ки ин мафҳумҳо якхела нестанд. Воқеан, категорияи «таҳаммул» пеш аз ҳама ба ҷанбаи моддии ҳаёти одамон дахл дорад, дар ҳоле ки «сабр» ба ҷанбаи маънавӣ ва руҳӣ - динӣ алоқаманд аст. Ба андешаи М.М. Акулич, «таҳаммулпазирӣ дар робита ба арзишҳо, ниёзҳо, манфиатҳо, ҳадафҳои одамони дигар, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва дигар ҷомеаҳо, инчунин, дар робита бо анъанаҳои фарҳангӣ, расму оинҳои дар ҷомеа мавҷудбуда зоҳир мегардад» [1, с. 6-7]. Ҳамин тариқ, ӯ воқеан мафҳумҳои «таҳаммул» ва «сабр»-ро, ки мо зарурати майл ба онҳоро дорем, баробар мекунад. Дар баробари ин, М.М. Акулич дар бораи робитаи таҳаммулпазирӣ ва озодӣ масъалаи хеле мураккабро ба миён мегузорад. Воқеан, таҳаммулпазирӣ имкон медиҳад, ки чунин модели ҳамкориҳои байни субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, вақте ки яке бе зарар ба дигар озод аст, ташаккули ҳамоҳангӣ ва тартиботро дар дохили системаи иҷтимоӣ таъмин мекунад. Аммо ин тартиб танҳо дар сурате қавӣ (ва низом устувор) хоҳад буд, ки он ба адолат, ки бар озодӣ бартарӣ дорад, асос ёбад. Ин чунин маъно дорад, ки барои ташаккули таҳаммулпазирӣ дар низоми муайяни иҷтимоӣ масъалаи адолати сохтори иҷтимоӣ аҳаммияти ҳалкунанда дорад.

Ҳамин тавр, категорияи «таҳаммулпазирӣ» дар айни замон таърифи якхела надорад. Забоншиносон онро таҳаммулпазирӣ, фурутанӣ нисбат ба камбудихои дигарон мефаҳманд. Сиёсатшиносон онро қобилияти шунидан ва эҳтиром гузоштан ба андешаи шахс, ҷомеа, давлат, бидуни душманона истиқбол гирифтани ақидаҳои аз андешаҳои худ фарқкунанда медонанд; равоншиносон ин мафҳумро барои ифодаи қобилияти фаҳмидани шахси дигар истифода мебаранд, онҳо таҳаммулпазирро ҳамчун антиподи тачовузкор медонанд.

Тафсири васеътари мафҳуми «таҳаммулпазирӣ»-ро И. Дзялошинский додааст. Вай «таҳаммулпазирӣ» - ро ҳамчун «хусусияти ҳар як сохтори иҷтимоӣ - фард, гурӯҳи иҷтимоӣ, муассисаи давлатӣ ё умуман ҷомеа, ки самти мушаххасро ба ҳалли ҳолатҳои муноқишавӣ, ки дар раванди ҳамкорӣ бо дигар сохторҳои иҷтимоӣ ба миён меоянд, дар бар мегирад» мешуморад [7, с. 32]. Моҳияти таҳаммулпазирӣ, ба ақидаи ӯ, «хоҳиши дарк кардани мавқеи тарафи дигар, ба он фаҳмонидани мавқеи худ ва дар ҷараёни муколама пайдо кардани як роҳи ҳалли созишпазирӣ мушкилоти тарафайн» [7, с. 32] мебошад. Муаллиф мазмуни категорияи «таҳаммулпазирӣ» - ро бо муқобили ифротгарой – модели ҳамкориҳои иҷтимоӣ, ки ба зӯрварӣ ҳамчун роҳи асосии ҳалли мушкилоти баҳсбарангез таъя мекунад, гузошта ба он афзалияти ҳалли мушкилоти ҷамъиятӣ ва сиёсии муносибатҳои иҷтимоиро медиҳад. Вай «таҳаммулпазирӣ» – ро на танҳо хусусияти маънавӣ ва ахлоқии субъектҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ, балки ҳамчун технологияи мушаххаси ин муносибат, таъмини ноил шудан ба ҳадафҳо дар асоси ба назар гирифтани манфиатҳои мутақобила медонад.

Бояд гуфт, ки мушкилоти таҳаммулпазирӣ сиёсӣ дар пажӯҳишҳои ҷомеашиносон ва сиёсатшиносони ғарбӣ мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар баробари ин онҳо чун қоида ба нуқтаҳои назарияи маданияти сиёсӣ таъя мекунанд, ки асосҳои онро М. Вебер, А. Кробер, Т. Парсонс гузоштаанд ва дар эҷодиёти Г. Алмонд инкишоф ёфтаанд [6, с. 6]. С. Верба, Л.

Пай қариб ҳама мутафаккирон бар он назаранд, ки сарфи назар аз гуногунии бархӯрдҳои манфиатҳо таҳаммулпазирии сиёсӣ-миллӣ яке аз арзишҳои асосии ҷомеаи демократии муосирро бояд ташкил диҳад. Аз ҷумла, Р. Дал онро бо инкишофи равандҳои демократӣ бевосита алоқаманд карда, муҳимтарин хусусияти фарҳанги сиёсии демократӣ медонад [5, с. 151]. Ба андешаи ӯ, таҳаммулпазирии сиёсӣ барои демократия махсусан муҳим аст, зеро ҷомеаи демократӣ ризоияти комили умумиятҳои гуногуни иҷтимоии як ҷомеаро дар назар дорад. Демократия мавҷудияти майдони низоъҳои домиро истисно намекунад, аммо бартариятҳо вобаста ба мансубиятҳо рад дорад, зиддиятҳо ва рақобатҳои таъбизона не, балки муборизаҳои сиёсии идеологӣ ва барномавино таъмин мекунад. Вале дар айни замон дорои принципҳои мушаххас ва технологияҳои самарабахши ҳалли ихтилофот ва низоъҳои давра ба давра ба вучуд меояд.

Имрӯз ба таври умум эътироф карда мешавад, ки таҳаммулпазирии сиёсӣ як тарзи тафаккур ва фаъолиятест, ки ба ҷустуҷӯи ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои иштирокчиёни равандҳои сиёсӣ нигаронида шудааст ва имкон медиҳад, ки дар доираи васеи конститутсионӣ мавҷудияти муҳолифат дар амалияи шаклҳои шоиста ифода ёфтааст. Дар бораи эътирофи шикасти худ дар муборизаи сиёсӣ, тайёр будан ба ихтилофот дар сафҳои худ, роҳ додан ба майдон баромадани барномаҳои намунавии инкишоф таъкид мекунад.

Таҳаммулпазирӣ ин эҳтиром, таҳаммул ва эътирофи фарқиятҳо, аз ҷумла фарқиятҳои фарҳангӣ, динӣ, наҷодӣ, сиёсӣ ва ғайра ва омодагӣ ба ҳамзистӣ бо ин фарқиятҳо бидуни хусумат, таъбиз ва зӯроварӣ мебошад. Он ба эътирофи баробарии ҳамаи одамон, сарфи назар аз тафовути онҳо, эҳтироми қуқуқ, озоӣ ва шаъну эътибори онҳо асос ёфтааст.

Моҳияти таҳаммулпазирӣ дар он аст, ки новобаста аз эътиқод ва ақидаҳои шахсии худ ба гуногунрангии афкор, эътиқод ва анъанаҳои фарҳангӣ ҳамгиро ва туҳаммулгаро бошад. Ин на танҳо эътирофи мавҷудияти ихтилофҳо, балки тайёр будан ба гуфтушунид ва ҳамфикрӣ ҳам мебошад.

Хусусиятҳои таҳаммулпазирӣ метавонанд инҳоро дар бар гиранд:

Эҳтиром: Таҳаммулпазирӣ эҳтироми ҳуқуқҳо, эътиқодҳо ва шаъну шарафи дигаронро дар бар мегирад, новобаста аз он ки онҳо аз дигарон фарқ мекунанд.

Муколама ва табодули афкор: Таҳаммулпазирӣ ба муколамаи ошкоро ва табодули афкор мусоидат намуда, ба гурӯҳҳои мухталифи ҷомеа имкон медиҳад, ки андешаи худро баён кунанд ва назари дигаронро бишнаванд.

Фаҳмиши мутақобила: Таҳаммулпазирӣ кӯшиши ҳамдигарфаҳмӣ ва қабули фарқиятҳо дар бар мегирад, на ноҳида гирифтани ё сарқӯб кардани онҳо.

Безӯроварӣ: Принципи асосии таҳаммулпазирӣ ин зӯроварӣ ва таъбиз накардани одамон бо сабаби фарқиятҳои онҳо мебошад.

Ҳимояи ҳуқуқҳои ақаллиятҳо: Таҳаммулпазирӣ инчунин ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои ақаллиятҳо ва гурӯҳҳо дар бар мегирад, ки метавонанд бо сабаби узвият дар як категорияи муайян ба таъбиз ё норасоӣ дучор шаванд.

Таҳаммулпазирӣ дар ҷомеаи муосир нақши муҳим дошта, ба ҳамзистии осоишта, рушди демократия ва ҳифзи ҳуқуқи инсон мусоидат мекунад.

Моҳияти таҳаммулпазирӣ якҷанд ҷанбаҳои муҳимро дар бар мегирад:

1. *Арҷузорӣ ва қабули фарқиятҳо* - таҳаммулпазирӣ ба эътирофи он асос ёфтааст, ки дар ҳақдон одамони дорои эътиқоди фарҳангӣ, динӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ гуногун зиндагӣ мекунанд. Ба ин тафовут эҳтиром гузоштан ва онҳоро ҳамчун ҳолати муқаррарии ҷомеа эътироф кардан муҳим аст;

2. *Консенсус ва компромисс дар муносибатҳо ва робитаҳо* - таҳаммулпазирӣ ба муколамаи ошкоро ва табодули афкор байни гурӯҳҳо ва шахсони алоҳида мусоидат мекунад. Ин ба ҳалли низоъҳо ва эҷоди ҳамдигарфаҳмӣ ҳатто дар сурати ихтилофоти шадид кумак мерасонад;

3. *Муносибати ғайризӯроварӣ ва ҳамзистии осоиштаи ҷамъиятӣ ва сиёсӣ* - моҳияти таҳаммулпазирӣ аз зӯроварӣ, таъбиз ва таъкиби мардум ба далели тафовутҳои иборат нест. Баръакс, ҷомеаи таҳаммулпазир саъй мекунад, ки ниҳодҳои демократӣ ва волиятҳои қонуноро бунёд кунад, ки ҳуқуқҳои тамоми аъзои онро ҳифз кунанд;

4. *Қабули масъулияти ҷамъиятӣ ва инсонӣ* - таҳаммулпазирӣ инчунин аз одамон талаб мекунад, ки масъулияти нигоҳ доштани ҳамзистии осоишта ва ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи аъзоёни ҷомеа ро қабул дошта бошанд. Ин маънои иштироки ғаёлона дар муборизаи зидди таъбиз, нобаробарӣ ва поймолкунии ҳуқуқи инсонро дорад.

Дар маҷмӯъ, моҳияти таҳаммулпазирӣ эҷоди ҷомеа ва низоми муносибатҳо ва алоқаҳои мебошад, ки дар он ҳар як инсон новобаста аз тафовутҳо худро қабулкарда ва эҳтиромшуда эҳсос кунад. Ин шарт муҳими расидан ба сулҳу субот ва шуқуфой дар ҷомеаҳои гуногунмиллат ва гуногунфарҳанг мебошад.

АДАБИЁТ

1. Акулич М. М. Толерантность. Согласие. Порядок // Социальный порядок и толерантность: сб. тез. III Всерос. науч. конф., 30–31 мая 2002 г.: в 2 ч. – Краснодар, 2002. – Ч. 1. – С. 6-7.
2. Амелин В. В. Этническая толерантность в поликонфессиональном и многонациональном приграничном регионе России: состояние, проблемы повышения // Гражданское общество в многонациональных и поликонфессиональных регионах : материалы конф., Казань, 2–3 июня 2004 г. – М., 2005. – С. 58–75.
3. Большой энциклопедический словарь: в 2 т. – М., 1991. – Т. 2. – С. 726. (– 768 с.)
4. Бондырева, С.К. Толерантность (введение в проблему) / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М.: Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 2003. – 240 с.
5. Даль Р. О демократии: пер. с англ. / Даль Р. – М., 2000. – С. 151.
6. Денисовский Г. М. Политическая толерантность в реформируемом российском обществе второй половины 90-х годов / Г. М. Денисовский, П. М. Козырева. – М., 2002. – 112 с
7. Дзялошинский И. О некоторых причинах интолерантного поведения // Российская пресса в поликультурном обществе: толерантность и мультикультурализм как ориентиры профессионального поведения. – М., 2002. – С. 32.
8. Кемеров В. Е. Толерантность и полисубъектная социальность // Толерантность в современной цивилизации: материалы междунар. конф., Екатеринбург, 14–19 мая 2001 г. – Екатеринбург, 2001. – С. 74-75.
9. Коростелева Н. А. Теоретические аспекты формирования толерантного отношения к студентам-инвалидам в высшей школе // Педагогика: традиции и инновации: материалы IV междунар. науч. конф. (г. Челябинск, декабрь 2013 г.). — Челябинск: Два комсомольца, 2013. — С. 4-6.
10. Лазутина Г. Толерантность как условие оптимального общественного саморегулирования // Мы – сограждане (СМИ и общество). – Т. 2. – М., 2002. – С. 224.
11. Перцев А. В. Размышления о ментальной толерантности (материалы к лекциям) // Толерантность: материалы Летней школы молодых ученых «Россия – Запад: философские основания социокультурной толерантности». Екатеринбург, сент. 2000 г.: в 2 ч. Ч. 2. – Екатеринбург, 2001. – С. 204.
12. Риэрдон Бетти Э. Толерантность – дорога к миру: пер. с англ. / Бетти Э. Риэрдон. – М., 2001. – С. 5.
13. Шерер А. А. Толерантность как стратегия отношений между различными нормативными системами // Толерантность в современной цивилизации: материалы междунар. конф., Екатеринбург, 14–19 мая 2001 г. – Екатеринбург, 2001. – С. 169. (–С. 169–171.)

МАҒҲУМ, МОҲИЯТ ВА ХОСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ ҲАМЧУН ПРИНЦИПИ СИЁСӢ

Дар мақола аҳаммият ва муҳиммияти таҳаммулпазирӣ ҳамчун принципи сиёсӣ ва ҷомеаи муосир таъкид шудааст. Муаллиф мағҳуми таҳаммулпазирӣ таҳлил намуда, нақши онро дар эҷоди ҷомеаи созгор ва устувор таъкид кардааст. Моҳият ва принципҳои таҳаммулпазирӣ ҳамчун принципи бунёдии сиёсӣ, аз ҷумла эҳтиром ба гуногунондешӣ, заминаи ҳуқуқӣ ва иштироки шаҳрвандӣ муфассал омӯхта шудаанд. Таваҷҷуҳи хоса ба таҳлили вижагиҳои хоси таҳаммулпазирӣ дар шароити ҷолишҳои сиёсӣ ва низоъҳои муосир дода мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: таҳаммулпазирӣ, принципи сиёсӣ, гуногунрангӣ, эҳтиром, иштироки шаҳрвандӣ, заминаи ҳуқуқӣ.

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ТОЛЕРАНТНОСТИ КАК ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА

Статья освещает важность и значимость толерантности в контексте современной политики и общества. Автор анализирует понятие толерантности, подчеркивая ее роль в создании гармоничного и устойчивого общества. Детально исследуются сущность и принципы толерантности как основополагающего политического принципа, включая уважение к разнообразию, правовую основу и гражданское участие. Особое внимание уделяется анализу специфических черт толерантности в контексте современных политических вызовов и конфликтов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: толерантность, политический принцип, разнообразие, уважение, гражданское участие, правовая основа.

THE CONCEPT, ESSENCE AND FEATURES OF TOLERANCE AS A POLITICAL PRINCIPLE

The article highlights the importance and significance of tolerance in the context of modern politics and society. The author analyzes the concept of tolerance, emphasizing its role in creating a harmonious and sustainable society. The nature and principles of tolerance as a fundamental political principle are explored in detail, including respect for diversity, the legal framework and civic participation. Particular attention is paid to the analysis of the specific features of tolerance in the context of modern political challenges and conflicts.

KEYWORDS: tolerance, political principle, diversity, respect, civic participation, legal framework.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонова Ҳангома* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети фалсафа. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900001538**.

Сведения об авторе: *Рахмонова Хангома* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **900001538**.

Information about the author: *Rakhmonova Hangoma* – Tajik National University, master's student of Faculty of Philosophy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900001538**.

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА – ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБАИ ИФОДАГАРИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР РОМАНИ "ДУХТАРИ ОТАШ "-И ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

Бобишоева С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таркиби хабари чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахси замони гузашта шаклҳои зиёди грамматикӣ замони гузаштаро дидан мумкин аст ва ҳар яки онҳо маънои муайяни грамматикӣ замони гузаштаро ифода мекунад. Ин гурӯҳи чумлаҳо дар ҳамаи шаклҳои замони гузашта вобаста ба шахсу шумора баробар истифода намешаванд, яке серистемол дигаре камистемол мебошанд. Ҳатто шакли инкорӣ нисбат ба тасдиқӣ зиёдтар истемол шуда, оҳанги пурсишро ифода мекунад. Дар <<Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик>> замони гузашта ба ду гурӯҳи ҷудо шудааст: [1; 267]

Гурӯҳи якуми шаклҳои замони гузашта:

1. Замони гузашта (сода) – рафтӣ.
2. Замони гузаштаи ҳикоягӣ – мерафтӣ.
3. Замони гузаштаи дур - рафта будӣ.
4. Замони гузаштаи дури муайян - рафта истода будӣ.

Гурӯҳи дуюми шаклҳои замони гузашта шаклҳои нақлӣ мебошанд, ки онҳо низ чор шаклро доранд:

1. Замони гузаштаи нақлӣ – рафтаам.
2. Замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ - рафта будаам.
3. Замони гузаштаи дури нақлӣ - рафта будаам.
4. Замони гузаштаи муайяни нақлӣ - рафта истода будаам.

Замони гузашта (сода)

Замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл бо ҳамроҳ кардани бандакҳои феъли сохта мешавад:

Аз худӣ ҳамон ҷо рост ба хонаи оқсақол рафтам (сах. 65). Гапҳои оқсақол гуфтагиро шунидӣ? (сах. 68) Дар як дам ин дигаргуниҳоро чӣ тавр дидед? (сах. 195) Бехтар, ки ҷавоб дода фиристодем (сах. 234). Ё ки бойро ба зерӣ назар гирифтед? (сах. 352) Ҳар дуяшонро ҳам ба ҳаммом фиристодам (сах.413) Ҳайдаркули моҳипазро овардам. (сах. 107)

Чумлаҳои якуму дуюм дар асоси замони гузашта (ёфт, шунид) бо бандакҳои феълии «-ам,-ӣ» сохта шуда, иҷрокунандаи амалашон шахси якуму дуюми танҳо мебошанд. Чумлаҳои сеюму чорум бошад аз рӯйи асоси замони гузаштаи (дид, фиристод) таркиб ёфта, ҳамроҳ бо бандакҳои феълии «-ед,-ем», яъне ифодакунандаи шахси якуму дуюми ҷамъ сохта шудааст.

Шакли замони гузашта, ки аз феълҳои таркибии номӣ сохта шудааст, аз ду ҷузъи номӣ (исм, сифат) ва феъли ёвар иборат аст.

1. Шахси якуми шумораи танҳо ва ҷамъ: Тамом фаромӯш кардам(сах.442). Шавҳаратро ба кучо руст кардӣ? (сах.101)

2.Шахси дуюми шумораи танҳо ва ҷамъ: Сазовори касбу коратон рафтор кардед (сах.532). Ба ватан ва миллат чи хиёнат кардем? (сах.534)

Замони гузашта (сода) ба амале далолат мекунад, ки дар гузашта ба амал омадааст аллакай ба итмом расидааст:

Ишқам, ишқи покатро дар сина ҷо кардам (сах. 216). Аз қадом ғулом ва ё ҷури авлодатон ин кирдорро омӯхтед? (сах. 352) Инро шунида қадре тасаллӣ ёфтам (сах. 284).

Хабари чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро дар ин шакли замони гузаштаи феъл дар намуди инкорӣ низ вохӯрдан мумкин аст, ки бо пешванди «- на» сохта мешаванд.

Чаро омада бо ман маслиҳат накардед? (сах. 315) Хайрият навакак аз камоли тарсу ваҳм ин косаро ба замин назадед! (сах.200) Шеъри ин кас хондагиро нафаҳмидед? (сах. 439) Саиди Мастро надидӣ? (сах.128)

Вобаста ба мазмуну муҳтавои чумла баъзан ҳолат ин шакли феъли замони гузашта амали давомноку такрорёфтаре мефаҳмонад.

Ба ҳавлии миршаб рафта, сари духтари чавони ўро хӯрда омадӣ? (сах. 350) Байрак бардошта ба кӯча баромадем? (сах. 377) Ҳамкасби худатро нашинохтӣ? (сах. 378) Ҳоло дар сояи чаноби Оли Мулосайд амир Олим баҳодурсултон, зиндагӣ карда гаштем (сах.404).

Баъзан ин шакл дар гуфтугӯ ва дар асарҳои баъзе нависандагон барои ифодаи майлу хоҳиш ба маънои замони ҳозира-оянда ба кор бурда мешавад: Ана бо ҳамин мақсад хеста омадем (сах.68). Ҳамин қадар чафои шуморо дидем, кифоя! (сах.557)

Замони гузашта дақиқтараш замони гузаштаи сода бо сиғаи гумонӣ низ омадана мумкин аст. Асоси ин феъл дар натиҷаи пайваст шудани бандакӣ хабарии кӯтоҳшудаи аст (-ст) бо шакли дуҷуми сифати феълии замони гузашта (рафтагӣ ва рафтагист) бо илова кардани бандакҳои феъли сохта мешавад: Аз Пушкин дуздидагистӣ? (сах.387) Монда шудагист-тӣ? (сах.499) Тӯйи Бибизағораро тамошо кардани омадагист-тед? (сах.23) Аз воқеаи зану духтарат хабар доштагистӣ? (сах.108)

Хабари ин гурӯҳ чумлаҳо аз рӯйи асоси замони гузаштаи феъл сохта шуда, амалу ҳаракатро шаҳодат медиҳанд, ки иҷроқунандаи амал онро дар замони гузашта ба таври гумон иҷро намудааст. Иҷроқунандаи ин гуна чумлаҳо дар асар танҳо дар шахси дуҷуми танҳо ва чамъ вохӯрдем.

Шакли кутоҳшудаи замони гузаштаи сиғаи гумонӣ низ вучуд дорад, онҳо низ ба шахси дуҷуми чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс далолат мекунанд. Марселеза хондагед? (сах. 377)

Замони гузаштаи ҳикоягӣ

Хабари чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс аз рӯйи асоси замони гузашта дар намуди замони гузаштаи ҳикоягӣ низ омада метавонад. Замони гузаштаи ҳикоягӣ аз асоси замони гузашта (сода) бо илова кардани пешванди **-ме** тафовут дорад.

Ин қадар тахту бунёдаш катӣ мепурсед? (сах. 223) Ба шумо чи ҳам мегуфтам, бой (сах. 46). Хайрият ба хонаи мо ғарибон ҳам меомадед! (сах.27) Дар ин ҷо будани маро медонистед, хучаин? (сах.55)

Иҷроқунандаи амали чумлаҳои яктаркибаи муайяншахс новобаста аз шахсу шумораашон, яъне ҳам дар шахси якуми танҳою чамъ ва ҳам дар шахси дуҷуми танҳо ва чамъ омада метавонад.

Замони гузаштаи ҳикоягӣ вобаста ба сохтораш дар шакли таркибӣ (иборат аз ду ё зиёда чузъҳо) ҳам воমেҳӯрад ва албатта онҳо аз феълҳои таркибии номӣ сохта шуда, аз ду чузъ аз чузъи номӣ, феъли ёвар ва бандакҳои феъли иборатанд. Аз хурсандии дидори шумо дасту пояро гум карда мондем (сах. 25). Ду ғулом ва се ятимбачаро кор фармуда, чорбоғро обод мекардам (сах. 79).

Ин намуди замони гузашта амалу ҳаракатро нишон медиҳад, ки иҷроқунандаи амал онро дар замони гузашта бетаннафус, беист иҷро намудааст.

Ҳар рӯз аҷоибот ва ғароиботи бисёреро дида, ба қувват ва қудрати одами илмнок ва пурдон ҳайрон шуда мегаштем (сах. 336).

Чумлаҳои содаи яктаркибаи медонем ин гуна чумлаҳо аслан хоси шеваи гуфтугӯӣ мебошанд. Бисёртар онҳоро дар муколама истифода мебаранд. Гӯянда ё иҷроқунандаи амалро аз таркиби хабар муайян мекунанд. Чумлаҳои яктаркибаро дар намуди замони гузаштаи ҳикоягӣ дар шакли кутоҳшуда, яъне танҳо таркиби хабар дидан мумкин аст: Мефаҳмидӣ (сах. 224). Намедонистем (сах. 375).

Замони гузаштаи ҳикоягӣ гоҳ вақт барои ифодаи амале, ки дар гузашта бояд, яъне ба таври қатъӣ иҷро шавад, ба кор бурда мешавад: Бояд ба кентора мерафтем? (сах. 37)

Ин гунаи феъл амалу ҳаракати чунд дафъаина ва такрор ёфтани онро дар замони гузашта мефаҳмонад.

Чаро ин қадар якраҳагӣ мекардед? (сах. 37) Чӣ боз арз мекардед? (сах. 314)

Вобаста ба мазмуни матн иҷроқунандаи амал шахси дуҷуми шумораи танҳо аст, вале аз рӯйи категорияи ҳурмат нависанда шакли чамъро истифода бурдааст, албатта мо тоҷикон инро ҳамчун эҳтиром ва ниғаҳдошти иззати ҳамсуҳбат ҳам дар забони гуфтугӯи ва ҳам дар забони адабӣ истифода мебарем.

Замони гузаштаи ҳикоягӣ ба маънои замони ҳозира ё оянда ба қор бурда мешавад ва инчунин маънои умеду орзу ё ҳавас қарданро ифода мекунад:

Овози разиларо мешунавидам (сах. 515). Инро пагоҳ баста ба тӯй мерафтед? (сах.129) Лоақал ягон писар, ё ки ягон додар медоштем (сах. 51).

Хабари ҷумлаҳои яктаркиба дар шакли таркибӣ низ меоянд. Ин шаклҳои таркибии замони гузаштаи ҳикоягӣ дар намуди таркибӣ бо ёрии феълҳои "гирифтани" ва "истодани" сохта мешаванд. Дар шакли таркибӣ бо феъли "гирифтани" феъли асосӣ дар шакли масдар омада, феъли гирифтани аз рӯйи шахсу шумора тағйир меёбад: рафтани мегирифтаи, рафтани мегирифт, рафтани мегирифтани, рафтани мегирифтани. Барои ҳар қасу ноқас қусса хӯрдани мегирифтани? (сах.310)

Шакли дигари таркибии замони гузаштаи ҳикоягӣ аз феъли асосӣ (дар намуди якуми сифати феълии замони гузашта) ва феъли ёвари "истодани" сохта мешавад ва ба амале далолат мекунад, ки дар замони гузашта муттасил давом мекунад: Номақул қарда меистем (сах. 437).

Ҳамин тариқ, замони гузаштаи ҳикоягӣ гунае аз замони гузашта аст ва он дар шаклҳои гуногун аз ҷиҳати сохт (сода, таркибӣ) ва мазмуну мақсади гуянда дар шахсу шумораҳои ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс меояд. Саҳми шахси дуҷум нисбат ба шахси якум дар ин замони феъл зиёдтар аст.

Замони гузаштаи дур

Замони гузаштаи дур яке аз шаклҳои замони гузашта ба ҳисоб меравад. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс низ дар ин шакли замони гузашта бо мизони нобаробарии шахсу шумораҳои омада метавонанд. Хабарии ин гуна ҷумлаҳо таркибӣ мешаванд, чунки аз ҷиҳати сохти худ замони гузаштаи дур ба гурӯҳи шаклҳои таркибии феъл мансуб аст. Вай аз феъли асосӣ (дар шакли якуми сифати феълии замони гузашта) феъли "будани" ва бандҳои феълию хабарӣ сохта мешавад.

Дару тирезаҳоро пӯшида буд+ам (сах. 440). Омаданаширо гуфта буд+ед? (сах. 21). Аз суҳанову насихатҳои беҳуда сарамонро дард гирифта буд+и (сах. 65).

Ин шакли замони гузашта амалеро мефаҳмонад, ки дар замони дуртаре воқеъ шудааст: Бе руҳсатии оими дастурхончи ба қучо рафта будед? (сах.310) Ин қадар сеҳру қодуро аз қучо омӯхта буди? (сах. 488) Дилам ҳаво қарда, чи қор қарданамро надоништа истода будам (сах 547).

Агар дар ҷумла қанд феъли замони гузашта пайи ҳам ояд, феъли ёвари «будани» баъди феъли дуҷум ё сеҷум меояд: -Қанд рӯз пеш аз ин қас монда, аз ҳавлича ба қуча ҳай қарда қиристода будам (сах. 473).

Пас, замони гузаштаи дур яке аз шаклҳои серистеъмоли замони гузашта ба ҳисоб меравад. Аз мисолҳо бар меояд, ки хабарии ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс дар ҳамаи шахсу шумораҳои омада метавонад.

Замони гузаштаи дури муайян

Намунаи дигари замони гузаштаи замони гузаштаи дури муайян аст. Забоншинос Саиди Ҳалимиён дар асараш «Феъл (Қуниш)» қайд қардааст: << Замони гузаштаи муайян дар забони адабии мо таърихи зиёд надорад, вале намунаҳои он ба асри XVI-XVII мансуб аст ва давраи серистеъмом шудани он дар адабиёт ба замони мо рост меояд >> [13; 52-53].

Ниёзмӯҳаммадов.Б маънои онро қунин шарҳ медиҳад: «Шакли замони гузаштаи дури давомдор (муайян)-и забони тоҷикӣ амали гузаштаеро мефаҳмонад, ки то вуқуи амали дигари замони гузашта қараён дошта, дар айни давоми он амали дигар содир мешавад» [9;220].

Ин навъи феълӣ аз феъли асосӣ, феъли ёвари "истодан" (ҳар дуяшон дар шакли якуми сифати феълии замони гузашта) ва аз асоси замони гузаштаи феъли "будан" ва бандакҳои феълӣ сохта мешавад:

Шахс. Танҳо Чамъ

1. Рафта истода буд+ам Рафта истода буд+ем

2. Рафта истода буд+ӣ Рафта истода буд+ед

Ин гунаи замони гузашта ҳаракати чараёндореро мефаҳмонад, ки дар гузашта оғоз ёфта, ҳанӯз ҳам идома ёфта дорад: Гуреза шуда гашта истода будед? (сах.108) Фитнаю фасоди дунёро дида истода будем! (сах. 533) Дилам ҳавл карда, чӣ кор карданамро надоништа истода будам (сах. 547).

Хабари ҷумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро дар шакли замони гузаштаи дури муайян меояд, вале дар байни шаклҳои феълии замони гузаштаи забони тоҷикӣ шакли замони гузаштаи дури давомдор аз шаклҳои камистеъмолтарин ба ҳисоб меравад. Ин шакли замони феъл, дақиқтараш замони гузаштаи дури муайян бештар хоси гуфтугӯӣ набуда, бараъкс он дар нутқи гуфтугӯӣ камтар истифода мешавад. Ин шакл амалеро нишон медиҳад, ки дар як вақт бо амали замони гузашта воқеъ мегардад ва он, давомнок, бетанаффус ва беист идома меёбад: Барои чӣ ба кӯча баромада истода будӣ? (сах.-121). Ин қадар сеҳру ҷодуро аз кӣ омӯхта истода будед? (сах. 488)

Феъли замони гузаштаи дури муайян бо маънои грамматикӣ худ ба замони гузаштаи ҳикоягӣ наздикӣ дорад: Барои ҷаноби оли қанизаки Ғаниҷон-бойро бе ризогии худаш гирифта истода будам (сах. 269).

Фобил ё иҷроқунандаи хабари ҳар ду ҷумлаҳои боло ба шахси дуюм нигаронида шудааст, ки амали онҳо дар замони гузаштаи дур воқеъ шудааст.

Аз феъли таркибӣ сохташудаи он аз се қисм ҳатто баъзан вақт аз чор қисм иборат аст. Ин байтҳоро аз кӣ ёд гифта будӣ? (сах. 65)

Замони гузаштаи нақлӣ

Замони гузаштаи нақлӣ ба монанди замони гузашта шаклҳои гуногун дорад, ки онҳо аз замони гузашта вобаста ба сохторашон ва маънои грамматикӣ тафовут доранд. Нақши шахсу шумора ва воситаҳои ифодақунандаи он дар ин шакли замон муҳим аст ва ин низ яке аз фарқияти муҳимми замони гузашта маҳсуб меёбад. Ҷамаи ин шаклҳои аз сифати феълӣ ва бандакҳои хабарӣ сохта мешаванд.

А) Замони гузаштаи нақлӣ

Замони гузаштаи нақлӣ аз гунаи якуми сифати феълии замони гузашта (гуфта, рафта) бо иловаи бандакҳои хабарӣ сохта мешавад: Барои чи ин тавр гуфтаӣ, ҷохил? (сах.451) Аз ягон ҷо афтадаед магар? (Ё ки аз касали ман тарсидаӣ? (сах.11) Ҳақиқатан писари домодбоб шудай (сах. 105).

Шакли инкории ин гуна шаклҳои феълӣ бо пешванди *-на* сохта мешавад: Аз ҳамон солҳо инҷониб надидаам.(сах.418)

Шаклҳои таркибии он аз ҳиссаҳои номии нутқ, яъне бештар исм сохта мешавад: Ин байтҳоро аз кӣ ёд гифтай? (сах.538) Барои чи хафа шудаед, дугонаҷон? (сах. 138)

Ин шакл ҳаракату амалеро мефаҳмонад, ки дар замони гузашта воқеъ шуда, натиҷаи он ба гӯянда маълум аст:

Ба дафъи бало аз мо оқилтар баромадаӣ? (сах.383) Мани мӯйсафедро аз пасат гирифта поён фаровардаӣ, шайтон! (сах .527)

Замони гузаштаи нақлӣ вобаста ба семантика мазмуну маъноҳои зиёдеро ифода мекунад, вале бештари онҳо хоси ҷумлаҳои мураккабанд,

Б) Замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ.

Чи хеле ки медонем тамоми намуди замонҳои ҳикоягии феъл бо илова кардани пешванди *-ме* ба асосҳои феъл сохта мешаванд. Замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ низ аз гузаштаи нақлӣ бо ҳамроҳ намудани пешванди *-ме* ба аввали феъл сохта мешавад ва ё аз сифати феълӣ (шакли якуми сифати феълии замони гузашта) бо изофа кардани пешванди *-*

ме ва бо ёрии бандакҳои хабарӣ сохта мешавад. Хабарӣ чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро дар ин шакли феълӣ вохӯрдан мумкин аст.

Замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ бояд ба амале шаҳодат диҳад, ки дар замони гузашта иҷро шуда, давом кардааст ё такрор ёфтааст, аммо ин гунаи замони феъл дар забони ҳозира ба маънои замони гузашта, ҳозира ва оянда ба кор бурда мешавад:

а) Ҳаракатеро далолат мекунад, ки дар замони гузашта ба амал омада, давомдор ва ё такрор ёфтааст. Ба ин сағираи бекас падар мешудай (сах. 148). Дар ин ҷо будани маро медонистаед, хӯчаин (сах. 55). Ин дафъа аз қарзи шумо халос шавам гуфта, ба хизмататон як гуломбачаи нағз меовардаам (сах. 58).

б) Амалеро далолат мекунад, ки гӯянда воқеъ шудани онро аз гуфта ё шундаи дигарон фаҳмидааст: Гӯё дар замони қадим дар ин кишлоқ зиндагӣ мекарданд (сах. 41).

в) Амалеро нишон медиҳад, ки ба замони ҳозира алоқаманд аст ва ё маънои замони ҳозираи умумиро ифода мекунад: Ба ҳар ҳол оши нағз мепухтай (сах. 275).

г) Амалу ҳаракатеро ифода мекунад, ки дар замони оянда ба амал меояд:

-Барои бурдани Истади бечора ҳамин қадар таййрӣ дидаам (сах. 548). Чӣ хел халос мешудаед? (сах. 332)

Пас, замони гузаштаи ҳикоягии нақлӣ яке аз шаклҳои феъл буда он низ ба гурӯҳи ашқоли замони гузашта мансуб аст ва лаҳзаи диққу муайяни иҷроиши амалу ҳаракати иҷрокунад-даи амалро, дақиқтараш замони иҷроиши амали фоили чумлаҳои яктаркибаи муайяншахсро ифода мекунад.

В) Замони гузаштаи дури нақлӣ.

Ин намуди замони гузашта аз феъли асосӣ ва феъли ёвари "будан" (ҳар ду дар шакли якуми сифати феълии замони гузашта) ва бо ёрии бандакҳои хабарӣ сохта мешавад: Шунда буд+ам Шунда буд-ем, Шунда буд+ӣ, Шунда буда+ед.

Ин гунаи замони феъл амалеро нишон медиҳад, ки дар замони гузашта ба амал омадааст.

Назаратон нагирифта гузашта рафта истодаед? (сах. 493) Аммо дар Зираобод омадани ҷадидҳоро аз ки фаҳмида будай? (сах. 499)

Ин шакл бо маънои грамматикӣ худ ба замони гузаштаи дур (оварда буд) наздик аст, зеро ин шакли феъл амалу ҳаракатеро ифода мекунад, ки он аз амалу ҳаракати дигар пештар воқеъ шудааст [13; 58].

Гӯянда ба туфайли фикру ақида ва хулосаи мантиқӣ дарк мекунад, ки амали ин гунаи феълӣ аз амали дигар барвақттар ба амал омадааст ё ин ки аъмолу ҳаракатеро мефаҳмонад, ки ашқоси гӯянда дар натиҷаи таҳлилу тафтиш онро пай бурдааст. Вале ин навъи замони гузаштаи дури нақлӣ ҳоси чумлаҳои мураккаби тобеъ аст. Аз сабабе, ки таҳлили мавзуи рисола категорияи замон дар чумлаи содаи яктаркибаи муайяншахс аст, мо аз овардани мисол сарфи назар менамоем.

Г) Замони гузаштаи муайяни нақлӣ

Чумлаҳое, ки хабарашон ба замони гузаштаи муайяни нақлӣ рост меоянд, аз ҷиҳати сохтор таркибӣ буда, аз феъли асосӣ ва феълҳои ёвари "истодан" ва "будан" (ҳар се дар шакли якуми сифати феълии замони гузашта) бо ёрии бандакҳои хабарӣ сохта мешаванд: Ба гуфтаи вай барои мағлуб кардани Асад нағз тайёрӣ дида истода будаед (сах. 34).

Такрибан ҳамаи гунаи маъноии ин навъи замони гузашта ҳоси чумлаҳои мураккаб аст. Аз ин рӯ бо овардани мисол ва таҳлили замони гузаштаи муайяни нақлӣ иктифо мекунем.

Ҳамин тавр, хабарӣ чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро дар тамоми навъҳои замони гузашта вобаста ба маънои луғавию грамматикашон вохӯрдан мумкин аст, ки ҳар яке онҳо вобаста ба вазифа ва мавқеи истифодабарияшон мутафовит истифода мешаванд. Замони гузаштаи сода ва ҳикоягӣ дар ин шакли чумлаҳо нисбатан серистеъмол буда шаклҳои нақлӣ камтар ба чашм мерасанд.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қ.2. Синтаксис барои мактабҳои ҳафтсола ва миёна. –Сталинобод, 1955. -140 с.

2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.2-3. Душанбе: Дониш, 1986 ва 1989. – 372 ва 224 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии Душанбе: Ирфон, 1970. 268 с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қ.2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии Душанбе: Маориф, 1995.- 294с
5. Камолитдинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии / Б. Камолитдинов. - Душанбе, 2010.
6. Набиев М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. Қ.2 / М. Набиев. -Душанбе: Маориф, 1992. - 176 с.
7. Ниёзмухаммадов.Б Чумлаҳои сода дар забони тоҷикӣ / Б Ниёзмухаммадов. - Сталинобод, 1949. - 145 с.
8. Норматов М., Рашидов Ш. Омӯзиши чумлаҳои содаи яктаркиба / М. Норматов, Ш. Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 152 с.
9. Норматов М. Таҳлили синтаксисӣ ва навъҳои он (Дастури таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олии ва муаллимони забон ва адабиёти мактабҳои таҳсилоти умумӣ). – Душанбе: Матбуот, 2008. – 148 с.
10. Норматов М. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011, -230 с.
11. Саиди Ҳалимиён. Фейл (Куниш): Дастури таълимӣ-Душанбе: Дониш, 2013.-126с.
12. Чалол Икромӣ. Духтари оташ. –Душанбе: Адиб, 2009. –563 с.

ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБАИ ИФОДАГАРИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР РОМАНИ "ДУХТАРИ ОТАШ "-И ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз мавзӯҳои асосии синтаксис баррасии вижагии замони гузаштаи чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс дар романи "Духтари оташ "-и Чалол Икромӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф маънои грамматикӣ ва луғавии замонро дар чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс мавриди мутолиа қарор дода, ба чунин натиҷа расидааст, ки чунин анвои чумлаҳо вобаста ба категорияи замони гузашта лаҳзаӣ иҷроиши амал гуногунпахлӯ буда, нависанда ин гуна чумлаҳоро бо тамоми паҳлӯҳои замони гузашта дар роман бо маҳорати баланди суханпардозӣ истифода бурдааст.

КАЛИДВОЖАҲО: чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахс, замон, шаклҳои замони ҳозира, маънои луғавии замон.

ПРОСТЫЕ ОДНОСОСТАВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ И ЕГО ФОРМЫ В РОМАНЕ ДЖАЛАЛА ИКРАМИ "ДУХТАРИ ОТАШ"

В данной статье рассматривается одна из основных тем синтаксиса обзор прошедшего времени, структуры и форм прошедшего времени простых односоставных определенно-личных предложений в романе Джалала Икромии «Духтари оташ». Автор изучил грамматическое и лексическое значение времени в простых односоставных определенно-личных предложениях и пришел к выводу, что такие типы предложений разнообразны в зависимости от категории настоящего времени, момента действия, и такие предложения использует писатель. со всеми аспектами настоящего времени в романе и высоким риторическим мастерством. В частности, в статье говорится о формах настоящего времени простых предложений конкретного человека.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: простые односоставные определенно-личные предложения, время, формы настоящего времени, словарное значение времени.

SIMPLE ONE-PART SENTENCES EXPRESSING PAST TENSE AND ITS FORMS IN THE NOVEL BY JALAL IKRAMI "DUKHTARI OTASH"

This article examines one of the main topics of syntax: a review of the past tense of simple one-part definite-personal sentences in Jalal Ikromi's novel "Dukhtari Otash". The author studied the grammatical and lexical meaning of time in simple one-part definite personal sentences and came to the conclusion that these types of sentences are varied depending on the category of the present tense, the moment of action, and such sentences are used by the writer. with all aspects of the present tense in the novel and high rhetorical skill. In particular, the article talks about the present tense forms of simple sentences of a specific person.

KEYWORDS: simple one-part definite-personal sentences, time, forms of the present tense, dictionary meaning of time.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобишоева Субҳиноз* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Бобишоева Субҳиноз* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Bobishoeva Subhinoz* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПАЙДОИШИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

Соџева М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шиносоӣ бо як зумра сарчашмаҳои забонҳои эронӣ нишон дод, ки дар доираи сифати феълии забони англисии қадиму миёна, забони форсии қадиму миёна, инчунин дар забони Авасто монандӣ вучуд дорад, ҳарчанде фарқият низ мушоҳида мешавад. Ба назари мо ин танҳо ба як гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупӣ тааллуқ доштанишон вобаста аст. Дар забони Авасто сифатҳои феълии - *ta* ва - *na* истифода шудаанд, ки маънои амали баанҷомрасидаро дар замони гузашта дорад.

Дар забони форсии қадима бошад он танҳо бо пасванди - *ta srūta* - шунидашуда, *pārāna* - *пуришуда*, *karta* - иҷрошуда, сохта мешуд [Основы иранского языкознания, 106].

Шояд дар ин ҷо ғояе ва фикре ба миён меояд, ки сифати феълии ҳозираи тоҷикӣ бо морфемаи - *a* маҳз аз ҳамин сифати феълии забони форсии қадима сарчашма гирифтааст. Вале ин тавр буданиаш аз эҳтимол дур аст, чунки дар забони форсии қадима шакли сифати феълии баёншуда дар пояи шакли феъл табдил гашта, аз пасванди - *ta* ҳарфи - *a* афтод ва ин асос бо пасванди - *t* ё - *d* истифода карда мешуд.

Дар забони форсии миёна сифати феълии нави замони гузашта бо пасванди - *aga* ё - *aka* (g - k) аз шакли феъл ба вучуд омадаст.

Баъдтар, эҳтимол вобаста ба қонуни пешрафти иктисодиёт дар забон аз сифати феълии нав ташкилшуда ҳарфҳои - *ga* (- ka) афтоданд. Дар натиҷаи ин дигаргунӣ сифати феълии мазкур шакли қадимаи худро гирифт ва то замони кунунӣ чун сифати феълии намуди *карда*, *сохта* ва ба мисли ин расид.

Дар забони қадимаи англисӣ бошад, сифати феълии II ё замони гузашта истифода мегардид, ки аз феълҳои саҳт бо пасванди - *en* ва аз феълҳои суҳт бо пасванди - *d* сохта мешуд: *written* - навишташуда, *seald* - фурӯхташуда. Ба мо маълум гардид, ки пасванди сифати феълии авестӣ - *na* метавонад ҳам шакли морфемаи сифати феълии забони англисии қадим – *en* бошад, суффикси - *d* бошад, дар калимаи *seald* мубодил аст ба нишондиҳандаи сифати феълии забони қадимаи форсӣ бо - *ta*, ки дар забони форсии миёна дар шакли ду алломорф: - *t* ё - *d* баромад менамуд. Дар навбати худ сифати феълии эронӣ бо - *ta* аз исми феълии ҳиндуаврупӣ бо – *to* ибтидо меёбад [Пирейко Л.А, 324].

Мо тахмин мекунем, ки пасванди сифати феълии II-и қадимаи англисии - *d* низ пайдоишашро аз шаклҳои мухталифи сифати феълии ҳиндуаврупӣ - *to* мегирад, ки чунин сарчашмаи сифати феълии забони латинӣ замони гузаштаи тарзи фоил маҳсуб мешад. [Основы Иранского языкознания, с. 259]. Хешигарии сифати феълии тоҷикӣ бо - *ta* ва сифати феълии англисӣ бо - *ë* - *t* на ин ки дар монандии шаклҳо, балки дар монандии семантикӣ ва *d* низ зоҳир мегардад.

Онҳо ба сифати хабарӣ ва муайянкунанда истеъмоли мешуданд, маънои ғайрифазол доштанд, ба шаклҳои аналитикии феъл дохил мешуданд, амали ба охир расидаро ифода мекарданд.

Дар ин ҷо саволе ба миён меояд. Барои чӣ ба нишондиҳандаи сифати феълии замони гузаштаи ҳиндуаврупӣ - *to* дар забони латинӣ - *to* ё - *ta*, дар забони испанӣ “*do*” [Основы Иранского языкознания с,264-265], дар нидерландӣ - *t* ё - *d* [Ярцева В.Н,с.125], дар забони англисӣ ва дигар забонҳои олмонӣ бошад, шакли - *en* ё - *n* ба вучуд омадааст? Эҳтимол меравад, ки ин аз он вобаста аст, ки морфемаи сифати - *en* ба асоси сифати феълии II-и англисии қадима бо пасванди - *n* ё - *d* илова шудааст.

Ин ба он оварда расонд, ки пасванди ҳиндуаврупӣ сифати феълии замони гузашта дар забони форсии қадима бо ҳарфҳои - *ta* - *da* нишон дода мешавад, дар забони англисии бошад, он шакли - *n* - *d* - ро дорад, ки бо пасванди ҳозираи сифати феълии тоҷикии замони гузашта қариб монанд аст.

Мисолҳои зерин далели гуфтаҳо мебошанд. Муқоиса намоед: - *d*-и англисӣ ва -*ta*-и тоҷикӣ дар чунин мисолҳо:

(англисии қадима) *teald* - (ҳозира) *told*
(форсии қадима) *karta* - (ҳозира) *карда*
(форсии қадима) *kanda* - (ҳозира) *канда*

Якчанд мисолҳои дигарро овардан мумкин аст, ки дар онҳо сифати феълии II дар забони англисӣ бо [t] тамом мешавад ва бо пасванди ҳиндуаврупоии - *ta*, - *da* рабт мегирад:

haefd
lifd
saegd saed
hogod
smēad
orēad
frēod
fēod

Сифати феълии I аз худ сифати феълиро бо пасванди ҳиндуаврупоии - *nt* - мегузорад, ки роҳи фонетикии ин пасвандро дар вобастагӣ ба намудҳои феъл дар забонҳои олмонии гуногун дорад.

Дар забони англисии қадима ба ғайр аз фарқияти лаҳча, таъсири дигаре, ки ин исми феълӣ бо - *ynge* - *ing*, ки ба аз байнбарии сифати феълӣ оварда расонда буд, хеле дер боз дида шуда буд.

Шакли аз ҳама аввалаи пасванд - ин - *aendi* - *endi*, баъдан - *ende* мебошад, ки дар матнҳои лаҳчаҳои узекеӣ ва дигар забонҳо ба чашм мерасад. Дар матнҳои дигар ҳамроҳи - *ende* «*ande*» низ васеъ истифода мешавад.

Дар забони қадимаи форсӣ сифати феълии замони ҳозира, ки пасванди *andak*- ро (дертар - *anday*) [Расторгуева В.С, с. 204] дошт, ки қариб ки аз рӯи тартиботи овозӣ ва вазифавии пасвандӣ ба сифати феълии I - *ende* - *ande*- и забони қадимаи англисии монандӣ дошт, истифода мешуд. Муқоиса ва таҳлил мекунем:

забони қадимаи англисӣ - *maclende* (ичроқунанда) ва
забони қадимаи форсӣ - *venandak* (нигоҳқунанда).

Сифати феълии забони англисии I аз морфемаҳои решагии феълӣ бо ёрии пасванди - *ende* - *ande* пайдо шудааст, сифати феълии тоҷикии замони ҳозира бошад, инчунин аз асоси феълии замони ҳозира бо ёрии пасванди - *andak*, ки дар рафти ташаккулиҳои худ овози охирони - *к* -ро аз даст дод ва то имрӯз дар шакли - *anda* омадааст.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2015, 400 с.
2. Мюллер В.К. Новый англо - русский словарь. Издание второе / В.К. Мюллер. - М. изд. дом «Диалог», 2002. - 895с
3. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / А. Муродов. - Душанбе, Ирфон, 2014.
4. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо. - Душанбе; 2014.
5. Саидов Ҳ.А. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.

ПАЙДОИШИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАШАВАНДА

Дар мақолаи мазкур мавзуи пайдоиши сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда мавриди баррасӣ қарор дорад. Муаллиф қайд кардааст, ки шиносӣ бо як зумра сарчашмаҳои забонҳои эронӣ олмонӣ нишон дод, ки дар доираи сифати феълии забони англисии қадиму миёна, забони форсии қадиму миёна, инчунин дар забони Авесто монандӣ вучуд дорад, ҳарчанде фарқият низ мушоҳида мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: феъл, сарчашма, пайдоиш, забони англисии қадим, забони форсӣ.

ОБРАЗОВАНИЕ ПРИЧАСТИЙ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается тема происхождения настоящего времени в сопоставимых языках. Автор отметил, что знакомство с рядом источников по иранскому и немецкому языкам показало наличие сходства в

настоящем времени в древнем и среднеанглийском, древнем и среднеперсидском языках, а также в языке Авесто, хотя имеются и различия.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глагол, источник, происхождение, древнеанглийский язык, персидский язык.

FORMATION OF PARTICIPLES IN COMPARABLE LANGUAGES

This article examines the topic of the origin of the participles in comparable languages. The author noted that familiarity with a number of sources on Iranian and German languages showed the presence of similarities in the present tense in Old and Middle English, Old and Middle Persian, and in Avesto, although there are differences.

KEYWORDS: verb, source, origin, Old English, Persian.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Соёева Мавлуда Асадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992). 933988045.

Сведения об авторе: *Соёева Мавлуда Асадовна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992). 933988045.

Information about the author: *Soyaeva Mavluda Asadovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). 933988045.

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИИ ЧАНД ДИАЛЕКТИЗМ ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”- И АБДУЛҲАМИД САМАД

Наврузова П.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Диалектизмҳо як навъ унсурҳои забоние мебошанд, ки танҳо дар доираи интишори шеваву лаҳҷаҳои алоҳида амал мекунанд, вале дар забони адабӣ хеле кам мавриди истифода қарор мегиранд, ки он ҳам бошад, бо мақсади фардикунонии нутқи персонаж. Маълум аст, ки сарвати бебаҳои забони тоҷикӣ нахуст дар ҳикоя, роман, очерку повест, шеър, достон ва асарҳои драммати шоирону нависандагон таҷассум меёбад. Аз ин рӯ, таҳқиқи хусусиятҳои услубии асарҳои алоҳидаи нависандагон аз аҳамияти назариявӣ амалӣ орӣ нест. Маводе, ки аз романи “Гардиши девбод”-и А. Самад ҷамъ овардаем, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки забони асарҳои ӯ рангин, пурмухтаво ва таъсирбахш мебошанд. Истифодаи диалектизмҳо дар асари мавриди таҳлил баҷову бамаврид буда, онҳо ҷиҳати ифодаи мафҳумҳои зарурӣ ба роҳ монда шудаанд. Ҷиҳати тасдиқи ин назари хеш таҳлили чанд диалектизмро аз романи мазкур дуруст мешуморем:

Вожаи **буд** дар забони адабӣ асоси замони гузаштаи феъл мебошад, вале дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ягон амали баанҷомрасидаро мегӯянд, ки нависанда дар романи мазкур онро як маротиба ба таври зайл қорбурд кардааст. Масалан:

- Эй Дилёб гуфт бобои Некном, бе ёрии ту қор **буд** намешавад (с. 19).

Вожаи адабии **андоза** дар роман ба гунаи **чен** 9 маротиба ба қор рафтааст. Чунончи:

Назди занаш **чени** як носвор қадр надошту аз бинӣ боло гап зада наметавонист (с. 123). Мурча ҳам ба **чени** худ душман дорад (с. 244). Эй духтари сода, ту мардума **чени** ман медонӣ? (с. 358). Зоғу занбӯр, мӯру малах ҳам ба **чени** насибаш аз ҳосили боғ баҳра мебарад (с. 369).

Диалектизми **фирқа**, ки дар забони адабӣ ба гунаи **хел**, **намуд**, **навъ** истифода мешавад, танҳо як маротиба қорбурд кардааст. Ба мисли:

Ҳар **фирқа** инсон он ҷо ҳозир буд (с. 360).

Абдулҳамид Самад дар тасвири воқеаву ҳодисаҳои асар аз диалектизмҳои гуногуни ифодакунандаи шахс ба таври васеъ қор бурдааст. Адиб онро ба назар мегирад, ки дуруст ба қор андохтани захираи луғавӣ забони халқ имконияти содагӣ ва ифоданокии услуби бадеиро хубтар таъмин менамояд. Чунки диалектизмҳо аз нигоҳи маънӣ пуробуранг ва аз нигоҳи услуб пурҷозӣ ба мебошанд, ки тавассути онҳо нависанда метавонад мақсади худро баён кунад ва хонандагонро ба дарки ҳодисаҳо бештар ҷалб намояд.

Инчунин, тасвир ба воситаи диалектизмҳои ифодакунандаи шахс нисбат ба вожаҳои адабӣ ҷолибтар мебошад. Масалан, вожаҳои **ота**, **оча**, **мома**, **бобӣ**, **наваса**, ки нависанда дар романи “Гардиши девбод” истифода намудааст, ҳосил минтақаи ҷануби Тоҷикистон буда, муодилҳои гуногуни овозӣ доранд. Дар ин хусус Р. Ғаффаров чунин меорад: «Дар шеваҳои забони тоҷикӣ калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои хешутаборӣ на танҳо аз ҷиҳати луғат, балки аз ҷиҳати таркиби овозӣ ҳам тафовут доранд» [6, 47].

Абдулҳамид Самад аз диалектизми **ота** дар романи Гардиши девбод як маротиба истифода кардааст:

Нисфаша ба **отаи** бачаҳо мефиристаму нисфаша ба аскарҳо (с. 205).

Дар истифодаи диалектизми мазкур нависанда ба назар гирифтааст, ки сухани персонаж дар роман вобаста ба талаботи услуби нигоҳиш метавонад ба меъёрҳои забони адабӣ ҷандон мувофиқат накунад. Нависанда дар мисоли боло метавонист ба ҷойи диалектизми **ота** вожаи **падар**-ро истифода барад, вале ҳаминро дар назар дорад, ки тавассути он тасвири ҳодисаҳои табиӣ ва забони нигоҳиш ҷаззобу муассир мегарданд, зеро муассирӣ ва ҷозибанокии сухан дар вожаи **ота** зиёдтар эҳсос мешавад.

Абдулхамид Самад диалектизми **оча**-ро дар романи “Гардиши девбод” дар нутқи пур аз дарду алами Сифат нисбат ба писари аскари марҳумаш Зариф ба шакли шеър ба тасвир овардааст:

Дур афтодӣ, аз ту хабар нест маро,
Чони ширини **оча**,
Сухтай чигарам, чорагаре нест маро,
Қуввати дили **оча**.
Дил мехоҳад сӯйи ту парвоз кунад,
Ай лахти чигар,
Сад хайфу дарег, болу паре нест маро,
Зиндачудои **оча**. (с.62).
Наздик омадем чонои **оча** (с. 399).

Нависанда вожаи мазкурро вобаста ба маҳалли рӯйдоди воқеа дар нутқи персонажҳо ба қалам додааст.

Диалектизми **наваса** хоси лаҳҷаҳои ҷанубист ва муодили калимаи адабии **набера** мебошад, ки адиб аз он дар роман се маротиба истифода бурдааст:

Дилёб **навасаву** қуввати дили худаш аст (с. 54). Баъди таҳорат ва хондани ду ракат намоз бафурсат гулӯ, чашм ва ё шиками **навасаи** беморашро муоинакунон мефармуд (с. 101). Кош пову пар ва қуввату дармоне медошт, ки давида ба шодиву бозии **навасаҳо**и шарик шавад (с. 421).

Диалектизми **мома**, ки муодилҳои гуногуни овозӣ дорад, яке аз унсурҳои ғаёли лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба ҳисоб меравад. Муродифи он дар забони адабӣ вожаҳои **модаркалон** ва **бибӣ** мебошанд, ки нависанда онро дар роман 24 маротиба ба кор бурдааст. Чунончи:

Дарахтҳои боғи **момаи** Гавҳар ҳам шиками хурду калони деҳаро беминнат сер мекарданд (с. 67). **Мома**, ин гапхот рост барояд, мо сабзаву ту барра, як умр чарида мегардӣ (с.138). Ай садқаи хоки пойи **момаи** хушгуфтораме (с. 139).

Диалектизми **бобӣ** хоси лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон буда, дар забони адабӣ маънои “бобо, падаркалон”-ро дорад. Аз диалектизми мазкур дар романи “Гардиши девбод” танҳо ду маротиба истифода шудааст:

Бобӣ, ин гапҳо бофтаи момаи Зикамоҳ нестанд (с. 390). **Бобӣ**, ин дарду алама ба кӣ мегӯӣ? (391).

Диалектизми **пиракӣ** моли лаҳҷаҳои ҷануб буда, дар забони адабӣ ба маънои “шахси куҳансол” ба кор меравад. **Пиракӣ** калимаи сохта буда, аз решаи **пир** ва суффикси **-акӣ** сохта шуда, танҳо як маротиба истифода шудааст.

Пиракиҳои миёнчанг базӯр аз ҷо мехезанд (с. 307).

Диалектизми **буна**, ки нависанда дар роман ду маротиба мавриди корбаст қарор додааст, дар забони адабӣ муродифи хонаводаро дорад. Ба монанди:

Ва ё чун аз пеши **бунаҳои** бечораҳои гирду атроф мегузашт, бо баҳонае якеро ҷеғ зада, номаълум аз киса муште наск ё гандум ё нахуд меод (с. 302). Дар деҳаи мо шаст **буна** аз Обигарм мезияд (с. 336).

Дар романи мавриди таҳқиқ диалектизмҳои ифодакунандаи ашё ва шайъҳои абстракт низ кам нестанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои шомиланд, ки моҳияти исми доранд ва дар ифодаи номи ашёҳои гуногун ба кор бурда мешаванд:

Дар романи “Гардиши девбод” диалектизмҳои **пешобағал**, **лола**, **теф**, **кӯрамушт**-ро дарёфт намудем. Вожаи **пешобағал**-ро нависанда ба маънии қафаси сина 8 маротиба корбурд намудааст, ки он дар “Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” ба маънои “оғӯш”, “канор”, “бағал” [11, 542] омадааст:

Онҳо қоматашон ҳам, пероҳанашон аз тахтапушт то **пешобағал** дар обу арақ тару шӯрабаста бо ҳавсала қабза пур карда, бо шаст дос мезаданд (с. 129). Аз **пешобағалу** бари домони гулдӯзиашон баргҳои нафиси гул мерехт (с. 420).

Чи тавре ки дарҷ кардем, муродифҳои **пешобағал** ифодаҳои **сина** ва **қафаси сина** мебошанд, вале дар забони адабӣ ва гуфторӣ ҳар кадоми инҳо ҷойи худро доранд. Воҳидҳои луғавии **сина** ва **қафаси сина** дар забони адабӣ ва нутқи китобӣ ифодаи умумӣ ба ҳисоб мераванд, вале диалектизми **пешобағал** маънии маҷозӣ дошта, дар забони халқ ҳамчун воситаи пӯшида ифода ёфтани ашёи тасвир истифода мешавад.

Калимаи **лола**, ки адиб истифода намудааст, номи яке аз узвҳои биологии инсон, яъне қисми нармии гӯш буда, дар роман танҳо як маротиба ба ҳамин маънӣ қорбурд шудааст:

Аз **лолаи** гӯши Дилёб дошта, як каме кашидаву тобида, бо шакарханд гуфт мӯйсафед (с. 154).

Диалектизми **теф** бошад, яке аз узвҳои бадани инсон аз оринҷи даст то китф дар роман ба қор рафтааст:

Мирак ҳам шуда аз **тефи** писарак бардошт (с. 169).

Диалектизми дигар **кӯрамушт** мебошад, ки нависанда онро дар сухани тасвирӣ ба маънои мушт қардани ангуштон танҳо як маротиба қорбааст намудааст:

Яке **кӯрамушт** буни гӯши ҳариф мефароварду дигаре лағад байни пойҳо мепартояд (с. 152).

Диалектизми **начво** дар роман ба маъниҳои “нолиш, шикваву шикоят, изҳори норизоӣ” дар сухани тасвирии нависанда 22 маротиба истифода шудааст. Ба монанди:

Вале дарду алам боз қалби ўро мехарошад, ки худ ба худ **начво** мекунад (с. 40). Вале ҳамон **начвои** пирамард ба гӯшаш омад (с. 81). **Начвои** Сифат, ки мотамдор, нагунбахту сиёхпӯш аст, ҳози-ринро лол мегардонад (с. 180).

Калимаи **ғичова**, ки маънои “буғз, алам, дарди гулӯгир”-ро дорад, як маротиба мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

Пирамард пай бурд, ки гулуи ўро **ғичова** (буғз) фишурдааст (с. 294).

Нависанда барои ба хонанда хубтар фаҳмо шудани калимаи **ғичова** маънии онро дар қавсайн дарҷ намудааст.

Вожаи **пешдавак** миёни мардуми минтақаи ҷануб бо маънои “пиёдапойгаҳ” маъмул аст. Аз ин хотир, адиб онро дар роман ба ҳамин маъни истифода намудааст:

Барои тез роҳгардӣ? Худат гуфти-ку: **пешдавак**... (с. 210). – Ҳоли ба доди ман бирасед, баъд азоби пешдавака **мефаҳмед** (с. 210).

Дар романи мазкур диалектизми камёби **юф** мавриди қорбурд қарор гирифтааст, ки маънои “соҳибмансаб”-ро ифода мекунад. Нависанда вожаи мазкурро дар роман танҳо як маротиба дар сухани тасвирӣ ҳангоми ба мансаб ноил гардидани қаҳрамони асар – Дилёб, ба қор бурдааст:

Дилёб аз вақте бо дили хоҳам-нахоҳам ҳисобҷӣ ва ба қавли дехотиён ба қатори **юфҳо** дохил шуд, ғамзаву ҷилва, тағйири авзои мардумро бо ҷашми сар дид (с. 154).

Чи тавре ки аён аст, диалектизмҳои мазкур ҳам дар тасвири нависанда ва ҳам дар муоширати персонажҳо ба қор бурда шудаанд. Бояд қайд намоем, ки ин навъ калимаҳоро аз ягон луғат пайдо қарда натавонистем. Аз ин лиҳоз, маълум мешавад, ки доираи истеъмоли онҳо маҳдуд мебошад.

Диалектизми **бандина** дар “Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” ба маънии “ҳимча ё алафи дарозу бақувват, ки бо он дарза мебанданд” [11, 86] ифода ёфтааст. Ин навъи диалектизмро аз роман пайдо қардем, ки адиб онро ҷаҳор маротиба истифода намудааст:

Дар ин ҳолат ҳатто қӯдакони роҳгард низ бекор наистода, яке **бандина** ораду **бандина** партояд, дигаре қабза болои қабза мениҳад, то қори дарзабанд осон шавад (с. 130). Агар **бандина** тамом мешуд, аз Шибари Париҳо дарза-дарза **бандина** даравида меовард (с. 128).

Вожаи **афсон**-ро дарёфт намудем, ки дар “Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” бо маънои “санг барои тез қардани дос” омадааст [11, 70]:

Бо ситоиш онҳоро руҳ мебахшад мӯйсафед Некном ва дами дос ба санги **афсон** совида меафзояд (с. 130).

Диалектизми **афсон** дар забони адабӣ муродиф надорад, барои ҳамин дарки мафҳуми он ба хонанда мушкилӣ пеш меорад. Аз ин рӯ, муаллиф мафҳуми онро дар поварақ ҳамчун “қайроқсанг” маънидод қардааст.

Диалектизми **пала**, ки ба маънои “як ҳиссаи хурди ғаллазор”, ки қариб дар ҳама лаҳҷаҳои ҷанубӣ истифода мешавад, дар “Гардиши девбод” ба гунаи лаҳҷавии бандакҷонишини –**мон** корбаст шудааст:

Як бори дигар баробар ҳам шавем, қобилҳои бобо, **паламона** то сари ваноғ мерасонем (с. 143).

Диалектизмҳои **бандина**, **афсон** ва **пала** дар сухани тасвирӣ ва нутқи персонажҳои роман ҳамчун воситаи ифодагари мусбат ва муносибати нависанда ба муҳити атроф, инчунин амали персонажҳо истифода шудаанд.

Зимни таҳқиқ аз роман вожаҳои **сиёҳкурта** “боми аз хасу лой пӯшонидашуда” ва **шабхонаро** “работ, маконе, ки бенавоён он ҷо шабро рӯз мекунад” дарёфт намудем, ки ҳар ду марбут ба макони истиқомат мебошанд. Ин вожаҳо дар сухани тасвирии худи муаллиф ба кор рафтаанд:

Дигар то бом расондани раву васа ё барои **сиёҳкурта** пӯшондани он хасу шоҳу шапа мушкилот пеш намеояд (с. 217). Дар як ҷойи мувофиқи сари роҳи гулӯи Хирсдара барои мусофирон **шабхонае** месозад (с. 119).

Диалектизмҳои мазкур монанди дигар диалектизмҳо ба забони асар оҳанги халқӣ бахшида, ба воситаи онҳо нависанда ҳангоми иҷрои корҳои сохтмон ободкорӣ ва сарҷамъии аҳли деҳаро инъикос намудааст.

Дар роман диалектизми **ҳанг**-ро пайдо кардем, ки он дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ба маънои “қувва, неру” истифода мешавад. Дар “Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” вожаи **ҳанг** якҷанд маънӣ дорад, ки яке аз онҳо “ҳайрон мондан” мебошад [11, 795]. Ба мисли:

Як тоифаҳоеро болои кор мебарораду соҳиби ҳукм мекунад, ки **ҳангат** меканад (с. 50). **Ҳанги** Дилёб дар ин маврид меканад (с. 121).

Чи тавре ки маълум аст, диалектизми **ҳанг** ҳам дар сухани персонаж ва ҳам дар сухани тасвирии муаллиф ба кор рафтааст.

Диалектизми **қадова**, ки байни лаҳҷаҳои ҷануб маъмулу серистеъмол аст, дар забони адабӣ ба маънии “қаламрав ва минтақа” истифода мешавад ва дар роман танҳо як маротиба корбаст шудааст:

Яке аз **қадоваи** мо бигузаред, ба кулбаи мо марҳабо (с. 118).

Хулоса, забони тоҷикӣ дорои ду шоҳа мебошад: забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ, ки ҳар ду ба ҳамдигар робитаи зич доранд. Лаҳҷаҳо ба забони адабӣ бо роҳҳои мухталиф, аз он ҷумла, ба воситаи садову симо, нутқи сахнавии ҳунармандон ва ғайра ворид мегарданд. Маводе, ки мо аз романи “Гардиши девбод” ҷамъ овардаем, бори дигар исбот менамояд, ки таркибу ибораҳои лаҳҷавӣ, асосан, ба воситаи адабиёти бадеӣ ба забони адабӣ ворид мегарданд. Дар асари адиб диалектизмҳо як қабати муҳимми воҳидҳои луғавиро ташкил додаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулхамид С. Гардиши девбод. – Душанбе, 2007. – 512 с.
2. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ.11. – Душанбе, 1964. – 435 с.
3. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.12. – Душанбе, 1976. – 563 с.
4. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов / Н. Гадоев. – Душанбе, 2012. – 207 с.
5. Горький М. О литературе / М. Горький. – Москва, 1953. – 868 с.
6. Ғаффоров Р. Аз муҳаррир. // дар кит.: Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. – Душанбе, 1976. – 73 с.
7. Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (дар асоси маводи романи «Одамони ҷовид»). – Душанбе, 1966. – 224 с.
8. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 203 с.
9. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 1967. – 185 с.
10. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара / Т. Мақсудов. – Душанбе, 1977. – 197 с.
11. Маҳмудов М., Ҷураев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2012. – 946 с.
12. Маҷидов Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 242 с.
13. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
14. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1966. – 267 с.
15. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1976. – 73 с.

ТАҲЛИЛИ МАЪНОИИ ЧАНД ДИАЛЕКТИЗМ ДАР РОМАНИ “ГАРДИШИ ДЕВБОД”-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Дар мақола муаллиф ба таҳлили маъноии чанд калимаҳои лаҳҷа дар роман таваҷҷуҳ намуда, баъзан муодилоҳои адабии онҳоро пешниҳод менамояд. Ҷолиби диққат он аст, ки дар мақола ҳангоми таҳлили семантикии диалектизмҳо ба фарҳангу луғатномаҳои шевагӣ рӯ оварда шуда, назарияҳои охиринаи муҳаққиқони ин соҳа ба инобат гирифта шудаанд. Таҳлили омории диалектизмҳо дар самти чанд маротиба қорбурд шудани онҳо дар роман низ қобили дастгирӣ мебошад ва ин иқдоми муаллиф қимати илмӣ мақоларо афзудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: диалектизм, вожа, семантика, фарҳанг, луғат.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕСКОЛЬКИХ ДИАЛЕКТИЗМОВ В РОМАНЕ “ГАРДИШИ ДЕВБОД” АБДУЛҲАМИДА САМАДА

В статье автор обращает внимание на семантический анализ нескольких ключевых слов в романе, иногда предлагая их литературные эквиваленты. Интересно отметить, что статья при семантическом анализе диалектизмов обращается к элегантным культурам и лексиконам, принимая во внимание последние теории исследователей в этой области. Статистический анализ диалектизмов с точки зрения того, сколько раз они использовались в романе, также может быть полезен, и этот авторский статус повысил научную ценность статьи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: диалектизм, слово, семантика, культура, словарь.

SEMANTIC ANALYSIS OF SEVERAL DIALECTISMS IN THE NOVEL “GARDISHI DEVBOD” BY ABDULHAMID SAMAD

In the article, the author draws attention to the semantic analysis of several keywords in the novel, sometimes offering their literary equivalents. It is interesting to note that the article in the semantic analysis of dialectisms refers to elegant cultures and lexicons, taking into account the latest theories of researchers in this field. Statistical analysis of dialectisms in terms of how many times they were used in the novel can also be useful, and this author's status has increased the scientific value of the article.

KEYWORDS: dialectism, word, semantics, culture, dictionary.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Наврӯзова Парвина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дууми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **919702424**.

Сведения об авторе: *Наврӯзова Парвина* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **919702424**.

Information about the author: *Navruzova Parvina* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **919702424**.

ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ БАРАСИИ ФИЛМҲО ДАР РЪЗНОМАИ «ЭКРАН И СЦЕНА»

Сарвинози С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯзномаи "Экран и сцена"-и Русия аз нашри «Советская культура» сарчашма мегирад. Соли 1989 «Советская культура» нашри рӯзномаи "Экран и сцена"-ро дар баҳши алоҳида шуруъ намуда буд, ки он баъдтар дар соли 1990 ба таври алоҳида фаъолиятро ба роҳ монд. Чуноне ки аз номаш маълум аст, рӯзнома дар бораи театр ва кино мақолаҳо чоп менамояд.

Асосгузори рӯзнома яке аз шахсиятҳои барҷаста, публицист, журналист ва мунаққиди соҳаи филмофарӣ - Александр Александрович Авдеенко маҳсуб меёбад. Ӯ барои ташкил ва фаъолият намудани рӯзнома заҳматҳои зиёде кашида, дар охир муваффақ гардидааст. Онҳое, ки Авдеенкоро мешинохтанд, ҳамчун нобиға аз ӯ ёд мекунанд.

Авдеенко - 25 майи соли 1937 таваллуд шуда, соли 1959 факултаи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Маскав (МГУ) - ро хатм кардааст. Ӯ солҳои 1971-1979 - муҳаррири шуъбаи адабиёт ва санъати ҳафтаномаи "Неделя" буд ва аз соли 1979 - муҳаррири шуъбаи узви ҳайати таҳририи рӯзномаи «Маданияти Шуравӣ» буд. Дар соли 1990 рӯзномаи "Экран и сцена" (Экран ва сахна) - ро таъсис дода, то охири лаҳзаҳои ҳаёташ сармуҳарририи онро бар уҳда дошт.

Рӯзнома дар аввали солҳои пайдоишаш доираи ками эҷодкорон ва хонандагонро дар бар мегирифт. Албатта, рӯзнома дар ҳоле ташкил ёфт, ки муаллифон ва хонандагон пул надоштанду толорҳои театр холӣ буданд ва тақдирҳои театр ба назар ноумедкунанда менамуд. Вақте ки дар миёнаи даҳсолаҳо чашнвораи "Чехов" ва "Хонаи балтикии Санкт-Петербург" эҳё гардиданд, номҳои нави режиссёрон пайдо шуданд ва тамошобинон ба театрҳо баргаштанду Карнавали Олимпиадаи ҷаҳонии театр дар Маскав бо тантана гузашт.

Соли 2011 Александр Александрович Авдеенко аз олам ҷашм пӯшиданд. Баъд аз марги Авдеенко вазифаи сармуҳарриро собиқ роҳбари шуъбаи театрии нашрия - Дмитриевская Екатерина Романовна ба уҳда мегирад, ки то ба ҳол дар ин вазифа фаъолият дорад.

"Экран и сцена" як нашрияи беназир, ягона рӯзномаи касбӣ мебошад, ки ба мушкилоти театр ва кино баҳсида шудааст. Вай ба ҳама рӯйдодҳои назарраси филм ва раванди театри воқуниш нишон медиҳад, инъикоси премераҳо ва фестивалҳоро муфассал таҳлил менамояд. Маълумотро аз маҳалҳо - аз минтақаҳои Русия ва хориҷа фароҳам меорад. Рӯзнома жанрҳои кӯҳнаи мубоҳисаҳо ва мизҳои мудавварро дар мавзӯҳои доғтарин, очеркҳо, таассурот, мақолаҳои проблемавӣ пешниҳод карда, портретҳои актёрон ва коргардонҳоро эҳё мекунад.

Рӯзномаи "Экран и сцена" на танҳо дар дохили Русия, инчунин берун аз он низ мавқеи муҳим дорад. Аз ҷумла, дар кишварҳои Олмон, ИМА, Канада, Италия, Фаронса, Финландия, Шветсария, Шветсия ва Литва хонандагони худро дорад. Нашрияро бештар шахсон миёнасол ва дар соҳаи киноу театр фаъолиятдошта, мутолиа мекунанд.

Рӯзномаи "Экран и сцена" дар як сол 24 шумора ва дар як моҳ ду шумораро нашр мекунад. Ҳаҷми умумии маблағи обуна барои 12 моҳ 129.60 € - ро ташкил медиҳад ва ин метавонад, ки ҳар сол тағйир ёбад. Ҳамчунин обуна шудан ба рӯзнома барои муддати муайяни 3 ва 6 моҳ низ қабул карда мешавад. Обуна шудан ба рӯзнома аз оғози ҳар соли нав оғоз мегардад. Шумораи саҳифаҳоаш 16 ададро ташкил медиҳад. Рӯзномаи "Экран и сцена" таҳти рубрикаҳои зиёде мавод нашр менамояд, ки шумораи онҳо ба 26 адад мерасад. Аз ин миқдор 15- тоаш вобаста ба шуъбаи театр мебошанд, ки зерин чунин унвонҳо чоп мешаванд: "Пас аз нахустнамоиш", "Фестивалҳо", "Дар доираи худ", "Сафарҳои ҳунари", "Овозҳо аз Русия", "Мардум ва лӯхтаҳо", "Мерос", "Аз шахси аввал", "Портрет", "Ҷазои

худ", "Системаи арзишҳо", "Ҳодиса", "Театр ва кӯдакон", "Театри ҷавонон" ва "Ҳониши намоишнома".

Шуъбаи кино бошад, зери унвони ҳафт рубрика мавод ба нашр мерасонад. Ба монанди: "Плакати кино", "Раванди филмҳо", "Нақшаи калон", "Пас аз нахустнамоиши филм", "Бубинед, ки кӣ омадааст", "Фестивалҳо", "Қадам ба экран".

Қисмати умумӣ бошад, зери унвони чунин рубрикаҳо мавод нашр мекунад: "Ҳузур", "Ҳотиравӣ", "Китоби кушода" ва "Бахшоиш".

Бояд қайд кард, ки рӯзнома дар як вақт наметавонад, ки дар ҳамаи рубрикаҳо мавод нашр намояд. Баъзан лозим меояд, ки барои зери як рубрика мавод нашр кардан замон ва имконияти муносибро интизор шуд, аз ин лиҳоз таҳти унвони баъзе аз рубрикаҳо муддати тулонӣ мавод гузошта намешавад. Аммо ба ҳар ҳол онҳо вучуд доранд.

Рӯзномаи "Экран и сцена" дар солҳои 90-ум ба бисёр рӯзноманигорони маъруф платформаи чоп ва такони нав бахшид. Солҳои охир сайт кушода шуд ва мутаассифона, нашрия дар ҳаҷми кам ба чоп расида, доираи муаллифонаш низ хеле маҳдуд гашт.

Нашрия асосан аз ду шӯъба иборат аст: кино ва театр. Елена Телингатер роҳбари шуъбаи кино ва роҳбари шуъбаи театр Мария Лвова мебошад. Аммо нашрия баъзан маводҳои умумиро нашр менамояд, ки онҳо ба ҳарду шуъба тааллуқ доранд. Рӯзнома тули 32 сол аст, ки бадтарин ва беҳтарин замон рушди синамои Россияро пайгирӣ менамояд.

Рӯзномаро дар шабакаҳои иҷтимоӣ «ВКонтакте», «Инстаграм» ва «Фейсбук» вохӯрдан мумкин аст. Нашрия маводҳои барои нафароне, ки обуна мешаванд дар шакли PDF пешниҳод менамояд. Обуна шудан ба рӯзнома аз оғоз ҳар сол шуруъ мешавад. Почтаи электрони gazeta@screenstage.ru мебошад.

Рубрикаи "Пас аз нахустнамоиши филм" - и рӯзномаи «Экран и сцена» бисёр фаъол аст ва дар ҳар як шумора дар он як ва баъзан ду мавод нашр мегардад. Жанри ҳама маводҳои ин рубрика тақриз ҳастанд. Масъули рубрика Жанна Сергеева мебошад. Ӯ ҳамчун мунаққид ва киношинос филмҳои касбии милии Русия ва ҷаҳонро пас аз нахустнамоиш дида, бурду бохт, паҳлуҳои мусбату манфӣ ва дараҷаи муҳимияти мавзӯи онҳоро дар филм менависад. Аммо муаллиф бештар ҷанбаҳои мусбати филмро менависад ва суҷаи филмро қариб ки аз аввал то охир нақл мекунад. Гарчанде ки маводҳо дуру дарозанд ва кас дилгир мешавад, вале бо вучуди ин хонандаи ин гуна тақризҳо ба тамошои филмҳо завқ пайдо мекунад. Ҳамаи инро ба назар гирифта, мо хостем, ки чанд маводи ин рубрикаро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Дар маводе, ки дар шумораи якуми нашрия барои соли 2022 аз ҷониби Жанна Сергеева нашр шудааст, филми «Хати офтобӣ»-и Борис Хлебниковро тақриз мекунад.

Чунин ба назар мерасад, ки Жанна баъд аз тамошои филм бо офарандагони он сӯҳбат доштааст ва дар навиштани мавод аз унсурҳои мусоҳиба ҳам истифода бурда, ду жанро ба ҳам омехтааст. Сабаби асосӣ ин аст, ки офарандагони филм русҳо ҳастанд ва ин барои маълумоти бештар пайдо кардани Жанна дар бораи филм имкон фароҳам овардааст.

"Ин филм аз рӯи намоишнома ба навор гирифта шудааст. Юлия Пересилд ва Андрей Бурковский чанд сол боз дар спектакли маркази Мейерхолд «Хати офтобӣ» аз рӯи пйесаи Иван Вирипаев бозӣ мекунанд ва матни нақшҳои худро аз ёд медонанд. Вале барои аз забони театри ба кино баргардон кардани ин дoston як ҳафта лозим шуд" - гуфтааст Жанна.

Баръакси дигарон Жанна дар ин филм бештар норасоиро мушоҳида кардааст. Аз нигоҳи ӯ: "Аввалан бар гардонидани намоиши театри ба кино комилан хато буд, чунки матни пйесаи Вирипаев бетаъхир театри боқӣ монд. Дар ибтидои филм сохти ибораҳои персонажҳо боҳашамат ба назар мерасад, вале одамони оддӣ ҳангоми ҷанҷол қариб ки сухан намеронанд, балки занозанӣ мекунанд. Аммо пас аз чанде маълум мешавад, ки дар суханронии онҳо чанд паҳлу вучуд дорад. Аввалан боҳашамат будани он ва дуҷум, оммавӣ-психологӣ. Вақте ки персонажҳо кӯшиш мекунанд, ки ҷанҷоли худро ба таври мутамаддин ва бомаънӣ анҷом диҳанд, бо ибораҳои «маро шунидан намехоҳӣ, азизам» муроҷиат карда, шахсияти воқеии худро пӯшонидан мехоҳанд. Сеюм дар платформаҳо ҳангоми суханҳои фаҳш, албатта, «гудок» меравад, аммо дар намоишнома он ба гӯш мерасад ва барои ин муаллифи намоишнома бо коргардон борҳо маҳкум карда шудаанд. Аммо онҳо гӯё барои

дилхушии тамошобин луғатҳои фаҳшро ба кор бурдаанд. Хуб мешуд, ки ба ҷойи ин ба мулоҳизаҳои чуқур машғул шаванд".

Баъд аз навистани камбудихо Жанна сужаи онро нақл мекунад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки филм якуним соат давом карда, дар он ду нафар (зану шавҳар) нақш иҷро мекунанд. Онҳо ҳафт сол боз якҷоя зиндагӣ мекунанд, аммо фарзанд надоранд ва ин мавзӯ ҷанҷоли шадидро ба вучуд овардааст. Ҳамаи воқеаҳои филм дар як хона мегузарад, ки ин дилгиркунанда аст.

Баъд аз баёни камбудихои филм муаллиф аз таърихи рӯйи сахна омадани намоишнома нақл мекунад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки песаи "Хати офтобӣ" - ро Иван Вирипаев соли 2015 навиштааст. Он бори аввал дар Москва ва баъдан дар Варшава намоиш дода шудааст. Қаҳрамонҳо Вернер ва Барбара ном гирифтанд, ки дар муқоиса бо филм ҳардуи онҳо ном надоранд ва ин аз филм дида беҳтар аст.

Баъдан Жанна ҳама ҷанҷолҳои оиларо аз аввал то охир ба тафсил мешависад ва сахнаҳоро ҷунун тасвир мекунад, ки дар зехни хонанда дигар савол намеронад.

Дар вақти хулоса муаллиф баъзе паҳлуҳои мусбати филмро ҳам зикр мекунад. Аз ҷумла, равшантар шудани образи Чулия Пересилдро зикр карда, қаҳрамони ӯро оқил меҳонад. Чунки ӯ ба худаш чи хел муносибат карданро медонад, аз ҳодисаҳои руҳдода ба ҳашм омода, ҳозир аст, ки ҳаққи худро талаб кунад ва дар бораи эҳсосоти худ суҳбат карда метавонад. Образи Андрей Бурковскиро бошад Жанна дар аввал дилгиркунанда медонад, аммо чанд лаҳзаи охири филм нишон медиҳад, ки ӯ вазро дар оила назорат мекунад ва «дӯстдошта»-и худро хуб омӯхтасту ба нуктаҳои дарди ӯ фишор оварда метавонад.

Дар шумораи сеюми нашрия барои соли 2022 Жанна Сергеева филми коргардони фаронсавӣ Николас Бедосро бо номи "Агент 117: аз Африқо бо муҳаббат" - ро тақриз кардааст.

Жанна дар оғози маводаш андешаи Ян Флемингро дар мавриди шабоҳати агенти ӯ 007 ба агенти фаронсавии 117 оварда, таъкид мекунад, ки ин ҳама тасодуф нест. Чунки агентҳо на танҳо аз рӯйи шумора ва шуғл, балки дар рафтору кирдор ва нотарсию ишқ ба ҳамдигар хеле монанд ҳастанд. Ба ҳақде, ки номаълум аст кадоме аз онҳо пародияи дигаре аст - Ҷеймс Бонд ё Хуберт Бониссер де ла Бат.

Баъдан Жанна ба асли пайдоиши филм назар карда, қайд мекунад, ки офарандаи образи "Агенти 117" Жан Брюс дар бораи Хуберти худ романҳои зиёде навиштааст ва пас аз марғи нависанда дар садамаи нақлиётӣ зану фарзандонаш ба тичорат машғул шуданд.

Муаллиф баъди шинос кардани хонанда бо офарандагони филм, ба тақризи он шуруъ мекунад. Аз нигоҳи ӯ филм тасвиргари ҳодисаҳои соли 1981 буда, баъзе сахнаҳо тавре сохта шудаанд, ки гӯё филм дар ҳамон сол ба навор гирифта шуда бошанд.

Аз он ки Жанна баъзе сахнаҳоро гуфтааст, маълум мегардад, ки на ҳамаи сахнаҳо бо соли 1981 мувофиқат мекунанд.

"Чизи дигар мушоҳида кардани нодурустии бузурги сиёсии агенти 117 ва раҳбари ӯ аст. Чунки онҳо дар рафти муколама аз калимаҳои истифода мебаранд, ки дар соли 1981 ин гуна калимаҳо набуд" - навиштааст Жанна

Муаллиф баъд аз иброз доштани ақидаи худ ба нақл кардани хати сужети филм оғоз мекунад. Филм аз ҷойе шуруъ мешавад, ки Хуберт дар Афғонистон кори худро тамом мекунад, вале аз ҷониби русҳо дастгир карда мешавад. Русҳо нақша доранд, ки ӯро ба як интиқоли силоҳ иваз кунанд ва аз ӯ талаб кунанд, ки ба Жискар де Эстэн муроҷиатнома нависад. Аммо чанд ҳаракати моҳирона бо риштарошак (моделҳои соли 1981), ки бо он ресмонҳоро ба осонӣ мебурад ва бо як ҷаҳиши бошукӯҳ ба кабинаи чархболи амрикоӣ парада, нишон медиҳанд, ки ӯ дар ҳолати хуб аст.

Давоми ҳодисаҳои филм дар Африқо ҷараён мегиранд. Зеро ки агент 117 Хубертро барои ба тартиб даровардан вазъият бо агенти 1001 Серж ба Африқо мефиристанд. Дар инҷо рақобати байни агентҳоро дидан мумкин аст. Аммо Жанна дар ин ҷо ноадолатиро мебинад. Аз назари ӯ филмсозон бештар дар тарафи Хуберт ҳастанд. Серж, ки урфу одатҳои олами ҳайвоноти Африқоро кам омӯхтааст, маҷбур мешавад, ки муддате дар Фаронса кор

карданро бас кунад ва Хуберт ин вазифаро бо камоли ғайрат ичро мекунад, вале ӯ бештар ба як худпарасти беақл монанд аст.

Филм аз бисёр ҷиҳат манфиатҳои Русияи замони Шуравиро поёмол карда, онро ба таври манфӣ нишон медиҳад, ки ин ба Жанна таъсир кардааст.

Дар охир муаллиф норзогии худро дар шакли чумлаҳои саволӣ бо хитоб таъкид карда мегӯяд: "Оё дуруст аст, ки дар набард байни нав ва кӯҳна (варианти ҷавон ва пир) агенти 117 голиб ояд, на агенти 1001?!"

Маводи дигаре, ки дар шумораи № 24 - нашрияти "Экран и сцена" барои соли 2022 аз ҷониби Жанна Сергеева дар рубрикаи "Баъд аз нахустнамоиши филм" нашр гардидааст, дар бораи филми «Дар паҳлу» (Рядом) - и коргардон Тамара Дондюрей нақл мекунад.

Аз назари муаллиф муваққияти филм дар он аст, ки ба ҳолатҳои руҳи равони шахс ва мубориза бо ноумедӣ равона гардидааст. Гарчанде ки ба чумлаи дostonҳои хонаводагӣ шомил шавад.

Филм дар бораи Кира духтаре, ки 33 сол дорад, аммо дар асл мисли як навраси ҷавон муомила мекунад. Ӯ муҳандиси муваффақ аст ва ҳаёт на ҳамеша тибқи пешбиниҳои ӯ пеш меравад. Ӯ бисёр фикр мекунад ва ин ҳолат боис мешавад, ки зарбаҳои тақдир ба ӯ фишор оранд. Аз ин хотир ӯ бо дӯстдоштааш Иван, ки муҳандис буди баъд корашро иваз кард, бисёр чанҷол мекунад. Аз он ки Иван кори худро партофта дар як парастигӯҳ сағхоро нигоҳ карда ба нобиноён кумак мекунад, асабӣ аст. Ӯ ҳатто саге, ки Иван барояш додааст, бадбинӣ мекунад, гарчанде ки сағхоро дӯст медорад. Дар баробари чунин ҳолатҳои равонӣ Кира мефаҳмад, ки ҳомиладор аст. Дар филм таъкид мешавад, ки Кира пеш вақт ҳам ҳомиладор шуда буд, вале он вақт исқоти ҳамл кард. Ин бор ҳам нияти аз байн бурдани кӯдакро дорад, вале марги нобаҳангоми Иван ӯро якбора мешиканад. Кира як муддат аз ҳама касу ҳама чиз хаста шуда, худро хеле азоб медиҳад. Шояд ин зарбаҳо ӯро водор мекунад, ки руҳан низ калон шавад. Зиндагӣ мувофиқи нақшаҳои кашидаи мо пеш намеравад ва моро лозим аст, ки онро қабул карда, худро ба он мутобиқ намоем.

Ҳамин аст, ки Кира баъд аз муддате дигар он духтари инҷику бетаҳаммул ва аз ҳама норозӣ нест. Ӯ муваффақ мешавад, ки бо ҳамлаҳои равонӣ мубориза барад ва аз ояндаи зуд умедвор шавад.

Ба андешаи Жанна филм комил аст ва ҳатто метавонад, ки бинандаро руҳияи мубориза бо мушкilot диҳад. Шояд зарбаҳои рӯзгор на ҳама вақт ба хотири гуноҳони мо сар мезананд. Баъзан онҳо барои он руҳ медиҳанд, ки мо қавӣ ва руҳан бузург шавем, мегӯяд Жанна.

Дар шумораи № 3-4 - нашрияти "Экран и сцена" барои соли 2023 аз ҷониби Жанна Сергеева маводи дигаре нашр гардидааст, ки он дар бораи филми "Клипсозон" (Клипмейкеры) - и коргардони рус Григорий Константинополский нақл мекунад.

Муаллиф дар оғози мавод дар бораи он ки филм чи қадар сархушкунанда аст, гуфта мегузарад. Баъдан ёдовар мешавад, ки филм инъикосгари воқеаҳои солҳои навадуми асри гузашта мебошад, ки дар он як гурӯҳи клипсозон фаъолият мекарданд. Ба гуфтаи Жанна ханӯз дар давоми даҳ дақиқаи филм коргардон муваффақ шудааст, ки манзараҳои солҳои навадумро нишон диҳад, аммо дар сахнаҳои баъдӣ баъзан сахнаҳо бо солҳои навин омехта шудаанд. Аз назари муаллифи мавод коргардони филм Григорий Константинополский барои таҳияи филм вақти камро сарф кардааст. Шояд аз ин хотир филм пурра комил наомадааст.

Қаҳрамони асосии филми "Клипсозон" коргардон Гриша Византина (Александр Горчилин) мебошад, ки бо як гурӯҳ дӯстони хуб ба омода кардани клипҳо барои сарояндагони машхури солҳои навадум машғуланд ва аз ин ҳисоб даромади хуб ҳам доранд. Аммо давра ба давра онҳо бо мушкilot ва таҳдидҳои зиёд рӯ ба рӯ шуда, мубориза мебаранд. Воқеаҳои филм аз соли 1992 оғоз гардида то соли 1999 идома мекунад, яъне замоне, ки дар Федератсияи Россия ҳизбҳои миёни ҳам рақобат доштанд.

Ҳамин тавр, Жанна лаҳзаҳои филмро аз аввал то ба охир нақл карда мегӯяд, ки бо вучуди каме норасоӣ бинанда ҳангоми тамошои филм тамоман ғамгин намешавад ва пайваста ханда мекунад. Дар филм ибораи «Ҳаста шудам, меравам» шунида намешавад.

Қаҳрамонҳо доимо сарбаланд ва вақти худро танҳо бо хушгузаронӣ мегузаронанд, гуфтааст Жанна.

Маводи дигаре ки дар шумораи № 17-18 - уми рӯзномаи "Экран и сцена" барои соли 2023 дар рубрикаи "Баъд аз нахустнамоиши филм" аз ҷониби Жанна Сергеева нашр шудааст, филми "Дурӯғи комил" ("Идеальная ложь") коргардони фаронсавӣ Силвен Деклу нақл мекунад.

Аз назари Жанна бештар аз "Дурӯғи комил" дида, унвони "Интизориҳои бузург" ба филм мувофиқ меояд. Чунки қаҳрамонони филм аз ояндаи худ умедҳои бузург доранд, вале як дурӯғи калон барои ҳимоят аз худ ҳамаи инро барбод медиҳад. Қаҳрамонҳои асосии филм Мадлен ва Антуан мебошанд. Антуан аз оилаи сарватманд, дипломат ва Мадлен аз оилаи миёна мебошад. Онҳо ҳарду донишгоҳро бо баҳои аъло хатм карданд ва акнун барои дохил шудан ба мактаби идоракунӣ, ки дар он дипломатҳо, адвокатҳо ва дигар ҳуқуқшиносон таҳсил менамоянд, омодагӣ мекунанд. Як рӯз баъд аз истироҳат дар Корсика - қасри берун аз шаҳрии падари Антуан, ошиқон хангоми баргашт дар роҳ бо як сокини маҳаллӣ ба муноқиша дучор мешаванд. Ҷанҷоли оддӣ ба ҷоҷа табдил меёбад. Мадлен чун мебинад, ки мард бо Антуан ҷанҷол дорад, силоҳро бароварда ӯро мепаронанд. Онҳо марди захира дар роҳ партофта, силоҳро бурда дар ҷангал зери хок мекунанд. Пас аз ҷанде ҷавонон соҳиби вазифаҳои баланди давлатӣ гардида, дар муқобили ҳам қарор мегиранд. Акнун сирри муштарақ ба силоҳи муқовимати шахсии онҳо табдил меёбад.

Достони филм бо тарс, мубориза ва дуруғҳои комил барои муҳофизат аз худ идома мекунад. Антуан бо вҷуди он ки Мадлен барои наҷоти ӯ даст ба ҷиноят задааст, модоме ӯро таҳдид мекунад. Филм бинандаро водор мекунад, ки барои ҳеҷ нафаре худ ва орзуҳои худро қурбон накунад. Вақте ки ҳама ба Мадлен хиёнат мекунанд ва барои муҳофизат аз худашон ӯро қурбон мекунанд, бори дигар мефаҳмад, ки ӯ ба ғайр аз падараш касе надорад, ки дӯстдор ва ҳимоятгараҳ бошад.

Жанна мисле ки ягон камбудии филмро намебинад ва баръакс гуфтан мехоҳад, ки бинанда бо тамошои ин филм бисёр чизҳоро фаҳмиданаш мумкин. Филм бо зиндонӣ шудани Мадлен ва озодии Антуан ба охир мерасад ва бори дигар нишон медиҳад, ки писарони сарватманд ҳамеша роҳи халосии худро доранд.

Дар маводи дигаре, ки дар шумораи № 23-24 - уми рӯзномаи "Экран и сцена" барои соли 2023 нашр гардидааст, Жанна Сергеева филми "Эҳсосоти Анна" ("Чувства Анны") - и коргардон Анна Меликянро тақриз мекунад.

Дар ин мавод ҳам муаллиф аз гуфтани камбудӣ ва норасоии филм худдорӣ карда, хонандаро танҳои бо овардани хати суҷаи филм ва муқоиса кардани он дигар филмҳои коргардон, қонеъ мегардонад. Жанна баъзан маврид сахнаҳои филмро нақл мекунад ва баъзан чунин ба назар мерасад, ки ӯ бо худаш суҳбат дорад.

Аз баррасии филм маълум мегардад, ки қаҳрамони он Анна Бородина (Анна Михалкова) мебошад. Ӯ дар корхонаи қаннодӣ кор мекунад ва мисли дигарон зиндагии муқаррарӣ дорад. Анна Бородина як рӯз хангоми ба хона баргаштанаш зери сими урён, ки аз худ пораҳои оташ меафсонад, меафтада беҳуш мешавад. Баъд аз ин ҳодиса ӯ дар гӯшаш садоҳои олами ғайбро мешунавад. Қаҳрамони филми "Эҳсосоти Анна" намедонад, ки овозҳо дар гӯши ӯ аз кучо меоянд. Аз ин хотир ӯ шунидаҳояшро бо ҷашмони баста дар дафтарча қайд мекунад. Танҳо баъд аз хондани қайдҳои худ Анна мефаҳмад, ки гап дар бораи ҷи меравад. Ин садои махлуқоти саёраи Миррих аст. Онҳо тавассути Анна ба мардуми саёра хушдор медиҳанд, ки ба табиат дигар зарар нарасонанд, ҳамдигарро дӯстдоранд ва аз кӯшиши мустамлика кардани Миррих даст кашанд. Дар акси ҳол сокинони саёраи замин на бештар аз 10 сол умр хоҳанд дид.

Баъд аз ин Анна кӯшиш мекунад, ки хушдорҳои махлуқоти саёраи дигарро ба одамон расонад. Дар аввал ӯро аз ақл бегона мехонанд. Танҳо баъди дар амал руҳ додани пешгӯиҳои Анна ӯро бовар карда ба барномаҳои телевизионӣ даъват мекунанд. Ҳамин тавр, филм бо дигаргунии ҳаёти Анна, муносибаташ бо ҳамсар ва атрофиёнаш давом мекунад.

Ба гуфтаи Жанна коргардон пайваста қаҳрамони филмро аз парокандагӣ нигоҳ медорад, вале дар охири филм ин корро давом доданаш душвор мегардад, аммо дар ҳар сурат ба таври мусбат метавонад, ки филмро ба итмом расонад.

Дар шумораи № 1- уми рӯзномаи "Экран и сцена" барои соли 2024 аз ҷониби Вероника Саркисова дар рубрикаи "Баъд аз нахустнамоиши филм" нашр шудааст, дар бораи филми "Муסיқачиёни Бремен" - коргардон Алексей Нужний нақл мекунад.

Асосан дар ин рубрика Жанна Сергеева мавод нашр мекард ва ин ҳолати нодир аст, ки дигар муаллифони нашрия ҳам инчӯ мавод гузоранд. Вероника ҳам тарзи ниғориши худро дорад. Ӯ дар мавод суҷаи филмро кӯтоҳ баён карда, дар мавридҳои зарурӣ мушқилот ва камбудии филмро овардааст.

Ба гуфтаи Вероника филми "Муסיқачиёни Бремен" дар асоси тасвири афсонавӣ таҳия шудааст. Қаҳрамони филм Трубадур ва дӯстони ӯ, як гурӯҳ ҳаҷвнигорони афсонавӣ дар қиёфаи сағ, гурба, хар ва хурӯс мебошанд. Онҳо бо ҳунари ҳаҷвнигорӣ ва санъати сарояндагӣ ба кӯчаҳои шаҳри Бремен баромада, табъи мардумро болида месозанд. Аз ин хотир, онҳо супориш мегиранд, ки духтари шоҳ, ки доимо бо чехраи қавоқу аз ҳама норозӣ мегардад, бихандонанд. Аммо вохӯрӣ бо малика як саёҳати хатарнокро дар пеш меорад. Трубадур ва дӯстони ӯ бо душманони хиёнаткор, дасисаҳо ва домҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Онҳо дар қаср муҳолифони зиёдро пайдо мекунанд, вале бо вучуди ин ҳама онҳо муваффақ мешаванд, ки таваҷҷуҳи духтари шоҳро ба худ кашанд. Ҳамин аст, ки малика бо ҳамроҳии муסיқачиён аз қаср фирор мекунад.

Аз назари Вероника муаллифони филм суҷаи онро нигоҳ доштанд, вале доманаи онро хеле васеъ кардаанд. Онҳо ҷаҳони Трубадур, ҷаҳони шоҳ ва олами ғоратгаронро хеле омезиш додаанд. Илова бар ин, ӯ нақши хунармандоне, ки дар ороиши мураккаби пластикӣ (сағ, гурба, хар ва хурӯс) бозӣ мекунанд, хеле душвор медонад. Аммо ӯ ба худ савол медиҳад, ки: Оё ин ҳама арзанда буд? "Чаро ки онҳо ба ҷашмони бинанда лаззати эстетикӣ намедиҳад, баҳусус ороишоти нафратовари Хурӯс ба тамошобинони хурдсол комилан даҳшатнок хоҳад буд..."- мегӯяд муаллифи мавод.

Дар сарҳати дигар Вероника аз ҷойҳои тасвири филм ёдовар шуда, онҳоро бениҳоят зебо мекунад. Ҳамчунин сурудҳое, ки дар филм истифода шудаанд, бисёр ба маврид ва мувофиқ медонад. Вале дар умум «Муסיқчиёни шаҳри Бремен» - ро як суҷаи мураккабе медонад, ки дорои жанри характернок нест. "Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки вай якпорчагӣ надорад. Лаҳзаҳои хуб вучуд доранд, аммо дар баъзе ҷойҳо он метавонад дилгиркунанда ва баъзан хира ба назар расанд. Бо вучуди ин, варианти нави афсонаи машҳур хеле ҷолиб аст!" - хулоса карда гуфтааст Вероника.

Дар ин мавод муаллиф аз усулҳои жанри тақриз ба ҳубӣ истифода кардааст. Ӯ ҷанбаҳои мусбат ва манфии филмро ҳолисона навиштааст, ки ин барои хонанда хеле муҳим аст.

Ин хуб аст, ки нашрия чунин рубрикае дорад, ки филмҳоро тақриз мекунад. Аммо наметавон онро ба пуррагӣ тақриз номид, зеро дар баробари паҳлуҳои манфӣ дар филм аз паҳлуҳои мусбати он зиёдтар гуфта мешаванд. Чунин тарзи бархӯрд аз нигоҳи мо бисёр хуб аст, зеро ҳар коре, ки карда мешавад, шоистаи таҳсин аст ва он бояд инсонро руҳбаланд намояд на ин ки дилшикаста. Аз ин лиҳоз рӯзнома асолати худро хуб иҷро кардаасту мекунад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Д. Тарз ва намуди филми мустанади телевизионӣ дар кишвар ё бозгашт ба назди қаҳрамон / Д. Бобоев // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. -2017. -№ 4/2. -С. 282 – 285.
2. Бобоев Д. Ҳақиқат ва воқеият дар кинои публицистӣ /Д. Бобоев // Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. -2017. -№ 4/2. –С. 312 - 315.
3. Вайсфельд И. Кино как вид искусство [Текст] / И.Вайсфельд. – Москва: Знание, 1983. – 142 с.
4. Журналистикаи байналхалқӣ II (Маҷмуаи мақолаҳо). - Душанбе, 2009 – 116 с.
5. Журналистикаи байналхалқӣ III (Маҷмуаи мақолаҳо). -Душанбе, 2011 – 64 с.
6. Маҷаллаи "Кино". -2020. -№ 1, – Душанбе: "Орбита".
7. Муқим Ҷ. Мусоҳиба ва техникаи таҳияи он/ Ҷ. Муқим. -Душанбе: Озар, 2013.-160 с.
8. Муқим Ҷ. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ/ Ҷ. Муқим - Душанбе: 2006. - 71с

9. Муродов. М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналистӣ / М. Муродов. - Душанбе: Ирфон, -2014. – 256 с.
10. Таърихи журналистикаи кишварҳои ҳориҷӣ: китоби таълимӣ /Усмонов И.К. Ҷ.Муқим [ва диг.] - Душанбе: “Сино”, 2011. - 201с.
11. И. К. Жанрҳои публицистика/И.К. Усмонов. – Душанбе,2009.–139 с.
12. В мире периодики: газета «Экран и сцена»/Национальная библиотека имени А. С. Пушкина Республики Мордовия. URL. <https://natlibraryrm.ru> (санаи мурочиат: 13.11.2020).
14. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>(санаи мурочиат: 12.10.2021)
15. Подписка на газету Экран и сцена/Агентство подписки деловая пресса. URL. <https://delpress.ru/>
16. Подписка на газету Экран и сцена. Доставка во все страны./Pressa Abo. URL. <https://pressa-abo.com>product>ekran-i-stsena> (санаи мурочиат: 29.11.2020).
17. Ушел из жизни Александр Авдеенко/РадиоСвобода.-2011- URL.<https://www.google.com/amp/s/www.svoboda.org/amp/2429176html>(санаи мурочиат:14.10.2020)
18. <http://www.screenstage.ru/>
19. Рӯзномаи "Экран и сцена"

ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ БАРАСИИ ФИЛМҲО ДАР РӯЗНОМАИ «ЭКРАН И СЦЕНА»

Дар ин мақолаи илмӣ муаллиф доир ба тарзи тақриз шудани филмҳо дар рӯзномаи русии "Экран и сцена" маълумот додааст. Дар қисми аввали қор муаллиф дар бораи таърихи пайдоиш ва ташаккули рӯзномаи "Экран и сцена" маълумот дода, ҳадафи таҳияи маводҳо, рубрикаҳои самти кино ва сатҳи ҳонандагони онро муайян кардааст. Дар қисми дуюм муаллиф чанд маводеро, ки дар рубрикаи "Баъд аз нахустнамоиши филм" давоми солҳои 2022 - 2024 дар жанри тақриз навишта шудаанд, мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф бо овардани мисолҳои мушаххас, то қадом андоза дуруст истифода шудани хусусиятҳои жанри тақризро дар инъикоси маводҳои рӯзнома, дар рубрикаи "Баъд аз нахустнамоиши филм", муайян кардааст.

КАЛИДВОЖАҲО: рӯзномаи "Экран и сцена", "Советская культура" тақриз, муаллиф, филм, коргардон, рубрика, шумора.

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ ФИЛЬМОВ В ГАЗЕТЕ «ЭКРАН И СЦЕНА»

В своей научной статье автор исследует процесс рецензирования фильмов в российской газете «Экран и сцена». В первой части работы он рассматривает историю создания и развития данного издания, определяет цели его материалов, а также аудиторию читателей. Во второй части автор анализирует несколько статей, написанных в жанре критики в разделе «После премьеры фильма» за период 2022-2024 годов. На примере конкретных материалов он выявляет, насколько успешно применяются особенности жанра критики в рецензиях на фильмы, опубликованных в указанной рубрике газеты.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: газета «Экран и сцена», «Советская культура», рецензия, автор, фильм, режиссер, рубрика, номер.

ANALYSIS OF THE FILM REVIEWING PROCESS IN THE NEWSPAPER 'EKRAN I SCENA'

In their academic article, the author examines the process of film reviewing in the Russian newspaper "Ekran i scena". In the first part of the paper, they explore the history and development of this publication, defining its material objectives and readership. In the second part, the author analyzes several articles written in the genre of criticism in the "Post-premiere Film" section for the period 2022-2024. Using specific examples, they assess how effectively the characteristics of the criticism genre are applied in the reviews of films published in the specified section of the newspaper.

KEYWORDS: newspaper "Screen and Stage", "Soviet Culture", review, author, film, director, column, issue.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сарвинози Сайдали* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988293943**. E-mail: **sarvinosaidali20@gmail.com**

Сведения об авторе: *Сарвинози Сайдали* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988293943**. E-mail: **sarvinosaidali20@gmail.com**

Information about the author: *Sarvinози Saidali* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988293943**. E-mail: **sarvinosaidali20@gmail.com**

ЖУРНАЛИСТИКАИ ВАРЗИШӢ: АЗ ТАШАККУЛ ТО ТАҲАВВУЛ

Сафаров Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воситаҳои иттилоотӣ бо шарофати дастовардҳои техникӣ рӯз то рӯз мукамал гашта, дар миёни ҷомеа нақши вижаеро касб карда истодаанд. Имрӯз қисми зиёди ҳаёти одамон ба васоити алоқа, хоса ахбори омма марбут аст. Рӯз ба рӯз тараққӣ кардани онҳо дар пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа (иктисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, варзишӣ...) нақши асоситаринро мебозад. Аз ҷиҳати пайдоиши журналистикаи анъанавӣ (яъне матбуот, радио, телевизион) ҷомеа ба он таваччуҳи хосса зоҳир кард ва он дар кӯтоҳтарин муддат аз муҳимтарин самтҳои фароғатбахши аҳли сайёра қарор гирифт. Имрӯз журналистика ҷузъи муҳим ва зарури пешрафти ҳам як ҷомеа аст ва ин хусусият мавқеи онро дар ҳаёти инсоният боз ҳам устувортар гардонида истодааст.

Дар нимаи дууми асри ХХ, ки замони гузариш ба тараққиёти баландсуръат буд, журналистика хеле пеш рафта, доманааш васеъ гашт ва функсияҳои нав ба навро касб кард. Айни ҳол домани фаъолияти он то андозае васеъ гардидааст, ки дар маркази таваччуҳаш шохаҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ қарор дорад, масалан, журналистикаи сиёсӣ, журналистикаи иқтисодӣ, журналистикаи иҷтимоӣ, журналистикаи варзишӣ ва дахҳо шохаҳои дигар, ки афзоиш намудаву баъзеи дигарашон рушд доранд ва ҳар яке омӯзиши хосаро талаб мекунанд.

Аз ҷумлаи чунин қисматҳо шохаи журналистикаи варзишӣ аст, ки аз васеътарин ба шумор меравад. Дар давлатҳои мутараққӣ, ки сатҳи таъминоти иҷтимоӣ баланд гашта, ҷомеа ба таъмини саломатӣ бо машғулиятҳои варзишӣ, лаззат гирифтани аз тамошои бозиҳои варзишӣ вақт ёфтанд, ин кор талаботи табиӣ ҷомеа гашт. Аз рӯи ин талабот ифодаи ҷадиде таҳти унвони «журналистикаи варзишӣ» ба вучуд омад ва дар мутобиқат бо пешрафти варзиш ва навҳои он имрӯз васеъ гашта истодааст.

Ба зикри муҳаққиқи рус Макаров П. В., як махсусияти вижаи журналистикаи варзишӣ дар он аст, ки сатҳи хизматрасониаш ҳад надорад. “Барои мисол, пиру барно, зану мард, кӯдаку бузург ва умуман ҳама одамон метавонанд аз хизмати журналистикаи варзишӣ баҳравар шаванд” [3,19], - навиштааст ӯ.

Муҳимияти журналистикаи варзиширо барвақт дарк карда, мактабҳои бузурги журналистикаи давлатҳои тараққикарда, чун Британияи Кабир, Олмон, Испания, Русия, Ҷопон ва дигар давлатҳо омӯзиши махсуси «журналистикаи варзишӣ» - ро ба роҳ мондаанд. Дар ин бора дастуру китобҳои зиёди таълимӣ низ ҷоп шудаанд, ки нозукиҳои журналистикаи варзиширо дар худ ҷой додаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар заминаи Донишқадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ба номи Ҷаҳонпаҳлавон Саидмуъмин Раҳимов пешаи нави “шореҳи варзиш” ба роҳ монда шуд, ки дастоварди бузургтарин дар самти журналистикаи варзишӣ аст.

Дар кишвари мо аз сабаби он ки журналистика он қадар камолёфта набуд, дар оғози соҳибистиклолӣ шохаи журналистикаи варзишӣ низ камтар рушд намуд. Баъдан, он талаботе, ки ҷомеа нисбат ба варзиш дорад ва мавҷудияти журналистикаи варзиширо тақозо дорад, тавассути ВАО - и хориҷӣ то андозае қонеъ гардид. Ин унсур низ барои ба журналистикаи варзишии дохилиаҷамият надодани ҷомеа як сабаб шуд. Лекин, 10 сол қабл аз тарафи ҳукумати кишвар ва ҳуди ҷомеа ба варзиш таваччуҳ зиёд гашт, ки ин барои пайдоиш ва шакл гирифтани журналистикаи варзишӣ мусоидат намуд. ВАО–и соҳавӣ, чун шабақаҳои телевизионии “Варзиш” ва “Футбол”, рӯзномаҳои “Футбол”, “Спорт” ва гӯшаву саҳифаҳои варзишӣ дар дигар ҳафтаномаву сомонаи иттилоотӣ таъсис ёфтанд.

Дар ҷаҳони муосир таваччуҳи мардум ба воқеаву рӯйдодҳои варзишӣ бениҳоят зиёд аст. Инро ба назар гирифта, дар инъикоси онҳо аз тамоми шароит ва имкониятҳо васеъ

истифода мебаранд. Матбуоти даврӣ ва васоити электроники ахбор (ТВ, радио, интернет) саҳифаҳои махсуси варзишӣ таъсис доданд. Ҳамзамон, як қатор нашрия ва телевизиону радиоҳои варзишӣ дар фазои иттилооти ҷаҳонӣ мавқеи худро ишғол намуданд.

Бонуфузтарин телевизионҳои байналхалқии варзишӣ, ки сари вақт ва ба таври мустақим барномаву бозиҳои варзиширо паҳш менамоянд, инҳо мебошанд: Eurosport, Eurosportnews, Sky sport, Rai sport, Sports, Al jazira sport, Sport HD, Dubai sport, Abu Dhabi sport, TPS FOOT, NBA, Спорт 1, Спорт 2, НТВ+ футбол, НТВ+ спорт, Sport TV, Football TV онлайн ва ғайра [2,117].

Бешак, журналистикаи варзишӣ аз вижагиҳои махсус бархӯрдор аст. Дар ҷаҳон шорехони варзиш дар баробари ситораҳои варзиш шуҳратманданд. Махсусан, солҳои охир варзиш самти муҳими иқтисоди бозоргонӣ ё ба тарзи дигар, ба тичорати сердаромад табдил ёфтааст. Ҳамаи ин табдилдиҳиҳо ба журналистикаи варзишӣ низ дахл карданд. Ин аст, ки ҳамасола рӯзи 2-юми июн ҳамчун “Рӯзи журналистони варзишӣ” ҷашн гирифта мешавад. ВАО - и варзишӣ мисли дигар соҳаҳои журналистика кӯшиши огоҳ намудани хонанда (бинанда, шунаванда) - ро дорад, фактҳо ро бо роҳи коркардашуда ва дар шакли таҳлилӣ ба онҳо мерасонад, инчунин, мусбат ё манфӣ будани масири рӯйдод дар маводро ба назар гирифта, аудиторияи доимии худро ба самти муайян равона месозад. Ҳамин тавр, журналистикаи варзишӣ дорои аудиторияи ба худ хос мебошад, ки онҳо ро дӯстдорони варзиш ном мебаранд. Ин аудиторияро метавон ба 3 қисм ҷудо кард: коршиносон, одамоне, ки бевосита ба варзиш машғуланд (варзишгарон, мураббӣ, амалдорони варзиш, журналистон, коргарони корхонаҳои варзишӣ) ва мухлисони фаъол ё ғайрифавол.

Ба зикри муҳаққиқон, аз ин миён танҳо гурӯҳи сеюм метавонанд тариқи журналистони варзишӣ соҳиби ҳиссиёти мусбат ва ё манфӣ гарданд. Ба онҳо шахсоне дохил мешаванд, ки мухлиси ҳаррӯзаи хабарҳои варзишӣ нестанд онро танҳо як воситаи фароғат меҳисобанд. Одатан, ин гуна истифодабарандагон тариқи ВАО-и гуногун аз рӯйдодҳои варзишӣ огоҳ мешаванд. Барои онҳо бурд ё бохти ин ё он варзишгар муҳим нест. Ин ягон таъсиротро дар ниҳоди онҳо ба вучуд намеорад, мавҷи радиоӣ тамом мешавад, шабакаи телевизионӣ хомӯш карда мешавад ва ҳамон лаҳза хабарҳои варзишӣ аз хотирҳо фаромӯш мешаванд. Зеро агар таъсири ҳиссиёти мусбат ба вучуд ояд, диққат ба барнома ва маводи матбуот мавқуф гузошта шуда, мушкилии зиндагӣ муддате фаромӯш мешавад [1,64].

Вазифаи шавқмандкунандаи журналисти варзишӣ он аст, ки ӯ наметавонад ба ақидаи ҷамъиятӣ таъсири ҷандон ҷашмрас расонад. Маҳз ӯ барои одамони ҳавасманд ва мухлисони фаъол каме мушкилиро ба бор меовараду халос. Онҳо ҳам хурсандии ғолиб ва ҳам ғамгинии мағлубро эҳсос мекунанд. Вале онҳое, ки танҳо завқ доранд мухлиси ашаддӣ нестанд, ба ин масъала парво надоранд. Бояд зикр кард, ки мухлисони фаъол аудиторияи асосӣ ба ҳисоб мераванд. Барои онҳо ҷалб кардани тавачҷуҳ ба маълумоти варзишӣ шугли ҳаррӯза аст, ки аз ҳар гуна сарчашмаҳо, хусусан аз ВАО - и варзишӣ дастрас мекунанд. Мухлисони фаъол худро бе ахбори варзишӣ тасаввур карда наметавонанд. Ҳолати руҳии онҳо аз натиҷаи бозие, ки тими дӯстдоштаи онҳо соҳиб мешавад, вобаста аст. Фикри онҳо нисбат ба дигарон бештар ба шорехони варзишӣ равона шудааст. Ин гурӯҳ таъсири ахбор, вазифаи таҳлилӣ, тарбиявӣ ва тарғиботии журналистикаи вариширо дар ботини худ ҳис мекунанд. В-агарна чун мухлисони ғайрифавол танҳо бо вазифаи дилхушкунанда онҳо маҳдуд мешаванд. Баъзан, тамошои барномаҳои варзишӣ боиси пайдо шудани агрессияи ва стрессу фишори равонии як гуруҳи одамон мегардад. Эҳсосоти манфӣ баъди мағлуб шудани тими дӯстдоштаи онҳо, хусусан дар мухлисони футбол пайдо мешавад. Гоҳ-гоҳ ҳаракатҳои зиддиҷамъиятии онҳо боиси вайрон кардани амвол ва гирду атрофи варзишгоҳ мегардад. Эҳсосоти зоҳирӣ танҳо дар мухлисони фаъол дар шакли кулл (эътирозҳо ё намоишҳои зиддиҷамъиятӣ) пайдо мешавад, вале дар мухлисони дигар феълан маҳдудтар аст.

Ба таъкиди муҳаққиқон, як махсусияти журналистикаи варзишӣ кор бо маълумотҳои оморӣ мебошад. Журналисти варзишӣ назар ба дигар журналистон рақамҳо ро зиёдтар истифода мебарад. Ба он иттилооҳо ҳам маълумотҳои пратоколии мусобикаҳои қаблӣ, ҳам ҳисоби ҳуди журналист аз натиҷаи бозиҳо ва ҳам ҷадвали графикҳои барои дигарон дастнорас дохил мешавад.

“Барои хонандагони хабарҳои варзишӣ ҳам натиҷаи дар тахта буда, тарзи баргузори мусобиқа, мағлуб шудани ин ё он дастаи варзишгарон, мавқеи онҳо ва мавқеи кишваре, ки варзишгар онро муаррифӣ кардааст ва чамъбасти мусобиқа муҳим аст. Ба шореҳи варзишӣ барои таҳлили чараёни бозӣ дар мусобиқаи калон лозим аст, ки барои исботи фикри худ аз факту далелҳои рақамии фаровон истифода барад. Масалан, дар бозии футбол на танҳо ҳисоби голҳоро ба назар мегиранд, балки ҳисоби корти зард ва сурхи тим, миқдори тӯби аз хат беруншуда (офсайд), миқдори зарбаҳои ба дарвоза вориднашуда, миқдори тӯбҳои ба чӯби болои дарвоза бархӯрда, миқдори ҷойивазкунии варзишгарон, муайян кардани вақти бозии варзишгар дар майдони футбол, омори шахсии ӯ ва монанди инҳоро доништан ҷузъи ҳатмист. Рӯзномаҳо, сомонаҳо, ва шабакаҳои телевизионӣ ба таври тасвирӣ аудиторияро бо маълумотҳои умумӣ ва ё кӯтоҳкардашудаи мусобиқа, инчунин чадвали он шинос мекунанд, вале шореҳони радиои ин рақамҳоро дар нутқи худ шарҳ медиҳанд”[2,113], - мегӯянд муҳаққиқони рус Алексеев К. А. ва Ильченко С. Н.

Акнун барои ҷалби хонанда на мавзӯҳои сифатан муҳим, балки ҷолибу марғуб лозим аст ва маҳз мавзӯҳои варзишӣ ба дарди идораҳои ВАО давост. Бинобар ин, қариб аксарияти рӯзномаҳо саҳифа, рубрика ё замимаи варзишӣ доранд. Инчунин, дар ҷумҳурӣ ду шабакаи телевизиони махсус ТВ “Варзиш” ва ТВ “Футбол” фаъолият мекунанд, ки исботи ин андешаҳо аст. Ёдовар бояд шуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки ҳолигии фазои иттилоотӣ дар соҳаи варзиш соли 2010 дар вохӯрӣ бо варзишгарон ба раиси Кумитаи телевизион ва радиошунавонӣ супориш доданд, ки дар ҷумҳурӣ телевизиони махсуси варзишӣ бояд таъсис дода шавад, аммо ин чанде тул кашид. Гарчанде дар нишастҳои матбуотӣ аз ҷониби роҳбарияти кумитаи мазкур аз кушодашавии телевизиони соҳавӣ дарак дода мешуд, аммо баъди 6 сол ин телевизион кушода ва фаъолиятро оғоз намуд. Яке аз сабабҳои тул кашидани оғози фаъолияти телевизиони “Варзиш” эҳтимол норасоии кадрҳо дар ин соҳа буд. Баъди таъсис ва ба қор андохтани телевизиони махсуси варзишӣ бо номи “Варзиш” ин мушкилот баргараф гардид [4,84]. Акнун тамоми воқеаҳои дохиливу хориҷии олами варзиш тавассути ин телевизиони соҳавӣ пешниҳоди муҳлисон гардонида мешавад. Ҳамин тавр, телевизиони “Варзиш” 1-уми марти соли 2016 таъсис ёфта, вобаста ба мақсад мавзӯҳои варзиширо пайгирӣ ва таҳлилу баррасӣ менамояд. Шабака чун ҳама телевизионҳои дигар махсусияти барномасозии худро дорад. Тамоми барномаву намоишҳои телевизиони мазкур фарогири олами варзиш мебошанд.

Шабакаи телевизионии “Футбол” баъди 1 соли таъсиси шабакаи нахустини варзишӣ, 21-уми феврари соли 2017 ифтитоҳ ёфта, нахустин шабакаи махсусгардонидашудаи телевизионӣ дар Тоҷикистон мебошад. Он ба таҳияву тадвини барномаву гузоришҳо доир ба яке аз намудҳои дӯстдоштатарини варзиш - футбол бахшида мешавад ва барномаҳои худро дар формати муосири телевизионии шаффофияташ баланди HD пахш менамояд. Муассиси он Федератсияи футболи Тоҷикистон мебошад.

Дар баробари инъикоси вохӯриҳои дастаҳои мунтахаби Тоҷикистон, бозиҳои лигаи оӣ ва аввали Футболи Тоҷикистон, инчунин чемпионатҳо ва мусобиқаҳо, ки таҳти васояти Конфедератсияи Футболи Осиё - Лигаи чемпионҳо ва Ҷоми Конфедератсияи Футболи Осиё, чемпионатҳои наврасон (U-16), ҷавонон (U-19), олимпӣ (U-23) ва мунтахабҳои миллии қораро инъикос мекунанд. Дар эфири шабакаи телевизионии “Футбол” бозиҳои шавқовару мафтункунандаи Лигаи чемпионҳо ва Лигаи УЕФА, Премер-лигаи Англия, Ла-Лигаи Испания, бозиҳои Серияи “А”-и Италия, Бундеслигаи Олмон, Лигаи 1-уми Франция, Премер-лигаи Русия, ҳамчунин вохӯриҳои марказии дигар кишварҳои аврупоӣ бо сифати баланд пахш мегарданд.

Дар баробари ин шабакаи телевизионии “Футбол HD” намудҳои дигари варзиш, ки аз нигоҳи муҳтавои худ ба футбол наздикӣ доранд, аз ҷумла футзал, футболи хурд, футболи соҳилӣ ва ғайраро низ инъикос мекунанд.

Дар маҷмӯъ, дар телевизионҳои номбурда, аз рӯзи таъсисёбӣ то имрӯз хабару гузориш ва сужаву барномаҳои махсуси варзишӣ таҳияву мустақиман пахш шуда, ҳадафу маромашанон тарғиби тарзи ҳаёти солим мебошад. Яъне, барномаҳои телевизионӣ пурра соҳавӣ буда, аз доираи варзиш берун намебароянд ва рисолати худи шабакаҳо низ ҳамин

буда, тарғибу ташвиқи навъҳои мухталифро миёни ҷомеа пеша кардаанд. Мувофиқ ба вазифаҳои телевизионҳои мазкур аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо хабару гузоришҳои ғайрӣ оид ба ҷараёнҳои варзишии, ки дар ҷумҳурӣ ва берун аз он доир мешаванд, таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Алексеев К.А. Ильченко С.Н. Спортивная журналистика: учебник для магистров / К.А. Алексеев, С.Н. Ильченко. - Москва: "Юрайт", 2023. – 428 с.
2. Алексеев К.А., Ильченко С.Н. Основы спортивной журналистики: Учеб. пособие для студентов вузов / К.А. Алексеев, С.Н. Ильченко. — М.: «Аспект Пресс», 2016. - 240 с.
3. Макаров П.В. Спортивная журналистика / П.В. Макаров. - М., 2019. – 33 с.
4. Эшматов З. Журналистикаи варзишӣ дар телевизион: муаммо ва пешомадҳо // Воситаҳои электронии ахбор ва ормонҳои миллӣ. 2015 - С. 83 – 86.

ЖУРНАЛИСТИКАИ ВАРЗИШӢ: АЗ ТАШАККУЛ ТО ТАҶАВВУЛ

Муаллиф дар мақолаи мазкур пажӯҳишро дар атрофи заминаҳои пайдоиши журналистикаи варзишӣ, шабакаҳои варзишии олам, равандҳои ташаккули ин шоха, ташкили ихтисоси «шорехи варзиш» дар дунё, рушди журналистикаи варзишӣ дар Тоҷикистон, таъсис ва ташаккули телевизионҳои «Варзиш»-у «Футбол» ва марҳилаҳои шаклгирии паҳши гузоришу барномаҳо дар ин шабакаҳо анҷом дода, назарашро вобаста ба равандҳои шаклгирии шабакаҳои варзишӣ дар дигар кишварҳо баён намудааст. Муаллиф дар таърихи соҳаи журналистикаи варзишӣ, шаклгирии газетаву шабакаҳои соҳавию махсусгардонидашуда, ки дар адабиёти гуногун қисман баён шудаанд, таърихи ташаккули онҳо ва масири ин самт дар Тоҷикистон ба таври кӯтоҳ барои хонандаи тоҷик зикр карда, бо истифода аз андешаи назариячиёни журналистика ва рӯйдодҳои таърихӣ дар мавриди пайдоиши шабакаҳои варзишӣ дар кишвар маълумот додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: телевизион, варзиш, журналистика, футбол, мустақим.

СПОРТИВНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА: ОТ СТАНОВЛЕНИЯ К РАЗВИТИЮ

В данной статье автор исследует истоки спортивной журналистики, мировые спортивные сети, процессы формирования этой отрасли, организацию профессии «спортивный комментатор» в мире, развитие спортивной журналистики в Таджикистане, создание и развитие телестанций «Варзиш» и «Футбол», а также этапы завершённого формирования передач репортажей и программ на этих сетях и высказал свое мнение о процессах формирования спортивных сетей в других странах. На основе истории спортивной журналистики, становления специализированных газет и сетей, которые частично описаны в различной литературе, автор кратко упоминает историю их становления и направления этого направления в Таджикистане для таджикского читателя, используя мнение теоретики журналистики и исторических событий дали информацию о возникновении спортивных сетей в стране.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: телевидение, спорт, журналистика, футбол, прямой эфир.

SPORTS JOURNALISM: FROM FORMATION TO DEVELOPMENT

In this article, the author explores the origins of sports journalism, global sports networks, the processes of formation of this industry, the organization of the profession of “sports commentator” in the world, the development of sports journalism in Tajikistan, the creation and development of TV stations “Varzish” and “Football”, as well as the stages of completed formation broadcasting reports and programs on these networks and expressed his opinion on the processes of formation of sports networks in other countries. Based on the history of sports journalism, the formation of specialized newspapers and networks, which are partially described in various literature, the author briefly mentions the history of their formation and the direction of this trend in Tajikistan for the Tajik reader, using the opinion of theorists of journalism and historical events to provide information about the emergence of sports networks in the country.

KEYWORDS: television, sports, journalism, football, live broadcast.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафаров Фаридун* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 90-431-38-70. E-mail: faridun.fs@mail.ru.

Сведения об авторе: *Сафаров Фаридун* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 90-431-38-70. E-mail: faridun.fs@mail.ru.

Information about the author: *Safarov Faridun* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 90-431-38-70. E-mail: faridun.fs@mail.ru.

ИСТИФОДАИ ЖАНРҲО ДАР НАШРИЯИ “НАРОДНАЯ ГАЗЕТА”-И БЕЛОРУС

Муқимова Қ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти эҷодии рӯзноманигориро бидуни жанр тасаввур кардан ғайриимкон аст. Жанр, пеш аз ҳама, қолаб ва шакли банизомдароварандаи маҳсули эҷод, ҳоса эҷоди рӯзноманигор аст. Шаклҳои гуногун ва мухталифи инъикоси воқеа, ҳолату рӯйдод, чараён ва вазъият, ки аз ҷиҳати аломат, хусусият ва сохт унсурҳои умумӣ, такроршаванда ва ҳоса доранд, жанр номида мешавад. [3, с. 89.]

Нашрияи “Народная газета” дар масъалаи қорбасти жанрҳо бо тамоми нашрияҳои дигари кишвари Беларус ҳамқадам буда, таҳқиқи имрӯзу гузаштаи ин нашрия нишон медиҳад, ки қорбандони он дар қорбасти аз ҳар се гурӯҳи жанрҳо васеъ истифода мебаранд. Хроника, хабар, ҳисобот, мусоҳиба, репортаж, мақола, мухбирнома, хулосаи матбуот, тақриз, лавҳа, мактуб, очерк, эпиграмма, луқма ва фелетону памфлет аз серистеъмолтарин жанрҳои саҳифаҳои нашрия мебошанд, ки оҳанги рӯзро инъикос мекунанд.

Хроника кӯтоҳтарин шакли хабар аст, ки баъзан онро маълумот, анонс, хронологияи факту воқеот ва хабари расмӣ низ мегӯянд. Хроника мисли дигар навъҳои хабар ба саволҳои чӣ? кай? ва дар кучо? ҷавоб медиҳад. Доираи мавзӯҳои хроника маҳдуд нест, аммо он аксар маврид воқеаҳои расмиро дар бар мегирад. [3, с.100]

Ба ҳамин маънӣ, дар таърихи 22 юми сентябр дар нашрияи “Народная газета” зери сарлавҳаи “Ҷанг нест, аммо рӯйхати қурбониён зиёд мешаванд.” хроника ҷоп шудааст, ки дар он омадааст: “Рӯйхати қурбониёни худсарии нерӯҳои амниятии Лаҳистон рӯзи 21 уми сентябр зиёд шуд - як шаҳрванди Ироқ ба беморхонаи марказии вилоятии Свислоч ваҳшиёна ҳамла кард.”

Тавре муаллифи китоби “Асосҳои эҷоди журналистӣ” менависад, хроника бештар аз 1 то 3 ҷумларо дар бар гирифта, дар он навагонӣ бе тафсилот оварда мешавад. Дар намунаи хроникаи дар боло овардашудаи мо низ як ҷумлаи мураккаби дароз истифода шуда, иттилои зоҳирии воқеа дар ҷойи аввал гузошта шудааст.

Ҳисобот ҳамчун жанри ахбории матбуот таърихи қадима дорад. Предмети инъикоси ҳисобот нисбат ба хабар маҳдудтар аст. Ҳисобот асосан, чараёни конференсияву анҷуманҳо, вохӯриву ҷамъомадҳо, муҳофизатҳои судӣ ва ғайраро инъикос мекунанд. Мавзӯи ҳисобот метавонад гуногун бошад, аммо мақсади мухбир як чиз - аз воқеа хабар додан, дар бораи он муфассал нақл кардан аст. [3, с.102]

Дар пайгирии аз ин, яке аз ҳисоботҳоро дар нашрияи “Народная газета” баррасӣ менамоем. “Дар санаи сеюми декабр дар Қасри Истиқлоли Беларус мулоқоти президенти кишвар бо қорбандони Вазорати рушди иқтисод доир гардид. Дар вохӯриӣ самтҳои афзалиятноки соли оянда мавриди баррасӣ қарор гирифта шуд. Александр Лукашенко зикр кард, ки дар соли 2023 кишвар тавонист рушди иқтисодиро нигоҳ дорад ва аксари мушкилоти ҳаёти ҳаррӯзаи мардумро пешгирии кунад. Ҷамчунин Лукашенко як қатор нишондиҳандаҳои муҳимтаринро номбар кард, ки натиҷаҳои пешакии иқтисодиётро дар давоми 10 моҳ тавсиф мекунанд. Қайд гардид, ки истеҳсоли маҳсулоти саноат бештар аз 7% ва амалан дар ҳамаи соҳаҳои он афзуд, зиёда аз 60% -и маҳсулоти саноатӣ ба хориҷа фиристода шуд, экспорти мол ва хизмат қариб 33% зиёд шуд ва кишвар 8,5 млрд доллари иловагӣ гирифт, баланси савдои хориҷа ба ҳадди рекордӣ расида аз 2,7 млрд доллар боло рафт, маҳсулоти умумӣ 2,5% афзуд”.

Ҳисобот бояд ба саволҳои дар маҷлис қадом масъала бозгӯ шуд?, вай чӣ гуна баррасӣ шуд? ва чӣ гуна хулосаҳо баррасӣ гардиданд? ҷавоб дода тавонад. “Як ҷиҳати ҳоси ҳисобот фаъл будани мавқеи муаллиф аст. Муаллиф бояд ба ҳодиса ҳамчун шохид баҳо диҳад. Бинобар ин, ҳангоми баҳо додан ба масъалаҳои гуногуни объект мавқеи ӯ ба вуқӯ мепаивандад [5, с. 57].

Чӣ тавре ки ба мо аён гардид, дар ҳисоботи овардашудаи мо ба ҳамаи ин саволҳо ҷавоб гирифтани мумкин аст. Ҳисоботи мазкур воқеаро бо тамоми ҷузъиёташ инъикос намудааст ва он ба навъи ҳисоботи иттилоотии умумӣ дохил мешавад.

“Мусоҳиба ҳамчун жанри маъмули ахбории публицистика имкониятҳои фаровоне дорад. Дар он нафақат муносибат ва мулоҳизаҳои мусоҳибро нисбат ба факту падидаҳои муҳимми ҳаёт, инчунин доир ба шахсият ва олами ботинии ҳуди ӯ низ маълумотҳои саҳеҳ пайдо карда метавонем. Воқеа ва моҳияти масъаларо аз номи шахси интервюдиханда шарҳ додан аз хусусиятҳои фардии мусоҳиба аст” [5,с.61].

Мусоҳиба аз жанрҳои маъмул ва серистеъмолтарини нашрияти “Народная газета” мебошад, ки дар ҳар як шумораи он мусоҳибаро пайдо намудани мумкин аст. Масалан, дар шумораи санаи 2 юми октябр нашршудаи он тахти сарлавҳаи “Лукашенко миёни тафсири америкоии ҳуқуқи инсон ва вазъи Афғонистон шабоҳатҳо гузошт” мусоҳибаи президенти Беларус Александр Лукашенко бо хабарнигори CNN оварда шудааст. Дар мусоҳиба журналист Мэтью Чанс кӯшиш кардааст, ки Лукашенкоро бо саволе, ки “Оё ҳамсуҳбат далелҳои нақзи ҳуқуқи инсонро дар Беларус эътироф мекунад?” халал расонад. Аммо дар ҷавоб президент чунин посух медиҳад: “Ман ба ту чизе эътироф карданӣ нестам, ман мавриди тафтишот нестам. Ман дар бораи америкоӣҳо суҳбатро оғоз накардаам, аммо шумо аз ман пурсидед, ки ман ба он делели як қаҳрамони машҳур, ки бо Байден дар Амрико вохӯрд, чӣ гуна муносибат мекунам...”

Дар ҷараёни ин мусоҳиба журналист кӯшиш кардааст, ки суҳбатро ба мачрои зарурӣ равана созад, аз ин рӯ тавассути саволҳо ҷанбаи муҳимми мавзӯро мушаххас карда, ба ҳолати эҳсосии мусоҳиб-оҳанги гуфтораш диққат дода, барои баҳс сабаб ба вучуд овардааст. Ҷиҳати муҳимтарини ин мусоҳиба хусусияти муҳимӣ доштани мавзӯ, бо ҳадафи муайян ташреҳ шудани он ва аҳаммияти ҷамъиятӣ доштани он аст. “Мусоҳиба низ чун дигар жанрҳои публицистика шаклу намудҳои зиёд дорад. Дар илми журналистика чунин навъҳои мусоҳиба зикр мешаванд: интервью-нақл, интервью-диалог, интервью-лавҳа, конференсияи матбуот, мизи муддавар, интервью-анкета, интервью-ақида.” [5,с. 63].

Намунаи мусоҳибаи дар боло овардашудаи мо навъи мусоҳиба-диалог мебошад, ки яке аз маъмултарин намуди мусоҳиба мебошад. Он дар шакли саволу ҷавоби журналисту ҳамсуҳбаташ навишта мешавад. Дар суҳбати боло журналист аз имкониятҳои хоси жанри мусоҳиба ба хубӣ истифода бурда, дар мавридҳои алоҳида бо мусоҳибаш баҳс мекунад ва андешаҳои худро низ доир ба масъалаи муҳокимашаванда мегузорад, ки ин маводро боз ҳам ҷолибтар кардааст.

Репортаж низ яке аз жанрҳои фаъоли нашрияти “Народная газета” мебошад. Маълум аст, ки ҳамаи жанрҳои хабарӣ моҳиятан вазифаи аз навгонӣ воқиф намудани аудиторияро доранд. Аммо ин вазифа дар онҳо бо шеваҳои гуногун амалӣ мегардад. Навгоние, ки дар шакли репортаж ба мардум расонида мешавад, мисли хабар якраг ва ё ҳисобот маҳдуд набуда, балки як навъ табиӣ, бо обуранг ва ҷолиб мебошад. Рушди воситаҳои электронии ахбори омма ва аз рӯзнома ба ҳафтанома табдил ёфтани аксарияти нашрияҳои даврӣ боиси камистеъмол шудани репортаж дар матбуоти даврӣ гардидааст.

Репортёр на танҳо дар бораи воқеаву рӯйдод ба хонанда нақл, балки кӯшиш мекунад, ки ҷараёни рӯйдод ва ҳолати онро бо ҷузъиёту хусусиятҳои манзури хонанда гардонад. Фарқияти репортаж аз хабар он аст, ки дар репортаж воқеа ё ҳодиса ба таври муфассал на нақл, балки тасвир карда мешавад. Чунончи муҳаққиқ И. Усмонов навиштааст: «Хабар дар бораи воқеаҳо иттилои мухтасар дода, маълум мекунад, ки чӣ воқеа рӯй дод. Репортаж ҳам ин корро мекунад. Аммо имконияти вай бештар аст ва мақсадаш ҳам дигартар мебошад. Дар репортаж нафақат чӣ воқеа рӯй додани, балки чӣ хел рӯй додани низ тасвир карда мешавад» [7, с. 34].

Ҳамчунин, олими рус А. Тертичный доир ба жанрҳои журналистӣ ва таърихи пайдоиши онҳо суҳан ронда, чунин зикр мекунад: «Вазифаи ҳар як хабарнигор, пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки ба хонанда имкон диҳад, то воқеаи тасвиршударо бо ҷашми шохиди айнӣ (xabарнигор) бубинад» [6, с. 31].

Муҳаққиқ Муродӣ М. дар баёни ин мавзӯ хулоса менамояд, ки «репортаж шакли рӯзмарра, фаврӣ ва динамикии тасвири эҳсоси воқеа, ки муаллиф шоҳид ва ё иштирокчии он будааст» [3, с. 113].

Дар репортажҳои нашрияи “Народная газета” факт маводи меҳварии воқеа маҳсуб мешавад ва бурди журналист ҳам доштани он фактҳо мебошад, ки репортажро аз нигоҳи жанрӣ ганӣ гардондаанд. Дар ин замина муҳаққиқони соҳаи журналистика бар он назаранд, ки факт ядроии иттилоотии репортаж маҳсуб мешавад ва он асоси вақеаи дар репортаж инъикосшуда мебошад [ниг. 2, с.273]. Муҳаққиқи рус В.В. Ворошилов дар шарҳи жанри репортаж таъкид менамояд, ки талаботи жанрӣ ин иштироки мустақими журналист дар воқеа, муътамадии факти истифодагардида, ҳамфикрӣ ва ҳамдандӣ бо назар ва розҳои чабрдидагон мебошад. [1, с. 223].

Мухбирнома аз жанрҳои собиқадори матбуот буда, дар дигар васоити ахбори омма низ маъмул гардидааст. Ҳадафи асосии мухбирнома огоҳ намудани мардум аз рӯйдоди тоза мебошад. Предмети инъикоси мухбирномаро воқеаҳои алоҳида, зухурот ва лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти ташкил медиҳанд. Аркони асосии жанрии мухбирномаро силсилаи фактҳои ба ҳам алоқаманд ташкил медиҳанд, ки барои нишон додани ҳолат, моҳият, хусусият ва паҳлуҳои гуногуни як масъала ва ё мавзӯ хидмат мекунад. Мухбир ҳолати воқеа ва ё масъалаи ба соҳаи муайян алоқамандро бо назардошти моҳият, аҳаммияти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсии он пайгирӣ менамояд.

Мухбирнома ба мақола ва гузориш монанд бошад ҳам, вижагиҳои хос дорад. Чунончи муаллифони китоби “Журналистикаи советии тоҷик ” навиштаанд: “Мақола дорои имкониятҳои бештари аз ҷиҳати назариявӣ маънидодии проблемаҳои инкишофи сиёсий-иҷтимоӣ буда, онро амиқу илмӣ ҷамъбаст менамояд.” [5, с. 83]. Дар мухбирнома бошад, доир ба як мавзӯ фактҳо фактҳо ба таври силсила пайи ҳам оварда мешаванд ва мақсади муаллиф бештар расонидани иттилоъ ва шарҳу тавзеҳи он аст.

Яке аз мухбирномаҳои, ки дар нашрияи “Народная газета” нашр шудааст, таҳлил менамоем. Дар мухбирнома навишта шудааст, ки: “Санаи сеюми декабр президенти Белорус Александр Лукашенко дар Қасри Истиқлол роҷеъ ба рушди иҷтимоиву иқтисодӣ маҷлиси машваратӣ баргузор намуд. Доираи мавзӯҳои баррасишуда хеле васеъ буда, аз натиҷаҳои бадастомада дар соли равон ва арзёбии он то тадбирҳои сиёсати молиявӣ иқтисодие, ки Ҳукумати кишвар ва Бонки миллӣ барои соли оянда ба нақша гирифтаанд, иборат мебошад. Александр Лукашенко зикр намуд, ки чун анъана ин гуна маҷлисиҳо дар охири сол баргузор мегарданд ва бештар характери тактикӣ доранд, зеро проблемаҳои асосӣ барои соли оянда дахл доранд. Табиист, ки имрӯз ягон масъалаи тактикие нест, ки ба оянда нигаронида нашуда бошад, чунон ки маълум аст, стратегияи кишвари мо дар анҷумани охири ин умумӣ муайян карда шуд ва иқтисодидеҳи мо аз ҷиҳати миқёс ва амиқӣ таҳти фишори берунӣ қарор дорад.”

Дар мухбирномаи мазкур предмети инъикос маҷлиси машваратии баргузоршаванда буда, он дар така ба фактҳо навишта шудааст. Ҳамчунин, мухбир ба моҳияти мавзӯ аҳаммият дода, тарафҳои гуногуни ҳодисаро шарҳу тавзеҳ ва таҳлил намудааст.

Сӯҳбат низ яке аз жанрҳои таҳлилии журналистика буда, ба мусоҳиба наздик аст. Аммо сӯҳбат дар муқоиса ба мусоҳиба ва пурсиш жанри мустақили журналистика ба ҳисоб меравад. Яке аз хусусиятҳои сӯҳбат барангехтани мувоҳида аст.

Дар нашрияи “Народная газета” ин жанро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар санаи 25 уми ноябр дар нашрия сӯҳбати журналист ва блогери машҳур Рамина Эсхакзай бо табиб ва деотолог Екатерина Толстикова ҷоп шудааст. Дар сӯҳбат деотолог аломатҳои бемории стресси музминро шарҳ дода, қайд намудааст, ки хастаҳои ҳамашарҳи яке аз аломатҳои муҳимтарини ин беморӣ мебошад.

Ҳамин тавр, сӯҳбат жанрест, ки ташкили он аз журналист ҷаҳонбинии васеъ, дониши кофӣ, дараҷаи баланди касбӣ, малакаи сӯҳбаткорӣ ва муносибати ҷиддиро тақозо менамояд.

Дар низоми жанрҳои публицистика предмети инъикоси ду жанро на воқеаҳои бевоситаи иҷтимоӣ, балки зухуроти омӯхта ва дар шакли маҳсули эҷод ҷамъбастгардида

ташкил медиҳанд. Яке аз ин жанрҳо тақриз мебошад. Тақриз ба жанри таҳлилии ҳам публитсистика ва ҳам нақди адабӣ шомил мешавад. Дар баробари ин тақриз хислати иттилоотӣ низ дорад. Дар асоси иттилооти ба мавзӯ алоқаманд асари нав мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар тақриз муаллиф мехоҳад назарашро доир ба ин ё он асар баён намояд, дурустӣ ва камбудии онро нишон диҳад.

Профессор М. Муродӣ дар шарҳи қоидаи тақриз чунин зикр мекунад: «Тақриз жанрест, ки дар қолаби он асарҳои адабиёти бадеӣ, санъат, осори илмӣ, сиёсиву ҷамъиятӣ ва дигар илму ҳунар, ки нав таълиф шуда, дорои моҳият ва аҳаммиати иҷтимоиву эстетикиянд, мавриди баҳс қарор мегирад, тариқи таҳлил нафосат ва қабоҳати онҳо нишон дода мешавад» [4, с. 135].

Ҷамчунин, мавсуф қайд мекунад, ки тақриз ядрои асосии асари ба нашррасида ба ҳисоб рафта, дар қиёс бо мақола «тақриз ва портрети эҷодӣ дарвозеху равшантар ошкор намудани бурду боҳти он роли муайяно мебозад» [4, с. 16]. В.В. Ворошилов тақриро жанри таҳлилӣ унвон карда, талаботи асосии онро танқид ва баҳодиҳии асар меномад [1, с.226].

Дар нашрияи “Народная газета” имрӯзҳо ин жанро кам вохӯрем. Барои мисол яке аз онҳоро пайдо кардем.

Дар санаи 22 юни июл дар нашрия тақриз дар мавзӯи “Операи шикори ваҳшии шох” нашр шудааст. Муаллиф дар тақризи хеш санъати операро васфу ситоиш намуда, онро аз ҳар чихат таъриф кардааст. Ба гуфтаи муаллиф Минск шаҳри опера ҳисоб нашавад ҳам, аммо барои тамошои операи “Шикори ваҳшии шох” издиҳоми зиёди одамон дар кассаи чиптаҳо ин гуфтаҳоро рад мекунад. “Самимияти нозук, ҳаёти дилрабои рӯзгор дар баъзе лаҳзаҳои опера хеле рангинанд. Ин ягона роҳи эҷоди санъатест, ки метавонад дар тӯли асрҳо зинда монад,” навиштааст муаллиф.

Ин тақриз то андозае таъсири иттилоотӣ дошта, нигорандаи тақриз аз як тараф, тариқи тарғиби он завқи хонандаро тақвият бахшидааст. Тақриз публитсистӣ буда, таҳлили содаи барои аудитория фаҳмо дорад, яъне муаллиф хангоми баррасӣ савияи маърифати аудиторияи гуногунро ба инобат гирифтааст.

Мақола асосан, хоси матбуот буда, бехтарин василаи баёни фикр ва мулоҳиза аст. Предмети таҳқиқи мақола масоили ҳақталаб буда, муаллиф дар асоси факту ҳодиса ва воқеаҳои муайян фикр ва ё ғояи умумиро ташаккул медиҳад. Дар мақола ақида, таҳлил, мулоҳиза мавқеи асосиро ишғол мекунад. Мақола таҳлили масъалахоест, ки дар зиндагии иҷтимоии мардум ба миён меоянд, ба пешрафти ҷомеа ҳалал мерасонанд, зарурати ҳалро тақозо менамоянд. Мақола аз серистеъмолтарин жанр дар нашрияи “Народная газета” ба ҳисоб меравад. Дар баррасии масъала ва мушкилоти мубрам журналистони нашрия аз қолаб ва имкониятҳои ин жанр бештар кор гирифтаанд.

Профессор Муродӣ М. дар баёни вижаҳои жанрии мақола таъкид менамояд, ки «Мақола ... дар ҳар давраи инкишофи матбуоти даврӣ жанри маъмул ва серистеъмол будааст. Чаро? Зеро дар маркази мақола проблема меистад ва табиист, ки зиндагии инсонӣ бе мушкилот ва муаммо буда наметавонад» [3, с. 147-148].

Жанри мақоларо дар ҳар шумораи нашрияи “Народная газета” вохӯрдан мумкин аст. Дар санаи 2 юни декабр журналист Инесса Плескачевская таҳти сарлавҳаи “Ғарб аз уҳдаи душворҳои сиёсии дохилии худ баромада наметавонад” мақолае нашр кардааст, ки дар он омадааст: “Ғарб дигар дар ҷаҳон ҳукмронӣ намекунад. Агар изҳороти худӣ чаноби Боррелро дар ин мавзӯ пайгирӣ кунем, пас дар моҳи майи соли 2020 ӯ нигарон буд, ки чун асри 20 Амрико аст, асри 21 осийё мешавад. Аврупо аз ин нигарон аст. Зеро Осийё на танҳо номи қитъа, балки низоми арзишҳо аст. Чаро? Зеро бо муқаррар кардани стандартҳои худ дар соҳаи технология вай ба тамоми соҳаҳои дигар ворид шуда, муносибати одамонро на танҳо ба технология, инчунин ба сиёсат, арзишҳо ва ҷаҳон тағйир медиҳад.”

Мақолаи мазкур ҳудуди васеи нақл ва музокираро фаро гирифта, дар доираи мақола замони маҷмуи фактҳои гуногун навишта шудааст. Ҷамчунин, муаллиф аз мафҳумҳои образӣ, тезисҳо, унсурҳои муассиркунанда ва амсоли ин истифода бурдааст. Ҷамин тавр,

мақола факту далели зиёдеро дар худ таҷассум намудаву фикру андешаи муаллифро ташаккул додааст.

Лавҳа тасвири кӯтоҳ ва ифодакунандаи воқеаи асли мебошад. Асоси жанри лавҳаро воқеае ташкил медиҳад, ки дар он нақши инсон эҳсос мешавад. Яъне, дар рух додани онҳо инсон сахм дорад. Аммо вазифаи лавҳанавис аз ин воқеа ва ё факт дарак додан нест, балки ба таври таъсирбахш, гуворо ва ҷаззоб дар хусуси он нақл кардан, раванди бавучудоии онро зебову дилкаш тасвир намудан аст. Чунончи профессор И. Усмонов навиштааст: “Вақте ки дар хусуси хабар сухан мерондем, гуфта будем, ки ягон факти нав маълум карда мешавад. Аммо лавҳа тасвир мекунад. Пас вазифаи лавҳа фақат маълумот додан не, балки ба таври таъсирбахш, зебо ва дилкаш дар хусуси одамҳо нақл кардан аст.” [8,с.343]

Дар нашрияи “Народная газета” зери сарлавҳаи “Бо шаҳри маҳбуби худ мулоқот кунед” лавҳае чоп шудааст, ки нигорандаи он Диана Шестакевич дар бораи шаҳрҳои марказии Беларус лавҳаи хубу хондание навиштааст. Барои исбот поре аз онро мегузорем: “Вақте ки тамоми кӯчаҳо аз боло ба поён гаштугузор карда мешаванд, шумо ба шаҳр аз як гӯшаи дигар – аз баландӣ назар андозед, таассуроти дигареро ҳис мекунад. Тасаввур кунед, лифт шуморо ба ошёнаи 23-юм мебарад, ки онҳо тамоми шаҳр намудор мегардад ва шумо метавонед, биноҳои дар поён бударо бо дурбинҳои васеъкунанда аз наздик тамошо кунед”.

Ин суханҳоро муаллиф дар симои шаҳри Минск навиштааст. Инчунин, дар ин лавҳа боз якчанд шаҳрҳои дигар ба монанди Гродно, Витебск, Могилев, Гомел бо тамоми зебогиву ҳашаматашон бо аксҳо низ тасвир гардидаанд. Нигорандаи лавҳаи мазкур онро тавре тасвир намудааст, ки хонандаи он ба зиндагӣ дилгармӣ пайдо карда, меҳри ватанпарвариаш дучанд мегардад.

Очерк жанрест, ки корнамоиҳои шахсони воқеии дар корзорҳои меҳнатӣ, истехсолот, илму фарҳанг ва мактабу маориф содиршударо фаро мегирад. Мабдаи иҷтимоии очерк он аст, ки вай ба таҳқиқи муносибатҳои иҷтимоӣ равона шуда, нигоранда масъалаҳоро аз нигоҳи ҷабҳаҳои иҷтимоии шахс баррасӣ мекунад. “Нависандаи бузурги советӣ А.М. Горкий мавқеи очеркро байни ҳикоя ва таҷқиқ муайян кардааст. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар очерк на фақат конкретии факт, образнокии тасвир ҷиҳатҳои асосианд, балки таҷқиқу хулосаҳо ва ба ин васила ба миён гузоштани проблема ва ҳалли он низ аз талаботи авалиндарача ба ҳисоб меравад. Таҷқиқи очерк дар он зоҳир мегардад, ки ин ё он воқеа, ин ё он шахс ба чӣ андоза ҳаматарафа омӯхта ва тасвир шудааст, масъалаи дар очерк ба миён гузошта то чӣ андоза ба муҳимтарин воқеаҳои рӯз дахл мекунад. Бе чунин муқоиса, бе чунин таҷқиқ очерк қамаҳаммият мешавад.”[8,с.349]

Дар нашрияи “Народная газета” жанри очерк нисбатан кам ба назар мерасад. Барои мисол мо яке аз онҳоро пайдо кардем, ки дар санаи 16-уми ноябр рӯи чоп омадааст. Муаллифи очерк Алла Мартинкевич дар маводи хеш, ки “Ҳамааш роҳ” номгузори кардааст, дар бораи таърихи пайдошавии аввалин роҳҳои оҳан дар кишвари Беларус муфассал навиштааст. “Якуним аср муқаддам, тирамоҳи соли 1871 воқеаи барҷастае ба амал омад: дар маршрути Москва-Смоленск- Минск-Брест алоқаи доимии роҳи оҳан кушода шуд. Ин бидуни муболиға, марҳилаи нави азхудкунии сарзамини Беларуссия гардид, афзоиши саноат ва иқтисодиёти шаҳрҳо, мустаҳкам шудани алоқаи тичоратӣ бо дигар шаҳрҳои империяи Россия ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ ҳаёти одамро беҳтар кард,” омадааст, дар очерк. Очерки мазкур таърихӣ буда, дар он худуди факту рақам ва ҳуҷҷату аснод аниқ оварда шудааст. Дар баррасии он муаллиф нисбатан озод аст.

Ҳамин тавр, аз баррасии якчанд жанрҳои нашрияи “Народная газета” ба хулосае омадем, ки дар он жанрҳои гурӯҳи публицистӣ камтар дида мешаванд ва ҳар як жанри дар нашрия чопшуда мавзӯи хоси худро дорад.

АДАБИЁТ

1. Ворошилов, В. В. Журналистика [Текст] / В. В. Ворошилов. – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 704 с.
2. Ким, М.Н. Новостная журналистика [Текст] / М. Н. Ким – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 352 с.
3. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014.– 236 с.
4. Муродов, М. Тақриз ҳамчун жанр [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 1999.– 157 с.
5. Усмонов, И. Журналистика. Қисми 1 [Матн] / И. Усмонов. – Душанбе: Империял-Группа, 2005.– 480 с.

6. «Алла Мартинкевич:Хаммааш роҳ.»[Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/vse-putem1.html>(Санаи мурочиат:16.11.2021)
7. Фарб аз ўҳдаи душвориҳои сиёсии дохилии худ баромада наметавонад./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/te-kto-khochet-pravit-mirom.html> (Санаи мурочиат:2.12.2021)
8. Диана Шестакевич: Бо шаҳри маҳбуби худ мулоқот кунед./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/svidanie-s-lyubim-gorodom.html> (Санаи мурочиат:2.12.2021)
9. Дар қасри Истиклоли Беларус мулоқоти президент бо кормандони Вазорати рушди иқтисод доир шуд./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/zarplata-rabota-n-tseny-prioritety-budushego-goda.html> (Санаи мурочиат: 3.12.2021)
10. Дар қасри Истиклол А.Лукашенко речъ ба рушди иҷтимоиву иқтисодӣ маҷлиси машваратӣ баргузор кард./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/lukashenko-posovetoval-zapadnym-diplomatam-v-belarusi-ne-toropitsya-khvatatsya-za-chemodany.html> (Санаи мурочиат:3.12.2021)
11. Екатерина Толстикова: хастаҳои ҳамешагӣ яке аз нишонаҳои бемории стресси музмин аст./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/vrach-nazvala-glavnye-priznaki-khronicheskogo-stressa.html> (Санаи мурочиат:25.11.2021)
12. Лукашенко миёни тафсири амрикоии ҳуқуқи инсон ва вазъи Афғонистон шабоҳатҳо гузошт./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/lukashenko-provel-paralleli-mezdu-amerikanskoj-traktovkoj-prav-chekoveka-i-situatsiy-v-afganistane.html> (Санаи мурочиат:2.10.2021)
13. Операи шикори ваҳшии шох./ [Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/kak-rozhdalas-opera-dikaya-okhota-korolya-stakha.html>(Санаи мурочиат:22.07.2021)
14. Полякиҳо чанҷоли сарҳадиро ба амал меоранд./[Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/promokshie-i-unizhenye.html>(Санаи мурочиат:17.11.2021)
15. Чанг нест, аммо рӯйхати қурбонӣён зиёд мешаванд/[Манбаи электронӣ]-<https://www.sb.by/articles/ne-voyna-no-spisok-zhertv-postoyanno-rastet.html>(Санаи мурочиат:22.09.2021)
16. Сомонаи нашрияи “Народная газета”-и Беларус: <https://www.sb.by/ng/>

ИСТИФОДАИ ЖАНРҲО ДАР НАШРИЯИ “НАРОДНАЯ ГАЗЕТА”-И БЕЛОРУС

Дар мақолаи мазкур истифодаи жанрҳои дар рӯзномаи “Народная газета”-и Беларус мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем. Дар асоси маводҳои, ки дар сомонаи расмӣи нашрияи “Народная газета”-и Беларус нашр шудааст, таҳқиқамонро идома додем. Дар сомонаи нашрияи мазкур мо вобаста ба жанрҳои журналистика маводҳои, ки аз соли 2021 инҷониб нашр шудаанд, мавриди таҳлил қарор додем. Умуман, нашрияи мазкур қариб дар ҳамаи қолабҳои жанри маводҳои ҷолибу хонданӣ пешниҳод намудааст. Аз ин хотир, мо тасмим гирифтём, маводҳои нашрияи мазкурро аз назар гузаронида муайян намоем, ки то кадом андоза дар нашрияи мазкур қолабҳои жанри истифода мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: нашрияи “Народная газета”, жанр, муаллиф, Беларус, мавод, факт, лавҳа, очерк, ҳисобот, мақола, сарлавҳа.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЖАНРОВ В БЕЛОРУССКОМ ИЗДАНИИ " НАРОДНАЯ ГАЗЕТА"

В данной статье мы проанализировали использование жанров в белорусской газете “Народная газета”. Мы продолжили наше исследование на основе материалов, опубликованных на официальном сайте белорусского издания "Народная газета". На сайте данного издания Мы проанализировали материалы, опубликованные с 2021 года по жанрам журналистики. В целом, данное издание представило интересные материалы для чтения практически во всех жанровых форматах. В связи с этим мы решили проанализировать материалы данного издания и определить, в какой степени в данном издании используются жанровые шаблоны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: издание “Народная газета”, жанр, автор, Беларусь, материал, факт, табличка, очерк, отчет, статья, заголовок.

THE USE OF GENRES IN THE BELARUSIAN EDITION OF “NARODNAYA GAZETA”

In this article, we analyzed the use of genres in the Belarusian newspaper Narodnaya Gazeta. In the beginning, we talked about the concept of genre, and then about the kind of genres. Then we continued our research based on materials published on the official website of the Belarusian edition of “Narodnaya Gazeta”. On the website of this publication, we analyzed the materials published since 2021 by genre of journalism. In general, this publication has presented interesting reading materials in almost all genre formats. In this regard, we decided to analyze the materials of this publication and determine to what extent genre templates are used in this publication.

KEYWORDS: publication "Narodnaya Gazeta", genre, author, Belarus, material, fact, plate, essay, report, article, title

Маълумот дар бораи муаллиф: *Муқумова Қурбонӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 911-00-09-55..

Сведения об авторе: *Мукумова Курбоной* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **911-00-09-55**.

Information about the author: *Mukumova Kurbonoy* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **911-00-09-55**.

ГУНОГУНЖАНРӢ ДАР РӢЗНОМАИ “НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА”

Самандарзода П.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Жанр ба ҳунари эҷодӣ тааллуқ дорад ва ҳар соҳае, ки мутааллиқи эҷод аст, жанрҳои худро дорад. Дар меҳвари журналистика низ жанр меистад. Жанрҳои ин соҳа вобаста ба вазифаашон метавонанд аз як ҷумла то як китобро ташкил кунанд. Ин чиз имконоти хабар додан, таҳлил кардан ва образ сохтанро фароҳам меорад. Ҳамин имконот навъҳои жанрҳоро ба вучуд меоранд, ки онҳо сетоянд: жанрҳои хабарӣ, ки рисолати он дар бораи воқеаи наво хабар расондан аст; таҳлилий, ки мақсадашон баҳо додан ба зуҳуроте мебошад ва публитсистию – бадеӣ, ки дар онҳо воқеияти зиндагӣ ифода меёбанд, аммо унсурҳои образнокӣ бештаранд [1, с. 263].

Ба баёни муҳаққиқон Абдулмуъмин Қутбиддинов ва Сангин Гулов, агар чанд даҳсола қабл мо дар доираи 20-25 жанри публитсистиву журналистӣ баҳс меороста бошем, имрӯз ин шумора ҳудуди 40-50-ро ташкил медиҳад.

“Имрӯз дар тавлиди жанргунаҳои нав матбуот як навъ «шахшуда» аст ва аксари жанрҳои навро ВЭА (васоити электроники ахбор) ба миён оварда истодааст. Аз рӯйи баъзе ҳисобҳои умумӣ қолабгунаҳои жанрҳои интернетӣ аз 100 низ гузаштаанд ва бартариати интернет ҳамчун воситаи иртиботиву иттилоотӣ низ дар ҳамин аст” [2, с. 170], - менависанд муҳаққиқон Абдулмуъмин Қутбиддинов ва Сангин Гулов.

Маводе, ки дар ВАО нашр карда мешавад бо гуногунжанрӣ ва рангорангии худ аз ҳам фарқ мекунад. Ҳамин аст, ки аксар расонаҳо барои беҳтару хубтар намудани маводҳои нашршаванда ба паҳн кардани маводди барои аудитория таъсирбахш машғул мешаванд. Аксари маводе, ки нашр мешавад, агарчи аз нигоҳи жанрӣ ба ҳам монандӣ дошта бошанд, вале аз ҷиҳати услуби баён ва таҳияи матн тафовут дар онҳо эҳсос мешавад.

Дар давоми 31 сол дар рӯзномаи “Независимая газета” намудҳои гуногуни таҳияи мавод истифода шудааст. Матнҳо вобаста ба давру замон тағйир ёфта бошанд ҳам, рӯзнома ба рӯйдоду воқеаҳо назари таҳлилий дошта, фаъолияти ҳукумат, равобити хориҷии Федератсияи Россия ва таҳримҳои аз ҷониби ин ё он кишвар роҳандозишударо интиқод мекунад.

Рӯзномаи “Независимая газета” дар давоми фаъолияти худ аз унсурҳои ҳар се гурӯҳи жанрҳо: хабарӣ, таҳлилий ва адабӣ – публитсистӣ истифода намудааст. Вале жанри хабарӣ дар нигоштаҳои муҳбирони он афзалият дорад. Баъзан, чунин ба назар мерасад, ки дар маводи нашршуда жанри муайянеро наметавон пайдо кард, зеро ду жанр аксар вақт ба ҳам омезиш ёфтаанд. Масалан, дар тавзеҳот нишонаҳои муҳбирномаро вохӯрдан мумкин аст, ё дар мусоҳибаҳои таҳлилий аксаран дар доираи муросилоти хабарӣ, суҳбат ва мақолаҳои танқидӣ таҳия карда мешаванд. Дар зер доир ба навъҳои гуногуни жанрҳои матбуотие, ки дар рӯзнома истифода шудаанд, маълумот медиҳем.

Хабар дар рӯзнома бештар дар шакли кӯтоҳ нашр мешавад. Хабарҳои кӯтоҳ аз хабаргузориҳои “ТАСС”, “ИНТЕРФАКС” ва РИА “Новости” бознашр мешаванд. Онҳо тағйир намеёбанд ва сарчашма дар зернавис ҳатман ишора карда мешавад. Баъдан дар доираи якҷанд далели бадастомада таҳлил низ дар робита ба ин ё он вазъ дар қолаби хабар нашр карда мешавад.

Рӯзноманигорони “Независимая газета” аз рӯйи услуби “пирамидаи чаппа” хабарро таҳия менамоянд, ки фикри асосӣ дар ибтидои мавод, яъне лид навишта мешавад, ки муҳтавои асосӣ дар он зоҳир мегардад. Масъулини дигар нашрияҳо кӯшиш мекунанд иттилоотро аз тамоми дунё дастрас намоянд, вале рӯзноманигорони “Независимая газета” аз он кишварҳое хабар интишор менамоянд, ки бо Россия ҳамкорӣ доранд ва бештари вақт рӯйдодҳо моҳияти сиёсӣ доранд. Дар рӯзнома хабарҳои васеъ хеле кам вохӯранд ва хабарҳои худии рӯзноманигорон умуман ба назар намерасанд.

Маврид ба зикр аст, ки дар “Независимая газета” касбияти кормандон хуб эҳсос карда мешавад. Онҳо дар интихоби хабар навигарию ҳамеша дар аввал мегуянд. Ҳамин аст, ки ягон хабари пахшшударо вонахӯрдем, ки навигарӣ дар байн ва ё охир гуфта шавад.

Ба ғайр аз ин, рӯзнома бештар аз жанри табсира истифода менамояд. Масалан, мухбирон фактеро аз нишастии хабарӣ, чаласа ё гуфтушунидҳо гирифта, дар доираи он фикру ақидаи коршиносон, сиёсатмадорон, роҳбарони ширкатҳо ва дигар ашхоси шинохтаро гирифта, бо иловаи худашон нашр мекунанд. Аксаран бо истифода аз фикри шахси босалоҳият ва ё муносибати муаллиф бо факт низ тавзеҳоти иттилоот нашр карда мешавад.

Табсира аксаран дар охири ҳафта нашр карда мешавад. Масъалаҳо бо истифода аз назарҳои гуногун таҳлил ва баррасӣ мешаванд. Дар онҳо мавқеъҳо гуногунанду дар ҳар як нашр масъалаҳо иваз шуда, бештар ба масоили сиёсӣ даҳлат карда мешавад.

Аз миёни ҳамаи жанрҳо дар рӯзнома мақола бештар чоп мешавад. Шояд ин аз он сабаб аст, ки таваҷҷуҳи аудитория ба маводҳои таҳлилий ба фарқ аз кишварӣ мо зиёд аст. Мавзӯҳои меҳварӣ дар мақолаҳои рӯзнома шуруъ аз вазъи иқтисодиву иҷтимоии Россия то даргириҳои сиёсии кишварҳои хориҷ мебошад. Мақолаҳо дар мавриди баҳсҳои марзӣ миёни кишварҳои ҷудогона, аз ҷумла Тоҷикистону Қирғизистон, хеле муфассал ва дар доираи манфиатҳои Русия навишта мешаванд.

Дар чунин мавзӯҳо рӯзнома бештар ба масоили сиёсии мамлакатҳо дахл мекунад ва назар ба расонаҳои дигар маълумоти муфассал ва бо истифода аз факту рақамҳо аз ҳодисоту воқеоти чандсола қаблӣ кишварҳо мақола таҳия менамояд. Ҳамчунин, назари коршиносони соҳа барои бовариноктар кардани матлаб оварда мешавад, ки шумораи зиёди мутолиакунандагонро дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ, равиши кори рӯзноманигорон ба ҳамдигар монанд буда, маҳаки асосии мақолаҳои нашршаванда хабар додан аз масъалаҳои проблемавии ҷаҳон, масоили доғи кишварҳои ҷаҳон, бахусус кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта мебошад.

Дар газета, инчунин, мусоҳибаҳо аз барномаи “Эхо Москвы” бознашр карда мешаванд. Дар он афроде, ки ба мавзӯҳои сиёсӣ бештар дахл мекунанд, даъват карда мешаванд. Дар ин барнома аксар вақт бо Константин Ремчуков мусоҳиба орошта мешаваду ӯ бо истифода аз мавқеи сармуҳаррирӣ андешаҳои сиёсиашро матраҳ менамояд. Барнома нахуст дар радио мустақиман пахш мешавад ва мусоҳиба дар шакли чопӣ дар рӯзнома нашр карда мешавад.

Матни мусоҳиба дар шакли маъмулӣ, яъне саволу ҷавоб оварда мешавад. Ҳамин гуна, дар мусоҳибаҳои, ки ин ҷо нашр мешаванд, аз сиёсату дигар масъалаҳои марбут ба он шуруъ карда, то ба даҳлат ба ақалиятҳои милливу наҷодӣ суҳбат сурат мегирад. Махсусан, Константин Ремчуков ҳар гоҳе, ки дар барнома иштирок мекунад, доим аз қору пайкори роҳбарони кишварҳо, бахусус Русия, афроди сиёсӣ, мансабдорон ва дигар шахсиятҳои маъмулӣ дар ҷомеа бо тамасхур ва ё ба шакли танзомез ёдовар мешавад.

Дар маҷмӯъ, дар рӯзнома бештар аз ҳама жанрҳои болозикр истифода бурда мешаванд ва аксаран онҳо низ моҳияти иттилоотӣ дошта, дар меҳварашон хабар, рӯйдод ё нағсоние қарор мегирад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки рӯзнома бештар хусусияти иттилоотӣ дорад.

АДАБИЁТ

- 1 Гулов С. Жанр: назария ва амалия // Паёми ДМТ. – №1(70). – Душанбе, 2014, – С. 262-265
- 2 Гулов С. Қутбиддинов А. Жанр, жанргуна ва ё «падидаи замон». // Журналистикаи байналхалқӣ – 9. – Душанбе, 2017. - С. 170 – 177
- 3 Муқим Ҷовид. Мақоми жанрҳо дар Радиои «Озодӣ». -Душанбе: «Сино», 2000. - 56 с.
- 4 Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот. -Душанбе, «Деваштич», 2004. - 146 с.
- 5 Нуралиев А., Брукер Н. И., Афсаҳзод А. А. Информационные жанры печати / А. Нуралиев ва диг. - Душанбе: «Деваштич», 2005. - 131 с.
- 6 Саъдуллоев А., Гулмуродзода П. Жанрҳои таҳлилии матбуот / А. Саъдуллоев, П. Гулмуродзода. -Душанбе: «Сино», 1998. - 60 с.

ГУНОГУНЖАНРӢ ДАР РӢЗНОМАИ “НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА”

Дар мақолаи мазкур мавзуи гуногунжанрии рӯзномаи «Независимая газета» - ро мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф сараввал намудҳои жанрҳои дар ин газета истифодашавандаро шарҳ дода, сипас доир ба мавзуоти он маълумоти муфассал овардааст. Муаллиф дар охир ба хулосае омадааст, ки дар рӯзнома бештар аз ҳама жанрҳои болозикр истифода бурда мешаванд ва аксаран онҳо низ моҳияти иттилоотӣ дошта, дар меҳварашон хабар, рӯйдод ё навгоние қарор мегирад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки рӯзнома бештар хусусияти иттилоотӣ дорад.

КАЛИДВОЖАО: Россия, хабар, жанр, журналистика, газета

МНОГООБРАЗИЕ В «НЕЗАВИСИМОЙ ГАЗЕТЕ»

В статье рассматривается многожанровая тема газеты «Независимая газета». Автор сначала объяснил виды жанров, используемые в этой газете, а затем дал подробную информацию о ее тематике. В итоге автор пришел к выводу, что в газете используются все вышеперечисленные жанры, и большинство из них имеют информационный характер, и на них ориентированы события или новости. Поэтому можно сказать, что газета более информативна.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Россия, новости, жанр, журналистика, газета

DIVERSITY IN «INDEPENDENT NEWSPAPER»

The article examines the multi-genre theme of the newspaper "Nezavisimaya Gazeta". The author first explained the types of genres used in this newspaper, and then gave detailed information about its subject matter. As a result, the author came to the conclusion that the newspaper uses all the above-mentioned genres, and most of them are informational in nature, and events or news are oriented towards them. Therefore, it can be said that the newspaper is more informative.

KEYWORDS: Russia, news, genre, journalism, newspaper

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самандарзода Парвина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

Сведения об авторе: *Самандарзода Парвина* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

Information about the author: *Samandarzoda Parvina* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 901206968. **E-mail:** samandarzoda@bk.ru

БАЪЗЕ КАЛИМАҲОИ ИФОДАГАРИ ВАЗН ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Маряма А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаҳои ифодагари вазн дар забони адабиёти классикӣ нисбат ба дигар воҳидҳои андозагирӣ бештар истеъмол шудаанд. Дар “Шоҳнома”-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ вожаҳои зиёде ба сифати ченакҳои вазн ба кор рафтаанд, ки баромади форсӣ-тоҷикӣ доранд.

Забоншинос М. Ҳасанова дар яке аз мақолаҳои худ, ки ба таҳқиқи калимаҳои ифодагари вазн дар лаҳҷаи чануб бахшида шудааст, дар ин бора чунин қайд менамояд: “Дар ҳамаи забонҳои дунё аз даврони қадим то ба имрӯз дар ифодаи вазну ченак калимаҳои алоҳида корбаст мешаванд, ки заминаи пайдоиш, ифодаи маъноӣ ва дараҷаи корбасти онҳо дар манотиқи гуногун аз урфу одат ва таърихи мардум далолат медиҳанд. Забони тоҷикӣ куҳантаърих мебошад ва дар ин замина калимаҳои мансуб ба вазну ченак низ таърихи тулонӣ доранд” [15,72].

Дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ вожаҳои ифодагари вазн корбаст гардидаанд, ки баромади тоҷикӣ дошта, дар забонамон таърихи қадима доранд:

ДОНГ

Вожаи **донг** ҳамчун ченаки вазн баромади форсӣ-тоҷикӣ дошта, дар “Шоҳнома” корбаст гардидааст, вале дар забони адабии муосири тоҷикӣ доираи истеъмоли он маҳдуд аст.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ин вожа ба ду маъно кор фармуда шудааст: “1. Аз шаш ҳисса як ҳисса. Шашяки ҳар чиз. Аҳли Бухоро бо \bar{u} ба ҳарб берун омаданд ва бисёр кас кушта шуданд ва аз шаҳр миқдори ду донг бисӯхт. [10, 388]. Дар ин ҷумла **донг** ба маънии шашяк омадааст. Аз шаш ду ҳиссаи шаҳр бисӯхт. Маънии дигари ин калима дар луғати мазкур ченаки вазн аст: “2. Воҳиди вазнест, ки дар асрҳои мухталиф ва маҳалҳои гуногун вазн ва баҳои он мутафовит буд ва ҳоло баробари шашяки дирам аст (як дирам ду қирот ва ҳар як қирот аз 0,19 грамм иборат аст). Дар байти шоир ба маънии ченаки вазн аст:

Аз он шаст бар сар шашу чор **донг**,
Биёрад навишта бихонад ба бонг [2, 59].

Ин вожа дар асри X ва асрҳои баъдина дар осори илмӣ, махсусан осори тиббӣ бештар ба кор рафтааст: Абуалии Сино қайд кардааст, ки “банги девона дарёи касро масту мадхуш мекунад ва барои мағзи сару дил зиёновар аст”. Ба ақидаи Абурайҳони Берунӣ, як донг (0,531 г) тухми банги девона дарёи касро маст мекунад ва як мисқоли он (4,250 г) одамро мекушад [12, 59].

РАТАЛ//РАТЛ

Ченаки вазн баробари 144 дирхам ё 449,28 грамм. [11,125], ки тахминан ба ним кг баробар буд. Дар луғати устод С. Айнӣ “ратл санги чизбаркашии замони қадим, ки дар вай як миқдори муайян чиз меғунҷад” [2, 308] гуфта шудааст. Дар байти шоир **се ратал** омадааст, ки тахминан ба 1,5 кг баробар аст:

Якояк биёрему бозем тал,
Або гавҳарон ҳар яке **се ратал** .

МИСҚОЛ

Воҳиди ченак, ки ба 4,68 грам баробар аст. 2. Номи як сиккаи тилло [12, 206].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст. **Мисқол** миқёси баркашӣ, ки баробар ба 24 қирот ва ё ба 4,68 грам буд. 2. Санги тарозу [10,694].

Кучо санги ҳар муҳрае буд **ҳазор**,
Зи **мисқол** ганче чу кардам **шумор**.

Мисқол калимаи арабӣ буда, миқёси баркашӣ, ки баробар ба 24 қирот ва ё ба 4,68 грам баробар буд [10, 694]. Дар “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” ҳам калимаи арабӣ гуфта шудааст “Мисқол *а. л.* воҳиди ченак, ки ба 4,68 грамм баробар аст [12, 214]. Баъд аз истилои арабӣ ва паҳн шудани дини ислом дар сарзамини мо калимаҳои арабӣ ба забони мо ворид шуданд. **Мисқол** калимаи арабӣ буда, мавриди истифодаи мардум қарор дошт, бинобар ин шоир ин калимаро дар байтҳои худ корбаст намудааст:

Ду будӣ ба **мисқол** ҳар як ба санг,
Яке донаи нор будӣ ба ранг (7, 91).

Кучо санги хармуҳрае буд ҳазор,
Зи **мисқол** ганче чу кардам шумор [2, 214].

СЕР

Муҳаққиқ М. Ҳасанова дар бораи вожаи *сер* чунин ибрози ақида менамояд: “Калимаи *сер*, ки мансуб ба забони тоҷикӣ, яке аз ченакҳои серистеъмоли вазн дар шаҳру вилоятҳои Мовароуннаҳр ва Бадахшон ба шумор мерафт. **Сер** дар тури асрҳои миёна баробари 1/40 ҳиссаи манни (ботмани) ин ё он шаҳр ба ҳисоб мерафт, аз ин рӯ вобаста ба замону макон қимати гуногун дошт. Масалан, дар Эрони асри миёнагӣ *сер* баробари 75 г, дар Бадахшони Афғонистон тақрибан ба 7 кг баробар буд [11, 6].

Дар “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” ба чанд маънӣ омадааст. “**Сер 1.** Маъруф: безор, хаста, монда батангмонда; қонеъ, хуш, осуда. **Сер 2.** миқёси вазн мебошад” [12, 230]. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст: “**Сер 2.** миқёси паймоиш, ки дар ҷойҳои гуногун вазнаш мухталиф буда ва дар Бухоро асрҳои охир панҷаки пулро ташкил мекард” [11, 230].

Устод Айни С. дар луғати худ вожаи **серро** чунин шарҳ додааст: “**Сер** вазнест, ки баробари 3 киллову дусад грамм меояд. Панҷ *сер* як пуд. Даҳ *сер* ду пуд” [2, 344].

Зеҳе бар камонаш буд аз чарми шер,
Яке тиру пайкони **ӯ даҳ ба сер**.

Дар шеъри шоир **даҳ ба сер** гуфта шудааст. Барои муайян кардани ин шумора бояд рақами даҳро ба **сер** (ченаки вазн) зарб занем. Агар мо **даҳ ба серро** ҳисоб кунем, **32 кг** мешавад. Яъне, вазни тиру пайкони паҳлавон **32 кг** аст.

МАН

Вожаи **ман** ҳам дар забони адабиёти классикӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯии мардуми тоҷик корбаст мегардад. Дар луғати устод Айни чунин шарҳ дода шудааст: “**Ман II.** номи баркашест, ки дар ҳар мамлакат миқдораш дигар аст. (Масалан, дар Бухоро ҳар ман 128 килограмм андак зиёдтар)” [2, 193]. Ҷамчунин, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” миқдори он хеле камтар гуфта шудааст: “**Ман I.** вазн, миқёси вазн. Дар маҳалҳои гуногун аз ҳам тафовут дорад, масалан, мани Табрез (қариб 3 кило), мани Самарканд (8 пуд) ва ғ. Ин меъёри баркаш, пас аз истилои арабӣ ба миқдори 180 мисқол, баробар ба 846 грам буд [10, 630], истифода мегардид.

Ба санги дирам ҳар яке **шаст ман**,
Зи зарру зи гавҳар яке каргадан. [2, 207].

СИТЕР

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” “ситер миқёси вазн, чияки ман, дар ҷойҳои гуногуни таърихӣ тафовут доштааст:

Хаданге, ки пайкони **ӯ даҳ ситер**,
Зи тиркаш даровард гурди далер” [11, 249].

“Воҳиди миқёси вазн, 61 (2 дирҳам -1) 4 **ман** баробари **12 кг** мешавад. [12, 336]. Аз ин байт ҳаминро фаҳмидан мумкин аст, ки таноб ё асбоби шикорӣ ё ҷангӣ вазнаш 12 кг-ро ташкил медиҳад.

Зехе бар камонаш буд аз чарми шер,
Яке тиру пайкони **ӯ даҳ ситер**.

МАН

Дар “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” ба ҳамин маънӣ омадааст. “**Ман 1**. вазн, миқёси вазн. Дар маҳалҳои гуногун аз ҳам тафовут дорад, масалан, **мани Тарез** (қариб се килло), **мани Самарқанд** (ҳашт пуд) ва ғайра” [12, 193].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бошад ба маъниҳои хеле зиёд омадааст. “**Ман 1**. Миқёси вазн, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, масалан **мани Самарқанд** ҳашт пуд, **мани Табрз** қариб 3 кг аст ва дар истилоҳи шариат як ман (мани шаръӣ) 180 мисқол (846 грам) аст” [10, 630]. Дар ин байти зерин **шаст манро** ҳисоб ё зарб кунем **180 кг** мешавад:

Ба санги дирам ҳар **яке шаст ман**,
Зи зарру зи гавҳар яке каргадан.

ҚИНТОР

“Воҳиди вазн, ки баробари сад ратл ё 45 кг аст; 2. халтаи чармине, ки дар он ҷавохирот нигоҳ дошта мешуд” [11, 469].

Ҳам аз зарри конӣ, ҳам аз лаълу дурр,
Басе чарму **қинтор**ҳо карда пур.

ХАРВОР /ХИРВОР

Ченаки вазн, баробари 300 кг аст. Дар “Фарҳанги мухтасари ”Шоҳнома” ба ҳамин маънӣ омадааст [12, 396].

Ҳамоно, ки **харвор понсад ҳазор**,
Бувад нуқраи хому зарри иёр.

ШУТУРВОР як бори шутур.

Зи дебои румӣ **шутурвор панҷ**,
Яке файласуфе ниғаҳбони ганҷ.

ДАСТ миқдоре моле ба андозаи як даст, андозае, ки ба як даст аз китф то нӯги ангуштон мерасад.

Зи густурданиҳо **шутурвор шаст**,
Зи зарбафтпӯшиданиҳо **се даст**.

Пирон духтари худро ба Сиёвуш ба занӣ медиҳад. **ӯ** ба зани худ Гулшаҳр калиди хазинаро дода мефармояд, ки сарупои арусро омода кунад. Гулшаҳр бо розигии Пирон миқдори молу матои зеринро барои арусии Ҷарира омода мекунад: **густурданиҳо** (гилем, қолин) **шаст шутурвор**, **зарбафтпӯшиданиҳо се даст**, **сӣ шутурвор табақҳои заррину симини забарҷад**:

Зи симину заррин шутурвор сӣ.
Табакҳову аз чомаи порсӣ.

Зи густурданиҳо шутурвор шаст,
Зи зарбафтпӯшиданиҳо се даст.(144)

ҲАҚ (Қ) а 1. музд, мукофот, подош; шукрона.

Сипосе ниҳодӣ аз-ин бар сарам,
Ки то зиндаам **ҳаққи** он наспарам.

2. ҳисса, қисмат.

Чу ман ҳаққи фарзанд бигзордам,
Касеро ба гетӣ наёзордам.

Вожаи **ҳақ(қ)** ба маънои *ҳисса, қисмат* дар забонамон то ҳол корбаст мегардад. Ҳамчунин, дар асари шоир калимаҳое ба кор рафтаанд, ки барои чен кардан ва ё шумораи ченакҳоро ифода кардан ба кор меравад.

ШУМОР 1. шумора, адад, теъдод; андоза.

Шумори дари ганҷҳо нопадид,
Кас-андар ҷаҳон он бузургӣ надид.

САХТАН санчидан, вазн кардан, баркашидан.

Чу бозоргонро дирам сахта шуд,
Фиристода аз кор пардахта шуд.
Ҳама ганҷи Арҷосб дар боз кард,
Ба қаббо **дирам сахтан** оғоз кард.

Ченакҳои қадимаи мо дар забон ва зиндагии мардум корбурди васеъ доштанд. Аз сабаби паҳновар будани сарзамини мо дар даврони пешин дар ҳар гӯшаю канор андозаи онҳо аз ҳам фарқ мекард. Масалан, **ман** ченаки вазн, миқёси вазн аст, ки дар ҷойҳои мухталиф гуногун будааст, **мани Самарқанд** ҳашт пуд, **мани Табрез** қариб 3 кг аст ва дар истилоҳи шарият як ман (мани шаръӣ) 180 мисқол (846 грам) аст.

Бештари ин вожаҳои ифодагари вазн, ки дар асари шоир корбаст гардидаанд, ба гурӯҳи калимаҳои таърихӣ ворид гардидаанд, вале баъзеи онҳо ҳанӯз ҳам дар забони гуфтории мардум корбаст мешаванд: *ман, пуд, мисқол*, вале миқдореро, ки ин ченакҳо ифода мекунанд, танҳо аз луғатҳо фаҳмидан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, аз ин шохасари шоир маълум мегардад, ки барои чен кардани вазн дар забони мо вожаҳои зиёд ба кор бурда мешудааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ//Куллиёт. Ҷ.11.-Кит.1. – Душанбе: Нашр. Давл.Точ. 1963. -С.16-23.
2. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / Куллиёт. Ҷилди 12. /С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. -563с.
3. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» / С. Анварӣ.– Душанбе: Маориф, 1994.-118с.
4. Джумаев, О. Нумеративные слова, обозначающие меры веса в таджикском литературном языке/ О. Джумаев //Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1983.– С. 88-95.
5. Фафуров Б.Г. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 1983.- К. 1-704с.
6. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2007.- 172с.

7. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Х. Мачидов. – Душанбе 2007.-242с.
8. Муваффақ Абумансур. Риёзнама. – Душанбе, Ирфон, 1992.-187с.
9. Раҳматова М.М. Хусусиятҳои қорбурди шумора дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (рисолаи номзадӣ). – Душанбе, 2011. -150 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. I. – М.: Советская энциклопедия, 1969. -952с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. II. – М.: Советская энциклопедия, 1969. -947с.
12. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». Мураттиб И.Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992.- 496с.
13. Холов, М. Мискали и мани (ботман) Бухары XIX - начала XX веков /М. Холов // Мероси ниёгон (Наследие предков), №7.– Душанбе, 2004 – С. 153-162
14. Ҳалимов С. Осор. Ҷ.1. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (Асрҳои IX-X то ибтидои асри XX)/ С.Ҳалимов. – Душанбе: Суфра, 2022, -596 с.
15. Ҳасанова М. Қорбасти қалимаҳои ифодагари вазну ченак дар лаҳҷаҳо/ Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2012– №4/6(129). – С.72-75.
16. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ (таҳияи Камол А. З. Аҳрорӣ). - Душанбе: Адиб, 1988 . Ҷ.1. -410 с.
17. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ (таҳияи Камол А. З. Аҳрорӣ). - Душанбе: Адиб, 1988. Ҷ.2. -395 с.

БАЪЗЕ КАЛИМАҲОИ ИФОДАГАРИ ВАЗН ДАР “ШОҲНОМА”-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар мақола саъй шудааст, ки баъзе ченакҳо ё вожаҳои ифодагари вазн, ки дар ҳаёти мардуми форсу тоҷик қорбурди васеъ доштанд ва дар забони адабиёти классикии мо сабт гардидаанд, дар мисоли «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ шарҳу тавзеҳ дода шаванд. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ хазинаи бузурги сухани порсӣ-тоҷикӣ буда, ченакҳои вазн дар он ба таври фаровон қорбасти шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: «Шоҳнома», Абулқосим Фирдавсӣ, вожаҳои ифодагари вазн, ченакҳои қадимаи тоҷикӣ.

НЕКОТОРЫЕ СЛОВА ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ВЕСА В “ШАХНАМЕ” АБУЛҚАСИМА ФИРДОУСИ

В статье предпринята попытка объяснить некоторые слова, выражающие вес, которые широко использовались в жизни таджиков и были записаны в языке классической литературы, и в том числе “Шахнаме” Абулқасима Фирдоуси. «Шахнаме» Абулқасима Фирдоуси является величайшим произведением таджикско-персидской литературы, в котором широко используются меры веса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: “Шахнаме” Абулқасима Фирдоуси, слова обозначающие веса, древние таджикские меры.

SOME WORDS INDICATING WEIGHTS IN “SHAHNAMA” BY ABULQASIM FERDOWSI

The article attempts to explain some words expressing weight, which were widely used in the life of Tajiks and were recorded in the language of classical literature, including the “Shahname” of Abulqasim Ferdowsi. Abulqasim Ferdowsi's Shahnameh is the greatest work of Tajik-Persian literature in which weight measures are widely used.

KEYWORDS: “Shahname” by Abulkasim Ferdowsi, words denoting weights, ancient Tajik measures.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маряма Амирхон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Маряма Амирхон* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Maryami Amirkhon* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ИБОРАҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Соёева М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Роичтарин ва машхуртарин радифи чумлаи пайрави муайянкунанда сифати феълӣ ба ҳисоб меравад. Сифати феълӣ аксар дар шакли ибора истифода мешавад. Бинобар ин, дар китобҳои дарсӣ ва асарҳои мухталифи забони тоҷикӣ маҳз ҳамин гуна шарҳи он ҳамчун муродифи чумлаи пайрави муайянкунанда баён мешавад.

Истифодаи чумлаҳои пайрави муайянкунанда ва иборати сифати феълӣ дар китобҳои адибон аҳамияти услубӣ низ ба худ касб кардааст. Дар навиштаҳои нависандагоне, ки дар услуби нигориши худ расмияти услубиро риоя кардаанд, чумлаи пайрав, вале дар осори нависандагоне, ки ба забони мардум така намуда, тарзи содабаёниро пеш гирифтаанд, иборати сифати феълӣ афзалият дорад. Масалан, таҳлилу таҳқиқи забони осори мондагори С Айни, Н. Маъсумӣ муайян кардааст, ки дар забони “Марги судхур” наҳви маъмулӣ ва сода баробар истифода шудааст.

Дар забони асарҳои Раҳим Ҷалил иборати сифати феълӣ нисбат ба чумлаи пайрав афзалият дорад. Агар ба назарияи Н. Маъсумӣ нигарем, содагии таркиботи наҳвӣ дар осори Раҳим Ҷалил як ҳодисаи зарурӣ шуда менамояд, чунки асоси забону услуби асарҳои ӯро забони умумихалқии омиёна ташкил менамояд. Таҳқиқгари забону услуби Раҳим Ҷалил Раззоқ Ғаффоров содагии забони ин адибро дар муқоисаи шаклҳои роич ва нави сифати феълӣ ин тавр ифода кардааст: “... дар асарҳои Раҳим Ҷалил дар истеъмоли шаклҳои анъанавӣ ва ба наҳв дохилшудаи сифатҳои феълӣ замон (гузашта ва ҳозира-оянда қариб тафовуте дида намешавад. Ин ҳодиса ба забони зинда наздик будани забони асарҳои Раҳим Ҷалил, ба протсессии умумии ба забони зинда наздик шудани забони адабӣ ёрии калон расонидани ӯро чун факти бебаҳс бори дигар тасдиқ менамояд”.

Фикру ҳаёли Солеҳ Салоҳ дар бобати истифодаи ибораҳои сифати феълӣ аз тарафи Раҳим Ҷалил тарзи навро дорад, ӯ ин ҳодисаро чун як далели камбудии забони адиб ба қалам додааст.

Дар мадди аввал хостори Солеҳ Салоҳ бесабаб нест, чунки ин ибораҳои сифати феълӣ тафсилӣ дар осори Раҳим Ҷалил бисёртар дучор мешаванд ва бо як нафас, як муддати фразагӣ онро талаффуз кардан душвортар аст. Дар илова бар ин, ин тасаввурот аз он ҷо ба миён омадааст, ки мунаққид забону услуби осори Раҳим Ҷалилро бо забону услуби нависандагони пайрави анъана муқоиса намудааст. Вале агар ба забону услуби Раҳим Ҷалил аз зовияи таҳлили умумии забону услуби вай ва мақсаду мароми адиб баҳо диҳем, истифодаи ибораҳои гуногунтаркиби ӯ як ҳодисаи муқаррарӣ ва бо дигар таркибҳои наҳвӣ ҳамвазну ҳамоҳанг мебошад. Аз ҳамин тараф агар ибораҳои сифати феълӣ дар китобҳои Раҳим Ҷалил мувофиқи дид ва дарҳости Солеҳ Салоҳ дар шакли чумлаи пайрав меомаданд, ин ҳамвазни, ин таносуб аз байн мерафт ва ба назар ғайритабӣ менамуд.

Вале чунин маънӣ надорад, ки дар эҷодиёти Раҳим Ҷалил чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави муайянкунанда истифода нашуда бошад. Не, дар осори ӯ ин гуна таркибҳои наҳвӣ фаровон омадаанд, дар онҳо чумлаҳои мураккаби сертаркиб низ кам нестанд, онҳо дар ҳамаи шаклу қолибҳои устокорона истифода шудаанд. Вале дар ин шаклу таркиб низ ба дараҷае содаву оммафаҳманд, ки аз чумлаҳои содаи тафсилии халқасос фарқе надоранд. Раҳим Ҷалил дар дохили ин хел чумлаҳои сертаркиб ҳам чумлаи пайрави муайянкунанда ва ҳам иборати сифати феълӣ зиракона истифода намудааст. Инак, ду чумла чун мисол: *Тоҷикбачае, ки ягон калимаи забони русиро намедонист, ҳоло қариб буд пушаймон гардад, ки чаро фирефтаи даромади калон шуд (Раҳим Ҷалил. Маъвои дил, с. 89).*

Даҳҳо ҳазор одамон, ки дидану шунидани ин каромати хиради инсониро орзу доштанд, монанди магасҳои хираи карахти охири тирамоҳ, ки ба бадан нишаста, худро гарм намудан мехоҳанд, аз пеши дӯкони назарногире дур рафта намехостанд, ки дар он ҷо аз карнаи

айнан ба гули гиёҳи печак монанди ба сандуқчаи дастакдор нишондашуда овози қалбакинамошудаи чирросии Ҳамроқулқорӣ ва Туйчӣ, ҳофизи узбекон Содирхон ва Ҳочӣабдулазизи тоҷикон ба гӯш мерасид (Раҳим Ҷалил. Маъвои дил, с. 102).

Бояд гуфт, ки дар забони адабӣ ҳар дуи ин воҳидҳои муродифи илми наҳв дар як ҷумла ба тарзи мувозӣ истифода мешаванд, вале онҳоро чида гумон кардан мумкин нест, чунки ҳар кадоми онҳо исмҳои ҷудогоноро инъикос мекунанд ва дар байни худ ҳеҷ навъ муносибати маъноиву грамматикӣ надоранд, дар илова ба ин онҳо воҳидҳои муродифӣ бошанд ҳам, дар як сатҳи грамматикӣ намеистанд, яке аъзои ҷумлаи сода буда, дар натиҷаи тадқиқи муносибати наҳвӣи ҷузъҳои ибора ва аъзоҳои ҷумла, дигаре ҷумлаи алоҳида буда, ҳангоми муайян намудани муносибати маъноиву грамматикӣи ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб мавриди муҳокима қарор мегирад.

Инчунин, воситаҳои ифода ва робитаи онҳо ба калимаи муайяншаванда гуногун мебошанд: воситаи робитаи аъзои ҷумла бандаки изофӣ ва воситаи алоқаи ҷумлаи пайрав пайвандаки “ки” мебошад. Аммо, азбаски ин воҳидҳои сатҳҳои гуногуни синтаксис ҳаммаъно ва ҳамвазифа мебошанд, ки ба туфайли он якдигарро дар мавридҳои муайян иваз карда метавонанд, дар як таркиби синтаксисӣ низ воқеъ мешаванд. Ҳолати зайл дар мавридҳои ба назар мерасад, ки нависандаҳо аз такрори ҷумлаи пайрав ва пайвандаки “ки” худдорӣ намуда, барои рангорангӣ ва равонию суфтагии тарзу услуби ифодаи афкор саъй менамоянд: *Мардонов ва ана ин марди гармию сардии зиндагиро дида ва даҳҳо аъзоёни дигари отряд, ки дар паҳлуяш мардона қадам мезаданд, барояш қуввати дил ва мисли ҳамин харсанги така задаш муттақои боэътимод буданд...* (Ф. Ниёзӣ. Ҳар беша..., с. 21).

Дар забони адабӣ аҳли қалам аз такрори ҳамон як қолиб худдорӣ карда, ҳангоми зарурат будан ҳар дуи ин муродифотро истифода кардаанд:

Бинобар ҳамин, Мардонов, одамони дар дарун бударо зуд як ба як санҷидан зарур.

Бигузур, дасташонро боло бардошта, як-як берун бароянд.

Албатта, тасдиқ кард Сафоев ва хитоб намуд: Канӣ, касоне, ки дар дарун ҳастанд, якта-якта даст бардошта, берун бароянд (Ф. Ниёзӣ. Ҳар беша..., с. 15).

Донишманди тоҷик Баҳриддин Камолиддинов доир ба фардияти услуби Ҳаким Карим чандин бор сухан ронда, дуруст навиштааст, ки иборайи сифати феълию ҷумлаи пайрави муайянкунанда муродифи ҳам бошанд ҳам, вале ҳар кадом мавриди вижаи истифода доранд ва адиб Ҳаким Карим ба ин қоидаи забон ва талаби услуб қомилан риоя кардааст.

Бо вучуди ҳамин Б. Камолиддинов ба ин ҷихати услубии забони Ҳаким Карим чунин эрод гирифтааст, чандон асос надорад, чунки ба забони гуфтугу риоя кардан онро ба қалам додан аз ҳадафи нависанда буд: “То ҳеҷ ибораҳои сифати феълӣ дар забони асарҳои Ҳаким Карим аз ҳад зиёд тафсил меёбанд, ки ин ба равшании ифодаи фикр ва равшании тарзи баён ҳалал мерасонад”.

АДАБИЁТ

6. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. - Душанбе, 2015, 400 с.
7. Мюллер В.К. Новый англо русский словарь. Издание второе / В.К. Мюллер. - М. изд. дом «Диалог», 2002. - 895с
8. Муродов М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / А. Муродов. - Душанбе, Ирфон, 2014.
9. Назарзода Сайфиддин. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гароиш ва дурнамо. - Душанбе; 2014.
10. Саидов Ҳ.А. - Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках / Ҳ.А. Саидов. - Душанбе, 2013. - 335 с.

ИБОРАҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ибораҳои сифати феълӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки истифодаи ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда ва иборайи сифати феълӣ дар китобҳои адибон аҳамияти услубӣ низ ба худ касб кардааст. Дар навиштаҳои нависандагоне, ки дар услуби ниғориши худ ба расмияти услубиро риоя кардаанд, ҷумлаи пайрав, вале дар осори нависандагоне, ки ба забони мардум така намуда, тарзи соддабаёниро пеш гирифтаанд, иборайи сифати феълӣ афзалият дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: ибора, китоб, нависанда, осор, тарзи сода, сифат.

ПРИЧАСТНЫЙ ОБОРОТ

В данной статье рассматривается тема причастного оборота. Автор отмечает, что употребление определительных предложений и причастных оборотов в книгах писателей приобрело также стилистическое значение. В произведениях писателей, следовавших в своем подходе стилистической формальности, употребляются придаточные предложения, но в произведениях писателей, опирающихся на язык народа и принявших простой способ выражения, предпочтение отдается выражению настоящего времени.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: фраза, книга, писатель, произведение, простой стиль, качество.

PARTICIPLE CLAUSE

This article examines the topic of the participial clause. The author notes that the use of attributive clauses and participial clauses in the books of writers also acquired stylistic significance. In the works of writers who followed stylistic formality in their approach, subordinate clauses are used, but in the works of writers who relied on the language of the people and adopted a simple method of expression, preference is given to expressing the present tense.

KEYWORDS: phrase, book, writer, work, simple style, quality.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Соёева Мавлуда Асадовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992). 933988045.

Сведения об авторе: *Соёева Мавлуда Асадовна* - Таджикский национальный университет, магистрант факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17. Телефон: (+992). 933988045.

Information about the author: *Soyaeva Mavluda Asadovna* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17. Phone: (+992). 933988045.

МАВҚЕИ АФСОНА ДАР ХОНАВОДА

Амиршозода З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Афсона яке аз жанрҳои насри эҷодиёти шифоҳии халқ аст, ки асоси онро воқеаю саргузаштҳои бофтаю ҳаёли ташкил медиҳад. Бисёр аз муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ханӯз ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд. Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои одии одамон дар бораи ҳодисаю воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд. Дар онҳо дева ачина ва дигар ашӯҳое, ки халқ парастид мекард, амал менамуданд. Минбаъд афсона дар эҷодиёти халқ ҷойи асосиро ишғол намуда, аз ҳар ҷиҳат инкишоф ёфт.

Аввалин касе, ки дар бораи афсонаҳои шифоҳии тоҷикӣ маълумот медиҳад, Н. Маъсумӣ мебошад. Ӯ дар китоби дарсии худ “Фолклори тоҷик” дар қанори асарҳои дигари адабиёти шифоҳӣ роҷеъ ба афсона низ сухан меронад, анвои онро ном мебарад, мавзӯҳои асосиашро тибқи маводи фаровони катибии ниёгон ёдовар мешавад. Вале афсонаро таъриф намекунад, роҷеъ ба хусусият ва фарқияти он нисбати жанрҳои дигари насри шифоҳӣ чизе намегӯяд. Баъдтар дар асоси дидаҳо, шунидаҳо ва бевосита гирдовардаҳои худ Р. Амонов дар китобаш “Очерки эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб” ба жанри афсона таваҷҷуҳи бештаре зоҳир намуда, бисёр ҷиҳатҳои умдаи онро дар зиндагии мардум муайян месозад. Дар китоби дарсии В.Асрорӣ ва Р. Амонов “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” афсонаҳои тоҷикӣ ҳамчун жанри адабиёти шифоҳӣ бори аввал чунин таъриф дода мешавад:

“Ҳикояҳои хурди пандомез дар бораи ҳайвонот, ҳикояҳои дарози пур аз воқеаҳои ғайритабӣ, ҳикояҳои саргузаштӣ дар бораи одамони шӯху зираку айёр-афсона номида мешавад”.

Аксари муҳаққиқоне, ки ба гирдоварӣ ва наشري маҷмуаҳои афсонаҳо машғул шудаанд, бо самимият дар васфи афсона, аҳаммияти тарбиявӣ ва ахлоқии он, қадимӣ будану саргармкунандагии вай ва куллан даҳҳо ҷиҳатҳои ин жанри адабиёти шифоҳӣ ҳарф задаанд. Манучеҳри Салимӣ нисбати афсона чунин ибрози назар менамояд: “Афсона баёни амиқтарин орзуҳои ҷомеа аст ва аз аносири падидоварандаи низоми арзишӣ ва эътиқодии лозимро барои таъодул ва бақо ҳифз мекунад”.

Гирдоварандагони афсонаҳои форсии (дарии) Афғонистон Аҳмади Ҷовид, Абдулқайюми Қавим, Банвол, Яҳё Хушбин, Шафиқи Вичдон, Муҳаммад Иброҳими Бомӣёнӣ, С.Норматов, Р.Раҳмонӣ ва дигарон низ дар мақолаҳои ҷудогона ва пешгуфторҳои маҷмӯаҳо роҷеъ ба ҷиҳатҳои умдаи афсона ибрози назар намудаанд. Соли 1966 С. Норматов, фолклоршиноси тоҷик дар бораи афсонаҳои ҳамзабонии Афғонистон зери унвони “Афсонаҳо дар Афғонистон” мақолае интишор карда бошад ҳам, аммо ӯ афсонаҳоро аз жанрҳои дигар ҷудо намекунад ва ҳатто дар ҷойе латифаро низ як навъ афсона медонад: “Як теъдоди муайяни афсонаҳои Афғонистонро латифаҳо ташкил медиҳанд”.

Афсона дорой сохтори ба худ хос аст, ки маҳз ҳамин чиз онро аз жанрҳои дигари насри шифоҳӣ монанди устура, қисса, ривоят, нақл, латифа ва амсоли ин ҷудо мекунад.

Оғози ҳамаи афсонаҳо бо “Буд-набуд”, “Будаст-набудаст” шуруъ мешавад. Мисол: Буд-набуд, як подшоҳи бисёр адолатпарвар буд... гуфта афсонагӯ бо ин калимаҳо оғоз мекунад афсонаро. Ҳамчунин, афсонаҳо дар гузашта ба тариқи назм низ гуфта мешуданд.

Муҳимтарин хусусияти дигари афсона дар он аст, ки он на танҳо хоси кӯдакон аст, балки ҳаводорони зиёди он калонсолон низ ба ҳисоб мераванд. Афсонаҳои халқӣ дар миёни мардум маҳбубияти бештар доранд. Онҳо бо вучуди он, ки аз насл ба насл мегузаранд, ҳамчунин бетағйир боқӣ мемонанд. Кӯдакон тавассути забони афсонаҳо қариб, ки тамоми ҷузъиёти зиндагии қаҳрамонони дӯстдошташонро аз сар мегузаронанд ва кӯшиш мекунанд, ки ба ҳар як рафтору амали онҳо тақлид кунанд. Тавассути забони афсонаҳо ба кӯдакон фаҳмонидани ҳақиқат хеле осону муфид аст. Масалан, аз худ хурдсолонро

наранчонидан, дурӯғ нагуфтан, адолатпарварию одамдӯстӣ, меҳру шафқат ва бетараф набудан нисбат ба ғаму шодии дигарон, зиракиву боҳушӣ ва ғайра. Дар ҳамаи афсонаҳо кувваи некӣ бар бадӣ ғалаба мекунад, ки ин барои кӯдакон хеле муҳим аст, зеро дар онҳо хислатҳои далериву шуҷоатро рушд медиҳад.

Дар интиҳои ҳар афсона гӯянда ба шунавандагон мегӯяд: “Онҳо ба муроду мақсадашон расиданд, шумо ҳам расед” ва афсонаро ҷамъбаст карда, ба ҳамдигар хушбахтиҳои зиёд таманно мекунанд.

Афсонагӯӣ дар замони гузашта хеле васеъ ривож дошт. Афсона гуфтани афсона шундан хусусан шабҳои дарози зимистон дар хонавода бештар маъмул буд. Афсонагӯӣ барои хурдсолон ҳангоми зарурат низ маъмул буд. Масалан, С. Айни аз афсонагӯ Тӯтапошшо ёдовар шуда менависад, ки “дар хурдсолиям ман ба шуг (матал) ва афсонашунавӣ бисёр ҳавас доштам. Дар ҳамсоғии мо як кампири ҳаштодсола буд, ки дар афсонагӯӣ монанд надошт...”.

Афсонаҳо дар сайри таърихӣ вобаста ба замону шароит такмил ёфтани гирифтанд, мутобиқат пайдо намуданд ва ҳамчун санъати хос густариш ёфтанд.

Афсонагӯӣ дар хонавода аз гузашта то ба кунун хеле маъмул буд, вале дар солҳои охир доираи афсонагӯӣ дар хонавода коҳиш ёфта истодааст. Сабабаш маълум аст! Пайдо шудани техника ва технологияи нави иҷтимоӣ ва хусусан шабакаҳои интернетӣ.

Қасе нест, ки аз хурдӣ то ба ҳол афсонае нашунда бошад. Афсонаро ба онҳо узви хонавода, махсусан падар, модар, бобо ва бибӣ мегӯянд. Афсона-дар хонавода барои рушду таҳайюли кӯдакон нақши муҳимро мебозад. Тавассути афсона наврасон неку бадро фарқ мекунанд ва аз паҳлуҳои гуногуни зиндагӣ оғаҳ мешаванд. Афсона доираи муносибати хурдсолонро бо ҷомеа васеъ гардонида, дар ҳалли ҳар гуна мушкилот барояшон кумак мерасонад. Паҳлуи ҷолибтарини афсонаҳо барои хурдсолон дар он аст, ки аксари онҳо интиҳо ё анҷоми хуб доранд, ки ин боварию эътимодно барои хурдсолон меафзояд. Бо шундани афсона хурдсолон муътақид мегарданд, ки поёни шаби сиёҳ ҳамеша сафед асту ҳеч амали бад бе ҷазо нахоҳад монд. Афсона гуфтани волидайн ба хурдсолон ин яке аз усулҳои нави таълим ва тарбия ба ҳисоб меравад.

Модаркалонам Давлатова Шарофат 86-сол дорад, вале ҳанӯз ҳам бо забони ширини худ барои ман ва бародаронам афсонаҳо мегӯяд. Модаркалонам саводи кофӣ надорад ва ҷуноне, ки худӣ ӯ мегӯяд, афсонаҳоро барояш модари уғаяшон мегуфтаанд.

Модаркалонам ба ман афсонаҳои “Муш ва пишак”, “Бузаки чингилапо”, “Будасмагарон”, “Достак ва замбур” –ро гуфтаанд. Ҳамчунин, модаркалонам афсонаи “Лак ва Пак”, “Модари уғай”-ро низ медонистаанд, вале қисмати аз онҳо фаромӯш шудааст.

Ман бо дастур ва супориши устод ва роҳбари илмии худ, профессор Р.Раҳмонов ба гирдовари ва таҳқиқи афсонаҳои модаркалонам оғоз кардам.

Афсонаи “Муш ва пишак”

Мушу пишак дуст бдан. Чап шдан. Ба(т) пишак гуфтай:

Муш тра меқапм!

Муш гуфтай: Нметонӣ!

Ба(т) пишак яке қапидайш. Ба(т) муш сини пишак зори карда гуфтай:

Эй гурбаи ҳоли меҳрубонум,
Як бори дигар бубахши ҷонум.
Тала мебарум алача миёрум,
Сад мағзу мавизу бача миёрум.
Мачгинакой ма сағера намона.

Ба(т) пишак механдаву тарафи муш мега:

Эй муш наку баҳоноҳора,

Бурди ҷаву гандуми бисёра.
Буроварди фиғони кампирора.

Ба(т) ҷақ кард сари мушаву хурдакша.

Афсонаи “ Клчача “

Я кампираку я мусафедак бдай. Ҳардҳакш мешиштиян рузи дроз гап-гап када. Я руз ба(д) шишта бдиян да офтовак ки мусафед гишна мондай.

-Вахти абет шид авқот намекнӣ кампир?

Ҳичӣ нестай хонада чӣ пазм!

Гуфтай сини мусафед. Ба(д) мусафед гуфтай ки хай бра тайи срфара бков орд пайдо меша. Ба кампир мерава тайи срфара мекова ки я коса орд миёва. Хрсанд меша. Мерава камтарак хамирча мекнаву алова гирон мекна. Я клчачайи сьп-срхаки гирдакак мепаза. Ба мусафедша файрод мекна:

Мусафед биё, я клчачайи бамазаҳак пхтумта. Мусафед клчара меқапа, ки чуш, дастш месуза. Мега хай ядамак беста хнк шава ба ҳардҳакмон мехрем. Да лаваки тиреза мемонану берн меброян. Клчача яке гелида-гелида мерава ай хонай кампиру мусафед раҳда. Мерава-мерава, ки ай пешъш я грғ мероя. Грғ мега ма тра мехрм. Клчачаҳак механдаву мега:

Ма клчачайм клчача

Клчачайи хушруча.

Ай бобоям гурехтам

Ай бибиям гурехтам.

Ай трам мегрезм мегаву бо мерава-мерава, ки ай пешъш хирс меброя.

-Ҳей клчачайи бамаза ма тра ози мехрм!

Клчача я зиқ мешаву ба мега:

Ма клчачаям клчача

Клчачайи хушруча.

Ай бобоям гурехтам

Ай бибиям гурехтам.

Ай грғи чалотам грехтм

Ай трам мерезм мегаву бо мерава, ки идоф ай пешъш рубаҳ меброя.

Ҳей клчача ма тра мехърм. Ба клчача мега мара мехрӣ чико мекнӣ хубш шери мара гуш кн:

Ма клчаям клчача,

Клчачайи хушруча.

Ай бобоям грехтам,

Ай бибиям грехтам.

Ай грғи чалот грехтам,

Ай хирси бодпо грехтам.

Ай трам мегрезм рубаҳи макор гуфтай сини рубаҳ клчача.

Нав грехтанӣ бдай, ки рубаҳ мега:

Гушом вазбин шидай. Нашнидм, ки чӣ гуфтӣ. Болой биним бро ябори дига бхон шерта. Ба(д) и клчачайи ачалрасида хестайу болой биний рубаҳ бромадай. Нав гуфтай шерма мехонм акку:

Ма клчачаям клчача

Клчачайи хушруча.

Рубаҳ аммм кадай хурдай клчачара. Давоми шерш ногуфта мондай. Кампиру мусафедак боша уца гишнаҳак шиштиян яҷоҳақда мъҳ зада.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346с.
2. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми I. Афсонаҳои тамсилӣ / Бозгӯи Р.Амонов бо иловаҳо ва вирстории Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 128 с.
3. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми II. Афсонаҳои сеҳромез / Бозгӯи Р.Амонов бо иловаҳо ва вирстории Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 180 с.
4. Афсонаҳои мардуми тоҷик. Қисми III. Афсонаҳои маишӣ / Бозгӯи Р.Амонов бо иловаҳо ва вирстории Р.Раҳмонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 220 с.
5. Афсонаҳои Самарқанд / Ба чоп тайёркунанда: Б.Шермуҳаммедов. – Душанбе: Дониш, 1965. – 275 с.

6. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р.Амонов, К.Улуғзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. – 511 с.
7. Афсонаҳои халқи тоҷик. Бозгӯи Р.Амонов / Муҳаррир Р.Раҳмонов. – Душанбе: Институти “Ҷомеаи кушода”. Бунёди мадад - Тоҷикистон, 2001. – 358 с.
8. Афсонаҳои халқи тоҷик. Бозгӯянда Р.Амонов бо иловаҳои Р.Раҳмонӣ. Душанбе: Маориф, 2017. – 460 с.
9. Афсонаҳои Ӯротеппа / Ҷ.Рабиёв. Душанбе, 1992. – 350 с.

МАВҶЕИ АФСОНА ДАР ХОНАВОДА

Дар мақолаи мазкур мавзӯи мавҷеи афсона дар хонавода мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки афсона яке аз жанрҳои насрии эҷодиёти шифоии халқ аст, ки асоси онро воқеаю саргузаштҳои бофтаю ҳаёли ташкил медиҳад. Бисёр аз муҳаққиқони фолклоршинос пайдоиши жанри афсонаро ханӯз ба оғози ҷамъияти ибтидоӣ нисбат додаанд. Афсонаҳои қадим мувофиқи тахайюлотҳои одии одамон дар бораи ҳодисаю воқеаҳои ҳаёлангез ва дур аз ҳақиқат эҷод шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: афсона, жанр, воқеа, саргузашт, тахайюлот.

РОЛЬ СКАЗКИ В СЕМЬЕ

В данной статье рассматривается тема роли сказки в семье. Автор отметил, что сказка – один из прозаических жанров устного творчества народа, в основе которого лежат вымышленные события и приключения. Зарождение сказочного жанра многие исследователи фольклора связывали с зарождением первобытного общества. Древние легенды были созданы по распространённому воображению людей о вымышленных событиях, далеких от истины.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сказка, жанр, событие, приключение, воображение.

THE ROLE OF FAIRY TALES IN THE FAMILY

This article examines the role of fairy tales in the family. The author noted that a fairy tale is one of the prose genres of oral folklore, which is based on fictional events and adventures. Many folklore researchers associated the emergence of the fairy tale genre with the emergence of primitive society. Ancient legends were created based on the widespread imagination of people about fictional events that were far from the truth.

KEYWORDS: fairy tale, genre, event, adventure, imagination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амиршозода Зухро* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудақӣ, 17. Телефон: **900717010**.

Сведения об авторе: *Амиршозода Зухро* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **900717010**.

Information about the author: *Amirshozoda Zuhro* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900717010**.

ЗИНДАГИНОМАИ СУЛТОН ШОҲЗОДА

Нурзода Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти нимаи дуюми садаи бисти тоҷик давоми мантикии анъанаҳои даврони қаблии адабиёт, давоми анъанаҳои устод Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Аҳмадҷон Ҳамдӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва дигарон буда, давраи ба таври наву тоза дарку таъбир шудани анъанаҳои бузурги адабиёти классикӣ ва сарвати бебаҳои арзишманди шифоҳӣ, давраи таҷдиди анвои маъмулии шеърӣ классикӣ ва парвозҳои баланду тозаи эҷодӣ ба шумор меравад.

Дар адабиёти солҳои 60-80-уми садаи ХХ навъи шеърӣ густариш пайдо кард, ки онро шеърӣ тасвирӣ номидаанд. Ин навъ шеър аз бозтоби шоирона ва тасвири маконе, замоне, фазое, ҳолате ва манзарае иборат мебошад. Ба андешаи А. Ҳакимов «Ин навъ шеър ҳам бо ҳузур ва ҳам бе ҳузурӣ фаъоли шахсияти шеър арзи вучуд мекунад. Агар дар шеърӣ гиноии тавсифию тасвирӣ шахсияти шеър мавҷуд бошад ҳам, дар он мабҳаси тасвир – аносири олами ашъу табиат мақоми бартаре дошта, ба воситаи тавсифу тасвири онҳо фаъолияти шахсияти шеър, ки моҳияти иҷтимоии ҳастии ӯро муайян менамояд, ошкор мегардад».

Тасвири олами ашъ дар шеър одатан дар шакли манзаранигорӣ сурат мегирад, ки на фақат зухуроти алоҳидаи табиат ва унсурҳои он, масалан обу замин, осмону набототу ҳайвонот ва ғайра ба назар мерасад. Манзаранигорӣ дар шеърӣ классикии форсии тоҷикӣ аз мафҳуми шеърӣ тасвирӣ ё манзараи дар чанд даҳсолаи охир маъмулгашта тафовут дорад. Дар шеърӣ классикӣ тасвири манзара ва ё унсурҳои олами ашъ бештар ҳамчун воситаи ёрирасон барои ифодаи пурратари мазмуну муҳтавои асар истифода гардидааст.

Манзара дар шеърӣ муосир маънои муҷаррад надошта, балки мафҳумро ифода менамояд, ки маъно аз ҳуди маводи тасвир берун омадааст. Ба вучуд омадани чунин шеърӣ манзара дараҷаи муайяни инкишофу тараққи қамъиятро тақозо карда, ки дар он сатҳи шуурнокии шахсии инсон баланд рафта, на танҳо афқору андеша ва фаъолияти инсон, балки ҳастии табиат ҳам маншаи тақомули ҷаҳонбинию ҷаҳондарккунӣ ва озодии маънавии ӯ доништа мешавад. Ҳарчи мураккабтар шудан ва зиддияти бештар пайдо кардани муносибатҳои иҷтимоӣ яке аз сабабҳои ба вучуд омадани шеърӣ тасвирӣ ва ё манзара буда, дар ин хусус Г.Н. Поспелов чунин нуктаи назар дорад: «Зарур буд, ки муҳолифати қамъиятӣ шадид шуда, дар шуури мардум норизоии амиқ аз тамоми сохти мавҷудаи ҳаёти иҷтимоӣ ба вучуд ояд, то одамони бештар андешаманд ва аз ҷиҳати зебошинохтӣ пешрафта ба дараҷае расанд, ки табиатро дар алоқамандӣ бо норизоии умумии худ дарк ва онро ифода карда тавонанд».

Чунин ҳолат ва ё ин навъи идрок ифода дар Фаронса дар нимаи дуюми қарни XVIII ба вучуд омада, боиси шакл гирифтани қараёни сентиментализм ва баъдан романтизм дар адабиёт шудааст. Дар ин давра нигоҳи шуаро ба мақом ва хусусияти тасвир ҳам дигаргун гашта, диди тоза ба ашъ ва табиат матлаби тасвир дар шеър қарор гирифтааст.

Олами ҳастӣ дар баробари сарчашмаи эҳсосоту таассурот, меҳру муҳаббат ва раҳму шафқат буданаш, ҳамчунин, зухуроти ҳаёту табиат, розҳову ишқи инсон ва дилбастагии ӯро ба зиндагӣ низ фаро мегирад. Ашъори лирикии тавсифию тасвирӣ воситаи асосии нишон додани ҳамин гуна олами ашъу воқеият аст, ки бо қалами шоир инъикос меёбад.

Дар шеърӣ лирикии нимаи дуюми садаи бисти тоҷик манзараҳои табиат ва унсурҳои олами ашъ натиҷаи сохти қамъияти нишон дода мешавад, ки дар он адолати иҷтимоӣ ҳукмфармо мебошад.

Заминаҳои ташаккули шеърӣ тасвирии даврони Истиқлолият маҳз дар солҳои 60-80-ум гузошта шудааст, ки намунаи равшани он шеърҳои тасвирӣ ва ё манзаравии Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Аминҷон Шуқӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат ва дигарон мебошад.

Дар маҷмуъ, манзараҳои табиат ва унсурҳои олами ашӯ дар ашӯри лирикии шоирони ин марҳила ҳарчанд ба мавзӯ ва масъалаҳои гуногун бахшида шудаанд, дар така ба ғояи иҷтимоии замон дарк ва тасвир карда мешаванд. Ин гуна ашӯр муҳтавои муайяни ғоявӣ дошта, аз назари шакл ва ифода шеъри лирикии тасвирию тавсифиянд, ки бо иҷрои талаботи қонуниятҳои бадеии худ ба қалам омадаанд. Дар онҳо шоирон манзараи тасвир ва ё унсурҳои олами ашӯро айнан ба тасвир нагирифта, мувофиқи таъбу бардошти шоиронааш дигаргун мекунад, ба онҳо унсурро меафзояд ва ё кам карда, хусусиятҳо ва рамзҳои хосаи онҳоро эҷодкорона ба риштаи тасвир кашидаанд.

Дар заминаи тасвири манзараҳои табиат ва ҳаводиси табиӣ муҳокима гардидани воқеаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва рафтору гуфтору кирдори инсоният дар ашӯри шоирон хеле ҷашмрас аст. Аз ин рӯ, ин тарзи ифодаро аз вижагиҳои асосии ашӯри панду ахлоқии шоир доништан ҷоиз аст.

Дар марҳилаҳои баъдӣ ва дар эҷодиёти шоирони наслҳои дигар – Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор ва дигарон шеъри тасвирӣ мавқеи асосӣ пайдо карда, дар натиҷаи эҳсосоти баланди шоиронаи онҳо арзи вучуд намуда, ин ҷиҳат яке аз вижагиҳои асосӣ ва фарқкунандаи эҷодиёти онҳо гаштааст. Ба вижа, Бозор Собир дар офариниши ашӯри тасвирӣ хунари баланд нишон дода, бо ёрии унсурҳои табиат ва олами ашӯ ба эҷоди лирикаи ошиқонаи марғуб даст ёфтааст. Масалан, дар шеъри «Хобат барад ба ҷунбиши мавзуни набзи ман» таассуроти қаҳрамони лирикии шоир поку беолоиш буда, шир, ҳавои тоза, ғӯшу димоғу дида, насим, барф ва ғайра дар собит намудани сидку вафои қаҳрамони лирикӣ ёри расонидаанд.

Дар ашӯри Лоик Шералӣ низ аносири шеъри тасвирию тавсифӣ мақоми вижа дошта, шоир эҳсосоти қаҳрамони лирикӣ ва ҳолати руҳиву равонии ўро бештар дар муҳити табиат ба тасвир меорад. Шоир гардишҳои табиат ва ҳаводиси марбут ба онро на ба маъниҳои такрорӣ маъмулӣ, балки бо таъбиру ибораҳои тоза ифода менамояд.

Ҳамин тавр, дар ашӯри адабиёти нимаи дуюми садаи бист шеъри тасвирӣ ва ё манзараӣ мавқеи хоса пайдо карда, дар ин шаклу қолаби ифода муроҷиати шоирон барои тасвири ин ё он манзараи табиат ва ё аносири олами ашӯ аз рӯйи ҷаҳонбинии онҳо сурат гирифта, дар зимн моҳияти мафкураӣ доранд. Бинобар ин, манзараҳои табиат на умуман, балки бо ҷиҳатҳои хосиятноктаринашон диққати суҳанварону суҳангустаронро ҷалб намуда, барои ифодаи ғояи муайян ба тасвир гирифта шудаанд. Ашӯри тасвирию тавсифии лирикии ин давра, ки ба тасвири манзараҳои табиат ва ё олами ашӯ бахшида шудаанд, аглаб ҳама ҳамин гуна хусусият доранд.

Султон Шоҳзода яке аз адибони пуркор ва соҳибсабки тоҷик дар охири садаи бисти тоҷик мебошад. Ҳаёту фаъолияти ўро ба таври муҳтасар ба таври зайл метавон тавсиф намуд. Ў 1 апрели соли 1943 дар деҳаи Тишори Ҷамоати деҳоти Поршиневи ноҳияи Шугнон дар оилаи колхозчӣ ба дунё омадааст. Пас аз хатми мактаби миёнаи зодгоҳаш ба Институти давлатии педагогии шаҳри Душанбе ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С. Айни) дохил шуда, онро соли 1969 бомуваффақият хатм мекунад. Аз ин баъд Султон Шоҳзода ҳамчун рӯзноманигор ба фаъолият оғоз намуда, дар идораи рӯзномаҳои бонуфузи кишвар, аз ҷумла “Тоҷикистони советӣ”, “Комсомоли Тоҷикистон” ва “Маориф ва маданият” кор карда, ҳамзамон аз солҳои 1979 то соли 1981 дар Ҷумҳурии демократии Афғонистон ҳамчун тарҷумон фаъолият дошта, ба ин муносибат силсилаи шеърҳои “Аз дафтари Афғонистон”-ро эҷод кардааст.

Солҳои 1982-1983 ходими адабии рӯзномаи “Маданияти Тоҷикистон” (ҳоло “Адабиёт ва санъат”) буд. Аз соли 1984 то охири умраш, 27 феввали соли 1995, дар нашриёти “Маориф” дар вазифаҳои гуногун кор кард. Ин публисист ва шоири сермаҳсули тоҷик дар айёми камолот ва авҷи қорҳои эҷодӣ бар асари сактаи дил дар синни 52 - солагӣ аз олам даргузафт. Пас аз маргаш соли 1997 ба ў Ҷоизаи адабии ба Турсунзода эҳдо гардид.

Фаъолияти эҷодии Султон Шоҳзода аз охири солҳои 60-уми асри гузашта оғоз гардида, насри публисистӣ ва ашӯри зебои ў дар маҷаллаву рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ ба таъби мерасиданд.

Тавре ҳамқаламону ҳамкоронаш дар хотираҳои худ навиштаанд, “ў журналист буд,

вале фаъолияти шоириаш аз рӯзноманигории ӯ барҷастатар буд".

Аввалин маҷмуаи ашъори шоир соли 1975 ва охиринаш соли 1994, як сол қабл аз марги ӯ нашр шудаанд. Мавсуф муаллифи шаш маҷмуаи шеър, аз ҷумла, "Чашмаи Носир" (1975), "Ману борон" (1982), "Ошени уқоб" (1985), "Соияи кӯҳ" (1986), "Парандаҳои кабуд" (1989) ва "Афсонаҳои баҳор" (1994) мебошад. Ӯ, инчунин, достони алоҳидаеро бо номи "Интиқом" ва силсилаи шеърхоро ба номи бародаршоири шинохтаи ғӯрамаргаш Амонбек Шохзода ва духтарчааш Соҳиба, ки моҳи августи 1993 бар асари сукути даҳшатбори ҳавопаймои ЯК-40 дар фурудгоҳи шаҳри Хоруғ ба ҳалокат расиданд, бо номи "Марг дар парвоз" эҷод кардааст.

Силсилаи мазкур дар рӯзномаи "Адабиёт ва санъат" аз 17 феввали соли 1994 ба таъб расидааст. Илова бар ин, тавре барои мо маълум гардид, шоир то ҳоло ашъори зиёди номатбуи пароканда низ дорад, ки дар мусаввада ва дастхатҳои парешон маҳфуз буда, аз адабшиносон ва пайвандони ӯ ҷамъоварии пурра ва комилро тақозо дорад.

Қисмате аз ашъори Султон Шохзода ба забонҳои гуногуни дунё, аз ҷумла русӣ, украинӣ, чехӣ ва ўзбекӣ тарҷума ва чоп шуда, дар байни аҳли адаб ва мухлисони шеъри ин мамолик маҳбубияти хосе пайдо кардаанд. Дар баробари ин, шоир ашъори зиёди шоирони рус ва дигар миллатхоро ба забони тоҷикӣ тарҷума карда, дар васфи шоирони маъруфи хориҷӣ ашъори дилангезе сурудааст. Шоир бо ин фаъолияти самарабахши худ ба робитаҳои дӯстӣ ва адабии тоҷик бо мамолики мухталифи дунё такони тозаеро бахшидааст. Аз ҷиҳати мавзӯи шеъри шоир хеле серпахлу ва доманфарох мебошад. Вале васфи Ватани маҳбуб, – манзараҳои дилрабои Тоҷикистон, сифатҳои маънавии инсон ва дӯстию рафоқати халқҳои советӣ аз мавзӯҳои марказӣ ва асосии эҷодиёти шоир маҳсуб меёбанд. Шоир ба гузаштагонии маъруфи миллат ифтихор дорад, вале ба Ҳофиз Шерозӣ муҳаббат ва ихлоси беандоза дорад. Ин аст, ки шеърҳои зиёдеро, аз ҷумла, "Ҳофиз", "Фолномаи Ҳофиз", "Мактаби шоирӣ", "Дарёи шеъри Ҳофиз", "Парандаҳои кабуд"-ро ба ин шоири малакутӣ бахшидааст. Шоир тақдир ва ояндаи зиндагии худро ихлосмандона аз "Фолномаи Ҳофиз" ҷустуҷӯ менамояд:

Ба дасти ман китоби фоли Ҳофиз,
Ба ҳар як сафҳааш дар гуфтугӯям.
Зи ҳар як панди байти безаволаш,
Ручӯи ҳикмате дар ҷустуҷӯям.
Бичӯям покии шеъри дариро,
Ман аз покии ҳар сатри равонаш.
Биёбам бар саволи худ ҷавобе,
Ман аз сеҳрофаринии каломаш...
Ба дасти ман китоби фоли Ҳофиз,
Аз он ҷӯям ҷавоби фоли худро.
Биёбам ман зи рӯйи номаи фол,
Ғами худ, шодии худ, ҳоли худро.

Гуфтан ба маврид аст, ки Султон Шохзода яке аз шоирони маҳбуби охири асри бисги тоҷик мебошад. Вале мутаассифона, ҳаёту эҷодиёти ин шоири навоар ва сермаҳсул то ҳоло дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳлилу таҳқиқи амиқ қарор нагирифта, ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Маҳсусан, хусусиятҳои шаклӣ ва жанрӣ, инчунин мухтассоти мавзуию бадеии ашъори шоир дархӯри пажӯҳиш ва баррасии илмӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуманнон, А. Нуктаи назар (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Абдуманнон. – Душанбе: Адиб, 1990. – 240 с.
2. Абдуманнон, А. Пиндорҳо ва ингорҳо / А. Абдуманнон. – Душанбе: Адиб, 2006. – 216 с.
3. Абдусаттор, А. Асрори шеъри марғуб / А. Абдусаттор. – Душанбе: Адиб, 2004. – 110 с.
4. Адибони Тоҷикистон (Маълумотномаи мухтасари шарҳиҳолӣ) (Таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Мачид Салим). – Душанбе: Адиб, 2014. – 320 с.

5. Акбаров, Ю. Ошиқи ҳаёту зебой / Ю. Акбаров // Маориф ва маданият. – 1973. – 2 июн.
6. Акбаров, Ю. Роҳ ба сӯйи дили инсон / Ю. Акбаров // Садои Шарқ. – 1976. – №5. – С. 119-129.
7. Акбаров, Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур / Ю. Акбаров. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
8. Акбарзода, Ю. Нубуғӣ шоир ва булуғӣ шеър / Ю. Акбарзода. – Хучанд, 2003. – 220 с.
9. Акбарзода, Ю. Таҳқиқи шеър аз дидгоҳи нав (Маҷмуаи мақолаҳо) / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2004. – 198 с.
10. Акбарзода, Ю. Шеърӣ тоҷикии нимаи дуҷуми садаи бист / Ю. Акбарзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 320 с.

ЗИНДАГИНОМАИ СУЛТОН ШОҲЗОДА

Дар мақолаи мазкур мавзӯи зиндагиномаи Султон Шохзода мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки фаъолияти эҷодии Султон Шохзода аз охири солҳои 60-уми асри гузашта оғоз гардида, насри публицистӣ ва ашъори зебоӣ ӯ дар маҷаллаву рӯномаҳои ҷумҳуриявӣ ба таъби мерасиданд.

КАЛИДВОЖАҲО: ашъор, зиндагинома, рӯнома, шоир, манзараҳои дилрабо.

ЖИЗНЬ СУЛТАНА ШОХЗОДЫ

В данной статье рассматривается тема биографии Султана Шохзоды. Автор отмечает, что творческая деятельность Султана Шохзоды началась в конце 60-х годов прошлого века, а его публицистическая проза и прекрасные стихи публиковались в республиканских журналах и газетах.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: стихи, биография, дневник, поэт, очаровательные сцены.

THE LIFE OF SULTAN SHOKHZODA

This article examines the biography of Sultan Shokhzoda. The author notes that Sultan Shokhzoda's creative activity began in the late 60s of the last century, and his journalistic prose and beautiful poems were published in republican magazines and newspapers.

KEYWORDS: poems, biography, diary, poet, charming scenes.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурзода Фарҳод* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: **985586558**.

Сведения об авторе: *Нурзода Фарҳод* – Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **985586558**.

Information about the author: *Nurzoda Farhod* – Tajik National University, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **985586558**.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ВОЖАҲОИ СИЁСӢ ДАР ФАРҶАНГИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Сафарова З.И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сиёсат мафҳуми васеъест, ки таърихи ҷомеа ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии одамонро дар бар мегирад. Илова ба сиёсатшиносӣ, бисёр фанҳои ба ҳам алоқаманд мавҷуданд, ки метавонанд бо сиёсатшиносӣ бурида шаванд ва системаҳои нави донишхоро ташкил кунанд. Бо ин роҳ дар солҳои бистуми асри гузашта дар ҷорроҳаи сиёсатшиносӣ ва забоншиносӣ як фанни нави илмӣ – забоншиносии сиёсӣ ба вучуд омад.

Ташаккули он бо воқеаҳои фоҷиавии Ҷанги якуми ҷаҳон алоқаманд аст, ки он нишон дод, ки ақидаҳои ба ҳам муҳолифи мамлакатҳо ва пропагандаи онҳо чи тавр ба оқибатҳои бебозгашт оварда мерасонад. Дар солҳои 20 ва 50-уми садаи бистум забоншиносии ғарб ба таҳқиқи муоширати сиёсӣ, аз ҷумла, дар бораи он, ки он ба шуури одамон чӣ гуна таъсир мерасонад, манипулятсия мекунад ва дар ташаккули мавқеи муайян нисбат ба қудрат ва рӯйдодҳои ҷойдошта дар ҳаёти иҷтимоӣ мусоидат мекунад, таваҷҷуҳ доштанд. Дар он замон бо ин масъалаҳо асосан сиёсатшиносон ва ҷомеашиносони машҳур ба мисли У. Липпман, П. Лазарсфелд, Г. Лассуэл машғул буданд.

Забоншиносии сиёсӣ пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, замоне, ки коршиносони ғарбӣ ба қудрати забони режимҳои сиёсӣ ва идеологияи тоталитаризм таваҷҷуҳи бештар пайдо карданд, аҳаммияти бештар пайдо кард. Дар ҳамон солҳо муҳаққиқони фаронсавӣ ба татбиқи усули нав дар омӯзиши коммуникатсияи сиёсӣ - таҳлили дискурси шуруъ карданд, ки таҳлили мундариҷаро, ки дар Иёлоти Муттаҳида васеъ истифода мешавад, пурра ва васеъ кард. Омӯзиши лексикаи сиёсӣ ва истилоҳоти сиёсӣ аз нуқтаи назари таҳлили дискурси имкон дод, ки хусусиятҳо на танҳо дар мазмуни матнҳо, балки нияти муаллифон ва он чизе, ки дар матнҳо нагуфта, балки дар назар дошта шудааст, муайян карда шавад.

Дар ин марҳилаи рушд забоншиносии сиёсӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ дастраси ҳамаи давлатҳои ҷаҳон аст, дар гузашта асосан дар Амрикои Шимолӣ ва Аврупои Ғарбӣ як фан буд. Ҷаҳони муосир амалан сарҳад надорад, ҷаҳонишавӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон ворид мешавад, аз ин рӯ, забоншиносии сиёсӣ ба таҳаввулот дучор шуда, доираи уфукҳои худро васеъ мекунад. Таҳлил "... ҷанбаҳои нави ҳамкориҳои забон, қудрат ва ҷомеа (дискурси терроризм, дискурси "тартиботи нави ҷаҳон", дурустии сиёсӣ, таҳаммулпазирии иҷтимоӣ, муоширати иҷтимоӣ дар ҷомеаи анъанавӣ, дискурси фундаменталистӣ, ғ.)» . Хусусиятҳои ин гуфторҳо дар лексикаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва истилоҳоти ҷамъиятию сиёсӣ ифода ёфтаанд. Аз сабаби он, ки ВАО микдори зиёди рӯйдодҳоро инъикос мекунад, луғату истилоҳот аз соҳаҳои гуногуни гуманитарӣ ва ҳатто илмҳои дақиқ: ҳуқуқ, иқтисод, корҳои ҷарбӣ, технологияҳои иттилоотӣ, экология, тибро дар бар мегирад.

Ҷангоми баррасии тафовути ин мафҳумҳо бояд ба таърифҳои зерини лексикаи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва истилоҳот диққат диҳед. Л.А. Жданова чунин мешуморад, ки лексикаи иҷтимоӣ-сиёсӣ «системаи воҳидҳои лексикӣ озода, ки асоси онро истилоҳот ташкил медиҳад». [4] Истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ, дар навбати худ, як низоми бештар «пӯшида» аст, дар ҳоле, ки аз истилоҳоти илмӣ техникаи бо «набудани тақсимои услубӣ» фарқ мекунад. Аз ин рӯ истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ аксаран ба луғати умумӣ дохил мешавад.

Аммо, ба гуфтаи С.Б. Кураш, истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ «байни системаҳои аз ҷиҳати функционалӣ маҳдуди истилоҳот ва лексикаи маъмулӣ истифодашаванда ҷойи мобайнӣ»-ро ишғол мекунад. Ин таъриф то андозае аз мафҳуми пешниҳодкардаи Л.А. Жданова фарқ мекунад, зеро истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ на ҳамеша ба вожаҳои маъмулан истифодашаванда ишора мекунанд.

Мисол, истилоҳоти зеринро дар бар мегиранд: либерализм, демократия, импичмент, муҳолифат, плюрализм ва ғайра. Истилоҳоти сиёсӣ, инчунин, номи мақомоти давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ, ҳизбҳо, низомҳои сиёсӣ, идеологияҳо, низомҳо, инқилобҳо,

ҳаракатҳоро дар бар мегирад. Онҳо асосан бо исми ифода мешаванд. Дар ҳоле ки лексикаи иҷтимоӣ - сиёсӣ на танҳо истилоҳоте, ки бештар баён надорад, балки ибораҳо ва истиораҳои мухталифе, ки дорои тобиши эҳсосотӣ мебошанд, дохил мешаванд.

Аз сабаби он, ки лексикаи ҷамъиятию сиёсӣ тамоми воҳидҳои луғавии ин соҳаро (истилоҳоти сиёсӣ, ибораҳо, неологизмҳо, воҳидҳои фразеологӣ) дар бар мегирад, тарзу усулҳои тарҷумаи ин унсурҳо бевосита ба контекст вобаста буда, хусусиятҳои услубии онро ба назар мегиранд. Дар раванди тарҷумаи мақолаҳои хабарӣ, ки ба услуби рӯзномавии матн марбутанд, ҳама гуна табилооти грамматикӣ ва лексикӣ, инчунин мураккаби лексика-грамматикиро метавон истифода бурд. Ҳангоми таҳлили беш аз 50 мисол аз мақолаҳои хабарии нашрияҳои The Guardian, The Economist, The Washington Post, The Spectator, The National Interest, мо мушоҳида кардем, ки ҳангоми тарҷумаи вожаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ аз забони англисӣ ба русӣ тарҷумонҳо бештар аз чунин вожаҳои луғавӣ истифода мекунанд. Инро дар баъзе мисолҳои мақолаҳои таҳлилии англисӣ, ки аз ҷониби тарҷумонҳои касбӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст:

“In 2019, Putin and Xi declared their intention to reduce the dominance of the U. S. dollar in international trade , and since 2020, most of their trade has been through the Russian Ruble, Chinese Renminbi , or Euros”.

«Дар соли 2019 Путин ва Си аз нияти коҳиши бартарияти доллари ИМА дар тичорати байналмилалӣ эълон карданд ва аз соли 2020 бештари муомилоти онҳо тавассути рубли русӣ, юани чинӣ ё евро анҷом мешавад».

Тавре ки аз мисол дида мешавад, ҷузъҳои ибораи «international trade» дар забони аслии бо муодили луғавии худ «тиҷорати байналмилалӣ» дар забони мавриди ҳадаф тарҷума шудаанд. Дар ҳамин мисол метавон мушоҳида кард, ки дар фарҳанги забоншиносии англисӣ вожаи ренминби барои номи пули чинӣ, ки номи умумии ин пул аст ва дар фазои пасошуравӣ номи воҳиди асосӣ - юан - истифода мешавад. бештар маъмул аст. Ба ин тартиб, мутарҷим юанро бо юан иваз кард, зеро хонандагон нофаҳмиҳои эҳтимолии нозуқиҳои пули Чинро доранд.

□“Russia’s defense industry has benefited from supplying a huge and hungry Chinese market, after losing much of its East European clientele after the Cold War.”

□«Саноати дифои Русия аз таъмини бозори бузург ва гуруснаи Чин манфиат гирифт, ки аксари муштариёни Аврупои Шарқӣ худро пас аз Ҷанги Сард аз даст дод».

Якчанд ибораҳо дар як ҷумла тавассути пайгирӣ тарҷума карда мешаванд. Chinese market

- бозори чинӣ, the Cold war - ҷанги сард.

□“Even this slight warming, however, has not been universally welcomed. Washington’s latter-day cold warriors in Congress, in the think-tanks and the media, are lamenting the summit’s relative success. Hawks in eastern and central Europe, as well as leaders in Ukraine, also have their understandable reservations.”

□Бо вучуди ин, на ҳама аз ин обшавии каме дар муносибатҳо хурсанд буданд. Ҷанговарони сарди муосир дар Конгресси ИМА, марказҳои таҳлилии ИМА ва расонаҳо аз муваффақияти нисбии ин нишаст норозӣ ҳастанд. Ҳоукҳо дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва Марказӣ, инчунин роҳбарияти Украина низ шубҳаҳои фаҳмо доранд."

Бо истифода аз ин мисол мо метавонем баъзе хусусиятҳои тарҷумаи луғатҳои сиёсиро мушоҳида кунем. Cold warriors, чунон ки ба назари баъзе хонандагон чунин менамояд, ҳарбиёне мебошанд, ки иштирокчиёни ҷанги сард буданд. Бо вучуди ин, дар луғатҳои тавзеҳи истилоҳоти сиёсии англисӣ, шумо инчунин метавонед калимаи "дастгирӣ"-и Ҷанги сардро мушоҳида кунед. Дар ин замина маълум мешавад, ки корбурди вожаи «тарафдор» хато нест.

Марказҳои таҳлилӣ якчанд вариантҳои тарҷумаро доранд: " Think tanks", "фабрикаи андеша", "трести мағзи сар", "марказҳои таҳлилӣ". Тавре маълум аст, ин гуна марказҳо ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соҳаҳои сиёсат, ҳуқуқ, иқтисод, ҷомеашиносӣ ва ғайра машғуланд. Дар пешниҳоди расонаҳо низ зикр шудааст, аз ин рӯ, дар якҷоягӣ бо ин ихтисор истифода бурдани "маркази таҳлилӣ" равшантар мешавад.

□“All of which marks a big improvement in the international atmosphere, even if you thought, as I sometimes did, that the dire warnings about an imminent risk of US - Russia armed conflict was alarmist hype».

□«Ҷамаи ин боиси беҳбудии назаррас дар фазои байналмилалӣ мегардад, ҳатто агар шумо фикр мекардед - тавре ки ман баъзан худам фикр мекардам - огоҳии даҳшатнок дар бораи таҳдиди дарпешистодаи муноқишаи низомии Русия ва Амрико танҳо як таблиғи нигаронкунанда буд».

□□ “While the communiqués of the G7 and the Nato summit that followed left the UK within its comfort zone on relations with the US and Russia, the second half of Joe Biden’s week did not.”

□Дар ҳоле ки баёнияҳои саммитҳои G7 ва НАТО ба Бритониё имкон доданд, ки дар робита бо Иёлоти Муттаҳида ва Русия дар минтақаи бароҳат боқӣ монад, нимаи дуоми сафари Байден ба Аврупо таассуроти хеле дигар гузошт,

Аз ин рӯ, хангоми тарҷума контексти матни журналистиро ба назар гирифтаан муҳим аст, ки интихоби муодили мувофиқтаринро муайян мекунад. Тарҷумон метавонад ба усулҳои гуногуни тарҷума ва табдили тарҷума: лексикӣ, грамматикӣ, мураккаби лексикӣ-грамматикӣ муроҷиат кунад. Аммо пас аз таҳлили матолиби зиёди хабарии нашрияҳои даврӣ ва нашрияҳои интернетӣ пай бурдем, ки хангоми тарҷумаи истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ, умуман, усулҳои транслитератсия ва пайраҳа бартарӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. - М., 1983.
2. Байзоев А. Калимасозӣ ва истилоҳот дар “Донишнома”-и Ибни Сино. Душанбе / А. Байзоев. - Эр-граф, 2016. 169 с.
3. Ғуломов О. Сотсиология. Китоби дарсӣ / О. Ғуломов. - Душанбе, 2000.
4. Идиев Х.У., Самиев Б.И. Сотсиология / Х.У. Идиев, Б.И. Самиев. - Душанбе, 2006.
5. Мамадназаров Абдусалом. “Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ”. Душанбе “ЭР – граф”, 2015.
6. Назарзода Сайфиддин. “Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо”. Душанбе “Маориф ва фарҳанг”. 2013
7. Саидов А. Намудҳои асосии калимасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / А. Саидов. - Душанбе. 2016. 67с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ВОЖАҲОИ СИЁСӢ ДАР ФАРҲАНГИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи хусусиятҳои тарҷумаи вожаҳои сиёсӣ дар фарҳанги забони англисӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки сиёсат мафҳуми васеъест, ки таърихи ҷомеа ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии одамонро дар бар мегирад. Илова ба сиёсатшиносӣ, бисёр фанҳои ба ҳам алоқаманд мавҷуданд, ки метавонанд бо сиёсатшиносӣ бурида шаванд ва системаҳои нави донишҷоро ташкил кунанд.

КАЛИДВОЖАҲО: иҷтимоӣ, модел, истилоҳ, ақида, фарҳанг, калимасозӣ, иқтибос, тарҷума, ҷомеа, шахс.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКИХ СЛОВ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ КУЛЬТУРЕ

В данной статье рассматривается тема особенностей перевода политических слов в культуре английского языка. Автор отметил, что политика – это широкое понятие, включающее в себя историю общества и различные сферы общественной жизни людей. Помимо политологии, существует множество смежных дисциплин, которые могут пересекаться с политологией и формировать новые системы знаний.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социальная, модель, термин, идея, культура, слово в слово, заимствование, перевод, общность, личность.

FEATURES OF TRANSLATION OF POLITICAL WORDS IN ENGLISH CULTURE

This article examines the topic of features of translation of political words in English culture. The author noted that politics is a broad concept that includes the history of society and various spheres of public life. In addition to political science, there are many related disciplines that can intersect with political science and form new systems of knowledge.

KEYWORDS: social, model, term, idea, culture, word for word, borrowing, translation, community, personality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Зарина Исмоиловна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуоми факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Сафарова Зарина Исмоиловна* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе проспект Рудаки 17.

Information about the author: *Safarova Zarrina Ismoilovna* - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Asian and European languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe Rudaki Avenue 17.

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА

МУАММОҲО ВА МОНЕАҲОИ АМАЛИСОЗИИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шукуров Б.У., Муродалиев А.Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таркиби содирот ва воридот на танҳо таносуби ҳаҷми ашёи хоми содиршудаю маҳсулоти ниҳоии дигарон истехсолнамударо инъикос менамояд, балки вобастагии иқтисодиёти Тоҷикистон ва инкишофи соҳаҳои онро аз воситаҳои истехсолотӣ аз бозори беруна воридшаванда инъикос менамояд. Мамлакат дар солҳои сипаришуда ба воридот нисбати маблағи аз содирот бадастомада бештар аъёри хориҷӣ сарф намудааст.

Дар зарфи солҳои тадқиқотӣ (солҳои 2012-2017) ҳаҷми аз Ҳама зиёди гардиши савдои хориҷӣ дар соли 2014 5274,3 млн. долл. ва ҳаҷми камтарин дар соли 2015 4326,2 млн долларро ташкил кардааст. Камшавии умумии содироту воридот дар ҳудуди то 82-84% қарор дорад.

Бояд қайд кард, ки ҳиссаи содирот дар зарфи солҳои 2012-2017 26,5%-20,6% нисбати гардиши савдои хориҷӣ ташкил ёфта бошад, пас ҳиссаи воридот 73,5%-79,4%-ро ташкил дод. мувофиқатан бо камшавии содирот ба 5,9 фоиз зиёдшавии воридот ба 5,9 фоиз ба мушоҳида мерасад. Зиёдшавии воридот, аз як тараф, бо амалишавии афзалиятҳои дар инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2015 пешбинишуда ва тағйирёбии талаботи ҷамъиятӣ, истехсолӣ ва шахсӣ алоқаманд мебошад.

Ҳаҷми аз Ҳама камтарини манфии воридоти соф дар соли 2012 ба 2418,7 млн. долл. ва ҳаҷми зиёдтарини он дар сатҳи 3,320,1 млн. долл. дар соли 2014 ба мушоҳида мерасад. Зиёдшудани воридот маънои кам гардидани шумораи корхонаҳои истехсолӣ, афзудани бекорон ва хатари қашшоқшавии аҳолиро доро мебошад. Шаҳрвандони мамлакат вазифадоранд, ки камбудии тавозунии ҷорӣ пардохтиро пардохт намоянд. Вале маълум аст, ки маблағсупорӣ ҳам ҳадду ҳудуди худро дорад. Вақте ки активҳои ба талабот мувофиқбуда кам мешаванд, қарздиҳандагон низ ҳамкориҳоро қатъ менамоянд. Дар натиҷа, кишвар маҷбур мешавад, ки баланси пардохтро тағйир диҳад: ё тавассути афзоиши содироти молу маҳсулот ва хизматрасониҳо воридоти аъёро аз хориҷа зиёд намояд, ё харочотро нисбати пештара коҳиш диҳад. Ҳангоми касри тавозуни пардохт Бонки миллии захираҳои аъёри хориҷии худро кам менамояд.

Ба маҳдудияти захираҳои молиявиаш нигоҳ накарда, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти давлатҳое, ки аз он ҷо ба Тоҷикистон маҳсулот ворид менамояд, бо таносуби 50 фоиз ба давлатҳои ИДМ ва 50 фоиз ба давлатҳои хориҷии дур сармоягузорӣ анҷом додааст, ки ба ҳамин ҳаҷм маҷмӯи маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистонро кам кардааст. Аз ин нуқтаи назар воридоти соф дар солҳои тадқиқотӣ таъсири ду маротибагиро соҳиб мебошад.

Таҳлили сохтори воридот нишон медиҳад, ки қисми асосии маҳсулоти содиротиро нахи пахтаю калоба ташкил медиҳад, ки дар ҳудудии 61,9%-и молҳои содиротӣ аст. Содироти барқ бошад, дар ҳудуди 20,7% мебошад.

Қисми дигари содиротро интиқоли қолинҳо ва молҳои маҳсулоти соҳаҳои растанипарварию чорводорӣ кишоварзӣ ташкил медиҳанд. Содироти маҳсулоти маъданию марворид ва металлҳои арзонбаҳо дар шакли ашёи хоми соҳаҳои мухталиф аз Тоҷикистон берун бурда шудаанд, ки асосан аз тарафи корхонаҳои муштарақ анҷом дода мешаванд. Ҳол он ки дар заминаи ҳамин маъданҳо Тоҷикистон метавонад сармоягузориҳоро нисбати ба роҳ мондани истехсоли маҳсулоти ниҳой ва амалигардонии Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 анҷом диҳад. Тавре ки мебинем, захираи

мавчуда, ки бо сармоягузории нисбатан камтар саноатигардони Тоҷикистонро таъмин менамоянд, умуман мавриди баҳрабардорӣ қарор нагирифтааст.

Содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳоле ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бехатарии озуқавориро нисбати аҳоли таъмин нагардонидааст, хатарҳои зиёдеро бо қашшоқии мутлақ нисбии аҳоли ба вучуд оварда истодааст. Ҳаҷми ба истеъмоли дохилӣ мувофиқи маҳсулоти кишоварзии истеҳсолкардашударо (картошка, бехпиёз, меваи ситрусӣ, ангур, себ, бихӣ, нок, меваи хушк, газвори пахтагию нассоҷию тамоку ва ғайраро) ақаллан дар мувофиқа ба нархи сабади ашёҳои истеъмолӣ дар дохили мамлакат ташкил кардан зарур ва ҳатмӣ мешуморем, ки яке аз вазифаҳои муқаддасу муҳимми давлат нисбати танзими иқтисодиёт ба баэтидоловарии вазъият мебошад. Аммо дар фаъолияти берунаи давлатӣ чунин танзим умуман дида намешавад. Бояд қайд намуд, ки аҳолии деҳот нисбати истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз бехатарии озуқаворӣ эмин буда, ба аҳолии шаҳру шаҳракҳои хатари бехатарии озуқаворӣ таҳдиди дукаратаю секарата ро дорад.

Истеҳсоли спиртро ба роҳ монда, дар асоси он саноати доруворӣ, парфюмериро ташкил карда, равнаку ривочи соҳаи тандурустию хӯроквориро таъмин кардан имконият дорад. Содироти пӯсту чарм захираи дар истеҳсоли пойафзолу ташкили ҷойи кории иловагӣ ва ғайраи иловагӣ истифоданашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ташкили содироти маҳсулоти чиниворӣ аз гилу хоки Зиддӣ дар ҳолати будани заводи чиниворӣ дар шаҳри Турсунзода яке аз захираҳои истифоданашуда маҳсуб меёбад.

Аз 1/3 ҳиссаи маҳсулоти содиротии бо соҳаи кишоварзӣ хӯрокворӣ алоқаманд дар шакли моли нимтайёр, полуфабрикат содир мегарданд. Ҳол он ки манфиати Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамояд, ки аз онҳо маҳсулоти ниҳой истеҳсол гардад.

Ташкили таркиби оқилонаи содирот дар асоси нақшаҳои миёнамуҳлат яке аз бахшҳои муҳимми давлат дар танзими ҳолати иқтисодиёт ва таъмини бехатарӣ ва зиёд намудани ғайраи маҳсулоти мебошад.

Як паҳлуи муносибатҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро воридоти намудҳои асосии маҳсулот оид ба бароҳмонии раванди такрористеҳсол ташкил медиҳад. Воридоти маҳсулот бе таркиби нишондиҳандаҳои аз он шаҳодат медиҳад, ки як қисми захираҳои табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон камчинбуда, бо ворид намудани он талаботи раванди такрористеҳсол қонеъ гардонида шуда истодааст. Бояд қайд кард, ки асоси ташкили муносибатҳои савдои хориҷиро баҳисобгирии хароҷоти мутлақ мувофиқи таълимоти А. Смит ва хароҷоти муқоисавӣ мувофиқи таълимоти Д. Рикардо ташкил медиҳанд.

Дар оянда мо ватанамонро ба содирнамояндаи асосии барқ табдил додани ҳастем, бинобар ҳамин имрӯз мо бояд дар асоси инноватсия истеҳсол кардани қисмҳои эҳтисотии агрегатҳо ва худ агрегатҳоро ба роҳ монем. Агар ин амалро анҷом надовем, арзиши аслии истеҳсоли барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нархҳои ҷаҳонӣ ҳам боло меравад, ки рақобатпазирии истеҳсоли ҳамаи намудҳои маҳсулотро аз байн мебарад. Ба ғайр аз ин, қисми асосии ғайраи НБО-ҳо бавучуоварандаро барои харидани агрегатҳо ба дигарон дар шакли айёну ноайён тухфа мекунем.

Содироту воридот аз фаъолияти мақомоти мухталиф баҳусус гумрук вобастагии калон дорад. Дар амалия фарқияти зиёд дар борфиреҳӣ ба хориҷа ва қабули бор аз он ҷо ба назар мерасад. Масалан, дар ҷаласаи гурӯҳи кории байни Тоҷикистон ва Хитой дар моҳи августи соли 2017 чунин нишондиҳандаҳо оварда шуданд. Тибқи маълумоти мақомоти гумруки Тоҷикистон савдои хориҷӣ бо Хитой дар соли 2016 885 миллион долларро ташкил додааст. Дар маълумоти пешниҳоднамудаи ҷониби Хитой бошад, рақами 1,7 миллиард доллар сабт ёфтааст. Чи тавре муқоиса нишон дод, фарқияти муомилоти савдо байни ду кишвари ҳамсоя ду маротибаро ташкил медиҳад. Воқеан бо чунин муносибат истеҳсоли маҳсулоти ба рақобат тобоварро хуб ба роҳ мондан, содироти молу маҳсулот ва хизматрасониҳоро зиёд намудан ва бучети мамлакатро бо асбоби озод табдилшаванда пурра гардондан ғайриимкон аст.

Бояд қайд намуд, ки дар таърихи савдои кишвар давраҳои буданд, ки дар онҳо бақияи савдои мусбат ба назар мерасиданд. Инҳо солҳои 1991, 1992, 1996, 1999 ва 2000-ум

мебошанд. Албатта ин нишондиҳандаҳо бинобар кам будани ҳаҷми ММД сатҳи баланди тараққиётро инъикос наменаоянд. Аз ин нигоҳ, дастгирии соҳаҳои анъанавӣ ва нави ба содирот равонашаванда, кам кардани самти ашёвии содирот, тағйир додани сохтори он, рушди соҳаҳои содиротивазкунанда зарур аст.

Шуруъ аз соли 2005 дар заминаи корхонаҳои соҳаи мошинсозӣ, корхонаҳои коркарди оҳанпораву партовҳои металлҳои сиёҳ ва ранга таъсис ёфтанд, ки ҳоло шуморашон то ба 33 адад расидааст. Корхонаҳои мазкур аз партовҳои металлӣ асосан арматураи сохтмонӣ, кунҷакҳои металлӣ, симҳои металлӣ, шкифҳои алюминӣ ва ғайра истехсол намуда, маҳсулоти тайёрро ба бозори дохилӣ ва хориҷӣ пешниҳод менаоянд. Тоҷикистон мамлакати кӯҳсор буда, дорои захираҳои зиёди канданиҳои ғоиданок мебошад ва аз ҳудудҳои онҳо барои рушди иқтисодии миллии яке аз самтҳои асосӣ арзёбӣ мегардад.

Мутобиқи Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016- 2020, ки соли 2016 бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, ҳаҷми содирот дар соли 2017 - 942,8 млн. ва дар соли 2020 1142,9 млн. долл. амрикоӣ пешбинӣ гардидаанд. Татбиқи ин нақшаҳо моро ба иҷрои вазифаи муҳим - саноатигардонии мамлакат, дар асоси инноватсия ташкил намудани фаъолияти корхонаҳои кӯҳнаю нав. ташкили ҷойҳои кории сермаҳсул дар минтақаҳои мухталифи мамлакат, зиёд намудани содирот ва сармоягузориҳо ба иқтисоди кишвар роҳнамун месозад.

АДАБИЁТ

1. Экономическая энциклопедия: в 3-х томах. Т. 3. - Киев: Научный центр «Академия», 2002. - С. 275.
2. Закон Республики Таджикистан «О государственном регулировании внешнеторговой деятельности» № 823 от 03.09.1999 г. ст. 2 п. 4.
3. Сейфуллаева, М. Э., Капицын, В. М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики // Регион. 2006. № 3. С. 93–111
4. Токарев, Ю. В. Формирование и использование экспортного потенциала (на примере промышленных предприятий): автореф. дис. канд. эконом.наук: 08.00.05. Казань, 1997. – 14 с.
5. Сафаров Бахром Гулматович. Рыночные механизмы реализации экспортного потенциала Республики Таджикистан: Автореферат: 08.00.01, Душанбе. 2004.

МУАММОҶО ВА МОНЕАҶОИ АМАЛИСОЗИИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаммоҳо ва монеаҳои амалисозии иқтисодии содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон қайд кардаанд, ки таркиби содирот ва воридот на танҳо таносуби ҳаҷми ашёи хом содиршудаю маҳсулоти ниҳони дигарон истехсолнамударо инъикос менамояд, балки вобастагии иқтисодии Тоҷикистон ва инкишофи соҳаҳои онро аз воситаҳои истехсолотӣ аз бозори беруна воридшаванда инъикос менамояд.

КАЛИДВОЖАҶО: иқтисод, иқтисодии содиротӣ, содирот, воридот, гардиши савдои хориҷӣ.

ПРОБЛЕМЫ И ПРЕПЯТСТВИЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются проблемы и препятствия на пути реализации экспортного потенциала Республики Таджикистан. Авторы отметили, что состав экспорта и импорта отражает не только соотношение объемов вывозимого сырья и конечной продукции, произведенной другими, но и зависимость экономики Таджикистана и развития его отраслей от импортируемых средств производства. с внешнего рынка.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: потенциал, экспортный потенциал, экспорт, импорт, внешнеторговый оборот.

PROBLEMS AND OBSTACLES TO REALIZING THE EXPORT POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the problems and obstacles to realizing the export potential of the Republic of Tajikistan. The authors noted that the composition of exports and imports reflects not only the ratio of the volumes of exported raw materials and final products manufactured by others, but also the dependence of the economy of Tajikistan and the development of its industries on imported means of production. from the external market.

KEYWORDS: potential, export potential, export, import, foreign trade turnover.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шуқуров Бури Уроқович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодии ҷаҳонии факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: buri-uroqovich-1111@mail.ru. Телефон: **+992 918 24 80 85**.

Муродалиев Абубакр Гафурович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети молиявию - иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 000 00 01 23**.

Сведения об авторах: *Шукуров Бурӣ Урокович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: buri-uroqovich-1111@mail.ru. Телефон: **+992 918 24 80 85**.

Муродалиев Абубакр Гафурович – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 000 00 01 23**.

Information about the authors: *Shukurov Buri Urokovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: buri-uroqovich-1111@mail.ru. Phone: **+992 918 24 80 85**.

Abubakr Gafurovich Murodaliev - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992 000 00 01 23**.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Курбонов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми кишвар қабул гардида, барои таъмини рушди устувори саноат, рушди иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани иқтисодии содироти мамлакат ва рақобатнокӣ он заминаи мусоид фароҳам меорад. Боиси зикр аст, ки баъди ба даст овардани соҳибистиклолӣ сиёсати давлат ва Ҳукумати кишвар дар соҳаи саноат комилан тағйир ёфта, тавачҷуҳи асосӣ ба тақвияти истеҳсолот ва содироти маҳсулоти тайёр бо роҳи ворид намудани технологияҳои нав, истифодаи ҳарчи бештари манбаҳои ашёи хоми маҳаллӣ, коркарди пурраи он ва истифодаи васеи захираҳои меҳнатӣ равона карда шуд. Ҳоло кишвари мо дар марҳалаи рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ қарор дошта, дар ин марҳала ҳадафи чоруми стратегӣ – саноатикунони босуръати кишвар зина ба зина амалӣ гардида истодааст. Барои расидан ба ҳадафи болозикр, пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот таъмин гардида, технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар ба таври васеъ истифода карда шаванд. Зеро фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ шартӣ зарурии таъмин намудани рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад. Хушбахтона, солҳои охир ҳар се ҳадафи стратегие, ки қаблан қабул гардида буд, заминаи мустаҳкам барои ҳадафи чорум фароҳам овард.

Айни замон, дар амалӣ гардидани ҳадафи чорум, мо сиёсати дурбинонаи мантиқии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро баръало ҳис намуда, шоҳиди ба яке аз давлатҳои пешрафта мубаддал гаштани Тоҷикистон мебошем, зеро аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳонидани кишвар ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, инчунин, истиқлолияти комили энергетикӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ тақдирӣ чиддӣ дар самти саноатикунони кишвар аст. Боиси тазаккур аст, ки кӯшишҳои пайгиронаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти аз кишвари аграрӣ индустриалӣ ба кишвари индустриалию аграрӣ табдил додани ҷумҳурӣ иқдоми олии мантиқӣ ва ҷасурана буда, дар партави тамоюли рушди ҷаҳони муосир, дар шароити глобализавии тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ҷомеа, дар вазъияти талоши кишварҳои пешрафта барои ривҷи бозори молу маҳсулот, бе назардошти манфиати кишварҳои истеъмолкунанда равона гардидааст. Имрӯз яке аз проблемаи асосӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ноустувории вазъи баланси тичорати берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин пеш аз ҳама ба пуррагӣ истифода бурда натавонистани имконияти содироти ҷумҳурӣ вобастаги дорад. Чи хеле ки ба мо маълум аст, сохтори содироти мамлакатро танҳо молҳои ашёи хом (аллюминий, нахи пахта, маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ғайра) ташкил медиҳанду ҳалос, ки ин барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ асъори хоричии ночизро ташкил медиҳад. Аз ҳамин сабаб баланси тичорати беруни дар солҳои охир ғайрифайзо гардидааст.

Барои таҳкими содирот бояд звеноҳои алоҳидаи иқтисоди кушод инкишоф дода шуда, саноати мамлакат тараққӣ ёбад. Яке аз звеноҳои муҳим дар ташкили принципҳои иқтисодиёти кушод ин ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти онҳо бо либерализатсия ва фаёлгардонии робитаҳои иқтисодии хоричӣ алоқамандӣ дорад. Иқтисодиёти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорои сатҳи баланди кушод барои ҷаҳони беруни мебошад ва режимҳои гумрукӣ ва андоз барои маблағгузориҳои дохилӣ ва беруни мусоидат менамоянд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳамчун зерсистемаи худудии иқтисодии иқтисодиёти миллий, барои боло бардоштани самаранокӣ тараққиёти иқтисодии давлат қобилият доранд ва инчунин маблағҳои заруриро ҷалб менамоянд.

ҲАҚМИ ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРӢ (1991-2021)

	1991	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳамагӣ	14089	5936	10333	11804	16770	23597	26098	29543	32143	38829
Душанбе	3475	391	1235	2072	2424	2584	2852	2946	2914	3339
ВМКБ	154	39	65	80	131	217	260	267	238	316
Сугд	5654	1737	2834	3436	6666	11861	12561	13967	16216	21065
Хатлон	7548	1626	3112	3845	5540	7045	7968	9266	9368	10333
НТМ	896	590	876	890	1673	1846	2402	3098	3424	3776

Сарчашма: Фаъолияти беруниқисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2021. С. 235

Дар таҷрибаи ҷаҳонии фаъолияти иқтисодии берунӣ моделҳои гуногуни идоракунии худудию хоҷагидорӣ ҷой доранд. Дар ин қатор ташкилкунӣ пурра чунин сохторҳои хоҷагидорӣ ба монанди минтақаҳои озоди иқтисодӣ низ ҳастанд. Бо назардошти он ки инкишофи пурраи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар нимаи дуюми асри ХХ оғоз гардида бошад ҳам, таърихи ташаккулёбии онҳо якҷанд даҳсоларо дар бар мегирад.

Албатта, имрӯз дар назди мардуми Тоҷикистон вазифа меистад, ки кишвари худро аз модели афзоиши иқтисодии содиротӣ-ашёвӣ барорад ва ба ҷойи вай дар шароити ҳозира модели таъминкунандаи рақобатпазирӣ – модели тараққиёти навиндустриалиро ташкил кунад. Мақсади тараққиёти навиндустриалӣ ташкил кардани бахши технологияи баланди иқтисодиёти миллӣ, васеъ мусаллаҳонидани иқтисодиёти миллии мамлакат бо технологияи илмталаб ва инноватсионӣ, баланд бардоштани сифати потенциали инсонӣ ва дар навбати аввал потенциали интеллектуалии вай, қатъӣ баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, маълумотнокӣ ва фарҳангии аҳоли, амаликунии дастовардҳои навтарини пешрафти илмӣ-техникӣ мебошад.

Бинобар ин, ягона роҳи аз чунин вазъияти иқтисодӣ баровардани мамлакат ин гузаштан ба аз нав индустриякунӣ ва таъмин кардани соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасонӣ бо технологияҳои пешрафтаи ҷавобгӯ ба талаботҳои ҳозиразамон мебошад. Дар марҳилаи ҳозира ҳалли масъалаҳои зикршуда бе индустриякунӣ навад ва сохтани технологияҳои баланд амалӣ шуда наметавонад. Бо назардошти ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 таъкид шудааст: «Мо бояд минбаъд низ доир ба ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар, истифодаи самараноку оқилонаи имконияту захираҳои мавҷуда ва дарёфти сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобати истеҳсолоти ватанӣ ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кӯшиш намоем» [4].

Таъмини тараққиёти инноватсионии иқтисодиёти мамлакат талаб мекунад, ки иқтисодиёти кишвар характери индустриалӣ-технологӣ дошта бошад. Дар навбати худ дар марҳилаи ҳозираи баъдисотсиалистии Тоҷикистон, ки дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ қарор дорем, индустриякунӣ иқтисодиёт хусусиятҳои худро дорад. Дар солҳои 90-ми асри 20 – солҳои аввали гузариш ба системаи нави муносибатҳои иқтисодӣ – муносибатҳои бозаргонӣ дар иқтисодиёти мамлакат деиндустриализатсия, яъне ғайриндустриаликунӣ, боздории тараққиёти индустриалӣ ба вучуд омад.

Натиҷа ҳамин буд, ки ҳозир ҳам дар сохтори иқтисодиёти мамлакат ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ хеле бартарӣ дорад. Бинобар ин, барои баргараф кардани оқибатҳои деиндустриализатсия ва аз нав гузарондани индустриализатсияи иқтисодиёти кишвар пули гузариш лозим аст, ки чунин пул реиндустриализатсияи иқтисодиёт мебошад [5].

Дар давраи гузариш ҳангоми татбиқи ислоҳоти хоҷагӣ бозсозии сохтори иқтисодиёт, пеш аз ҳама, бозсозии сохтори саноати кишвар гузаронда нашуд, гарчанде саноати сотсиалистии Тоҷикистон дар асоси тақсмоти умумииттифоқии меҳнат ба вучуд оварда шуда буд ва бо барҳам хӯрдани Иттифоқ корхонаҳои саноатӣ дигар имконияти фаъолият карданро надоштанд. Баъзе чорабиниҳои гузарондаи дарбехмонанд натавонистанд пеши роҳи аз фаъолият мондани аксари корхонаҳои саноатии алақай вучуддоштаро гиранд. Дар натиҷа дар иқтисодиёти Тоҷикистон деиндустриализатсия ба вучуд омад. Бинобар ин,

барои барҳам додани иллатҳои деиндустриализатсия ва ҷоннок кардани истеҳсолоти саноатӣ реиндустриализатсия зарур аст, то ки барои самаранок гузарондани маъракаи неиндустриализатсия шароитҳо фароҳам оварда шаванд. Бо пуррагӣ амалӣ кардани табадулотҳои неиндустриалии иқтисодӣ кишвар ба он нигаронда шудааст, ки бо истифодаи дастовардҳои инноватсионии муосир қувваҳои истеҳсолкунандаи сифатан нав, технологияи сатҳи баланди бо системаи мошинии автоматикунондашуда алоқаманд сохта шаванд. Бо ин мақсад дар навбати аввал ба ташкил ва тараққӣ додани соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти мошинсозии ватании худӣ бояд роҳи кушоем, ки имконияти истеҳсол кардани арзишҳои истеъмолии илмталаби таъиноти ҳам саноатӣ ва ҳам истеъмолиро дошта бошанд. Тадқиқот нишон медиҳад, ки омилҳои муҳимтарини тараққиёти инноватсионӣ, ки асоси неиндустриализатсияи мамлакат ва сатҳи пешравии давлатанд, дастовардҳо дар соҳаи мошинсозии технологияи баланд, электроника ва самаранокии энергетикӣ мебошанд. Дар навбати худ мошинсозӣ бошад сохтани воситаҳои истеҳсолоти ҳосилнокиашон баландтаринро таъмин мекунад, ки онҳо асоси тараққиёти дигар соҳаҳои иқтисодӣ миллии кишвар мебошанд. Махсусан, тараққиёти саноати электронӣ пеш меравад, ки вай асоси тараққиёти инноватсионӣ дар марҳилаи иқтисодӣ ахборотӣ мебошад.

Бояд сӯйести саноатиро бо мақсади ҳамачониба тараққӣ додани саноати коркардабарорӣ равона намоем, тараққиёти истеҳсолоти илмталабро дар соҳаҳои саноат таъмин намоем, то ки барои коркарди ашё ва гирифтани маҳсулоти ниҳонии тайёри саноатии ватанӣ шароит фароҳам оварда шавад. Маҳз базаи индустриалӣ асоси фундаменталии модии тараққиёти ҷараёнҳои технологияи баланди муосир, масалан, инноватсияҳои пионерӣ, ба монанди системаҳои ахборотии навтарин, биотехнология, нанотехнология мебошад [8].

Бо назардошти ин неиндустриализатсияи иқтисодӣ мамлакат ногузир мегардад, чунки фақат индустриализатсияи нав имконият медиҳад, ки асоси илмӣ-техникӣ ва технологияи баланд сохта шавад, тараққиёти иқтисодӣ илмталаб ва инноватсионӣ таъмин карда шавад. Бартараф кардани характери ашёвии иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии вай дар асоси ҷорӣ кардани технологияи навтарин маънои модернизатсияи иқтисодӣро дорад. Аз ин нуқтаи назар дар марҳилаи неиндустриализатсияи иқтисодӣ давраи гузариш таъмин кардани модернизатсияи инноватсионӣ зарур мегардад, ки қуллан тағйир додани системаи иқтисодии мамлакат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» аз 02.01.2019 с., № 1581.
3. Абдельхалим М.А. Свободные экономические зоны в странах Восточной, Юго-Восточной Азии арабского мира: возможности использования их опыта в Судане. Ю. диссер.к.э.н. 08.00.14. Москва-2003. С.5
4. Данько Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. - с.168.
5. Тоштемиров Д.А. Состояние и перспективы развития свободных экономических зон В Республике Узбекистане. Аналитический доклад. Институт прогнозирования и макроэкономических исследований. Ташкент-2015.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Мақола ба масоили асосҳои назариявии саноатикунони иқтисодӣ дар шароити муосир бахшида шудааст. Муаллиф зарурияти ташкил ва рушди соҳаҳои гуногуни саноатро дар шароити муосир зарурӣ мешуморад, чунки таъмини тараққиёти инноватсионии иқтисодӣ мамлакат талаб мекунад, ки иқтисодӣ кишвар характери индустриалӣ-технологӣ дошта бошад. Индустриализатсияи нав имконият медиҳад, ки асоси илмӣ-техникӣ ва технологияи баланд сохта шавад, тараққиёти иқтисодӣ илмталаб ва инноватсионӣ таъмин карда шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: саноатикунони босуръати иқтисодӣ, тараққиёти инноватсионӣ, шароити муосир, иқтисодӣ илмталаб, низомии иқтисодӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИКИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена вопросам теоретической основы индустриализации экономики в современных условиях. Автор считает необходимым в современных условиях организовывать и развивать различные отрасли промышленности, поскольку обеспечение инновационного развития экономики страны требует, чтобы экономика страны имела индустриально-технологический характер. Новая индустриализация позволяет построить научно-техническую и высокотехнологическую базу, обеспечить развитие наукоемкой и инновационной экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ускоренная индустриализация экономики, инновационное развитие, современные условия, наукоемкая экономика, экономическая система.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INDUSTRIAL ECONOMICS IN MODERN CONDITIONS

The article is devoted to the issues of the theoretical basis of industrialization of the economy in modern conditions. The author considers it necessary in modern conditions to organize and develop various industries, since ensuring the innovative development of the country's economy requires that the country's economy be of an industrial and technological nature. New industrialization makes it possible to build a scientific, technical and high-tech base and ensure the development of a knowledge-intensive and innovative economy.

KEYWORDS: accelerated industrialization of the economy, innovative development, modern conditions, knowledge-intensive economy, economic system.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонов Абубакр* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети молиявию иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **771114441**.

Сведения об авторе: *Қурбонов Абубакр* – Таджикский национальный университет, магистрант финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **771114441**.

Information about the author: *Qurbonov Abubakr* – Tajik National University, master's student of the Faculty of Finance and Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **771114441**.

ТАҲЛИЛИ ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ДАВЛАТҶОИ АЪЗОИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Норинов А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккулёбии иқтисодии асосии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкилшавии Иттифоқи Шуравӣ рост омада буд. Тамоми сохтори истеҳсоли ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вобастагӣ аз хусусиятҳои тақсимои меҳнати дар тамоми ҳудуди Иттифок ба вучудомада созмон дода шуд. Аз ин сабаб дар натиҷаи барҳамхурии Иттиҳоди Шуравӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъияти ногуворе қарор гирифт ва дар натиҷаи кандашавии робитаҳои асосии хоҷагидорӣ ба бухрони вазинин иқтисодӣ дучор гадид. Илова бар ин, раванди шакливазкунии иқтисодиёт ва вазъияти номуътадили сиёсӣ бухрони иқтисодии ҷойдоштаро дучанд вазинин гардонид ба буд.

Дар шароити баамаломата роҳи имконпазири раҳӣ ёфтани аз ин вазъият ва бобарор ба анҷом расонидани ислохотҳои сохторӣ ин бевосита ба роҳ мондани низоми нави ҳамкории иқтисодӣ буд ва хусусан ҳамкории интегратсионӣ. Фақат дар доираи ҳамгироии иқтисодӣ мумкин буд захираҳои заруриро барои гузаронидани ва ба анҷом расонидани ислохотҳои иқтисодӣ пайдо намуд. Аз ин дида Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври фаъолона ба равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ҳамроҳ шуда истодааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар фаъолияти як қатор ташкилотҳои байналхалқӣ ва гурӯҳҳои ҳамгироӣ ҳамчун аъзои баробарҳуқуқ ширкат меварзад.

Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои комилҳуқуқи ташкилотҳои бонуфузи Созмони Милали Муттаҳид ва Хазираи Байналхалқии Асёр ва инчунин дар гурӯҳҳои ҳамгироии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди Иқтисодии Осиё ва Аврупо (ЕАЭС) ва Созмони ҳамкории Шанхай махсуб меёбад. Дар доираи Иттиҳодҳои номбаршуда ва дар навбати аввал дар доираи СХШ имкониятҳои зиёд барои тараққи додани самтҳои гуногуни ҳамкории иқтисодӣ ва сиёсӣ мавҷуд мебошанд. Аҳамияти муҳимро дар байни робитаҳои иқтисодӣ бевосита робитаҳои тичоратӣ бо мамлакатҳои аъзои СХШ доранд.

Гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарикон аз рӯи СХШ дар солҳои 2010-2020 (млн. доллари ИМА)

Кишварҳо	2010	2012	2014	2016	2017	2018	2019	2020	Фарқият 2020/2010
Ҳамагӣ	2116,1	2691,3	3024,5	2771,6	2610,7	2944,6	3168,9	2792,2	131,95
Россия	958,3	1067,5	1237	1036,3	939,9	1023,1	1053,4	973,6	101,6
Чин	685,3	669,6	765,5	885,1	591,7	651,2	660,9	472,8	31
Қазоқистон	312,6	706,0	858,1	676,0	836,5	836,5	957,6	909,7	291
Ўзбекистон	80,6	61,9	12,8	69,2	126,4	288,5	362,7	333,8	414
Қирғизистон	22,3	80	40,4	25,7	48,8	62,3	54,2	36,8	165
Ҳиндустон	35,4	27,6	21,1	23,8	23,7	20,5	24,3	39,7	112,1
Покистон	21,6	78,8	89,6	55,5	41,3	62,5	56,3	25,8	119,4

Сарчашма: Тартиб дода шудааст: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2021

Аз рақамҳои ҷадвал дидан мумкин аст, ки гардиши савдои хориҷӣ бо мамлакатҳои шарикони Созмони ҳамкории Шанхай рӯ ба афзоиш дорад. Дар ин ҷо суҳан дар мадди аввал дар барои Россия ва Чин меравад: Мисол гардиши савдои хориҷӣ бо Россия дар соли 2010 ба 958,3 млн. доллари ИМА баробар буд, дар соли 2020 аллакай ба 973,6 млрд. доллари ИМА баробар шуд. Агар гардиши савдои хориҷиро бо Чин дида бароем айнан чунин

вазъият чой дорад. Агар дар соли 2010 ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ ба 685,3 млн. доллари ИМА баробар бошад, пас дар соли 2020 ин нишондиҳанда ба 472,8 млн. доллари ИМА баробар шуд. Дар робита бо дигар мамлакатҳои аъзо айнан чунин тамоюл ба назар мерасанд.

Дар баҳши содирот вазъияти нисбатан ноустувоор ба назар мерасад барои маълумоти пурратар ба рақамҳои қадвал рӯ меоварем.

Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ дар солҳои 2019-2020
(млн. доллари ИМА)

Мамлакатҳо	млн. долл. ИМА	%	мавқеъ
	2020 2019	2020 2019	2020 2019
Россия	41,0 44,3	2,9 3,7	2 2
Чин	34,4 55,5	2,4 4,72	6 5
Қазоқистон	152. 2 218.2	10.8 18.54	2 2
Ўзбекистон	83.5 172.0	5,9 14,64	1 1
Қирғизистон	9.6 11.4	0.7 0,97	11 9
Эрон	9,4 18,1	0,7 1,54	10 7
Покистон	14,2 10,4	1,0 0,88	8 11

Сарчашма: Тартиб дода шудааст: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2021

Рақамҳои қадвал гувоҳи он мебошанд, ки содироти мамлакат ба ин давлатҳои Россия, Қазоқистон ва Ўзбекистон дорои тамоюли устувори зиёдшавӣ мебошад. Нисбати воридот бошад вазъият тамоман баръакс мебошад.

Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи СҲШ дар солҳои 2019-2020
(млн. доллари ИМА)

Мамлакатҳо	млн. долл. ИМА	%	мавқеъ
	2020 2019	2020 2019	2020 2019
Россия	932,6 1009,2	29,6 30,13	1 1
Чин	438,4 605,3	13,9 18,07	3 3
Қазоқистон	757. 5 739.3	24.0 22.07	2 2
Ўзбекистон	250.2 190.	7,9 5,67	4 4
Қирғизистон	27.2 42.8	0.9 1,27	11 11
Эрон	48,3 46,2	1,5 1,37	8 8
Покистон	11,5 45,9	0,4 1,37	14 9

Сарчашма: Тартиб дода шудааст: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2021

Воридоти мамлакат бошад аз давлатҳои аъзои Созмон сол аз сол зиёд шуда истодааст. Дар ин ҷо ҳаҷми асосии воридот дар соли 2019 ба ҳиссаи Россия, Қазоқистон ва Чин рост меояд, аммо дар соли 2020 вобаста ба таъсири бемории «Ковид-19» воридот аз Россия тамоюли пастравӣ дорад, мисол агар ҳаҷми он дар соли 2019 ба 1009.2 млн. доллари ИМА баробар бошад, пас дар соли 2020 он ба 932,6 млн. доллари ИМА баробар шудааст. Ҳаҷми воридот дар марҳилаи таҳлилшуда дар баъзе давлатҳои дигари аъзои СҲШ бо Тоҷикистон зиёд шудааст. Агар дар соли 2019 ҳаҷми воридот аз Қазоқистон ба 739,3 млн. доллари ИМА баробар бошад, дар соли 2020 он аллақай ба 757,5 млн. доллари ИМА баробар шудааст.

Дар баробари ин қайд намудан зарур аст, ки дар доираи ҳамкорӣ дар СҲШ шарикони муҳимми Тоҷикистон ин Чин мебошад. Байни Тоҷикистону Чин аллакай дар соли 1993 Меморандуми муштарак оид ба истифодаи принципҳои умумии ҳамкориҳои тарафайн ба имзо расида шуда буд. Дар доираи он 8 созишнома оиди ҳамкорӣ ба имзо расида шуда буданд:

- ✓ созишнома оид ба қарзи давлатӣ барои таҳвили молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ созишнома оид ба пешниҳод намудани кумаки башардӯстона;
- ✓ созишнома оид ба ҳамкориҳои тижоратӣ - иқтисодӣ;
- ✓ созишнома оид ба дастгирии тарафайн ва Ҳимояи сармоягузориҳо;
- ✓ созишнома оид ба қарзи имтиёзнок ба ҳукумати Тоҷикистон ба маблағи 100 млн. юан;

млн. юан;

- ✓ созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи туризм.

Бо суръати баланд корхонаҳои муштарак ташкил карда шуда буданд, ки дар байни онҳо номбар намудан мумкин аст: «Точин-Л»: «Корвон ЛТД»: «Ришта» ва ғайраҳо.

Ҳамкорӣ дар соҳаи сохтмони роҳҳои автомобилгард амалӣ шуда истодаанд (сохтмони роҳи Душанбе – Хучанд – Бустон - Чаног: нақби Шаршар ва ғ).

Самти дигари муҳимми ҳамкорӣ дар доираи СҲШ ин ҳамкорӣ дар баҳши сармоягузориҳо мебошад ва дар ин ҷо суҳан дар навбати аввал дар бораи сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ меравад. Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз рӯи мамлакатҳои аъзои СҲШ дар ҷадвал оварда шудааст.

Маълумот оиди сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, ҷувдонӣ ва намудҳои дигар аз рӯи шарикони СҲШ дар соли 2020 (млн. доллари ИМА)

Номгӯи давлатҳои аъзо	СМХ	Сарм. Ҷувз.	Намуди дигар
Россия	763194,6	68,2	2795,4
Чин	1451095,1	75,6	152564,5
Қазоқистон	55620,6	—	4143,0
Ўзбекистон	484,0	—	7013,9
Қирғизистон	1927,8	29,7	150,0
Ҳиндустон	24450,9	—	22950,0
Эрон	346736,6	—	21200,0
Покистон	13030,9	—	—

Сарчашма: Тартиб дода шудааст: *Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе, 2021*

Аз рақамҳои ҷадвал дидан мумкин аст, ки шарикони асосӣ дар баҳши сармоягузориҳои мустақим дар байни мамлакатҳои аъзои Созмон бевосита Федератсияи Россия, Чин, Қазоқистон мебошанд ва ҳаҷми сармоягузориҳои онҳо сол аз сол зиёд шуда истодааст. Дар соли 2020 новобаста ба авҷ гирифтани бемории сироятии “Ковид-2019” ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба Тоҷикистон кам нашудааст. Дар маҷмӯъ, дар солҳои истиқлолият дар байни Тоҷикистону Россия ба ҳисоби миёна 187 корхонаи муштарак таъсис дода шудааст. Самтҳои асосии сармоягузориҳои ин пеш аз ҳама соҳаи энергетика, соҳаи металлургия: коркарди пахта ва ғайраҳо мебошад. Дар соҳаи амалисозии лоиҳаҳои сармоягузориҳои Россия аллакай якчанд лоиҳаҳо амалӣ гардидаанд (сохтмони нуругоҳи обӣ - барқии Сангтӯда)

Дар ҷойи дуюм аз рӯи ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ Чин меистад. Ҳаҷми сармоягузориҳои аз ин мамлакат низ зиёд шуда истодааст ва ҳаҷми он дар соли 2020 ба **1451095,1** доллари ИМА расидааст новобаста аз он ки дар ин сол камшавии ҳаҷми воридшавии сармоя ба назар мерасад. Шумораи корхонаи муштарак дар якҷоя бо Чин ташкилшуда ба 70 корхона баробар мебошад. Воридшавии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз Ҷумҳурии Қазоқистон низ рӯ ба афзоиш дорад.

- 1 Оразалиев Е. Перспективы ШОС в контексте сотрудничества в области региональной безопасности 03.11.2018.
- 2 Международная экономическая интеграция: учебное пособие. – М.: Анкин, 2019 – 174 с.
- 3 Совместное Коммюнике по итогам 12-ой регулярной встречи глав правительств КНР и РФ от 11 июля 2017 г. // 7.
- 4 Сотрудничество стран ШОС в сфере безопасности, экономики, водно-энергетических ресурсов, коммуникации, культуры и перспектива ее расширение. (Материалы пятого заседание Форума ШОС) Душанбе 2021.
- 5 Искандаров А. (ШОС и НАТО) в системе региональной безопасности в Центральной Азии.
- 6 Холикназаров Х. Республика Таджикистан и Китайская Народная Республика, сотрудничество во имя развития, Душанбе 2019.

ТАҲЛИЛИ ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ДАВЛАТҶОИ АЪЗОИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Дар мақолаи мазкур таҳлили ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай ва аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин таҳлил карда шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз ташкилкунандагони Созмони ҳамкории Шанхай ба шумор меравад ва робитаҳои гуногунҷанбаи он бо ҳамаи давлатҳои аъзо дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Гаридиши савдои хориҷӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии ҳамкориҳо бо мамлакатҳои шарикони Созмони ҳамкории Шанхай сол то сол рӯ ба афзоиш дорад. Дар ин ҷо суҳан дар мадди аввал дар барои Россия, Чин ва Қазоқистон меравад. Дар шароити муосир ҳамкориҳо дар соҳаҳои сайёҳӣ, энергетика, саноати коркарду истихроҷ, саноати кӯҳӣ, кишоварзӣ ва маориф босуръат рушд карда истодаанд. Созмони ҳамкории Шанхай аз гурӯҳи интегратсионии минтақавӣ ба байналмилалӣ табдил ёфтааст ва дар ин маврид бо аъзошавии давлатҳои пурқудрати ҷаҳон, ба монанди Эронӣ Покистон ҳамкориҳои судманд байни кишварҳои аъзо боз ҳам рӯ ба афзоиш оварда истодааст.

КАЛИДВОЖАҶО: Созмони ҳамкории Шанхай, сармоягузорӣ, давлатҳои аъзо, саноати коркарду истихроҷ, соҳаи сайёҳӣ, саноати кӯҳӣ, гурӯҳи интегратсионии минтақавӣ.

АНАЛИЗ СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ-ЧЛЕНАМИ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

В данной статье анализируется сотрудничество Республики Таджикистан с государствами-членами Шанхайской организации сотрудничества, в том числе с Китайской Народной Республикой. Республика Таджикистан является одним из основателей Шанхайской организации сотрудничества, и ее многоплановые отношения со всеми государствами-членами налажены на необходимом уровне. Оборот внешней торговли как основной показатель сотрудничества со странами-партнерами Шанхайской организации сотрудничества увеличивается из года в год. Здесь речь, прежде всего идет о России, Китае и Казахстане. В современных условиях быстрыми темпами развивается сотрудничество в сферах туризма, энергетики, перерабатывающей и горнодобывающей промышленности, горнодобывающей промышленности, сельского хозяйства и образования. Шанхайская организация сотрудничества превратилась из региональной интеграционной группы в международную, и при этом благодаря членству в ней самых могущественных стран мира, таких как Иран и Пакистан, взаимовыгодное сотрудничество между странами-членами продолжает развиваться.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Шанхайская организация сотрудничества, инвестиции, государства-члены, перерабатывающая и добывающая промышленность, туризм, горнодобывающая промышленность, региональная интеграционная группа.

ANALYSIS OF COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH MEMBER STATES OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

This article analyzes the cooperation of the Republic of Tajikistan with the member states of the Shanghai Cooperation Organization, including the People's Republic of China. The Republic of Tajikistan is one of the founders of the Shanghai Cooperation Organization, and its multifaceted relations with all member states are established at the required level. Foreign trade turnover as the main indicator of cooperation with partner countries of the Shanghai Cooperation Organization is increasing from year to year. Here we are talking primarily about Russia, China and Kazakhstan. In modern conditions, cooperation is developing rapidly in the fields of tourism, energy, processing and mining industries, mining, agriculture and education. The Shanghai Cooperation Organization has evolved from a regional integration group to an international one, and with the membership of the world's most powerful countries, such as Iran and Pakistan, mutually beneficial cooperation between member countries continues to develop.

KEYWORDS: Shanghai Cooperation Organization, investments, member states, processing and extractive industries, tourism, mining, regional integration group.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Норинов Азизҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси иқтисодӣ ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** 941000002.

Сведения об авторе: *Норинов Азизджон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** **941000002**.

Information about the author: *Norinov Azizjon* – Tajik National University, second-year master`s student of the specialty of World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** **941000002**.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИЧӢ

Усмонова Д.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои мукамалгардони механизми чалби сармоягузори мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд чорабиниҳои назаррас гузаронида шудаанд.

Сиёсати давлатии чалб ва ҷимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (сиёсати сармоягузори давлат) ба рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ва ноил гардидан ба самараи манфиати умум дар соҳаи сармоягузорӣ нигаронида шуда, иштироки бевоситаи давлатро дар фаъолияти сармоягузори дорои аҳамияти ҷамъиятӣ ва инчунин ҳавасмандгардони фаъолияти сармоягузори аз тарафи баҳши хусусӣ анҷом додасударо, дар бар мегирад.

Сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ ва бартараф намудани маҳдудиятҳои қонунгузорӣ ва институтсионалӣ барои афзоиши сармоягузориҳо дар истеҳсолот, тақвиятбахшии тамоюли иҷтимоии онҳо, озод намудани ташаббуси баҳши хусусии иқтисод, муқовимат ба таҳдидҳои баъди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ бавучудодаи бесуботи фаъолияти хоҷагидорӣ дар кишвар бинобар фарсудагии ҷисмонии аз ҳад зиёди баҳши истеҳсолӣ нигаронида шавад.

Принсипҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба чалб ва ҷимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- таъмин намудани рушди мутавозин ва босуботи иқтисоди кишвар;
- муқаррар кардан ва дар қонунгузорӣ дақиқан зикр намудани "қоидаҳои бозӣ" дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ, бо дарназардошти манфиатҳои стратегии кишвар ва афзалиятҳои рушди он, ки сиёсати дақиқ ва пайгиروнаи ба дурнамои дарозмуҳлати чалби сармоягузориҳо ва ҷимоя намудани эътимоди сармоягузoron нигаронидаи давлатро инъикос менамояд;
- ошкоро ва дастрас будани иттилоот дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ;
- таъмин намудани шароити баробар дар дастрасӣ ба захираҳои сармоягузорӣ (дастрасии баробари сармоягузoronи ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба иттилоот, барномаҳои сармоягузорӣ, озмунҳои лоиҳаҳо ҷиҳати ворид намудан ба барномаҳои сармоягузорӣ ва ширкат дар озмунҳои сармоягузорӣ);
- мутобиқати муқаррароти асосии сиёсати чалби сармоягузорӣ дар тамоми шохаҳои ҳокимият дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ, инчунин дар доираҳои соҳибкорӣ;
- мутобиқати изҳорот ва амалҳои воқеӣ, вучуд надоштани тағйироти муваққатии (конъюнктури) сиёсӣ, возеҳии барномаи мушаххаси амалҳои мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои мухталифе, ки рӯ ба амалҳои мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои мухталифе, ки рӯ ба беҳбудӣ овардани муҳити сармоягузориро дар кишвар таъмин менамояд.

Афзалиятҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба ҷанбаҳои зерин мутамарказ карда шаванд:

- афзалиятҳои соҳавӣ: ташвиқ намудан ва ҳавасмандгардони намудҳои фаъолияти барои кишвар муҳим, аз ҷумла содироти маҳсулоти рақобатпазир ва воридоти технологияҳои нав, чалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноке, ки номгӯии онҳо бояд ба таври мунтазам таҷдиди назар карда шавад;
- афзалиятҳои нисбати ширкатҳо: дар баробари ҳавасмандгардони сармоягузориҳои ширкатҳои бузург бояд ба чалби сармоягузориҳои ширкатҳои хурд ва миёна, ки ба такмилдиҳии заминаи умумии қонунгузори ҳавасмандгардони сармоягузориҳо ва пешниҳод гардидани кафолатҳои устувори шароити фаъолияти сармоягузорӣ дар тамоми сатҳҳо эҳтиёҷи хеле бештар дорад;

- афзалиятҳои рушди минтақавӣ: дар баробари амалияи фароҳамоварии шароити махсусан мусоиди фаъолияти сармоягузори дар минтақаҳои озоди иқтисодии алоҳида, истифодаи ташаббус ва иқтидорҳои захиравии минтақаҳо бо дарназардошти рушди инфрасохтор ва ниҳодҳои маъмурие, ки барои ҷалби сармоягузориҳои ояндадор зарур мебошад;

- афзалиятҳои минтақавӣ ва кишвар: суръатбахшии раванди ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди кишвар вусъатбахшии (диверсификатсия) манбаъҳои воридоти сармоя ба кишварро, ҳам аз ҳисоби давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мутараққӣ ва ҳам аз кишварҳои дорои бозорҳои босуръат рушдбанда, бо дарназардошти эҳтиёҷот ва тамоюли рушди тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, талаб менамояд.

Рушди бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо афзалияти дарозмуҳлати миллии рушд мебошад. Дар чанд соли охир, бо ташаббуси Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, як зумра ислоҳоти бузург дар соҳаи пешбурди тиҷорат (соҳибкорӣ), ки ба кам кардани монеаҳои маъмури ва даҳлати давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ субъектҳои соҳибкорӣ равона гардида буданд, анҷом дода шуд, ки дар қатори онҳо ислоҳоти низомии иҷозатдиҳӣ, батанзимдарории санҷишҳо ва ҷорӣ намудани принципҳои "Равзанаи ягона"-ро ҳангоми бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ номбар кардан мумкин аст. Қабули як зумра қонунҳои нав ва ворид намудани таҷйиру иловаҳо ба санадҳои меъриии ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи батанзимдарории муҳити сармоягузори ва соҳибкорӣ имкон дод, ки нишондиҳандаҳои кишвар дар гузориши ҳарсолаи Бонки ҷаҳонӣ "Пешбурди Тиҷорат" хеле беҳтар гарданд.

Барои мукамал гардонидани механизми ҷалби сармояи мустақими хоричӣ ва самаранок истифодабарии он бояд чораҳои дар расми 1 овардашударо дар амал татбиқ намуд:

Фароҳам овардани
фазаи мусоиди
сармоягузори

Баланд бардоштани
самаранокии сиёсати
танзимии давлат дар
соҳаи сармоягузори

Сафарбарсозии
захираҳои
сармоягузори ва
таъмини истифодаи
самараноки онҳо

Баланд бардоштани
сатҳи
диверсификатсия ва
рақобатпазирии
иқтисодиёти кишвар

Таъмини рушди
иқтидори содиротӣ

Ҷорӣ намудани
технологияҳои нав ва
механизмҳои
муосири идоракунии
равандҳои соҳибкорӣ

Модернизатсияи
истеҳсолот, навсозии
заминаи моддию
техникии он ва
таъсис додани
ҷойҳои нави корӣ

Расми 1. Унсурҳои асосии мукамал гардонидани механизми ҷалби сармоягузори мустақими хориҷӣ ва самаранок истифодабарии он дар иқтисодиёти миллӣ

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Парламенти кишвар 28 декабри соли 2018, бори дигар таъкид карда шуда буд, ки ҷиҳати устувор гардонидани пешрафти иқтисодӣ дар шароити таҳдиду хавфҳои глобалии торафт афзоянда ба иқтисодиёти кишвар таъсиррасонанда ҷалби ҳарчӣ бештари сармоя ба соҳаҳои гуногун нақши муҳим мебозад. Ба сифати татбиқи тадбирҳои амалӣ зикр карда шуд, ки: "Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбиниғардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нуруи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнат ҳадафи олии худ эълон намудааст".

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ иқтидорҳо дорад. Барои ин таъмин намудани идомаёбии бомуваффақияти ислоҳоти сохторӣ, аз ҷумла навигардонии бахши молиявӣ, баанҷомрасонии хусусигардонии ширкатҳои давлатӣ, навсозии (модернизатсияи) бахшҳои асосии иқтисод ва инфрасохтори мавҷуда зарур мебошад.

Дар раванди татбиқи ин имкониятҳо монеаҳои ҷиддӣ дар низоми батанзимдарорӣ ва маъмури вучуд доранд, ки ба фаъолнокии тиҷоратӣ таъсир мерасонанд. Ин омилҳо монеаҳои асосии садди роҳи суръатбахшии раванди ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва рушди бахшҳои афзалиятноки иқтисоди кишвар мебошанд. Иқтисод бояд барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ аз ҳисоби анҷомдиҳии тадбирҳои заруриро, ки барои кам кардани иштироки давлат дар соҳибкорӣ, паст кардани сатҳи коррупсия ва тақвиятбахшии системаи судӣ нигаронида шудаанд, ҷолибтар гардад.

Боз як афзалият барои рушди иқтисодӣ дар дурнамои миёнамуҳлат - ин зарурати таъмин намудани рушди гуногунҷонибаи иқтисод мебошад, то ки вобастагии амиқ аз содироти алюминий ва пахта камтар карда шавад. Фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузори мустақими хориҷӣ бояд омили ҳалкунанда барои таҳия ва татбиқи барномаҳои соҳавӣ ва минтақавии рушд, ба роҳ мондани шарикии байналмилалӣ миёни корхонаҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз он ҷумла дар соҳаи соҳибкории хурд ва миёна бошад.

Вазифаи муҳими давлат - ин ба кишвар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ бидуни маҳрум намудани он аз ҳавасмандии худӣ ва равон намудани он бо тадбирҳои танзими иқтисодӣ барои ноил гардидан ба ҳадафҳои ҷамъиятӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Dunning, J.H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley.
2. Blomström, M., & Kokko, A. (1998). *Multinational Corporations and Spillovers*. *Journal of Economic Surveys*, 12(3), 247–277.
3. Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2004). *FDI and Economic Growth: The Role of Local Financial Markets*. *Journal of International Economics*, 64(1), 89–112.
4. Moran, T.H., & Graham, E.M. (2007). *Does Foreign Direct Investment Promote Development?* Institute for International Economics.
5. Барановская, Т. А. (2009). *Привлечение иностранных инвестиций в региональную экономику: теория и практика*. Москва: Издательство "Экономическая школа".
6. Козырев, А. Н. (2011). *Механизмы привлечения иностранных инвестиций в современной России*. Москва: Издательство "Экономика".
7. Станкевич, О. (2016). *Практика привлечения иностранных инвестиций в российскую экономику*. Московская школа управления Сколково.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ МУСТАҚИМИ ХОРИҶӢ

Ин мақолаи илмӣ ба масъалаи тақмили механизми ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ бахшида шудааст. Ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва таҳкими рақобатпазирии он дар бозори

чаҳонӣ нақши муҳим дорад. Дар мақола усулҳо ва механизмҳои мавҷудаи ҷалби сармояи хориҷӣ, муайян намудани афзалиятҳо ва нуқсонҳои онҳо таҳлил карда шудааст. Муаллиф таҷрибаи кишварҳои гуногунро мавриди омӯзиш қарор дода, таҷрибаҳои самараноктаринро нишон медиҳад. Дар асоси таҳлил тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд, ки механизми ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ бо мақсади фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ такмил дода шаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷалбнамоӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, рушд, рақобатпазирӣ, таҳлил, усулҳо, механизмҳо, таҷриба, тавсияҳо, муҳити сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Данная научная статья посвящена проблеме совершенствования механизма привлечения прямых иностранных инвестиций. Привлечение прямых иностранных инвестиций играет важную роль в развитии национальной экономики и укреплении ее конкурентоспособности на мировом рынке. В статье анализируются существующие методы и механизмы привлечения иностранных инвестиций, выявляются их преимущества и недостатки. Автор исследует опыт различных стран и выделяет наиболее эффективные практики. На основе проведенного анализа предлагаются рекомендации по совершенствованию механизма привлечения прямых иностранных инвестиций с целью создания благоприятной инвестиционной среды и стимулирования экономического роста.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: привлечение, прямые иностранные инвестиции, развитие, конкурентоспособность, анализ, методы, механизмы, опыт, рекомендации, инвестиционная среда, экономический рост.

IMPROVING THE MECHANISM FOR ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

This scientific article is devoted to the problem of improving the mechanism for attracting foreign direct investment. Attracting foreign direct investment plays an important role in the development of the national economy and strengthening its competitiveness in the world market. The article analyzes existing methods and mechanisms for attracting foreign investment, identifying their advantages and disadvantages. The author examined the experience of various countries and highlight the most effective practices. Based on the analysis, recommendations are proposed to improve the mechanism for attracting foreign direct investment in order to create a favorable investment environment and stimulate economic growth.

KEYWORDS: attraction, foreign direct investment, development, competitiveness, analysis, methods, mechanisms, experience, recommendations, investment environment, economic growth.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Усмонова Дилноза Шавкатовна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети молиявию иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 882 02 50 05.**

Сведения об авторе: *Усмонова Дилноза Шавкатовна* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 882 02 50 05.**

Information about the author: *Usmonova Dilnoza Shavkatovna* - Tajik National University, second-year Master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **+992 882 02 50 05.**

МУШКИЛОТИ КАМБИЗОАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН ВА АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ОН

Саидов Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз мушкилиҳои иқтисодие, ки ҷаҳони имрӯзаро ба ташвиш овардааст, ин камбизоатӣ ба шумор меравад.

Проблемаи некуаҳволӣ бо проблемаи қашшоқӣ, ки боиси ташвиши умумии тамоми одамон мешавад, баробар аст. Дар даҳсолаҳои баъдичангӣ ҳалли проблемаи анъанавии таъмини ғизоии қисми зиёди сокинони кураи замин ба тамаддун муяссар нагардид. Ин проблема танҳо барои 10 кишвари саноатии ҷаҳон муҳим буду халос. Ҳарчанд дар солҳои баъди ҷанг талабот ба ғизо дар тамоми минтақаҳо ба таври умум меафзояд, вале он дар қитъаҳо ва давлатҳои алоҳида ба таври нобаробар тақсим шудааст. Бар зимни ин болоравии истехсолот қариб ба болоравии дахлдори шумораи аҳоли баробар меояд.

Дар 40 соли охир ҷамъоварии маҳсулоти ғалла 2 баробар зиёд шудаасту аҳолии замин бошад 1,8 баробар. Дар даҳсолаҳои баъдичангӣ минтақаҳои ҷуғрофие, ки аз нуқтаи назари сатҳи таъмини ғизо дорои хусусиятҳои муайян мебошанд, аниқ карда шудаанд. Инҳо аз як ҷиҳат минтақаҳои саноатии ҷаҳони сармоядор мебошанд, ки Аврупои Шарқӣ ва Шимолӣ, Амрикои Шимолӣ ва Ҷопон - минтақаҳое, ки на ба норасоии ғизои баландсифат, балки ба фаровонии он рӯ ба рӯ шудаанд, фаро мегиранд. Аз ҷиҳати дуюм, минтақаҳои Ҷануби Аврупо ва Осиё, аз ҷумла Юнон, Португалия, Туркия, инчунин қисми зиёди кишварҳои Амрикои Лотинӣ, кишварҳои Мағриб мебошанд, ки дар онҳо таъмини ғизо аз нуқтаи назари Созмони умумиҷаҳонии ниғаҳдории тандурустии СММ дар сатҳи наздик ба меъёр аст. Сеюм, кишварҳои Аврупои Шарқӣ ва собиқ Идтиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ, ҳамчунин Ҳиндустон, Миср, Индонезия мебошанд, ки сатҳи таъмини ғизо дар онҳо аз рӯи стандартҳои Созмони умумиҷаҳонии нигоҳадории тандурустии СММ дар сатҳи «имконпазир» қарор дорад. Чорум, кишварҳои рӯ ба инкишоф мебошанд, ки аҳолии қисми зиёди онҳо душвориҳои бухрони ғизоро аз сар мегузаронад.

Мувофиқи маълумоти Созмони озуқа ва кишоварзии СММ шумораи умумии одамоне, ки аз гуруснагии саҳт азият мекашиданд, дар аввали солҳои 70-ум 400 миллион нафарро ташкил медод, соли 1980 он ба 500 миллион нафар наздик шуд, дар солҳои 1984 - 1985 бошад, вобаста ба вазъи бухрони ғизо дар Африқо, он тақрибан аз 600 то 700 нафарро ташкил медод. Барои он ки хусусияти гуруснагӣ ҳамчун зухуроти ҷамъият фаҳмо гардад, ба назар гирифтани муҳим аст, ки он дар ду шакли гуногун зухур мекунад: Шаклҳои «пушида» (давомнок, хроник) ва кушода - дар намуди якбора авҷ гирифтани гуруснагии зиёд бар асари беҳосил ё пурра нобуд шудани ҳосил бо сабаби офатҳои табиӣ ё низоъҳои ҳарбӣ. Намуди якум - гуруснагии давомнок ё бемаҳсулии хок ва мувофиқан хеле паст будани иқтидори харидории анбуҳи мардум мебошад, ки он дар шакли худ ҳамчун бухрони «ноаён» зухур мекунад, ки ҳамеша боиси қисман аз байн рафтани садҳо миллион одамон дар қатори наслҳои ҳамдигарро ивазкунанда мебошад. Ба назар мерасад, ки аз гуруснагӣ ё беҳӯроқӣ худӣ истехсолкунандагони ғизо – деҳқонони безамин ё камзамин, иҷрокорон ва кормандони соҳаи кишоварзӣ зарар мебинанд. Гуруснагии давомнок ба мардуми кишварҳои озодшаванда ҳисоботи бебозгашт меорад, умри одамро куҳто, мекунад ва боиси баланд шудани сатҳи ғавт мегардад. Вобаста аз зиёд будани ҳосили ҷамъшуда ва вазъи ҳазинаи ғизои миллий сарчашмаҳои иҷтимоии ин қашшоқӣ ба таври хеле васеъ ва мунтазам омукта мешавад. Азбаски қисми зиёди аҳолии кишварҳои рӯ ба инкишоф ба кишоварзӣ машғул аст, проблемаи асосӣ дар ин кишварҳо камзаминии қисми зиёди заҳматкашони хоҷагии қишлоқ мебошад. Мувофиқи маълумоти Созмони озуқа ва кишоварзии СММ, аввали солҳои 80-ум майдони заминҳои коркардшуда (дар якҷоягӣ бо заминҳои дамдодашуда) дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ 774 миллион гектарро ташкил

медод, ки ин назар ба кишварҳои мутараққӣ (393 миллион гектар) 7,8 маротиба зиёд аст, чуноне ки истеҳсоли хӯрока дар кишварҳои мутараққӣ назар ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ чоряк маротиба зиёд мебошад.

Проблемаи ғизоӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ боиси ба вучуд омадани ҳамкориҳои як қатор комплексҳо чи шароити сабабҳои дохилӣ ва чи берунӣ гардид. Яке аз сабабҳои муҳимтарини дохилӣ умуман яктарафагӣ ва қафомондагии иқтисоди ин кишварҳо, яктарафагӣ ва қафомондагӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, бахусус нигоҳ доштани муносибатҳои кӯҳнаи аграрӣ мебошад. Маҳз ҳамин шартҳои талаботи ҷамъиятӣ ба ғизо ва соҳаи озӯкаи маҳалии истеҳсолоти ҷамъиятӣ боис мегардад, ки ин талабот қонеъ гардонда шавад.

Самти асосии ҳалли проблемаҳои ғизоӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ баланд бардоштани ҳосилнокӣ дар ҳар воҳиди майдони замини коркардшуда, зиёд кардани миқдори шири душидашуда ба ҳар сари чорво мебошад, яъне омили дохилӣ дар ниҳоятӣ кор муайян аст. Дар қарорҳои Конфронси умумичаҳонӣ, озӯкаи СММ дар соли 1974, қарорҳои сершумори Созмони озӯка ва кишоварзии СММ, конфронсҳои ҳаракати ҳамроҳнашавӣ, ки дар солҳои 80-ум баргузор шуда буданд, маҳз чунин масъала гузошта шуда буд. Ҳамзамон, барои он ки омили дохилӣ дар ҳаҷми пурра «кор кунад» ёрии ҷиддии байналхалқӣ зарур аст. Масалан, ба қатори монеаҳои техникӣ барои баланд бардоштани самаранокии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар навбати аввал зарур аст, ки тараққиёти суғанд аз байн бурда шавад ё ба набудани обёрӣ ё механизатсияи зарурӣ, норасоии нуриҳои минералӣ ва заҳрхимикатҳо, инчунин тараққиёт ва паҳншавии нокифояи навҳои баландҳосили растанӣ ва наслҳои сермаҳсули чорво хотима дода шавад. Аз байн бурдани ин сабабаҳо бе кумаки байналхалқӣ барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ гайриимкон аст. Муваффақияти сохторҳои аз нав ташкилфтаи дохилӣ ҳам дар миқёси кишварҳои рӯ ба тараққӣ Аврупои Шарқӣ ва ҳам дар миқёси қисми зиёди дигар кишварҳои рӯ ба инкишоф аз бисёр ҷиҳат аз омилҳои берун, аз ҳолати муносибатҳои иқтисодиву сиёсии байналхалқӣ вобаста аст. Байналмилалӣкунонии шароит, шиддати бавучудодаи вазъи ғизоӣ дар қаҳон, байналмилалӣкунонии заминҳои моддиро низ тақозо мекунад, ки имкон медиҳад ин шиддат бартараф карда шавад. Дар минтақаҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ яке аз заминаҳои муҳимтарини ҳалли қатъии проблемаҳои ғизоӣ муттаҳид кардани ҷидду қаҳди онҳо дар мубориза барои азнавсозии системаҳои мавҷудаи тақсими байналхалқии меҳнат мебошад, ки хоҷагии қишлоқ низ шомили он аст. Ҳалли қатъии проблемаҳои ғизоӣ бо мубориза барои суғанд, барои паст кардани шиддати байналхалқӣ, маҳдуд ва кам кардани аслиҳа, ҳалли силоҳ, бунёди амнияти иқтисоди байналхалқӣ ба таври хеле зич алоқаманд мебошад.

Мавҷуд будани мусаллаҳшавии бошитоб имкон намедод, ки як қисми маблағи бо мақсади гайриистеҳсолӣ пешбинишуда барои бартараф кардани гуруснаги ва ҳалли дигар проблемаҳои қаҳман муҳими инсоният қаҳдо карда шавад. Мутахассисон чунин меҳисобанд, ки барои расондани кумаки бо мақсади расидан ба худтаъминкунии ғизоии кишварҳои рӯ ба инкишоф ҳамагӣ 0,5 %-и ҳаҷми ҳозираи хароҷоти қаҳонии истеҳсоли силоҳу муҳимоти қаҳнгӣ зарур асту ҳалос. Қаҳшоқӣ ҷиддитарин қаҳари ҳифзи муътадили сиёсӣ, муттаҳидӣ ва солимии муҳими табиӣи кишвари мост. Яқин аст, ки стратегияи паст кардани сатҳи қаҳшоқӣ тамоми қаҳбаҳои сиёсати давлатиро фаро мегирад.

Баъзе ҳулосаҳои муҳимтарине, ки аз таҷрибаи кишварҳои алоҳида баровардан мумкин аст:

- *Ҳадамоти асосии иҷтимоӣ* - давлат бояд дар таъмини вазъи ёриҳои асосии дастраси иҷтимоӣ барои камбағалон, бахусус барои маълумоти ибтидоӣ ва ёрии ибтидоии тиббӣ пайдарҳам мусоидат кунад.

Ислоҳоти кишоварзӣ - Азбаски қисми зиёди қаҳшоқӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф дар деҳот мавҷуд аст, стратегияи паст кардани сатҳи қаҳшоқӣ бештар тақсими боадолатонаи замин ва дигар захираҳои кишоварзиро талаб мекунад.

Қарз (кредит) барои қаҳа - Яке аз роҳҳои бештар амалкунандаи кушодани бозорҳо барои камбизоатон таъмини боадолатонаи истифодаи қарзҳо (кредит) мебошад.

Маҷмуи иқтисодии қарздохӣ бояд тағйир дода шавад, институтҳои қарздохӣ бошанд бояд ҳавасмандиро ғайримарказӣ кунонанд — бо роҳҳои беҳтар натиҷаҳои сусти болоравии иқтисодиро вусъат бахшанд ва ҷалб кардани онҳо барои вусъати истехсолот, васеъшавии якбораи имкониятҳои ҳавасмандии ғизоӣ ва бунёди системаи таъмини ҳар як сарчашмаи устувори маблағ барои мавҷудият мебошад.

Иштирок – Ҳар як системаи қобили ҳаётии кам кардани сатҳи қашшоқӣ бояд ғайримарказӣ кунонда шуда бошад ва барои иштироки инфиродӣ ба назар гирифта шуда бошад. Агар камбағалону қашшоқон дар дастовардҳои рушди иқтисодӣ иштирок надошта бошанд, аз ин дастовардҳо ҳеч манфиате намебинанд.

- *Шабакаи амниятӣ иҷтимоӣ*-ҳар як кишвар ба шабакаҳои комилан мувофиқи амниятӣ иҷтимоӣ эҳтиёҷ дорад, то онҳоеро, ки бозорро ғасб мекунанд, дастгир кунад.

- *Болоравии иқтисодӣ* - Дар баробари меҳнати умумии истехсолӣ маркази диққати ҷидду ҷаҳд оид ба инкишоф бояд ҷалби меҳнати истехсолии камбағалон бошад. Ин ба он мусоидат мекунад, ки камбағалон натавонанд аз болоравии иқтисоду ғайрии ба даст меоранд, балки саҳми худро дар он мегузоранд.

- *Устуворӣ* — қашшоқӣ имконияти одамро барои ба таври муътадил истифода бурдани захираҳо кам карда, фишорро ба муҳити зист пурзӯр менамояд. Барои таъмини устуворӣ бояд мундариҷаи рушд иваз карда шавад - он бояд масоҳатҳои, энергияҳои зиёдтар буда, дар соҳаи тақсимот адолатнок бошад.

Муаммои камбизоатӣ яке аз проблемаҳои асосии боздории рушд иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии аҳолии тамоми ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Маҳз фарқгустории иҷтимоии аҳоли ба зинаҳо ва табақаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷудо шудани онҳо ва боздории пешрафту тараққиёти мамлакат ин натиҷаи сатҳи пасти даромади қисми зиёди аҳоли мамлакат ва вобастагии он аз интиқоли пули муҳочирони меҳнатӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Лосев К.С., Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие / К.С. Лосев, В.И. Данилов-Данильян. Москва- 2000 г.
2. 2. Хлебоброс Р.Г., Фет А.И. Природа и общество / Р.Г. Хлебоброс, А.И. Фет. - Новосибирск-1999 г.
3. «Иқтисоди миллӣ: Асосҳои беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ Абдурахмон Ҳақимов. Душанбе «Ирфон»-2008.
4. Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар ҚТ барои солҳои 2010-2012., Душанбе-2010.
5. Национальная стратегия развития РТ на период до 2015 года., Душанбе-2007.
6. «Шугл дар шароити рушди инсон», Ҳисоботи миллӣ оид ба рушди инсон дар солҳои 2018-2019. Душанбе-2019.
7. «Ҳисобот оид ба кӯмаки беруна-2018», Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2011.

МУШКИЛОТИ КАМБИЗОАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН ВА АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАНЗИМИ ОН

Мақолаи мазкур масоили ба вучуд омадани камбизоатӣ қашшоқиро дар мамлакатҳои ҷаҳони муосир ва роҳҳои паст кардани онро дар бар мегирад. Муаллиф бо истифода аз маводҳои ватанию хориҷӣ кӯшиш ба харҷ додааст, ки муаммоҳои нарасидани маҳсулоти ғизоӣ, оби тозаӣ нӯшоқӣ ва масоили экологии ба сатҳи камбизоатӣ аҳоли таъсиррасонро таҳлил намояд.

КАЛИДВОЖАҶО: камбизоатӣ, маҳсулоти ғизоӣ, захираҳои табиӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, интиқоли маблағ, рушди босубот, масоили экологӣ.

ПРОБЛЕМА БЕДНОСТИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Данная статья посвящена вопросам привлечения иностранных инвестиций в экономическое развитие Республики Таджикистан. Используя статистические материалы страны, автор попытался проанализировать роль иностранных инвестиций, в том числе прямых иностранных, в развитии различных отраслей экономики республики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: бедность, продукты питания, природные ресурсы, социально-экономическое развитие, денежные переводы, устойчивое развитие, проблемы окружающей среды.

THE PROBLEM OF POVERTY IN THE GLOBAL ECONOMY AND THEORETICAL BASIS OF ITS REGULATION

This article discusses the emergence of poverty in the countries of the modern world and ways to reduce it. Using domestic and foreign materials, the author tried to analyze the problems of food shortages, clean drinking water and environmental problems affecting the level of poverty of the population. It turns out that in every country and society, regardless of its economic and production capabilities, political structure and historical stage, the category of “poverty” existed and exists. Various developing countries of the world are trying by any means to reduce poverty.

KEYWORDS: poverty, food, natural resources, socio-economic development, remittances, sustainable development, environmental issues.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидов Эмомалӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети молиявию иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **007770001**.

Сведения об авторе: *Саидов Эмомали* – Таджикский национальный университет, магистрант финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **007770001**.

Information about the author: *Saidov Emomali* - Tajik National University, Master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **007770001**.

ТАМОЮЛИ ТИҶОРАТИ БАЙНАЛХАЛҚИИ МАМЛАКАТҶО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Солехзода А.А., Ҳисайнова М.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз шаклҳои маъмул ва аввалини муносибатҳои байналхалқӣ ин тиҷорати байналхалқӣ буда, таърихи тулонӣ ва бой дорад. Тиҷорат дар байни кишварҳо ҳанӯз дар охири асрҳои қадим ва аввали асрҳои миёна инкишоф ёфта бошад ҳам, вале таваҷҷуҳи олимони ба он дар асри XVII аз тарафи меркантилистҳо дода шудааст. Меркантилистҳо тиҷорати байналхалқиро воситаи асосии бойшавии давлат арзёбӣ намуда, онро ҳамачониба дастгирӣ менамуданд. Баъдан ин назария тадриҷан инкишоф ёфта, ба як объекти калони таҳқиқотӣ табдил ёфт. Дар амал бошад, тиҷорати байналхалқӣ давра ба давра рушд ёфта, суръати рушди он аз суръати рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ пеш гузашт. Ин раванд ҳанӯз ҳам идома дошта, пайваста суръати рушди тиҷорати байналхалқӣ аз суръати рушди ММД ҷаҳонӣ баландтар аст. Аз ин бармеояд, ки дар низоми хоҷагии ҷаҳони муосир, ки дар он раванди ҷаҳонишавӣ босуръат идома дорад, тиҷорати байналхалқӣ ҳамчун нишондиҳандаи миқдорӣ ва ҳам нишондиҳандаи сифатӣ бо ҳамон таносуби барзиёди нисбат ба суръати рушди истехсолоти ҷаҳонӣ рушд намуда истодааст (нигаред ба чадвали 1).

Чадвали 1. - Рушди тиҷорати байналхалқӣ ва ММД ҷаҳонӣ, \$-млрд.

	Солҳо								2020/ 1948, %
	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2003	2020	
Гардиши савдои мол дар ҷаҳон	121	169	321	1173	3721	201,3	199,9	228,7	189,0
Содироти байналхалқии мол	59	84	157	579	1838	3688	7382	17070	28932,2
Воридоти байналхалқии мол	62	85	164	594	1883	3805	7599	17376	28025,8
Рушди ММД ҷаҳонӣ	-	-	1665	4638	11820	25851	38950	84711	-

Сарчашма: <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets/>. (санаи муроҷиат: 20.09.02021), www.wto.

Чи хеле ки аз чадвали мазкур бармеояд, тиҷорати байналхалқӣ тайи солҳои охир гарчанде бо сабабҳои ба вучуд омадани бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодии солҳои 2008-2009, инчунин пандемияи Ковид-19, коҳиш ёфта бошад ҳам, вале суръати рушди он аз суръати рушди ММД - и ҷаҳонӣ баланд аст. Аз ин бармеояд, ки тиҷорати байналмилалӣ ҳамчун низоми хоҷагии ҷаҳонии муосир дар ҳолати инкишоф қарор дошта, дар оянда низ ҳамчун объекти таҳқиқоти муҳаққон ва предмети муносибатҳои байналхалқӣ боқӣ хоҳад монд.

Таҳлилҳои, ки дар ин самт тайи солҳои охир анҷом дода шудаанд, аз он шаҳодат медиҳад, ки дар фаъолияти тиҷорати байналхалқӣ ва сиёсати он тағйиротҳои кулӣ ба назар мерасад. Махсусан, дар шароити ҷаҳонишавӣ раванди тиҷорати байналхалқӣ хусусиятҳои нав касб намудааст. Ин пеш аз ҳама дар таркиб ва географияи тиҷорати байналхалқӣ зӯҳур меёбад.

Агар дар натиҷаи тақсироти байналхалқии меҳнат байни кишварҳои ҷаҳон аввал таркиби молҳои содиротию воридотиро молҳои саноатӣ ташкил менамуда буд, давра ба давра дар натиҷаи рушди саноатикунонӣ ва ҷорӣ намудани инноватсия истехсоли молҳои саноатӣ дар дохили кишварҳо ба роҳ монда шуда, тайи 10 соли охир асоси содироти ҷаҳониро молҳои хӯроқа, баъдан молҳои саноатӣ ва молҳои нимтайёр, мутаносибан 3,5; 2,8 ва 1,5 %-ро ташкил менамоянд (нигаред ба чадали 2.).

Чадвали 2. - Афзоиши содироти мол дар ҷаҳон (бо %)

Намуди мол	Солҳо			
	2010-2020	2018	2019	2020
Содироти мол дар маҷмуъ	2,7	2,5	0,0	-5,1
Молҳои кишоварзӣ	3,5	4,3	3,0	-2,3
Молҳои нимтайёр	1,5	7,8	2,7	-3,1
Молҳои саноатӣ	2,8	3,5	0,2	-6,3

Сарчашма: <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>: санаи мурочиат 07.03.2024.

Таҳлилҳо исбот менамоянд, ки рушди тичорат аз мавҷудияти роҳҳои боркашонӣ зич алоқаманд аст ва тамоюли муосири инкишофи тичорат аз концепсияи ДНБ саҳт вобаста аст.

Ба ақидаи Ганочка А.А., ки нақлиёти баҳриро таҳлил намудааст, “Тамоюли рушди нақлиёти баҳрӣ ва тичорати байналмилалӣ ба ҳамдигар вобастаанд. Яке аз ин тамоилҳо контейнеркунони нақлиёти обӣ мебошад, ки он дар солҳои 1962- 1990 ба 790 % рушд ёфтани тичорати байналмилалӣ мусоидат намуд. Барои мисол шартномаҳои тичоратии дучониба ба 45% ва аъзогӣ ба СУС бошад, ба 285% рушди тичорати байналмилалӣ мусоидат намудааст” [1].

Таърихи иқтисод собит месозад, ки ҳанӯз «дар асрҳои XI-XV роҳи асосии тичорати баҳрӣ роҳи Шимол буд, ки бо воситаи Баҳри Балтика ва Баҳри шимол Аврупои шарқӣ ва Аврупои ғарбиро ба ҳам мепайваст. Ин тичорати баҳрӣ дар зери тасарруфи савдогарони немисҳои шимолии Германия қарор дошт. Байни кишварҳои Аврупои шарқӣ ва Аврупои ғарбӣ асосан савдои ҳадафнок, яъне тичорати ғалла, ҳайвонот, пуст, пашм, қаймоқ, пустин, матоъҳои пашмин, оху ва асбобҳои металлӣ ба роҳ монда шуда буд. Таркиби молҳои тичоратӣ нишон медиҳанд, ки ин тичорат талаботи истеъмолгарон ва истеҳсолкунандагони таҷҷоиро қонеъ менамуд ва барои Аврупо хеле зарур буд, новобаста аз он ки ғоида аз ин тичорат 5-8% -ро ташкил меод. Ғоидаи нисбатан кам аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми гардиши савдо ва таъмини беҳатарӣ аз роҳзанҳои баҳрӣ ҷуброн карда мешуд». [2]

Дар доираи ҳамгирии минтақавии ғайрихатии лоиҳаи Як камарбанд-Як роҳ низ тичорати кишварҳо рушд ёфта истода, нақши он дар тичорати байналхалқӣ боло рафта истодааст. Дар соли 2017 қариб 40% содироти ҷаҳониро кишварҳои масири ин лоиҳа ташкил намудааст ва тибқи ҳисоботи Маркази таҳқиқотии ин лоиҳа он ҳанӯз 30% иқтисоди тичоратиро ташкил медиҳад ва дар оянда дар натиҷаи беҳтар кардани инфрасохтори дохилии кишварҳои алоҳида он боз афзоиш хоҳад ёфт [3]. Тибқи ҳамин таҳлилҳо “лоиҳаҳои нақлиётӣ ҳаҷми тичорати кишварҳое, ки ин долонҳо аз он мегузаранд (аз 71 кишвар, вале барои татбиқи ин лоиҳа 151 кишвар розигии худро имзо гузоштаанд 116), ба 2,8 -9,7% ва дар тамоми ҷаҳон аз 1,7 то 6,2 тичорат боло меравад.... Самараи умумӣ аз ҳисоби коҳиш додани хароҷоти нақлиётӣ барои ҳамаи кишварҳо мерасад (барои ҳамаи кишварҳо аз 1,8 то 2,2% ва барои кишварҳои масири долони мазкур аз 2,2 то 2,8%).

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки:

1. Дар низоми тичорати байналхалқӣ тичорати дохилиминтақавӣ рӯ ба афзоиш дошта, он дар натиҷаи тақсмоти байналхалқии меҳнат дар дохил ва беруни иттиҳод боз инкишоф хоҳад ёфт;

2. Дар доираи минтақавӣ дорои ҳамгирии иқтисодӣ тичорат характери ҷуброни тақоз ва арза ба молҳои содиротшавандаро дорад;

3. Характери ҷуброн пайдо намудани ҷуброни арза ва тақозо ба молҳои содиршаванда дар доираи ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ ифодакунанди самараи ҳамгироӣ буда, савдои ҳадафнокро (точечный) ба вучуд меорад.

Хулоса, низоми тичорати байналхалқӣ, ки асосан дар заминаи бартариятҳои нисбӣ ва рақобатӣ ташаккул ёфта истодааст, рушд ва тамоили афзоишбанди тичорати дохилиминтақавӣ гуруҳҳои ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ ҳолати махсуси тичорат дар

фазои иқтисодист, ки он дар заминаи бартарияти ҳамгирӣ ба роҳ монда шуда, механизми ҷабронро ифода менамояд ва он шартҳои воҳидии рушди низоми тичорати фазоӣ (худудӣ) дар шароити муосир мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ганочка А.А. Международные морские порт-хабы как фактор развития региона Балтийского моря. Автореферат диссертация барои дарёфти дараҷаи н.и.и., аз руи ихтисоси 08.00.13-Иқтисоди ҷаҳон.- Санкт-Петербург.-2017.С. 3-4.
2. История экономики: учебник/ под общ. Ред. О.Д. Кузнецовой и И.Н. Шапкина. М., 2007. С. 62.
3. Экономика одного пояса, одного пути: возможности и риски транспортных коридоров. Ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ «Belt and Road Economics: Opportunities and Risks of Transport Corridors в 2019». Захираи электронӣ: (Санаи муруҷат: 04.03.2024с).

ТАМОҶОЛИ ТИЧОРАТИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ МАМЛАКАТҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола тамоҷоли тичорати байналхалқии мамлакатҳо дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, қайд гардидааст, ки яке аз шаклҳои маъмул ва аввалини муносибатҳои байналхалқӣ ин тичорати байналхалқӣ буда, таърихи тулонӣ ва бой дорад. Тичорат дар байни кишварҳо ҳанӯз дар охири асрҳои қадим ва аввали асрҳои миёна инкишоф ёфта бошад ҳам, вале тавачҷуҳи олимони ба он дар асри XVII аз тарафи меркантилистҳо дода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: тичорати байналхалқӣ, муносибатҳои байналхалқӣ, содирот, воридот, гардиши савдои мол.

ТЕНДЕНЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ СТРАН В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются тенденции международной торговли стран в современных условиях. В частности, отмечается, что одной из наиболее распространенных и первых форм международных отношений является международная торговля, имеющая долгую и богатую историю. Хотя торговля между странами развивалась в конце античности и раннем средневековье, внимание учёных ей было уделено в 17 в. меркантилистами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международная торговля, международные отношения, экспорт, импорт, торговый оборот.

TRENDS IN INTERNATIONAL TRADE IN COUNTRIES IN MODERN CONDITIONS

The article examines trends in international trade of countries in modern conditions. In particular, it is noted that one of the most common and first forms of international relations is international trade, which has a long and rich history. Although trade between countries developed in late antiquity and the early Middle Ages, the attention of scientists was paid to it in the 17th century. mercantilists.

KEYWORDS: international trade, international relations, export, import, trade turnover.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Солехзода Ашурбой Абдувоҳид* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **E-mail:** ashurboy-000@mail.ru. **Телефон:** +992 939 41 30 20.

Ҳисайнова Марҳабо Содиковна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети молиявӣ – иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. **Телефон:** +992 553 18 12 12.

Сведения об авторах: *Солехзода Ашурбой Абдувоҳид* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** ashurboy-000@mail.ru. **Телефон:** +992 939 41 30 20.

Хисайнова Марҳабо Содиковна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 553 18 12 12.

Information about the authors: *Solekhzoda Ashurboy Abduvohid* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** ashurboy-000@mail.ru. **Phone:** +992 939 41 30 20.

Khisaynova Markhabo Sodikovna - Tajik National University, master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 553 18 12 12.

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ САВДОИ ХОРИЧӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲОШИЯИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНӢ

Худоев М.Н., Шодмонзода Н.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар доираи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншакли истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо дар соли 2022 як қатор корҳо амалӣ гардиданд.

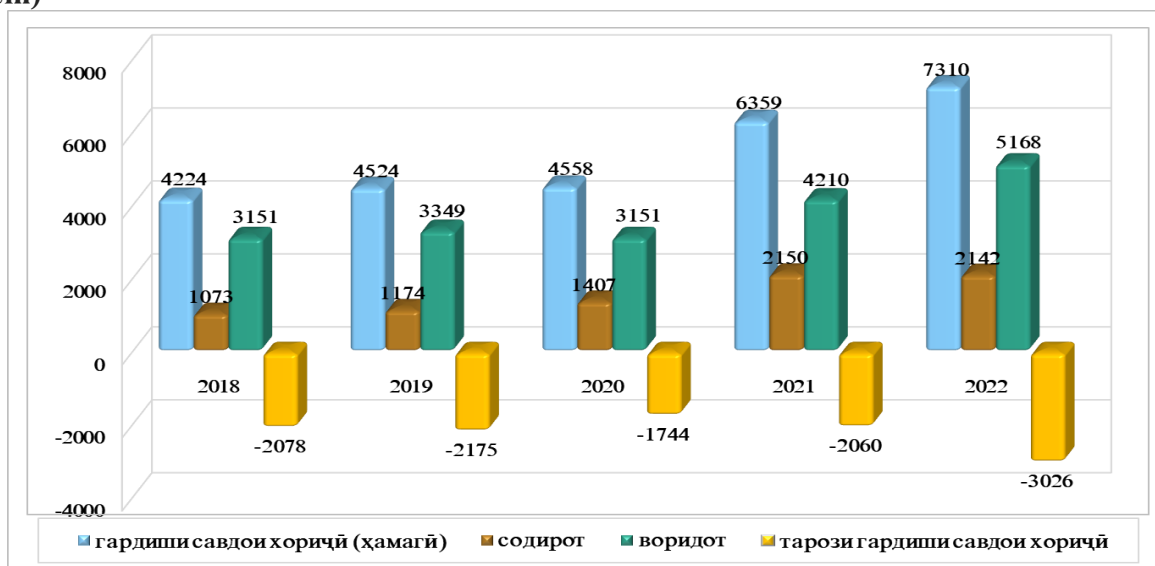
Бо мақсади таъмин намудани намоёндагиҳои дипломатӣ бо маълумоти мунтазам ва ҷиҳати муаррифии бехтари имкониятҳои тиҷорату иқтисодии Тоҷикистон мулоқоти Вазири рушди иқтисод ва савдо бо сафирони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия, Қазоқистон, Швейтсария, Хитой, Ўзбекистон, Туркия, Ҳиндустон, Эрон, Олмон, Белгия, Япония, Фаронса, Озарбойҷон, Покистон, Туркменистон Қирғизистон, Корея, Малайзия, Австрия, Аморати Муттаҳидаи Араб, Арабистони Саудӣ, Беларус, Британия Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, Кувайт, Мисри Араб, Қатар, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Консулҳои генералӣ дар шаҳрҳои Санкт Петербург, Екатеринбург, Уфа, Новосибирск, Алмато ва Истанбул дар шакли видеоконфронс баргузор гардид.

Дар натиҷаи корҳои анҷомдодашуда гардиши савдои хориҷӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта, мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 ба 7512,9 млн. доллар баробар гардид, ки нишондиҳандаи баландтарин дар таърихи соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад. Нишондиҳандаи мазкур нисбат ба соли гузашта 25,1 фоиз ё 1508,2 млн. доллар зиёд гардидааст. (ниг. ба диаграммаи 1).

Дар сохтори гардиши савдои хориҷӣ ҳиссаи содирот то 31 фоиз баланд ва воридот то ба 69 фоиз паст гардид, ки дар доираи афзалиятҳои муайяннамудаи Ҳукумати кишвар мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 бо бештар аз 100 кишвари ҷаҳон муносибатҳои тиҷоратӣ дошта, шарикони асосии тиҷоратӣ дар ин давра Федератсияи Россия (22,3 фоиз), Қазоқистон (19,2 фоиз), Хитой (16,1 фоиз), Ўзбекистон (7,4 фоиз), Швейтсария (5,3 фоиз), Туркия (4,7 фоиз), Эрон (3,2 фоиз), ИМА (2 фоиз), Ҳиндустон (1,7 фоиз), Белгия (1,6 фоиз), Олмон ва Афғонистон (1,5 фоиз), Ҷопон (1,4 фоиз), Беларус (1,2 фоиз) ва дигарон ба ҳисоб мераванд.

Диаграммаи 1. Ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷӣ ва тарози он солҳои 2018 – 2022 (\$ млн)

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 419с.; - С.305-337.

Дар соли 2022 гардиши савдои хориҷӣ бо кишварҳои аъзои ИДМ ба 3870,4 млн. доллар баробар гардид, ки ин нишондиҳанда 52 фоизи гардиши савдои хориҷии ҷумҳуриро ташкил медиҳад.

Нишондиҳандаи содирот дар соли 2022 ба таври назаррас афзоиш ёфта, мувофиқи маълумоти Хадамоти гумрук то ба 2330 млн. доллар расид, ки нисбат ба соли 2021 30,4 фоиз ё 543,1 млн. доллар зиёд мебошад.

Нишондиҳандаи воридот бошад 5182,9 млн. долларро ташкил намуда, нисбат ба соли 2021 22,9 фоиз ё 965,1 млн. доллар зиёд шудааст. Ҳарчанд тарози манфии савдои хориҷӣ ба назар мерасад, вале 76 фоизи воридотро сармоя ва ашёи хом ташкил медиҳад, ки ба рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт равона шудааст.

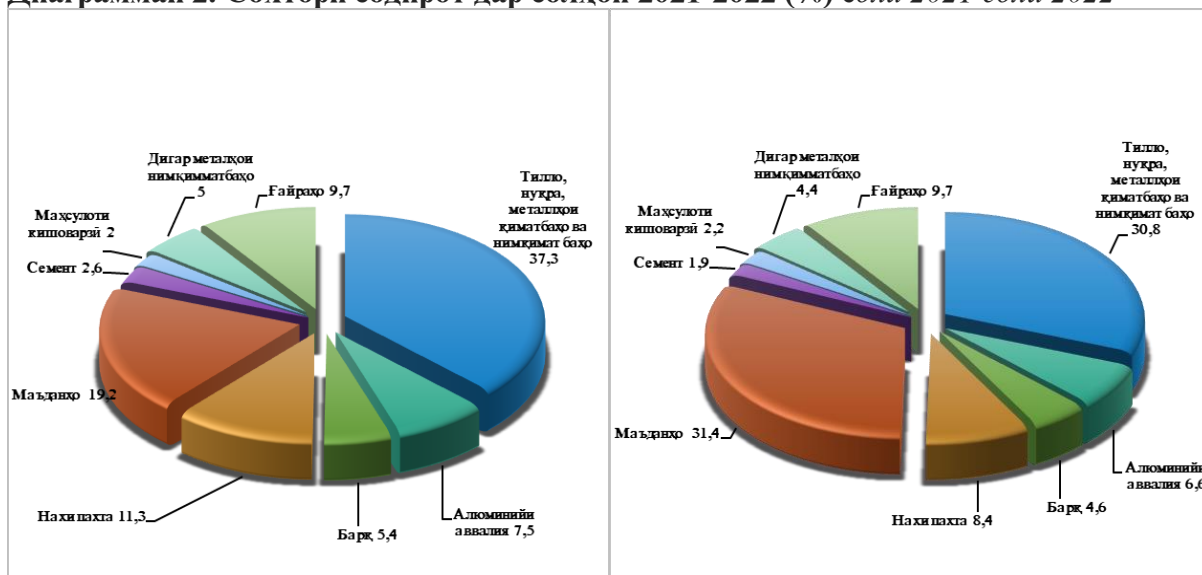
Мувофиқи таҳлилҳо дар соли 2022 нишондиҳандаи содироти ҷумҳурӣ ба назардошти металҳои қиматбаҳо 1612,6 млн. долларро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 2021-ум 43,8 фоиз зиёд мебошад.

Аз ҷумла, нишондиҳандаи содироти маъдану концентратҳо 2,1 маротиба, маҳсулоти кишоварзӣ 1,4 маротиба, дигар металҳои нимқиматбаҳо (сурма ва маҳсулот аз он) 1,2 маротиба, алюминийи аввалия 1,1 маротиба, металҳои сиёҳ 1,1 маротиба ва неруи барқ 1,1 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Ба афзоиши нишондиҳандаҳои мазкур зиёд шудани молҳои содиротӣ ва талабот дар кишварҳои шарикони асосии тиҷоратӣ, инчунин боло рафтани нархи миёнаи содиротии молҳо мусоидат намуд. Мувофиқи маълумоти омери гумрукӣ нархи миёнаи содиротии маъданҳо 511 доллар ё 40,4 фоиз, металҳои нимқиматбаҳо (сурма ва маҳсулот аз он) 1855 доллар ё 20,2 фоиз, нахи пахта 389 доллар ё 19,3 фоиз, алюминийи аввалия 310 доллар ё 12,8 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ 99 доллар ё 57,2 фоиз ва металҳои сиёҳ 41 доллар ё 12,3 фоиз барои як тонна нисбат ба нархҳои миёнаи содиротии соли 2021 афзоиш ёфтаанд.

Вазни хоси содиротии кишвар асосан аз ҳисоби фуруши маъдану концентратҳо (31,4 фоиз), металҳои қиматбаҳо (30,8 фоиз), нахи пахта ва маҳсулот аз он (10,7 фоиз), алюминийи аввалия ва маҳсулот аз он (7,5 фоиз), қувваи барқ (4,6 фоиз), дигар металҳои нимқиматбаҳо (4,4 фоиз), меваю сабзавот (2,2 фоиз), семент (1,9 фоиз), металҳои сиёҳ (1,1 фоиз) ва дигар маҳсулот ташаккул ёфтааст. (ниг. ба диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Сохтори содирот дар солҳои 2021-2022 (%) соли 2021 соли 2022

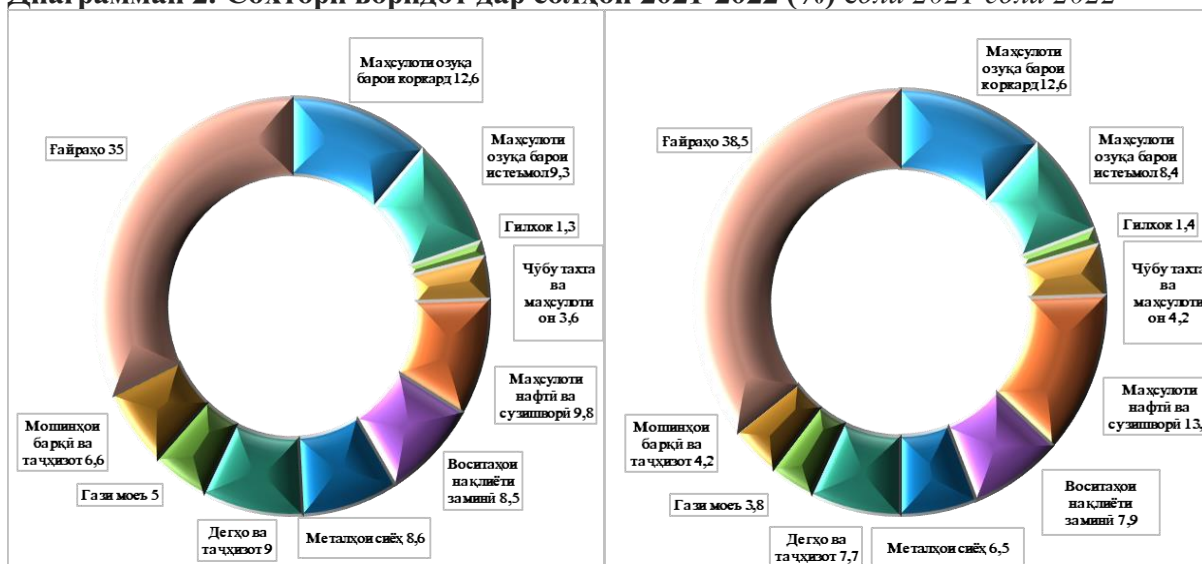
Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ // Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 419с.; - С.305-337.

Дар сохтори содирот ҳиссаи маъдану концентратҳо назаррас буда, аз ҷониби ширкатҳои саноати куҳӣ 411,2 ҳазор тонна ба маблағи умумии 730,8 млн. доллар содирот гардид, ки дар муқоиса ба соли 2021-ум 139,5 ҳазор тонна ё 386,9 млн. доллар зиёд мебошад. Дар сохтори содироти маъданҳо аз рӯи арзиш тамоюли зиёдшавии содироти концентрати металҳои қиматбаҳо ба мушоҳида мерасад. Дар соли 2022 содироти 92,9 ҳазор тонна концентрати металҳои қиматбаҳо ба маблағи 245,6 млн. доллар ба қайд гирифта шудааст, ки нисбат ба соли 2021 92,6 ҳазор тонна бо арзиши 242,5 млн. доллар зиёд мебошад.

Тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ доир ба ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот имкон доданд, ки аҳоли аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ бо молҳои асосии хӯрокворӣ, асбобҳои рӯзгор ва масолеҳи сохтмонӣ таъмин гардида, ҳаҷми воридоти молу маҳсулоти қайдшуда сол аз сол кам карда шавад.

Дар сохтори воридот ҳиссаи маҳсулоти озуқаворӣ 21 фоиз (8,4 фоиз барои истеъмоли ва 12,6 фоиз барои коркард), маҳсулоти нафтӣ 13,2 фоиз, воситаҳои нақлиёти заминӣ 7,9 фоиз, таҷҳизоти технологӣ 7,7 фоиз, металлҳои сиёҳ 6,5 фоиз, мошинҳои барқӣ ва таҷҳизот 4,2 фоиз, чубу тахта ва маҳсулот аз он 4,1 фоиз, гази моеъ 3,8 фоиз, маҳсулоти полимерӣ 3,4 фоиз, маҳсулоти фармасевтӣ 2,8 фоиз, маҳсулот аз металлҳои сиёҳ 2,1 фоиз, нуриҳои минералӣ 1,6 фоиз, воситаҳои парвозкунанда 1,6 фоиз, гилҳок 1,4 фоиз, либос, пойафзол ва қисмҳои онҳо 1,2 фоиз, маҳсулоти керамикӣ 1 фоиз ва ғайраҳо ташкил медиҳад.

Диаграммаи 2. Сохтори воридот дар солҳои 2021-2022 (%) соли 2021 соли 2022

Сарчашма: Маҷмуаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 419с.; - С.305-337.

Тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ба маблағи 1089,8 млн. доллар сурат гирифтааст, ки аз он 642 млн. доллар ё 59 фоиз асосан ба мақсади коркарди саноатӣ ё истеҳсоли молҳои ватанӣ (гандум, шакар, тухмиҳои равшандиҳанда, тухми паранда, чой, қаҳва, маҳсулоти баҳрӣ ва дигарҳо) аз ҷониби ширкату корхонаҳо воридот шудааст.

Инчунин, дар сохтори воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ҳиссаи гандум ва ғалладонагӣ, равшани растанӣ, шакар, какао ва маҳсулот аз он, маҳсулоти гуногуни хӯрокворӣ ва меваҳои ситрусӣ бештар ба назар мерасад, ки иқтидорҳои ватанӣ барои таъмини бозори истеъмолӣ бо ин намуди маҳсулот нокифоя аст.

АДАБИЁТ

1. Маҷмуаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 419с.; - С.305-337.
2. Каримов, Х. М. Внешнеэкономические интересы Республики Таджикистан в системе многосторонних торговых отношений : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по

отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика народонаселения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность; стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Каримов Хасан Мухторович. – Душанбе, 2008. – 23 с.

3. Каримова, М. Т. Взаимоотношения Таджикистана со странами ЕАЭС в аспекте обеспечения экономической безопасности страны / М. Т. Каримова, Ч. Р. Хасанов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 1. – С. 237-245.
4. Ван, Я. Таджикистан и Китай: проблемы товарооборота и пути их преодоления / Я. Ван, С. Лю, И. С. Ашууров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – № 1-3(55). – С. 206-211.

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ САВДОИ ХОРИЧИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲОШИЯИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили нишондиҳандаҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи муносибатҳои иқтисодии берунӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла, қайд карда шудааст, ки гардиши савдои хориҷӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта, мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 ба 7512,9 млн. доллар баробар гардид, ки нишондиҳандаи баландтарин дар таърихи соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад. Муайян карда шудааст, ки тибқи маълумоти оморӣ дар соли 2022 воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ба маблағи 1089,8 млн. доллар сурат гирифтааст, ки аз он 642 млн. доллар ё 59 фоиз асосан ба мақсади коркарди саноатӣ ё истеҳсоли молҳои ватанӣ аз ҷониби ширкату корхонаҳо воридот шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: савдои хориҷӣ, содирот, воридот, муносибатҳои берунӣ иқтисодӣ, воридотиивазкунанда, ба содиротнигаронидашуда.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В КОНТЕКСТЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ

Данная статья посвящена анализу показателей внешней торговли Республики Таджикистан в контексте внешнеэкономических связей. В частности, отмечено, что оборот внешней торговли существенно увеличился и, согласно статистике, в 2022 году достигнет 7512,9 миллиона долларов, что считается самым высоким показателем за всю историю независимости. Определено, что по статистическим данным в 2022 году импорт продовольственных товаров составит 1089,8 млн. штук. долларов, из них 642 млн. долларов или 59 процентов было импортировано в основном с целью промышленной переработки или производства отечественных товаров компаниями и предприятиями.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: внешняя торговля, экспорт, импорт, внешнеэкономические связи, импортозамещение, экспортоориентированность.

ANALYSIS OF FOREIGN TRADE INDICATORS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

This article is devoted to the analysis of foreign trade indicators of the Republic of Tajikistan in the context of foreign economic relations. In particular, it was noted that foreign trade turnover has increased significantly and, according to statistics, will reach 7512.9 million dollar in 2022, which is considered the highest figure in the history of independence. It has been determined that according to statistical data, in 2022 the import of food products will amount to 1089.8 million pieces. dollars, of which 642 million dollars or 59 percent were imported mainly for the purpose of industrial processing or production of domestic goods by companies and enterprises.

KEYWORDS: foreign trade, export, import, foreign economic relations, import substitution, export orientation.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Худоев Мурод Назарович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: murod-1111@mail.ru. Телефон: **+992 939 41 30 20**.

Шодмонзода Насибаи Шерали - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети молиявӣ иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 553 18 12 12**.

Сведения об авторах: *Худоев Мурод Назарович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: murod-1111@mail.ru. Телефон: **+992 939 41 30 20**.

Шодмонзода Насибаи Шерали – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 553 18 12 12**.

Information about the authors: *Khudoiev Murod Nazarovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **murod-1111@mail.ru**. Phone: **+992 939 41 30 20**.
Shodmonzoda Nasibai Sherali - Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992 553 18 12 12**.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ИҚТИСОДИ ЧАҲОН ДАР ШАРОИТИ ЧАҲОНИШАВӢ

Мирбобоев Р.М., Одинаева Ш.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар соли 2022 тағйирёбии муносибатҳо байни кишварҳои абарқудрат ва ба миён омадани бухронҳои глобалию минтақавӣ, бахусус энергетикӣ, озуқаворӣ, молиявӣ, инчунин низоъҳои тичоратӣ, паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим ба суштшавии суръати рушди иқтисоди ҷаҳон оварда расонид.

Тамоюлҳои ҷойдошта ташкилотҳои байналмилалӣ молиявиро водор намуд, ки дурнамои рушди иқтисоди ҷаҳон ва давлатҳои алоҳидаро дар соли 2022 чанд маротиба таҷдиди назар намоянд.

Аз ҷумла, Хазиная Байналмилалӣ Асёр (ХБА) дар соли 2022 баҳодиҳии худро оид ба рушди иқтисоди ҷаҳон се маротиба иваз намуда, мутобиқи тағйироти охири 3,2 фоиз баҳодиҳӣ намуд, ки нисбат ба дурнамои қаблӣ 0,4 банди фоизӣ ва нисбат ба дурнамои аввала 3,3 банди фоизӣ кам мебошад.

Эҳтимол меравад, ки рушди иқтисоди Хитой дар соли 2022 нисбат ба рушди иқтисоди ҷаҳон пасттар шавад, ки ин дар 40 соли охир маротибаи аввал мебошад.

ХБА бо назардошти паст шудани ғаёлнокии иқтисодӣ ва болоравии сатҳи таваррум дар ҷаҳон дурнамои рушди иқтисоди ҷаҳонро дар соли 2023 дар сатҳи 2,7 фоиз пешбинӣ намуд, ки нисбат ба дурнамои қаблӣ 0,2 банди фоизӣ кам мебошад.

Агентии рейтингии байналмилалӣ «Standard and Poor's» дурнамои рушди иқтисоди ҷаҳонро дар соли 2023 1,5 фоиз пешгӯӣ кардааст.

Инчунин, Хазиная Байналмилалӣ Асёр (ХБА) суштшавии рушди иқтисоди ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Британия Кабир ва Хитойро дар соли 2023 пешгӯӣ менамояд, ки ин ба таназзул дучор шудани аз се як ҳиссаи иқтисоди ҷаҳон оварда мерасонад.

Тибқи дурнамои ХБА рушди иқтисоди Хитой дар соли 2023-юм 4,4 фоиз, ИМА 0,7 фоиз ва минтақаи евро 0,1 фоиз арзёбӣ шудааст.

Бонки Morgan Stanley таназзули минтақаи евро ва Британияи Кабирро мувофиқан - 0,2 фоиз ва -1,5 фоиз пешбинӣ кардааст. Мутобиқи гузориши СММ бо назардошти дар соли 2022 баланд шудани арзиши неруи барқ ҳаҷми гардиши савдои ҷаҳонӣ 12 фоиз афзоиш ёфта, ба 32 трлн. доллар баробар гардид.

Тибқи дурнамои ин Созмон дар соли 2023 ҳаҷми гардиши савдои ҷаҳонӣ бо назардошти шиддат гирифтани вазъи геосиёсӣ, сушт шудани иқтисоди ҷаҳон, кам гардидани талабот ба мол, болоравии нархи молу маҳсулот ва дар сатҳи рекордӣ расидани қарзи давлатии кишварҳо, коҳиш меёбад.

Созмони Умумиҷаҳонӣ Савдо (СУС) бо назардошти бухрони энергетикӣ, сатҳи баланди таваррум ва пурзӯр гардидани сиёсати пулию қарзӣ дар кишварҳо коҳишёбии суръати афзоиши ҳаҷми гардиши савдои ҷаҳониро дар соли 2023 то сатҳи 1 фоиз баҳодиҳӣ кардааст.

Ба ақидаи таҳлилгарон ва коршиносони ИМА (The Economist Intelligence Unit (EIU) дар соли 2022 дар натиҷаи гузаронидани амалиёти махсуси ҳарбии Россия дар Украина зарари молиявии иқтисоди ҷаҳон дар ҳаҷми 1 триллион доллар арзёбӣ гардидааст.

Инчунин, тибқи маълумоти маҷаллаи «The Wall Street Journal» зарари муноқишаи Россия бо Украина ба иқтисоди ҷаҳон то охири соли 2023 дар ҳаҷми 2,8 триллион доллар баҳодиҳӣ мегардад.

Мутобиқи маълумоти Блумберг дар соли 2022 аз ҳисоби ба миён омадани бухрони энергетикӣ дар Иттиҳоди Аврупо зарари молиявии Иттиҳоди Аврупо дар ҳаҷми тақрибан 1 трлн. доллар арзёбӣ гардидааст.

Тибқи ҳисоботи Созмони Байналмилалии Меҳнат дар нимсолаи якуми соли 2022 музди миёнаи ҳақиқии меҳнат дар ҷаҳон 0,9 фоиз кохиш ёфт, ки аз соли оғози наشري ҳисобот (соли 2008) чунин тамоюл маротибаи аввал ба назар мерасад.

Созмони мазкур қайд менамояд, ки бо назардошти афзоиши назарраси сатҳи таваррум дар баъзе кишварҳои ҷаҳон агар музди меҳнати кормандон баланд бардошта нашавад, ҳолати мазкур ба пастшавии сатҳи зиндагии онҳо оварда мерасонад.

Дар ҳақиқат тамоюлҳои ҷойдоштаи иқтисоди ҷаҳон барои баландшавии сатҳи рекордии таваррум замина гузошт.

ХБА сатҳи таварруми ҷаҳонро дар соли 2022 дар сатҳи 8,8 фоиз ва дар соли 2023 дар сатҳи 6,5 фоиз баҳоидиҳӣ намуд.

Инчунин, Созмони Милали Муттаҳид сатҳи таварруми ҷаҳонро дар соли 2022 дар ҳаҷми 6,7 фоиз пешгӯӣ менамояд, ки ин нисбат ба нишондиҳандаи миёнасолони солҳои 2010-2020 (2,9 фоиз) 2,3 маротиба ё 3,8 банди фоизӣ зиёд аст.

Нисбатан сатҳи баланди таваррум дар аксари кишварҳои ҷаҳон бо ҳисоби солони дар моҳи августи соли 2022 ба қайд гирифта шуд. Аз ҷумла, ин нишондиҳанда дар Туркия 90 фоиз, Эрон 81 фоиз, Покистон 30 фоиз, Россия 17,8 фоиз (моҳи апрел), Қазоқистон 16,1 фоиз, Қирғизистон 15,6 фоиз, Арманистон 9,9 фоиз (моҳи сентябр), минтақаи Аврупо 9,1 ва ИМА 8,3 фоизро ташкил дод.

Дар натиҷаи роҳандозии тадбирҳои зарурӣ вобаста ба пешгирии болоравии сатҳи рекордии таваррум дар моҳи ноябри соли 2022 пастравии он дар баъзе кишварҳои ҷаҳон ба назар мерасад.

Баҳусус сатҳи таваррум дар ИМА дар моҳи ноябр нисбат ба моҳи октябри соли 2022 аз 7,7 фоиз то 7,1 фоиз, минтақаи Аврупо аз 10,3, то 10, Туркия аз 84,4 то 64,3, Покистон аз 26,6 то 24,5, Россия аз 12,6 то 12, Қирғизистон аз 15,4 то 15 ва Арманистон аз 9,5 фоиз то 8,8 фоиз поин рафт.

Бинобар сабаби боз ҳам мураккаб гардидани вазъи ҷаҳон мувофиқи пешгӯиҳои коршиносони Ташкилоти Озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид танҳо дар соли 2022 шумораи аҳолии ба гуруснагӣ дучоршаванда иловатан 13-15 млн. нафар ва соли 2023 17 млн. нафар зиёд мегардад. Дар соли 2021 шумораи аҳолии ба гуруснагӣ дучоршаванда ба 828 млн. нафар расида буд.

Инчунин, мутобиқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ дар соли 2022 шумораи аҳоли, ки дар шароити камбизоатии шадид зиндагӣ мекунад, зиёда аз 75-95 млн. нафарро ташкил медиҳанд.

Низоми захиравии федералии ИМА дурнамои худро вобаста ба рушди иқтисоди ИМА дар соли 2022 бозбинӣ намуда, онро дар сатҳи 0,5 фоиз рушд ва сатҳи таваррумро 5,6 фоиз пешбинӣ кард.

Бо назардошти сатҳи баланди таваррум Низоми захиравии федералии ИМА бори ҳаштум дар давоми соли 2022 меъёри бозтамвилро ба андозаи 0,5 банди фоизӣ баланд намуда, онро ба 4,25-4,50 фоизи солони баробар кард.

Роҳбари Бонки Ҷаҳонӣ қайд намуд, ки низоъҳои байни Россия ва Украина ва ҷорӣ гардидани бастаи таҳримҳои иқтисодӣ нисбат ба Россия ба буҳрони энергетикӣ, болоравии нархи сӯзишворӣ ва сатҳи баланди таваррум оварда расонид, ки дар натиҷа вазъи иқтисоди Аврупо бадтар гардида, сатҳи камбизоатӣ боло рафт.

Инчунин, қайд гардидааст, ки аз ҳисоби ҷорӣ гардидани бастаи ҳаштуми таҳримҳо Федератсияи Россия тақрибан 123 млрд. евро зарар мебинад.

Тибқи маълумоти Агентии Омори Аврупо бо назардошти болоравии нархҳои маҳсулоти энергетикӣ ва озуқа, сатҳи таваррум дар Аврупо дар моҳи ноябри соли 2022 ба ҳисоби солони 10,1 фоизро ташкил дод.

Комиссияи Аврупо бо назардошти боло рафтани нархи энергетикӣ дурнамои худро вобаста ба рушди иқтисоди минтақаи евро дар соли 2023 бозбинӣ намуда, онро дар сатҳи 0,3 фоиз пешгӯӣ намуд, ки нисбат ба дурнамои қаблӣ 0,9 банди фоизӣ кам аст.

Ҳамзамон, Комиссияи Иттиҳоди Аврупо рушди иқтисоди минтақаи евро дар соли 2022 бозбинӣ намуда, онро дар сатҳи 3,2 фоиз баҳодихӣ намуд, ки нисбат ба баҳодихии қаблӣ 0,6 банди фоизӣ зиёд мебошад.

Мувофиқи дурнамо дар соли 2024 рушди иқтисоди Иттиҳоди Аврупо 1,6 фоиз ва минтақаи евро 1,5 фоизро ташкил медиҳад.

Дар асоси баҳодихии Комиссияи Иттиҳоди Аврупо сатҳи таваррум дар минтақаи евро дар солҳои 2022-2023 мутаносибан 8,5 фоиз ва 6,1 фоизро ташкил медиҳад.

Инчунин, тибқи дурнамо дар соли 2022 сатҳи бекорӣ дар Иттиҳоди Аврупо 6,2 фоиз ва дар соли 2023 6,5 фоизро ташкил медиҳад.

Суръати рушди иқтисоди кишварҳои минтақаи евро дар семоҳаи сеюми соли 2022 ба ҳисоби солона 2,3 фоиз ва ба ҳисоби семоҳа 0,3 фоиз таъмин гардид.

Тибқи маълумоти Раёсати давлатии омили Ҷумҳурии Халқии Хитой дар семоҳаи сеюми соли 2022 рушди иқтисоди кишвар ба ҳисоби солона 3,9 фоиз ва дар маҷмуъ дар 9 моҳи соли чорӣ 3 фоизро ташкил намуд.

Ҳукумати Хитой рушди иқтисоди кишварашро дар соли 2022-юм 5,5 фоиз ва сатҳи таваррумро 3 фоиз пешбинӣ намудааст.

ХБА дурнамои худро вобаста ба рушди иқтисоди Хитой барои солҳои 2022-2023 низ бозбинӣ намуда, онро нисбат ба дурнамои қаблӣ мутаносибан 0,1 банди фоизӣ ва 0,2 банди фоизӣ паст намуд, ки мутаносибан 3,2 ва 4,4 фоизро ташкил медиҳад.

Дар аввали соли 2022 баъд аз оғози амалиёти махсуси ҳарбӣ дар Украина таҳримҳои навбатии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Иттиҳоди Аврупо, Британияи Кабир, Канада, Ҷопон ва дигар давлатҳо нисбат ба Россия чорӣ гардид, ки ин ба вазъи бозори молиявӣ ва асъор, савдо, энергетикӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ таъсир расонида, боиси болоравии нархҳо ва афзоиши ноустувории занҷираи таъминот гардида, вазъи иқтисоди Россияро ноустувор гардонид.

Ҳамзамон бо мақсади кам кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди Федератсияи Россия аз ҷониби Ҳукумати ин кишвар тадбирҳои зиддибуҳронӣ амалӣ гардиданд.

Тибқи маълумоти Хадамоти федералии омили давлатии Федератсияи Россия таназзули иқтисоди кишвар дар нух моҳи соли 2022-юм -2 фоизро ташкил намуд.

Тибқи дурнамои Вазорати рушди иқтисоди Россия таназзулли иқтисодӣ дар солҳои 2022-2023 дар сатҳи -2,9 ва -0,8 фоиз ва дар солҳои 2024-2025 бошад рушди иқтисоди кишвар 2,6 фоизӣ пешбинӣ гардидааст.

Ҳамзамон, тибқи дурнамои Бонки марказии ин кишвар дар соли 2022 сатҳи таваррум дар Россия 11-13 фоиз, соли 2023-юм 5-7 фоиз ва дар соли 2024-ум 4 фоизро ташкил медиҳад.

ХБА таназзули иқтисоди Россияро дар соли 2022-юм -3,4 фоиз (дурнамои қаблӣ -6 фоиз таназзул) ва дар соли 2023 -2,3 фоиз (дурнамои қаблӣ -3,5 фоиз таназзул) пешбинӣ намудааст.

Мутобиқи гузориши навбатии Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд оид ба «Дурнамои иқтисодии минтақавӣ» низоъҳои байни Россия ва Украина ба иқтисоди аксарияти кишварҳои Осиёи Марказӣ дар баробари таъсири манфӣ, инчунин таъсири мусбат расонидааст.

Аз ҷумла, шаҳрвандони Федератсияи Россия қортоҳои пардохтии байналмилалиро аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба даст оварда, пасандозҳои асъори хориҷии худро дар он гузарониданд. Қазоқистон ва Туркманистон аз ҳисоби болоравии нархи нафт даромади назаррас ба даст оварданд. Инчунин, зиёд гардидани ташрифи шаҳрвандони Россия ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ба рушди бозори истеъмолӣ ва сайёҳӣ муосидат намуд.

Соҳибкорони Россия ва Беларус фаъолияти худро дар минтақаҳои озоди иқтисодии Осиёи Марказӣ, бахусус дар паркҳои технологияи Ўзбекистон оғоз намудаанд.

Бо назардошти ҳамсарҳад будани Қазоқистон бо Россия дигар кишварҳо савдои чаканаи компютерҳо, асбобҳои маишӣ, электронӣ, қисмҳои автомобилӣ ва ҷузъҳои электрониро тавассути ин кишвар ба Федератсияи Россия ба роҳ мондаанд, ки аз ҳисоби он соҳибкорони Қазоқистон фоида ба даст овардаанд.

Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд дурнамои кишварҳои Осиёи Марказиро дар соли 2022 дар сатҳи 4,3 фоиз ва дар соли 2023 дар сатҳи 4,8 фоиз баҳодихӣ кардааст.

Дар моҳҳои январ-ноябри соли 2022 рушди иқтисоди Ҷумҳурии Қазоқистон ба 2,7 фоиз баробар гардид.

Вазорати иқтисоди миллии Қазоқистон дурнамои рушди иқтисоди кишварро дар соли 2022 таҷдиди назар намуда, онро дар сатҳи 3 фоиз ва дар соли 2023 дар сатҳи 4 фоиз пешгӯӣ намуд.

Тибқи баҳодихии охирони Бонки миллии Қазоқистон сатҳи таваррум дар соли 2022 20-21 фоиз ва дар соли 2023 11-13 фоиз пешбинӣ гардидааст.

Аз рӯи маълумоти Агентии омили Ҷумҳурии Ўзбекистон рушди иқтисоди Ўзбекистон дар нух моҳи соли 2022-юм 5,8 фоизро ташкил намуд.

Сатҳи таваррум дар Ўзбекистон дар моҳҳои январ-сентябри соли ҷорӣ ба 8,1 фоиз баробар гардид.

Мутобиқи дурнамои Ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон рушди иқтисоди кишвар дар соли 2022-юм 5,9 фоиз ва сатҳи таваррум 12-14 фоиз баҳодихӣ гардидааст.

Мувофиқи маълумоти мақомоти омили Ҷумҳурии Қирғизистон афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии ин кишвар дар моҳҳои январ-ноябри соли ҷорӣ ба 7 фоиз (4,8 фоиз бе назардошти ҳаҷми истеҳсолот дар қони тиллои Қумтор) баробар гардид.

Тибқи дурнамои Ҳукумати Қирғизистон дар соли 2022 рушди иқтисоди ин кишвар дар сатҳи 7 фоиз пешбинӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Маҷмуаи оморӣ // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 419с.; - С.305-337.
2. Поликанова, Е. Г. Феномен глобализации, разнообразие определений понятия "глобализация" / Е. Г. Поликанова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 6-2(6). – С. 7-8.
3. Шапошников, А. М. Финансовая глобализация как один из элементов глобализации: теоретический подход и основные проявления / А. М. Шапошников // Академическая публицистика. – 2019. – № 4. – С. 156-166.
4. Карлусов, В. В. Экономическая глобализация в структуре общественной глобализации: к методологии и теории исследования / В. В. Карлусов // 25 лет внешней политике России: Сборник материалов X Конвента РАМИ: в 5 томах, Москва, 08–09 декабря 2016 года. Том 4, Часть 1. – Москва: Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, 2017. – С. 315-327.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили вазъи муосири иқтисоди ҷаҳон дар шароити ҷаҳонишавӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла, қайд карда шудааст, ки дар соли 2022 тағйирёбии муносибатҳо байни кишварҳои абарқудрат ва ба миён омадани бӯхронҳои глобалию минтақавӣ, баҳусус энергетикӣ, озуқаворӣ, молиявӣ, инчунин низоъҳои тичоратӣ, паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим ба суҷшавии суръати рушди иқтисоди ҷаҳон оварда расонид. Ҷунин ҳулосабарорӣ гардидааст, ки тамоюлҳои ҷойдошта ташкилотҳои байналмилалӣ молиявиро водор намуд, ки дурнамои рушди иқтисоди ҷаҳон ва давлатҳои алоҳидаро дар соли 2022 чанд маротиба таҷдиди назар намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: иқтисоди ҷаҳон, ҷаҳонишавӣ, бӯхронҳои минтақавӣ, муносибатҳои берунӣ иқтисодӣ, бемориҳои сироятӣ, тағйирёбии иқлим.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

Данная статья посвящена анализу современного состояния мировой экономики в условиях глобализации. В частности, отмечается, что в 2022 году произойдет изменение отношений между странами-сверхдержавами и возникновение глобальных и региональных кризисов, особенно энергетического, продовольственного, финансового, а также торговых конфликтов, распространения инфекционных заболеваний и последствий изменения климата, приведет к замедлению темпов мирового экономического развития. Сделан вывод, что сложившиеся тенденции заставили международные финансовые организации несколько раз пересматривать перспективы развития мировой экономики и отдельных стран в 2022 году.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мировая экономика, глобализация, региональные кризисы, внешнеэкономические связи, инфекционные заболевания, изменение климата.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE WORLD ECONOMY IN GLOBAL CONDITIONS

This article is devoted to the analysis of the current state of the world economy in the context of globalization. In particular, it is noted that in 2022 there will be a change in relations between superpower countries and the emergence of global and regional crises, especially energy, food, financial, as well as trade conflicts, the spread of infectious diseases and the consequences of climate change. , will lead to a slowdown in global economic development. It is concluded that the current trends have forced international financial organizations to reconsider several times the prospects for the development of the world economy and individual countries in 2022.

KEYWORDS: world economy, globalization, regional crises, foreign economic relations, infectious diseases, climate change.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Мирбобоев Раҳматулло Мадаюбович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии факултети молиявӣ ва иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: **rahmatullo-1111@mail.ru**. Телефон: **+992 884 29 07 00**.

Одинаева Шабнам Халиловна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети молиявӣ ва иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 171 71 00 07**.

Сведения об авторах: *Мирбобоев Раҳматулло Мадаюбович* - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: **rahmatullo-1111@mail.ru**. Телефон: **+992 884 29 07 00**.

Одинаева Шабнам Халиловна – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса финансово-экономического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 171 71 00 07**.

Information about the authors: *Mirboboev Rakhmatullo Madaubovich* - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of World Economy, Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. E-mail: **rahmatullo -1111@mail.ru**. Phone: **+992 884 29 07 00**.

Odinaeva Shabnam Khalilovna - Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Finance and Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992 171 71 00 07**.

ТАҶРИБАИ ХИТОЙ ДАР СОҶАИ ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИЧӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶУМӢУРИИ ТОЧИКИСТОН

Зайдуллоев Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир дар байни шаклҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ татбиқи сармоягузори хориҷӣ, ки яке аз унсурҳои муҳимтарини қисмати сармоягузорӣ дар иқтисодиёти давлатҳои гуногун мегардад, аҳаммияти назаррас дорад [5, с. 5].

Дар иқтисоди ҷаҳонӣ сармоягузори хориҷӣ на камтар аз савдои байналмилалӣ молҳо ва хидматҳо нақши муҳим мебозад. Имрӯз аксарияти кишварҳои рӯ ба тараққӣ кӯшиш мекунанд, ки ба иқтисодиёти миллии худ сармояи хориҷиро ҷалб кунанд. Ҷалби сармояи хориҷӣ ба Хитой яке аз роҳҳои асосии иштироки он дар раванди глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Дар гули солҳои зиёд Хитой дар байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз рӯйи ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ мавқеи пешсафро нигоҳ медорад. Мамлакат аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ дар соли 1978 сиёсати ҳавасмандгардонии сармоягузори хориҷӣ ба ҳоҷагии халқро пеш мегирад.

Ҷалб кардан ва зиёд кардани ҳаҷми сармояи хориҷӣ ва инчунин зиёд кардани самарои истифодаи онро роҳбарияти ҚХХ ҳамчун мақсаде меомӯзад, ки ба даст овардани он ба ҳалли бисёр проблемаҳои иқтисодӣ, ҳамчун имконияти тараққиёти иқтисодиёти мамлакат дар шароити маҳдуд будани манбаъҳои дохилии маблағгузорӣ, ба муносибатҳои бозорӣ гузаштани иқтисодиёти миллий, нав кардани он бо роҳи ҷорӣ намудани техника ва технологияи ҳозиразамон, ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ дохил шудан, баланд бардоштани дараҷаи зиндагии аҳоли ва бо қор таъмин намудани аҳоли мусоидат мекунад. Иқтисодиёти Хитой бо суръати баланд инкишоф меёбад. Дар ин росто, сиёсати Хитой аз имтиёзҳо дар сиёсат ва дастурҳои мушаххас ба эҷоди шароити бозор ва суръат бахшидан ба раванди беҳбуди сифат ва сатҳи ҷалби сармояи хориҷӣ мегузарад.

Хитой яке аз кишварҳои пешрафтаест, ки дар робита бо байналмилалигардонии қорҳои тадқиқотӣ ва конструктории корпоратсияҳои фаромиллӣ пайдо мешаванд. Имрӯз дар Хитой зиёда аз ҳазор созмони илмӣ мавҷуд аст, ки аз ҳисоби сармояи хориҷӣ таъсис дода шудаанд. Дар айни замон баланд шудани дараҷаи тадқиқоти илмӣ ва қор қарда баромадани сохторҳои нав ба назар мерасад. Қор бо суръати тез пеш бурда мешавад, ки сохторҳои истехсолӣ оптималӣ гардонда, бо ҳамин барои фаъолияти қорхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ имкониятҳои қалон фароҳам оварда мешавад. Амалия нишон медиҳад, ки соҳаҳои доништалаб ва сармояталаб тадриҷан ба минтақаҳои ҳукмронии маблағгузориҳои қалони сармояи хориҷӣ табдил меёбанд.

Баъд аз шомил шудани Хитой ба СУТ, ин кишвар бар асоси муқаррароти ин созмони байналмилалӣ низоми қонунгузори худро такмил медиҳад. Ба зиёда аз 3000 санади қонунгузорӣ, қоидаҳои идоравӣ, низомнома ва дастурамалҳо тағйирот ворид қарда шуд. Дар баробари ин, дар соҳаи моликияти зеҳнӣ институтҳои нисбатан пешрафта ташаққул ёфта, ба онҳо сармоягузори хориҷӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, тадбирҳои муҳофизатӣ пузӯр қарда шуданд [1].

Бори аввал дар таърих ҳаҷми умумии сармоягузориҳо барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ назар ба кишварҳои пешрафта зиёдтар буд. Он 700 миллиард долларро ташкил дод ва нисбат ба соли 2013 4% афзоишро нишон дод. То охири соли 2014 56% тамоми сармоягузори ҷаҳонӣ ба ин гурӯҳи кишварҳо равона қарда шудааст. Имрӯз аз 5 субъекти ҳоҷагидоре, ки воридшавии бештари сармоягузори мустақими хориҷӣ доранд, ҷортои он мақоми рушдкунанда доранд.

Омили асосии ҷалби сармоягузори хориҷӣ кӯшишҳои муассир барои фароҳам овардан ва беҳтар кардани фазаи сармоягузорӣ дар кишвар мебошад. Ба сармоягузори хориҷӣ сармоягузорӣ қардани сармоягузори, ки ба амнияти миллий таъсир мерасонад, ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва манфиатҳои ҷамъиятӣ зарар мерасонад, муҳити

зистро олуда мекунад, манъ аст. Барои сармоягузори хориҷӣ бозори Хитой хеле пуриктидор аст, ки дурнамои бузурги рушд дорад, аз ин рӯ бисёриҳо сармояро барои ишғоли ин бозор сармоягузорӣ мекунанд ва сипас фоида ба даст меоранд.

Комиссияи тиҷорати ИМА ва Хитой як таҳқиқот анҷом доданд, ки 88% пурсидашудагони хориҷӣ - корхонаҳое, ки ба Хитой сармоягузорӣ мекунанд, фоида ба даст меоранд, 81% онҳо нисбат ба фоидаи шабех дар саросари ҷаҳон фоида мегиранд, барои 85% Хитой ҷойи аввал барои рушди тиҷорати худ дар хориҷа мебошад.

Сиёсати ҳукумати Хитой ба таъмини ҷолибияти сармоягузори кишвар барои афзоиши пайвасти сармоягузорӣ нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, Хитой барои тавсеаи кушодани худ ба ҷаҳони беруна ва беҳтар кардани фазои сармоягузори худ идома медиҳад, то микёс ва истифодаи сармоягузори хориҷӣ пайвасти тавсеа ёбад ва ба рушди босуръат ва солими иқтисоди миллӣ мусоидат кунад. Як омили муҳимми ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти онҳо иҷозат додани моликияти корхонаҳои давлатӣ ба сармоягузори хориҷӣ буд. Пешниҳодҳо мавҷуданд, ки ҷараёни сармоягузори хориҷӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар соли 2015 метавонад ба таври назаррас коҳиш ёбад, асосан дар кишварҳои вобаста ба мол, ки афзоиши ММД ба таври ҷиддӣ коҳиш ёфтааст, чуноне ки дар Бразилия рӯй дод.

Агар иқтисодиёти Хитой ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқоиса кунем, метавон хусусияти ҳар яки онҳоро қайд кард. Имрӯз Хитой баъд аз Иёлоти Муттаҳида дуввумин кишвари пешрафтаи иқтисодӣ мебошад. Бо вучуди ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз ҳама, то ҳол як қудрати аз ҷониби умум эътирофшудаи бузурги саноатӣ ҳисобида намешавад.

Дар ҳоли ҳозир иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон каме иқтисоди Хитойро дар солҳои аввали ислоҳот ба ёд меорад: ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Хитой аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ мегузаранд, ҳарду кишвар қаламрави васеъ доранд, минтақаҳои гуногуни ҳарду давлат ҳамзамон ислоҳот гузаронида наметавонанд. Аз ин рӯ, бисёре аз иқтисоддонҳо ҷонибдори қарз гирифтани ва истифодаи таҷрибаи Хитой барои банақшагирии рушди иқтисоди ватанӣ мебошанд.

Омӯзиши таҷрибаи Хитой ба мо имкон медиҳад, ки ба сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳот ворид кунем. Барои татбиқи таҷрибаи Хитой дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин самтҳои сиёсати давлатӣ, ба мисли баланд бардоштани нақши давлат, банақшагирии дақиқ, суботи молиявӣ, рақобат, оқушодашавӣ, воридоти технология ва фазои мусоиди сармоягузорӣ бамаврид аст.

Яке аз ин унсурҳо метавонад минтақаҳои озоди иқтисодӣ бошанд, ки дар аввали солҳои 80-ум дар Хитой ба вучуд омадаанд. Маҳз ҳамин минтақаҳо ҳамчун намунаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), ки дар кишвари мо ташаккул ёфтаанд, хизмат карда, ба онҳо «аураи ошиқона»-и ноил шудан ба шукуфоии фаврӣ бидуни саъю кӯшиши зиёдатӣ муҳайё гардиданд. Онҳо барои муқоиса бо МОИ-ҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷолибтарин буда, аз нигоҳи шароити таърихӣ пайдоиш ба онҳо наздиканд. Ҳамин тавр, дар музофоти Гуандун бо мақсади инкишоф додани ҳамкориҳои берунии иқтисодӣ ва мубодилаи техникӣ, вусъат додани навсозии иҷтимоӣ се шаҳри музофот ҳамчун минтақаҳои алоҳида ҷудо карда, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ташкил карда шуданд. Воқеан, минтақаҳое, ки дар ин қаламравҳо таъсис дода шудаанд, ба анклавҳо табдил ёфтанд, ки барои омӯختан ва истифодаи амалии низоми соҳибкории озод ба манфиати кишвар пешбинӣ шудаанд. Дар баробари ин, дар заминаи маҳсус барои ин мақсадҳо таъсис додани корхонаҳои дорои сармояи хориҷӣ ва кадрҳо (кормандони киро аз ҳисоби шаҳрвандони Хитой барои кор дар минтақаҳо) интиҳоб карда шуданд, ки мутаассифона, инъикоси худро дар амалияи корхонаҳои минтақаҳои маҳсуси Ҷумҳурии Тоҷикистон наёфтааст.

Бояд қайд кард, ки иқтисодиёти Тоҷикистон дорои як қатор хусусиятҳо мебошад. Аввалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1991 баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ давлати соҳибистиклол гардид; дуюм, ин кишварест, ки давраи тулонии ҷанги шаҳрвандӣ ва нооромии дохилро аз сар гузаронидааст, ки дар натиҷаи он иқтисодиёт талафоти бузурги моддӣ ва талафоти инсонӣ дидааст; сеюм, дар давраи истиқлолият сохтори

иктисодиёт амалан бетағйир монд. Барои ба амал баровардани нуктаҳои асосии модели «сотсиалистии бозорӣ» дар Хитой бо роҳи як қатор гузаришҳо барномаи аниқии стратегияи навсозии сотсиалистӣ тартиб дода шуд: 1) аз мамлақати аграрӣ, ки хиссаи зиёди аҳолиаш дар хочагии қишлоқ машғул аст, асосан меҳнати дастӣ, ба қудрати индустриалӣ бо иқтисодиёти муосири деҳот ва саноати хизматрасонӣ; 2) аз иқтисодиёти асосан натуралӣ ва нимнавори ба иқтисодиёти дорои муносибатҳои бозорӣ хеле инкишофёфта; 3) аз давлате, ки ба қисми зиёди аҳолии бесавод ва нимсавод хос аст, ба илму техника, маориф ва маданияти ҳозиразамон; 4) аз камбизоатии қисми зиёди аҳоли ба ҳаёти басо ободи тамоми халқ.

Дар бораи стратегияи ҳамкориҳои иқтисодӣ сухан ронда, мо бояд як паҳлӯи дигари иқтисодии Хитойро, ки ханӯз кам омӯхта ва самаранок истифода намешаванд, таъкид кунем. Ин ба таҷрибае дахл дорад, ки Хитой дар тули солҳои сиёсати ислоҳот ва бозсозӣ ба даст овардааст, ки сазовори фаҳмиш ва дарки амиқ ва ҳамаҷониба аст. Бухрони молиявии ҷаҳонӣ нишон дод, ки модели иқтисодии Хитой чӣ гуна устувор, қобили ҳаёт ва ба ҳама гуна таҳдиду хатарҳо камтар осебпазир аст. Ин ҳақиқатро имрӯз бисёриҳо ва ҳатто барои онҳое, ки ба ҳамдардӣ нисбат ба Хитой гумонбар шудан душвор аст, мефаҳманд. Вале бо вучуди ин онҳо маҷбуранд, ки муваффақиятҳои ислоҳоти Хитой ва қобилияти онро барои бомуваффақият рафъи чунин фалокатҳо, монанди бухрон ва дигар душвориҳои иқтисодиёти ҷаҳон эътироф намоянд. Бухрони молиявии ҷаҳонӣ ба бисёриҳо равшан нишон дод, ки дар соҳаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ба принципҳои кӯҳна, ки имкон медиҳанд, ҷаҳонро аз призмаи рамзҳои идеологӣ ҷудо карда тавонанд, ҳидоят кардан номумкин аст. Хитой дар замони бухрон на танҳо мушкilotи дохилии худро бомуваффақият ҳал мекунад, балки як қатор лоиҳаҳои муҳимро ҳам дар заминаи дучониба ва ҳам дар формати СҶШ амалӣ мекунад. Ҷумҳурии Мардумии Хитой ҳамчун яке аз локомотивҳои тавоноии СҶШ ба кишварҳои узв дар татбиқи тарҳҳои нави иқтисодӣ кумак карда, ба онҳо сармоягузорӣ ва қарзҳои имтиёзнок медиҳад.

Аз соли 2007 то 2023 сармояи Хитойӣ дар Тоҷикистон 3 миллиарду 340 миллион долларро ташкил додааст. Аз ин 1,2 миллиард доллар сармояи мустақим аст. Дар ҳоли ҳозир дар Тоҷикистон беш аз 580 ширкат бо сармоягузориҳои Хитой фаъолият мекунанд.

Хитой сармоягузори аслии иқтисоди Тоҷикистон аст. Хитой роҳро месозад, дар бунёди лоиҳаҳои муштарак ва иншооти бузурги саноатӣ иштирок мекунад. Сармоягузориҳои Хитой бештар ба соҳаҳои коммуникатсия, сохтмон, хадамоти молиявӣ, истихроҷи маъдан ва насби таҷҳизоти коркард равона шудааст. Қолиб он аст, ки афзоиши қобили мулоҳизаи сармоягузориҳои аз Хитой пас аз ҳалли масъалаҳои ҳудудии ду кишвар дар соли 2011 замоне оғоз шуд, ки 1 дарсади қаламрави Тоҷикистон дар ноҳияи Мурғоби ВМКБ ба “Ҳамсояи бузург” дода шуд. Масалан, 8 июли соли 2012 дар ҷараёни сафари Эмомалӣ Раҳмон, раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Пекин, Хитой ваъда дода буд, ки ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисоди Тоҷикистонро ба як миллиард мерасонад. Аз он вақт инҷониб, наздикшавии бесобиқаи ду кишвар ба мушоҳида мерасад ва сармоягузорӣ пайваста афзоиш ёфтааст.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд сармоягузориҳои хориҷиро бо назардошти манфиатҳои миллии давлат ва тамоми халқ анҷом диҳад.

АДАБИЁТ

- 1 "Мировая экономика. Экономика зарубежных стран", под ред. д-ра экон. Наук, проф. В.П.Колесова и д-ра экон. наук, проф. М.Н. Осьмовой, Москва, 2000.
- 2 "China's foreign trade and economic cooperation: carrying forward the past and open a new chapter for the future". Peking. 2001.
- 3 "Lai Hua tuozi zhengci jian da." Beijing. 2001. ("Целевое использование инвестиций в Китае.", (на кит.яз).
- 4 Beijing Review, 1983, No 15, p.7.
- 5 China Daily, 11.07.1996; Гоцзи цзинмао сяоси, 27.06.1996, 1.07.1997
- a. China Daily, 30.07.1986.
- 6 China Daily. Business Weekly, 2.02.1997.
- 7 China engagement, World Bank, 1998. P. 63-64. (на англ.яз.).

- 8 China's Economic Dilemmas in the 1990s: The Problems of Reforms, Modernization and Interdependence. Volume2. Wash., 1991, p.800-803.
- 9 Fan Gang." Jinjiuhua zhongde bu pingdeng wenti".Xinhua.1997. ("Проблема неравенства в процессе глобализации" на кит.яз.)
- 10 Авдокушин Е. Теоретические основы экономической реформы в КНР. М.,1991.
- 11 Аз сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. <http://www.president.tj> Санаи истифодабарӣ 04.05.2018 с.)
- 12 Гоцзи цзинмао сяси, 2.05.1997. Журнал на кит.яз.
- 13 Исмаилова М.М. Элемент китайской модели в стратегии реформирования экономики Таджикистана.// Российский экономический журнал. 2002. №4. С.92

ТАҶРИБАИ ХИТОЙ ДАР СОҶАИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ВА ИМКОНИЯТИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ШАРОИТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷамкорӣ бо кишварҳои Осиё яке аз афзалиятҳои муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад. Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз ҳамсоякишвари Тоҷикистон мебошад, ки дар қисмати шарқии ҷумҳурии мо ҷойгир аст. Солҳои охир инфрасохтори мувофиқ барои пайванди миёни ду кишвар шакл гирифтааст. Ҷамкории мутақобилан судманди миёни ду давлат, ки ба принципҳои ҳамзистии осоишта асос ёфтааст, бемайлон ва тадричан ба манфиати ҳарду халқ рушд карда истодааст. Таърихан, тоҷикон ва чиниёнро робитаҳои деринаи тичоратӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва илмӣ муттаҳид мекунанд, ки ҳоло дар заминаи сифатан нав эҳё мешаванд. Дар давраи душвори ташаккули давлатдорӣ миллии мо Ҷумҳурии Мардумии Чин якчанд маротиба кумаки бегаразонаи моддӣ расонида, ҳамвора самтгирии роҳбарияти сиёсии Тоҷикистонро дар роҳи расидан ба сулҳу субот ва ризоияти миллии дар кишвар устуворона дастгирӣ намудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: сармоязузорӣ, иқтисодиёт, даромад, ҳамгирӣ, рақобат, ғоида, инфрасохтор.

ОПЫТ КИТАЯ В СФЕРЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сотрудничество с азиатскими странами является одним из важнейших приоритетов внешней политики Таджикистана. Китайская Народная Республика является одним из соседей Таджикистана, расположенным в восточной части нашей республики. В последние годы сформировалась соответствующая инфраструктура для связи между двумя странами. Взаимовыгодное сотрудничество между двумя государствами, основанное на принципах мирного сосуществования, неуклонно и постепенно развивается в интересах обоих народов. Исторически таджиков и китайцев объединяли давние торговые, военные, культурные и научные связи, которые сейчас возрождаются на качественно новой основе. В трудный период становления нашей национальной государственности Китайская Народная Республика неоднократно оказывала беспристрастную материальную помощь и последовательно поддерживала ориентацию политического руководства Таджикистана на достижение мира, стабильности и национального согласия в стране.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инвестиции, экономика, доход, интеграция, конкуренция, прибыль, инфраструктура.

CHINA'S EXPERIENCE IN ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT AND THE POSSIBILITY OF USING IT IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Cooperation with Asian countries is one of the most important priorities of Tajikistan's foreign policy. The People's Republic of China is one of Tajikistan's neighbors, located in the eastern part of our republic. In recent years, an appropriate infrastructure has been formed for communication between the two countries. Mutually beneficial cooperation between the two States, based on the principles of peaceful coexistence, is steadily and gradually developing in the interests of both peoples. Historically, Tajiks and Chinese were united by long-standing trade, military, cultural and scientific ties, which are now being revived on a qualitatively new basis. During the difficult period of the formation of our national statehood, the Peoples Republic of China has repeatedly provided impartial financial assistance and consistently supported the orientation of the political leadership of Tajikistan to achieve peace, stability and national accord in the country.

KEYWORDS: investment, economy, income, integration, competition, profit, infrastructure.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зайдуллоев Низомиддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **1004043020**. E-mail: **nizom22@mail.ru** .

Сведения об авторе: *Зайдуллоев Низомиддин* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **1004043020**. E-mail: **nizom22@mail.ru** .

Information about the author: *Zaidulloev Nizomiddin* – Tajik National University, second-year master`s student of the specialty of World Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **1004043020**. E-mail: **nizom22@mail.ru** .

ҲУҚУҚ – ПРАВО

ҲУҚУҚҲОИ ҒАЙРИМОЛУМУЛКӢИ МУАЛЛИФ ВА ТАНОСУБИ ОНҲО БО ҲУҚУҚҲОИ МОЛУМУЛКӢИ

Бобониёзов С.У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» дар муайян намудани ҳуқуқи муаллиф ба асар назарияи паҳнғаштаи «ду ҳуқуқ»-ро, ки ҳамзамон бахшнок ҳисобида мешавад, мавриди амал қарор додааст. Мувофиқи назарияи мазкур муаллиф нисбат ба асари офаридааш ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ (дар қонунгузори бештари давлатҳои аврупоӣ ҳамчун ҳуқуқи маънавӣ фаҳмида мешаванд) ва амволиро дорад. Аммо, ин ду гурӯҳи ҳуқуқҳо аз лиҳози мақсад ва манфиати таъминкунанда ба ҳамдигар он қадар алоқаманданд, ки то ҳол дар адабиётҳои ҳуқуқӣ атрофи муайян намудани ҳуқуқҳои муаллифии тозаи шахсии ғайримолумулкӣ ё амволӣ баҳс менамоянд.

Ба ҳар ҳол, қонунгузор таснифоти мазкурро эътироф намуда, ҳуқуқҳои муаллифро, ки табиати шахсии ғайриамволӣ ва амволиро доранд, мушаххас ҷудо намудааст. Мувофиқи муқаррароти Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ танҳо ба муаллифи асар тааллуқ дошта, бемуҳлат ҳифз карда мешаванд ва ба шахсони дигар тахвил дода намешаванд.

Объектҳои ҳуқуқҳои мазкурро неъматҳои ғайримоддӣ ташкил медиҳанд, аз ҷумла муаллифият, номи асар ва ғайра. Ҳуқуқҳои амволӣ бошанд, баръакс, озодона тахвил ёфта, амалашон бо муҳлати қонунӣ маҳдуд аст. Дар хусусиятҳои ишорашудаи ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ ва амволӣ, моҳияти таснифоти баррасишаванда ифода меёбад.

Ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ муаллифмувофиқи м. 15-уми Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз инҳо иборатанд:

- ✓ ҳуқуқи эътирофи муаллифият ба асари офаридашуда (ҳуқуқи муаллифият);
- ✓ ҳуқуқи истифода ё иҷозати истифодаи асар бо номи ҳақиқии муаллиф, таҳаллуси ӯ ва ё бе зикри ном, яъне беимзо (ҳуқуқи ном);
- ✓ ҳуқуқи интишор ё иҷозати интишори асар дар ҳар шакл (ҳуқуқи интишор), аз ҷумла ҳуқуқи бозхонд
- ✓ ҳуқуқи ҳифзи асар, аз ҷумла унвони он аз ҳар гуна таҳрифкорӣ ва дигар навъи даҳолат, ки метавонад ба номус ва шаъни муаллиф зарар расонад ҳуқуқи ҳифзи эътибори муаллиф;
- ✓ ҳуқуқи дахлнопазирии асар.

Ҳуқуқи муаллифият яке аз ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ буда, бинобар офарида шудани асар ба вучуд меояд ва барои дигар ҳамаи ҳуқуқҳои муаллиф ҳислати муҳим ва асосиро дорад.

Ҳуқуқи муаллифият имконияти бо ҳуқуқ таъмин будани муаллиф мебошад, ки барои ҳамчун муаллифи асар муаррифӣ гардидан ва талаб намудани эътирофи ҳолати мазкур аз дигарон асос мебошад. Ба ҳуқуқи муаллифият аломатҳои зерин хос мебошанд:

- ✓ танҳо ба муаллифи асар тааллуқ дошта ва аз шахсияти ӯ ҷудонопазир аст, бегонанашаванда буда, рад кардани он ғайриимкон аст;
- ✓ табиати мутлақ дорад, зеро ҳама уҳдадории худдории вайрон намудани ин ҳуқуқро ба худ доранд;
- ✓ ҳуқуқи мазкур аҳаммияти муайянкунандаро дорад, зеро дигар ҳуқуқҳои муаллиф аз он бармеоянд.

Ҳуқуқи муаллифият бо мақсади зарурати инфиродикунӣ натиҷаҳои фаъолияти эҷодӣ ва таъмини эътирофи ҷамъиятии алоқаи ин натиҷаҳо бо муаллифони мушаххас, ҳамчун ҳуқуқи махсус ҷудо карда шудааст.

Бо ҳукуқи муаллифият ҳукуқи муаллиф ба ном алоқаманд мебошад. Ҳукуқи мазкур ба муаллиф имконият медиҳад, ки асарро тахти номи ҳақиқии худ, тахаллус ва ё бе зикри ном истифода намояд, ё иҷозати чунин истифодабариро диҳад.

Муаллиф яке аз тарзҳои ишора намудани муаллифияти худро интихоб намуда, ҳукуқи худро ба ном амалӣ менамояд. Аз ин лиҳоз, метавон хулоса намуд, ки ҳуқуқ ба номи муаллиф им- конияти истифодаи номи асли, тахаллус ё истифода нанамудани онро медиҳад. Ҳукуқи мазкур ба муаллиф, инчунин имконияти талаби зикри номи худро ҳангоми ҳар маротиба истифода намудани асар ва талаби бегалат ёдрас намудани номи муаллифро фароҳам меорад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба фарқиати номи муаллиф аз номи шаҳрвандӣ ишора намуда, қайд менамоянд, ки номи шаҳрванд ҳамчун воситаи фардикунонии иштирокчии муомилоти граждани ба риояи расмиёт алоқаманд буда, соҳиб шудан ва тағйири он бо тартиби қайди асноди ҳолати шаҳрвандӣ сурат мегирад. Ҳуқуқ ба номи муаллиф бошад, имконияти пинҳон намудани номи аслиро тавассути истифодаи тахаллус ё зикр накардани ном медиҳад. Ҳангоми бе зикри ном истифода намудани асар, мақсади ҳуқуқ ба номи муаллифӣ на фардикунонии ӯ, балки пинҳон кардани номи муаллиф мебошад.

Тахаллус ишораи шифохӣ ва забонӣ аст. Истифодаи асар бо номи аслии пурра ё қисман тағйирдодашуда, татбиқи ҳуқуқ ба тахаллус ҳисобида мешавад. Истифодаи ҳар гуна расмҳо, рамзҳо ва дигар ишораҳои ба ин монанд, амалӣ намудани тахаллус намебошад. Дар таърихи адабиёти тоҷик асарҳои зери тахаллус эҷодгардида зиёданд. Масалан, асарҳои Рӯдакӣ, Ҷомӣ, Дониш, Айнӣ ва ғайра.

Муаллифе, ки асари худро тахти тахаллус ё бе зикри ном интишор намудааст, ҳар лаҳза метавонад, ки номи аслии худро ошкор намояд. Ҳангоми зери тахаллус ё бе зикри ном нашр гардидани асар, ношире, ки ному унвони ӯ дар асар сабт ёфтааст, ҳангоми мавҷуд набудани далелҳои дигар, намоёндаи муаллиф ҳисоб меёбад ва ба амалӣ намудану ҳифзи ҳуқуқи муал- иф ҳуқуқ дорад.

Ба муаллиф ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ интишори асар ва бозхонди он низ тааллуқ дорад. Моҳияти ҳуқуқи мазкурро ҳамчун имконияти бо ҳуқуқ таъминбудани муаллиф барои маротибаи аввал ба омма ошкор намудани асари офаридашуда муайян намудан мумкин аст.

Дар доираи ҳуқуқи интишор, муаллиф ду масъалаи асосиро ҳал менамояд:

✓ омодагии асарро барои ба омма ошкор намудани онро муайян менамояд;

✓ вақт, ҷой ва тарзи интишори асарро муайян менамояд. Ҳуқуқи интишор тавассути татбиқ намудани дилхоҳ шаклҳои, ки имконияти ба омма дастрас гардидани асарро таъмин менамоянд, ба амал бароварда мешавад.

Ҳуқуқи интишор манфиати маънавии маҳсули муаллифро ифода намуда, бинобар ин ҳамчун ҳуқуқи мустақили муаллиф эътироф гардидааст. Дар ҳуқуқи мазкур, манфиати маънавии муаллифро барои шахсан қабул намудани қарор оид ба омодагии асари офаридашуда барои ошкорнамоӣ, ифода меёбад. Интишори асар амали бениҳоят масъулиятнок ва муҳим маҳсуб меёбад, зеро дар натиҷаи он асар дастраси хонанда, шунаванда ва ё тамошобин мегардад. Ҳангоми тавассути нашр интишор намудани асар, шахсони сеюм ҳуқуқи бе розигии муаллиф истифода намудани асарро соҳиб мегарданд. Хуллас, ҳангоми интишори асар тақдири он ҳал карда мешавад.

Бо ҳуқуқи интишори асар ҳуқуқи бозхонди он алоқаманд мебошад. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» ба офарандаи асар имконияти даст кашидан аз иқдоми интишори асар, инчунин агар асар қонунӣ интишор гардида бошад, имконияти хабардор намудани оммаро дар бораи бозхонди асар медиҳад. Қонуни мазкур барои ба амал баровардани ҳуқуқи бозхонди асар, риояи шартҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

✓ ба истифодабаранда зарари дар натиҷаи бекор кардани қарори қаблан қабулшуда доир ба нашр ҷуброн карда шавад;

✓ агар асар нашр шуда бошад, дар бораи бозхонди он ошкор эълон намуда, нусхаҳои дар муомилотбудаи асарро аз ҳисоби худ харида гирад.

Сабабҳои аз ҷониби муаллиф бекор кардани қарори интишори асар ва дар ин замина бозхонди асари интишоршуда гуногун буда метавонанд. Аз ҷумла, тағйири назари эҷодӣ ё ҷаҳонбинии муаллиф, тағйирёбии ҳолати атроф ва ғайра.

Лекин ин сабабҳо аҳаммияти ҳуқуқӣ надошта, қонун муаллифро барои асосноккунии сабабҳои бозхонд уҳдадор наменамояд. Дар натиҷаи ба амал баровардани ҳуқуқи бозхонд, речаи ҳуқуқии асари интишорнашуда нигоҳ дошта мешавад (асаре, ки дастраси омма нашудааст) ё ин, ки барқарор мегардад (агар асар дастраси омма гардида бошад).

Ҳуқуқи бозхонд ба асари хизматӣ татбиқ намегардад.

Ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ навбатие, ки ба муаллиф тааллуқ дорад, ҳуқуқи ҳифзи эътибори муаллиф мебошад. Ҳуқуқи мазкур ба муаллиф имконият медиҳад, ки асари худро, аз ҷумла номи онро аз ҳар гуна таҳрифкорӣ ва дигар навъи даҳлати беасос ба эътибори корӣ, шаъну шарафи ӯ зарароваранда ҳифз намояд.

Назарияи муосири ҳуқуқи муаллифӣ махсус пешбинӣ намудани ҳуқуқи ҳифзи эътибори муаллифро рад намуд. Чунин мавқеъ бо он асоснок мегардад, ки муаллиф ҳифзи эътибори муаллифии худро дар доираи муқаррароти умумии ҳифзи ҳуқуқ ба эътибори корӣ (м. 174 КГ) таъмин карда метавонад. Масалан, дар қ. 4-уми КГ Русия ҳуқуқи ҳифзи эътибори муаллиф ҳамчун ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкии муаллиф махсус номбар карда намешавад, ки бо асоси дар боло овардашуда мантиқан дуруст аст.

Ба муаллиф ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ ба дахлнопазирии асар тааллуқ дорад. Ҳуқуқи мазкур ба муаллиф имконияти ҳифз намудани унсурҳои барои ҳуқуқ аҳамиятнокӣ асари офаридаашро, аз ҷумла номи онро аз ҳар гуна таҳрифкорӣ ва дигар навъи даҳлат медиҳад.

Тавассути ин ҳуқуқ, садди роҳи бидуни розигии муаллиф ба асар илова намудани расмҳо, пешгуфтор, хулоса, тафсирҳо ва тағйироту иловаҳои ба ин монанд гирифта мешавад. Ҳуқуқ ба дахлнопазирии асар, кафолати арзи ҳастии мавқеи хоссаи муаллиф ва эътибори кории муаллиф махсуб меёбад.

Ҳуқуқи дахлнопазирии асар дар як вақт ҳадди амалишавӣ дорад. Масалан, иқтибосоварии порчаҳои асар ба мақсади илмӣ, иттилоотӣ, ҳарчанд томияти асарро вайрон намояд ҳам, ҳалалдор сохтани дахлнопазирии асар ҳисобида намешавад. Ҳуқуқи баррасишаванда монеаи танқид ё назарбинии шахси дигар буда наметавонад.

Ҳуқуқи дахлнопазирии асар манфиатҳои маънавии муаллифро дар муносибатҳои ҳуқуқии мутлақ мустақиман ҳифз намуда, дар муносибатҳои нисбӣ, муаллиф амали онро маҳдуд карда ё боздошта метавонад. Масалан, муаллиф метавонад, ки ба истифодабаранда, дар асоси шартнома коркарди асари худро иҷозат диҳад ва ин амал набояд дахлнопазирии асарро ҳалалдор созад.

Ба ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ, инчунин, чунин ҳуқуқҳо шомиланд:

- ✓ ҳуқуқи наشري асар;
- ✓ ҳуқуқи рухсат;
- ✓ пайгирии асар.

Ба ҳуқуқҳои амволии муаллифӣ мувофиқи м. 16-уми Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллифӣ ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» инҳо шомиланд: ҳуқуқи таҷдид, ҳуқуқи паҳнкунӣ, ҳуқуқи воридот, ҳуқуқи намоиши оммавӣ, ҳуқуқи иҷрои оммавӣ, ҳуқуқи паҳши эфирӣ, ҳуқуқи паҳши кабелӣ, ҳуқуқи тарҷума, ҳуқуқи коркард.

Ҳуқуқҳои номбаршуда аз ҷониби ҳуди муаллиф ё бо иҷозати ӯ аз ҷониби шахсони дигар ба амал бароварда мешаванд. Қаблан мо андешаи муҳаққиқони алоҳидаро оид ба намунавӣ будани номгӯйи ҳуқуқҳои муаллифӣ оварда будем. Дар робита ба ҳуқуқҳои амволии муаллиф, қонуни муаллифии ҚТ ба офарандаи асар имконияти истифодаи онро дар ҳама шаклу тарз медиҳад, ки амалҳои барои истифодаи асар равонашударо васеъ маънидод менамояд. Аз ин лиҳоз, дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба ҳуқуқҳои амволии муаллиф, инчунин, ҳуқуқи муаллиф ба татбиқи амалии лоиҳа, иштирок дар татбиқи лоиҳаи худ

ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳо ба сохтмон, ҳуқуқи пайғирӣ, ҳуқуқ ба ҳаққи қалам барои истифодаи асар мансуб доништа мешаванд.

Ҳуқуқҳое, ки қонуни зикршуда пешбинӣ намудааст, тарзҳои бештар паҳншудаи истифодаи асарро таъмин ва танзим намуда, ҳамаи имкониятҳои муаллифро дар назар надорад.

Таҷдиди асар омода намудани нусхаҳои онро дар дилхоҳ шакли моддӣ дар назар дошта, миқдори нусхаҳои асар аҳамият надоранд. Яъне, муҳим нест, ки дар натиҷаи таҷдиди асар талаботи омма қонё карда мешавад.

Қонуни мазкур ба муаллиф ҳуқуқи паҳнкунии асарро додааст. Ҳуқуқи мазкур тавассути паҳн кардани нусхаҳои асар бо ҳар тарз, аз ҷумла фуруҳтан, ба кироя додан ва монанди инҳо амалӣ мегардад. Бояд тазакурр дод, ки тарзҳои дар қонун номбаршуда, намунавӣ буда, тарзҳои дигари паҳнкунии асар низ ҷой доранд. Масалан, бемузд ба моликияти шахсони дигар супоридани нусхаҳои асар, фаъолияти китобхона, ки дар натиҷаи он асар тавассути бемузд ба истифодаи муваққатии хонанда супоридани нусхаҳои он паҳн мегардад. Дар қонун пешбинӣ гардидани ҷунин тарзҳои паҳнкунӣ, натиҷаи ба асарҳои дар ҳомили моддӣ дарҷгардида вобаста будани ҳуқуқи мазкур мебошад. Зеро танҳо ҳомили моддиро фуруҳтан ё ба кироя додан имконпазир буда, ин амалҳо нисбати ҳуди асар татбиқ нашавандаанд. Ҳамзамон паҳнкунӣ мавҷудияти нусхаҳои асарро, ки ба муомилоти граждани бароварда мешаванд, дар назар дорад. Ба мисли ҳуқуқи таҷдиди асар, барои амалишуда ҳисобидани ҳуқуқи паҳнкунӣ, қонё намудани талаботи омма зарур нест.

Муаллиф нисбати асари худ, инҷунин ҳуқуқи амволии воридот дорад. Ҳуқуқи мазкур имконияти муаллифро барои бо мақсади паҳнкунӣ ворид кардани нусхаҳои асар, аз ҷумла нусхаҳоеро, ки бо иҷозати соҳиби ҳуқуқи комил таҳия шудаанд, таъмин менамояд. Ба ин маънӣ, ҳуқуқи воридот бо ҳуқуқи паҳнкунӣ алоқаманд буда, яке аз тарзҳои паҳнкуниро мемонад.

Ҳуқуқи навбатие, ки ба муаллиф таллуқ дорад, ҳуқуқи намоиши оммавӣ ва иҷрои оммавӣ мебошанд.

Ҳуқуқи намоиши оммавӣ нисбати асарҳои санъати тасвирӣ амалӣ мегардад, яъне асарҳое, ки барои дарки биной таъин шудаанд. Масалан, расм, мучассама.

Қонуни зикршуда намоиши асарро ҳамчун намоиши асл ё нусхаи асар бевосита ё тавассути навор, диапозитив, кадри телевизионӣ дар экран ё ба воситаи ягон воситаи дигари техникӣ, инҷунин, намоиши кадрҳои алоҳидаи асари аудиовизуалӣ бе риояи тартиби онҳо муайян менамояд.

Ҳуқуқи паҳши эфирӣ ва ҳуқуқи паҳши кабелӣ, ҳуқуқҳои амволии навбатии муаллиф мебошанд, ки манфиати ўро таъмин менамоянд. Ҳуқуқи паҳши эфирӣ имконияти ба омма дастрас кардани асарро (аз ҷумла намоиш додан, иҷро кардан ё ба эфир додан) ба воситаи паҳши эфирӣ ва (ё) паҳши минбаъдаи эфирӣ таъмин менамояд. Дастрас кардани асар - ин намоиш додан, иҷро кардан, ба эфир баровардан ё анҷом додани амали дигар мебошад (ба истиснои паҳн кардани нусхаҳои асар ё фонограмма), ки дар натиҷаи он асарҳо, иҷроҳо барои дарку қабули шунавой ва ё биной, сарфи назар аз дарки воқеии онҳо аз ҷониби омма дастраси умум мегарданд. (қ. 23 м. 3 қонун).

Ба ҳуқуқҳои амволии муаллиф, иичунин, ҳуқуқи тарҷума мансуб аст. Ҳуқуқи мазкур имконияти аз ҷониби ҳуди муаллиф тарҷумаи асар ва истифодаи маҳсули он, инҷунин имконияти ба шахсони дигар додани иҷозати тарҷумаи асар ва истифодаи маҳсули онро таъмин менамояд. Бо истифодаи ҳуқуқи мазкур, муаллиф барои тарҷумаи асар мутахассисони алоҳидаро ҷалб намуда метавонад. Ҳуқуқи тарҷума танҳо ба асарҳои дар шакли забонӣ ифодагардида дахл дорад.

Ҳуқуқи амволии навбатии муаллиф, ҳуқуқи коркард мебошад. Ҳуқуқд мазкур, ба муаллифи асар имконияти таҷдиду коркард, аранжировка ва ё навъи дигари коркард, аз ҷумла коркарди асар ба намуд, шакл ё жанри дигарро таъмин менамояд. Амалҳои номбаршударо муаллифи асар ё меросгирони ў метавонанд мустақилона анҷом диҳанд, ё ин ки анҷоми онҳоро ба шахсони дигар иҷозат диҳанд.

Ҳуқуқи муаллиф ба ҳаққи қалам низ ба ҳуқуқҳои амволии муаллиф шомил аст. Ҳуқуқи мазкур дар номгӯи ҳуқуқҳои амволии муаллиф махсус номбар намешавад, зеро дар доираи муносибатҳои ҳуқуқи уҳдадорӣ амалӣ гардида, табиати муштаракро дорад. Асоси ба вучуд омадани ҳуқуқи мазкур, тибқи шартнома ба шахси сеюм тахвил додани яке аз ҳуқуқҳои амволий барои истифодаи асар, он ки озод истифода намудани асар бо шартӣ пардохти ҳаққи қалами муаллиф мебошад.

Ҳуқуқҳои амволии муаллиф пас аз вафоти ӯ ба мерос мегузаранд. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба мерос гузаштани баъзе аз ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ, алалхусус, ҳуқуқ ба интишор ва ҳуқуқ ба дахлнопазирии асар низ ҳарф мезананд.

Дар қонунгузори баъзе кишварҳо, қоидаҳои ба мерос гузаштани ҳуқуқи интишор махсус танзим карда шудааст. Масалан, КГ Русия муқаррар менамояд, ки пас аз вафоти муаллиф, асари уро шахси соҳиби ҳуқуқи истисноӣ ба асар буда, интишор карда метавонад, агар чунин интишоркунӣ ба иродаи муаллиф муҳолиф набошад (қ. 3 м. 1268). Оид ба масъалаи ба мерос гузаштани ҳуқуқи интишор мавқеи мо радқунанда мебошад.

Дар натиҷаи фаро расидани муҳлати амали ҳуқуқҳои амволии муаллиф асар ба дастоварди чамъиятӣ табдил меёбад. Ин маънои онро дорад, ки чунин асарҳо аз тарафи ҳар шахс озодона ва бе пардохти ҳаққи қалами муаллиф истифода карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «Ганҷ». 2016. 135 с.
2. Конвенсияи Берн оид ба асарҳои адабӣ ва бадеӣ, аз 24.07.1971с., ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аз 9.03.2000с. иштирок дорад. [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 6.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 1 электрон. обуна. диск (CD – ROM).
3. Конвенсия оид ба таъсиси Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ, аз 14.07.1967с., ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аз 25.12.1991с. иштирок дорад. [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 6.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, электрон. обуна. диск (CD – ROM). Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 1, аз 30 июни соли 1999 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1999. 9 – 130 с.
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 2, аз 11 декабри соли 1999 [нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.1 электрон. обуна диск (CD – ROM).
5. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. 3, аз 11 феввали соли 2005 [нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.1 электрон. обуна диск (CD – ROM).
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» 13 ноябри соли 1998 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1998. – № 23.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10 майи соли 2002 [нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.1 электрон.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2014, № 371 «Дар бораи Стратегияи миллии рушди моликияти зеҳнии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз соли 2014 то 2020 тасдиқ карда шуд. [Нусхаи электронӣ] // АДЛИЯ: Мукамалгардонӣ. Бонки иттилоотии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нусхаи 7.0 / М – адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016.1 электрон.
9. Абдуллоев А.А., Очилова Ф.А., Қурбонов Ҷ.Ҷ., Боиров Ф.Г., Ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ. – Китоби дарсӣ. Душанбе. – 2014. С. 423.
10. Азбука авторское право. Москва Юридическая литература. 1982. 104 с.

ҲУҚУҚҲОИ ҒАЙРИМОЛУМУЛКӢИ МУАЛЛИФ ВА ТАНОСУБИ ОНҲО БО ҲУҚУҚҲОИ МОЛУМУЛКӢ

Мувофиқи назарияҳои паҳнғаштаи ҳуқуқи маданӣ муаллиф нисбат ба асари офаридааш ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ (дар қонунгузори бештари давлатҳои аврупоӣ ҳамчун ҳуқуқи маънавӣ фаҳмида мешаванд) ва амволиро дорад. Аммо, ин ду гурӯҳи ҳуқуқҳо, аз лиҳози мақсад ва манфиати таъминқунанда ба ҳамдигар он қадар алоқаманданд, ки то ҳол дар адабиётҳои ҳуқуқӣ атрофи муайян намудани ҳуқуқҳои муаллифӣ тозаи шахсии ғайримолумулкӣ ё амволий баҳс менамоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқҳои молумулкӣ, ҳуқуқҳои ғайримолумулкӣ, асар, муаллиф, эҷодиёт, асарҳои илм, адабиёт ва санъат.

АВТОРСКИЕ ПРАВА АВТОРА И ИХ ОТНОШЕНИЕ С ПРАВАМИ СОБСТВЕННОСТИ

Согласно широко распространенным теориям культурных прав, автор обладает личными неимущественными правами (понимаемыми в законодательстве большинства европейских стран как неимущественные права) и имущественными в отношении созданного им произведения. Однако эти две группы прав настолько связаны друг с другом в силу цели и интереса провайдера, что до сих пор в юридической литературе ведутся споры об определении чисто личных неимущественных или имущественных авторских прав.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: имущественные права, неимущественные права, произведение, автор, творчество, произведения науки, литературы и искусства.

AUTHOR'S COPYRIGHT AND THEIR RELATIONSHIP WITH PROPERTY RIGHTS

According to widespread theories of cultural rights, the author has personal non-property rights (understood as moral rights in the legislation of most European countries) and property in relation to his created work. However, these two groups of rights are so related to each other due to the purpose and interest of the provider that they are still arguing in the legal literature about the definition of pure personal non-property or property copyrights.

KEYWORDS: property rights, non-property rights, work, author, creativity, works of science, literature and art.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобониёзов Сайёд Умаркулович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **900-53-45-34**.

Сведения об авторе: *Бобониёзов Сайёд Умаркулович* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **900-53-45-34**.

Information about the author: *Boboniyozov Sayod Umarkulovich* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **900-53-45-34**.

ШАКЛҲОИ (МОДЕЛ) ТАТБИҚИ АДОЛАТИ СУДӢ БО ИШТИРОКИ МАШВАРАТЧИӢНИ ҚАСАМӢ

Қосимова М.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъсиси судҳои қасамӣ яке аз дастовардҳои бузурги башариёт дар самти ҳифзи ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шахс, амалӣ намудани адолати судӣ дар асоси принципҳои баробарӣ, мубоҳисавӣ, ошкорбаёнӣ ва мустақилияти судяҳо, муқаррар кардани ҳақиқат дар парванда ва баровардани ҳукми одилона мебошад. Суд бо иштироки намояндаҳои халқ дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон васеъ истифода мешавад ва чунон ки таҷрибаи ҷаҳонии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ бо иштироки мардум нишон медиҳад, шакли навҳои гуногуни мурофияи судӣ мавҷуд аст. Дар айни замон шаклҳои зерини иштироки намояндагони аҳоли дар ба амал баровардани адолати судӣ бештар маъмуланд:

1) институти судҳои қасамӣ, ки коллегии **мустақили** (алоҳидаи) машваратчиён ва судяҳои касбиро дарбар мегирад;

2) институти судҳои қасамӣ, ки коллегии **муштараки** машваратчиён ва судяҳои касбӣ мебошанд.

Шакли якуми институти судҳои қасамӣ, ки аз судяҳои касбӣ ва ҳайати машваратчиёни мустақил иборат аст, модели судҳои қасамии классикӣ номида мешавад ва ба навъи англосаксонии (англо-америкой) мурофияи ҷиноятӣ бо иштироки машваратчиён мансуб аст. Модели классикии мурофия бо иштироки машваратчиён дар Англия, ИМА, Канада, Австрия таҳия шудааст. Модели дууми суд бо иштироки ҳайати машваратчиён, ки ҳайати муштараки судяҳои касбӣ ва машваратчиёнро дар бар мегирад, модели континенталии судҳои қасамӣ номида шуда, барои навъи роману олмонии мурофияи ҷиноятӣ бо иштироки ҳайати машваратчиён хос аст. Модели континенталии суди баамалбарорандаи адолат бо иштироки аҳолии одӣ дар Фаронса, Олмон, Италия, Швейтсария амал мекунад.

Мурофияи ҳозираи судиро бо иштироки судҳои қасамӣ дар навҳои англо-саксонӣ (англо-америкой) ва романо-олмонии мурофияи ҷиноятӣ баррасӣ мекунем.

Модели англо-америкойи мурофияи судӣ шакли классикии мурофияи судиро аз ҷониби машваратчиёни қасамӣ муаррифӣ мекунад, ки бори аввал дар Англия ба вучуд омадааст. Баъдтар, он ба китъаи Амрико интиқол дода шуд ва дар он ҷо хусусиятҳои беназири худро гирифт, ки аз нусхаи англисии мурофияи машваратчиёни қасамӣ фарқ мекунад, аммо мавҷудияти хусусиятҳои шабеҳ имкон дод, ки дар бораи мавҷудияти мурофияи англо-америкой бо иштироки машваратчиён сухан гӯем.

Дар навъи англо-америкойи мурофияи ҷиноятӣ бо иштироки машваратчиён парвандаро судяи касбӣ ва ҳайати мустақили машваратчиёни қасамӣ, ки то 12 нафарро дар бар мегирад, якҷоя баррасӣ мекунад. Машваратчиён доварони воқеият мебошанд. Маҳз онҳо мустақилона масъалаи асосии парвандаро ҳал мекунад: «Оё айбдоршаванда гунаҳкор аст?». Ҳукм (қарори) дар бораи гунаҳкорӣ ё бегуноҳии шахсе, ки дар курсии айбдорӣ қарор дорад, аз ҷониби машваратчиён мустақилона қабул карда мешавад. Баъдан судяи касбӣ дар асоси қарори ҳайати машваратчиён ҳукми гунаҳкорӣ ё сафедкунӣ қабул мекунад. Дар баробари ин аз ҳукми суд танҳо бо тартиби мурофиявӣ шикоят кардан мумкин аст, вале аз рӯи моҳият не.

Таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби ҳайати машваратчиён нишон медиҳад, ки он бештар дар Иёлоти Муттаҳида паҳн шудааст, ки дар он ҷо ҳамасола зиёда аз 120 000 мурофия бо иштироки машваратчиёни қасамӣ баргузор мегардад (ин тақрибан 90% ҳамаи ин гуна мурофияҳои судиро дар ҷаҳон ташкил медиҳад). Аз ин рӯ, мо дар бораи хусусиятҳои мурофия дар судҳои қасамӣ дар Иёлоти Муттаҳида муфассалтар таваққуф хоҳем кард.

Асоси ҳуқуқии мурофияҳои судӣ бо иштироки машваратчиён дар Иёлоти Муттаҳида инҳоянд: Конститутсияи ИМА, Қонун дар бораи машваратчиёни қасамӣ-и ИМА, Қонун дар бораи интиҳобот ва ғаъолияти ҳайати машваратчиён дар судҳои қасамӣ аз соли 1968.

Дар баробари ин, дар ҳар як штат баъзе хусусиятҳои ҳайати машваратчиён вучуд доранд, вале вазифаҳои онҳо як аст. Тафовут бо он шарҳ дода мешавад, ки дар Штатҳои Муттаҳида низоми дугонаи судҳо: федератсия ва штатҳо мавҷуданд. Судҳои федералӣ қоидаҳои ягонаи мурофияи судиро доранд ва дар баъзе иёлотҳо хусусиятҳои тартиби таъсис додани ҳайати машваратчиёни қасамиҳои калон ва хурд, шумораи машварачиён, қоидаҳои гузаронидани мурофияи судӣ ва ғайра мавҷуданд.

Тибқи қарори Суди Олии ИМА дар соли 1968, агар ба айбдоршаванда эҳтимолияти таъини ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ беш аз шаш моҳ бошад, пас муҳокимаи парванда бо иштироки машваратчиён ҳуқуқи айбдоршаванда аст. Ҳайати машваратчиён дар асоси интиҳоботи умумӣ интиҳоб карда мешаванд ва ба ин муносибат комиссияи махсус иборат аз 3 шаҳрванди Амрико таъсис дода мешавад. "Номзадҳо ба машваратчиён бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: шаҳрванди ИМА бошад, ҳадди аққал 18 сол дошта бошад ва дар муддати на камтар аз як сол дар як ҳудуди маъмури зиндагӣ кунад, босавод бошад, забони англисиро фаҳмад ва ҳарф занад, шахси солимфикр бошад, таъқиби ҷиноӣ ё ҷазо надошта бошад, аз ҳуқуқи интиҳоботӣ маҳрум нашуда бошанд.

Тибқи қонун се категорияи шахсон ба ҳайати машваратчиёни федералӣ интиҳоб шуда наметавонанд: намояндагони Қувваҳои Мусаллаҳ, ки дар вазифаи хидмати қарор доранд, кормандони ҳадамоти касбии оташнишонӣ ва шуъбаҳои полис, «хизматчиёни давлатӣ»-и федералӣ, иёлот ё мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, ки дар иҷрои вазифаҳои ҷамъиятӣ ғаъолона иштирок мекунанд»

Марҳилаи ташкили рӯйхати машваратчиён раванди дароз дорад. Он аз тартиб додани рӯйхатҳои умумии ҳайати машваратчиён, ки бояд дар баррасии парвандаҳои дар доираи салоҳияти суди мушаххас ширкат варзанд, оғоз мешавад. Рӯйхати номзадҳо ба аъзогӣ дар судҳои қасамӣ ҳамчун машваратчиён аз рӯйи рӯйхатҳои интиҳобкунандагоне, ки дар ин маҳал ба қайд гирифта шудаанд, дорандагони шаҳодатномаи ронандагӣ ва андозсупорандагон тартиб дода мешаванд. Дар баробари ин, номи шахсоне, ки тибқи қонун ҳуқуқи машваратчӣ шуданро надоранд, истисно карда мешавад.

Дар ИМА ҳайати машваратчиёни қасамиҳои калон ва хурд аз рӯйи рӯйхати номзадҳо ба машваратчиён ташкил карда мешаванд. Ҳайати машваратчиёни қасамии калон одатан аз 16 то 23 нафар иборат аст. Ҳайати машваратчиёни қасамии калонро суде, ки дар он ташкил шудааст, муқаррар мекунад. Аъзои машваратчиёни қасамии калон метавонанд шахсони аз 18 то 65-сола бошанд. Инчунин, ҳангоми ташкили онҳо, омили наҷодӣ бояд ба назар гирифта шавад - шумораи намояндагони наҷодҳои Аврупоид ва Негроид бояд тақрибан якхела бошад. Вазифаи ҳайати машваратчиёни қасамии калон аз муайян кардани асоснокии ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахс ва тасдиқ ё рад кардани фикри айбдоркунандаи прокурор (муффатиш) иборат аст. Ҳайати машваратчиёни қасамӣ дар ҳифзи шаҳрвандон аз айбдоркунии беасос ва пешгирӣ аз таъқиби ҷиноятӣ беасос нақши муҳим мебозад.

Мурофияи судӣ аз ҷониби машваратчиён дар Иёлоти Муттаҳида чун анъана аз марҳилаҳои пайдарпай иборат аст: ба судшаванда эълон кардани мазмуни айбномаи Машваратчиёни қасамии калон, муайян кардани муносибати судшаванда ба айби ба ӯ эълоншуда, таъсиси ҳайати машваратчиён (машваратчиёни қасамии хурд), тафтишоти судӣ, баҳси тарафҳо, сухани судья ба ҳайати машваратчиён, ҳукми машваратчиён, муайян кардани миқдори ҷазо ва эълони ҳукм.

Баррасии парванда бо иштироки Машваратчиёни қасамии хурди иборат аз 12 нафар, ки дар натиҷаи мувофиқа байни тарафи ҳимоя ва айбдоркунанда аз рӯйхати номзадҳо ба ҳайати машваратчиёни калон интиҳоб мешаванд, сурат мегирад.

Мурофияи машваратчиёни қасамӣ дар Иёлоти Муттаҳида ба принсипи мубоҳисавӣ асос ёфтааст. Мубоҳисавӣ будани мурофия маънои онро дорад, ки ин раванд ба баробарии тарафҳо ва тақсими вазифаҳо байни прокурор, тарафи ҳимоя ва суд асос ёфтааст.

Айбдоркунанда «бори исбот»-и гуноҳи айбдоршавандаро ба дӯш мегирад ва суд ҳаками байни тарафҳо мебошад.

Мурофиаи судӣ аз ҷониби ҳайати машваратчиён дар сурате гузаронида мешавад, ки айбдоршаванда ба гуноҳи худ дар содир намудани ҷиноят иқрор шавад ва аз ҷониби айбдоркунанда далелҳои айбдорӣ ӯро исботкунанда мавҷуд бошанд. Пас аз он ки судья муқаррар кунад, ки ба машваратчиён асоси раддия эълон кардан мавҷуд нест, ҳайати Машваратчиёни қасамӣ хурд савганд ёд мекунад ва аз ҳамин лаҳза ваколатҳои онҳо дар толори суд оғоз мешаванд. **Марҳилаи тафтишоти судӣ** марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад: баррасии далелҳои пешниҳодкардаи айбдоркунанда, баррасии далелҳои пешниҳоднамудаи ҳимоятгар. Ҳангоми баррасии парванда судья метавонад аз ҳайати машваратчиёни қасамӣ хоҳиш кунад, ки толори судиро тарк кунанд. Дар сурати набудани онҳо суд ва тарафҳо масъалаҳои қобили қабул будани далелҳои пешниҳодшуда ва бандубасти ҳуқуқи кирдори содиршударо, ки барои баҳодиҳии дурустии далелҳои ба ҳайати машваратчиён пешниҳодшаванда заруранд, муҳокима мекунад. Баъди муҳокимаи ҳамаи масъалаҳо ҳайати машваратчиён боз ба толори суд даъват карда мешавад.

Дар марҳилаи **музокираи судӣ** сухани хотимавии тарафи айбдоркунанда ва ҳимоя шунида мешавад. Баъдан судья ба ҳайати машваратчиён сухани видоъ эълон мекунад, ки барои дуруст дарк намудани тамоми далелҳои пешниҳоднамудаи тарафҳо, муайян кардани қобили қабул, аҳамиятноки ва кифоя будани онҳо зарур аст. Судья набояд ба хулосаҳои таъсир расонад, ки машваратчиён метавонанд ба он оянд.

Пас аз сухани видоъии судья ҳайати машваратчиён ба хонаи машваратӣ фиристода мешаванд ва дар он ҷо ба баррасии парванда шуруъ мекунад. Бояд қайд кард, ки пеш аз оғози муҳокима ҷаҳати ҳалли масъалаҳои оид ба баррасии парванда бавучудодаи машваратчиён аз ҷумлаи аъзоёни худ раисро таъин мекунад, ки вазифааш аз назорат намудани иштироки ҳар як машваратчиӣ дар баҳодиҳии далелҳо ва риояи тартибот дар вақти машварат иборат мебошад. Раискунанда бо ҳамроҳии дигар машваратчиён дар муҳокимаи парванда иштирок намуда, ҳамроҳи дигарон овоз медиҳад.

Пеш аз оғози мурофиаи судӣ дар хонаи машваратӣ ҳар як ҳайати машваратчиёни қасамӣ оид ба парвандаи баррасишаванда фикри шахсии худро дорад, аммо дар ниҳоят тамоми ҳайати Машваратчиёни қасамӣ хурд бояд якдилона ба як қарор оянд. Дар ҳуҷраи машваратӣ машваратчиён бояд дар бораи гунаҳкорӣ ё бегуноҳии шахс ҳукм (қарор) бароранд. Судҳои федералӣ ва 45 иёлот аз ҳайати машваратчиён талаб мекунад, ки якдилона ҳукм бароранд, дар ҳоле ки боқимонда штатҳо талаб мекунад, ки бо аксарияти овозҳо ҳукм бароварда шавад. Ҳукм дар протокол сабт карда мешавад ва аз ҷониби раискунандаи ҳайати машваратчиён дар маҷлиси ошкорои судӣ дар ҳузури судья ва маҳкумшуда қироат карда мешавад. Ҳар як ҳайати машваратчиёни қасамӣ бояд дурустии он чизро, ки дар протокол навишта шудааст, тасдиқ кунад. Пас аз баровардани ҳукми айбдорӣ аз ҷониби ҳайати машваратчиён суд дар як вақт ҳукмро муқаррар мекунад ва дар мавриди тасдиқи гунаҳгор будани судшаванда аз ҷониби ҳайати машваратчиён оид ба ҷинояте, ки барои содир кардани он дар қонуни ҷиноятӣ ҷазои қатл пешбинӣ шудааст, ҳайати машваратчиён танҳо пас аз шунидани нишондоди шохидон дар ҷаласаи алоҳида дар бораи таъин намудани ҷазо қарор қабул мекунад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти хусусиятҳо, тартиби ташаккул, марҳилаҳои мурофиаи судӣ бо иштироки машваратчиён дар Иёлоти Муттаҳида, мо метавонем ба хулосае оем, ки фаъолияти ин падида дорои механизми ба таври возеҳ танзимшуда буда, барои тамоми низоми судии ИМА баҳри таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ, таъмини адолати судӣ дар асоси баробарӣ хеле муҳим аст. Аҳамияти «фундаменталии» институти машваратчиёни қасамӣ яке аз постулатҳои анъанавии идеологияи ҳуқуқи ИМА мебошад.

Қарори Суди Олии ШМА дар соли 1968 дар бораи Дункан бар зидди Луизианаро мисол овардан бамаврид аст: «Ҳуқуқи баррасии парванда дар суд бо иштироки машваратчиёни қасамӣ ба судшаванда барои пешгирӣ кардани таъқиб аз ҷониби давлат дода мешавад. На барои фош кардани бадкирдор ва ба дор овехтан, балки барои пешгирӣ

кардани таъкиби давлат. Мақсади муруфиа бо иштироки машваратчиёни қасамӣ дар Амрико дар ҳамин аст.”

Ва акнун ба амалияи баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ бо иштироки машваратчиён дар мамлакатҳои низоми ҳуқуқии романию олмонӣ мегузарем. Модели континенталӣ оид ба муруфиаи судии машваратчиёни қасамӣ дар нимаи дуоми асри XIX ва нимаи аввали асри XX дар кишварҳои Аврупои континенталӣ дар натиҷаи навсозии шакли классикӣ паҳн гардид ва бинобар ин шакли континенталӣ номида шуд.

Дар модели континенталии суд бо иштироки машваратчиён баррасии парванда аз ҷониби коллегияи омехта, ки аз як то се судьяи касбӣ ва аз ду то ҳафт машваратчиён иборат аст, масъалаҳои ҳам факт ва ҳам ҳуқуқ ҳал карда мешавад, яъне на танҳо гунаҳгорӣ ё бегуноҳ будани судшаванда, балки намуд ва ҷораи ҷазоро ба ӯ яқоя муқаррар менамоянд.

Ин модели муруфиаи судии машваратчиён ба шакли классикии он, ки дар муруфиаи ҷиноятӣ англо-амрикоӣ амал мекунад, асос ёфтааст, аммо дар натиҷаи тағйирот бо назардошти шароити сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва хусусиятҳои беназири низоми ҳуқуқии кишварҳои Аврупои континенталӣ ҳамчун намунаи мустақили ба амал баровардани адолати судӣ бо иштироки намояндагони мардум ба вучуд омадааст. Бо вучуди ин, бисёре аз олимони ҳуқуқшинос бар ин назаранд, ки нисбат додани ҳайати коллегияи омехта ба падидаи судҳои қасамӣ начандон дуруст аст. Ба гуфтаи Д.К. Канафин, танҳо суди модели англо-амрикоиро метавон муруфиаи бо иштироки машваратчиёни қасамӣ номид.

Биёед дар бораи хусусиятҳои муруфиаи судии ҷиноятӣ бо ҳайати машваратчиён дар Фаронса таваққуф кунем. Варианти "классикӣ"-и модели судҳои қасамии континенталӣ модели фаронсавӣ буд, ки бори аввал дар давраи инқилоби соли 1789 ба вучуд омадааст. Пас аз ба сари қудрат омадани Наполеон ҳайати машваратчиён нигоҳ дошта шуд ва қабули Кодекси муруфиавии ҷиноятӣ соли 1808 ниҳоят сохтори судҳои қасамиро дар Фаронса муайян кард. Суди ассизии (суд оид ба парвандаҳои ҷиноӣ) Фаронса, ки сохтори судҳои қасамии классикии англо-амрикоиро ба хотир меорад, то соли 1941, вақте ки маршал Петен онро барҳам дод, арзи вучуд кард. Дигаргунии муруфиаи судии анъанавии машваратчиёни қасамӣ ба амал омад ва модели омехтаи суди машваратчиёни халқӣ ва касбӣ ба вучуд омад, ки он ба Суди Шеффени (машваратчиёни халқӣ) Германия монанд аст.

Суди ассизӣ аз суд “дар маънои аслиаш” ва машваратчиён иборат аст. Суди мазкур ба маънои аслии худ аз 3 судьяи касбӣ иборат аст, ки як нафари онҳо раисикунанда ва боқимондаро ассессорҳо-машваратчиён меноманд. Дар суди қасамӣ раиси Палата ё узви Суди апеллятсионӣ раисӣ мекунад. Ассессорҳо ё аз ҷумлаи аъзои Суди апеллятсионӣ ё аз ҷумлаи раисон, муовинони раисон ва судьяҳои Суди марҳилаи болоии трибуналӣ, ки дар доираи салоҳияташон суди қасамӣ амал мекунанд, интиҳоб карда мешаванд. Ҳайати судҳои қасамӣ аз 9 машваратчиӣ иборат аст, ки ба синни 30 расида, пас аз интиҳоби комиссияҳои махсус барои иҷрои ин вазифаҳо аз рӯйхати интиҳобкунандагон аз рӯйи қуръа даъват карда мешаванд. Онҳо яқоя бо судьяҳои касбӣ оид ба ҳама масъалаҳо, аз ҷумла масъалаи намуд ва андозаи ҷазоро ҳал мекунанд. Илова бар ин, пешбинӣ шудааст, ки ҳама гуна қарори барои айбдоршаванда номусоид танҳо бо аксарияти овозҳо қабул карда шавад, яъне камаш бо ҳашт овоз.

Ҳангоми тавсифи муруфиа дар судҳои замонавӣ, бояд қайд кард, ки суди мазкур ба таври доимӣ фаъолият намекунад. Вай давра ба давра ҷаласа баргузор карда, парвандаҳои ҷиноятӣ ҷамъшударо дида мебарояд. Ҷаласаҳо одатан дар се моҳ як маротиба гузаронида мешаванд. Барои иштирок дар ҷаласа 35 нафар намояндагони халқ ба сифати машваратчиёни асосӣ ва 10 нафар машваратчиёни эҳтиётӣ даъват карда мешаванд. Онҳо на камтар аз 30 рӯз пеш аз кушодашавии ҷаласаи навбатӣ аз рӯйхати солонии аъзои эҳтимолии машваратчиён бо қуръакашӣ, ки аз ҷониби раиси суди марҳилаи кассатсионӣ гузаронида мешавад, интиҳоб карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки дар Фаронса машваратчиён 4 намуди уҳдадорихо доранд, ки иҷро накардани онҳо боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад: бодикқат будан, беғараз будан ва фикри шахсии худро таблиғ накардан, манъ будани додани маълумот ба касе дар бораи ҳайати машваратчиён ва судьяҳои касбӣ, фош накардани масъалаҳои дар муҳокимаи

парванда дар маҷлисиҳои пушидаи судӣ баррасишаванда, аз ҷумла баъд аз қабули ҳукми судӣ (барои ин кирдор ҷазои аз озодӣ маҳрум сохтан ё ҷаримаи калон пешбинӣ шудааст).

Тавре ки маълум аст, модели англо-американӣ суд имкон медиҳад, ки ҳудуди тафтишоти судӣ дар ҳолатҳои, ки айбдоршаванда ба гуноҳи худ иқрор мешавад ва айбдоркунанда далелҳои айбдоркунанда надошта бошад, кам карда шавад. Баръакс, модели континенталии судҳои маъмур ба принсипи ба даст овардани ҳақиқати моддӣ дар парванда асос ёфтааст. Аз ин рӯ, ҳам иқрор шудани айбдоршаванда ба гуноҳаш ва ҳам даст кашидани прокурор аз айби эълоншуда боиси хоҳиши тафтиши судӣ намегардад, яъне ҳудуди он тағйир намеёбад. Одатан пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар судҳои ассизӣ ба се марҳила тақсим карда мешавад: мушофиҳои пеш аз судӣ, маҷлиси судӣ ва мушофия дар охири ҷаласаи судӣ (қабули қарор).

Дар марҳилаи пешбурди мушофиҳои тосудӣ ба айбдоршаванда нусхаи қарор дар бораи ба суд ирсол кардани парвандаи ӯ дода шуда, ӯ аз ҷониби яке аз судьяҳои касбӣ пурсиш карда мешавад ва дар ин раванд ӯ ҳуқуқ дорад ҳимоятгар интихоб кунад ва бо рӯйхати машваратчиёне, ки дар дади баромадани парванда дар суди қасамӣ баррасишаванда иштирок мекунанд, шинос шавад. Ҳуди мушофиҳои судӣ на камтар аз панҷ рӯз пас аз пурсиши айбдоршаванда оғоз мегардад. Марҳилаи мушофиҳои судӣ бо эълони ҳулосаи айбдоркунанда аз ҷониби котиби суд оғоз мегардад. Хусусияти баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ дар суди ассизӣ дар он аст, ки дар ин ҷо судьяҳои касбӣ ва машваратчиён якҷоя парвандаро баррасӣ мекунанд.

Пеш аз оғози мушофия аз ҳисоби 35 номзаде, ки даъват шудаанд, ҳайати машваратчиёни қасамӣ ташкил карда мешавад. Ҳангоми пешниҳоди раддия ба ҳайати машваратчиёни қасамӣ айбдоршаванда ҳуқуқ дорад на бештар аз панҷ ҳайати машваратчиёни қасамӣ ва прокурор на бештар аз чор ҳайати машваратчиёни қасамиро бо роҳи аз қутти, ки барои ин махсус тайёр карда шудааст, гирифтани 9 варақа бо номи онҳо сурат мегирад. Ба ҳамин тариқ ҳайати захиравии машваратчиёни қасамӣ интихоб карда мешавад. Пас аз анҷоми тартиби ҳудудкунии ҳайати машваратчиёни қасамӣ ҳайати машваратчиёни қасамии ташкилшуда савганд ёд мекунанд.

Шахси марказии мушофия раисикунанда мебошад. Дар марҳилаи тафтишоти судӣ раисикунанда, пеш аз ҳама, судшавандаро пурсиш мекунанд. Дар баробари ин, судья ҳуқуқ дорад ба ӯ саволҳои фошкунанда ва айбдоркунанда диҳад. Сипас суд ба пурсиш кардани шохидон мегузарад. Ҳангоми пурсиш ассессорҳо (судьяҳои касбӣ) ва машваратчиён метавонанд бо иҷозати раисикунанда ба судшаванда ва шохидон савол диҳанд ва прокурор ҳуқуқ дорад ба онҳо бевосита савол диҳад.

Дар Франция прокурор мавқеи махсуси мушофиявино ишғол мекунанд, зеро вай дар мушофия на танҳо ҳамчун тарафи айбдоркунанда, балки ҳамчун мақомоти олии назорат аз болои қонуният баромад мекунанд. Прокурор аз номи қонун ба суд бо тамоми талабҳои мушофия мекунанд, ки лозим ва қобили қабул мешуморад. Суд вазифадор аст, ки онҳоро шунида ва муҳокима намояд. Дар навбати худ судшаванда ва ҳимоятгар танҳо бо иҷозати раисикунанда метавонанд ба шохидон савол диҳанд. Ин вазъият мушофиҳои ҷиноятиро дар Франция аз мушофиҳои ҷиноятии Англияю Америко, ки дар асоси мушофия ва баробарҳуқуқии тарафҳо асос ёфтааст, хеле фарқ мекунанд. Баъди пурсиши шохидон, коршиносон пурсиш шуда, далелҳои шайъӣ тафтиш карда мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи мушофиҳои Фаронса ин аст, ки ба ҳайати машваратчиён дар рафти мушофия иҷозат дода мешавад, ки дар маҷлиси судӣ қайдҳои хаттӣ карда, аз онҳо дар баровардани ҳукми истифода баранд.

Тартиби мушофиҳои судии модели континенталӣ фаҳмо ва дастрас буда, мисли модели англо-американӣ мушофиҳои қасамӣ муқаррароти қатъӣ надорад. Пас аз он мушофияи судӣ сурат мегирад, ки дар охири онҳо раисикунанда номгӯии масъалаҳоеро тартиб медиҳад, ки бояд аз ҷониби судьяҳои касбӣ ва машваратчиён ҳал карда шаванд. Яке аз принсипҳои асосии мушофиҳои ҷиноятии Фаронса баҳодиҳии далелҳо дар асоси этиқоди ботинӣ мебошад. Пас аз сухани дастурӣ суд, ки аз ҳайати машваратчиён ва судьяҳои касбӣ иборат аст, барои қабули қарор ба ҳонаи машваратӣ хориҷ мешаванд ва ин марҳилаи ниҳоии

мурофияи судӣ дар судҳои ассизӣ ба ҳисоб меравад. Бояд гуфт, ки дар фарқият аз шаклҳои маъмулии судҳои навъи Шеффен, дар суди ассизии Фаронса ҷаласаи судяҳо (инчунин, аъзоёни машваратчиён низ дар назар аст) вучуд надорад, яъне муҳокимаи якҷояи масъалаҳои ҳалшаванда, мубодилаи афкор ва ғайра дида намешавад. Дар ҳонаи машваратӣ судяҳои касбӣ ва машваратчиён, ки ҳуқуқи баробар доранд, танҳо дар шакли хаттӣ ва пинҳонӣ аз ҳамдигар мавқеи худро баён мекунанд.

Қарори суд бо иштироки намояндагони халқ бо аксарияти оддии овозҳо қабул карда мешавад, вале қарори барои айбдоршаванда номусоид бо аксарияти тахассусии камаш 8 овоз аз 12 интихобкунанда қабул карда мешавад. Дар баробари ин, бояд таъкид кард, ки тамоми масъалаҳо, аз ҷумла оид ба андоза ва намуди ҷазо аз тарафи суди ассизӣ ҳал карда мешавад.

Пас аз қабули қарор дар ҳонаи машваратӣ раисикунанда дар толори суд ҳукмро бо овози баланд мехонад. Бар хилофи ҳалномаҳои дигар судҳои марҳилаи якум, ҳукми суд бо иштироки ҳайати машваратчиёни қасамӣ пас аз баровардани он дар марҳилаи якум ва охири қабул карда ба ҳисоб рафта, нисбати он шикоят кардан мумкин нест ва нисбати ҳукми сафедкунанда аз ҷониби ин суд баровардашуда аз тарафи айбдоркунанда бо тартиби кассатсионӣ эътироз оварда намешавад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки Франция модели судҳои қасамии худро ба вучуд овардааст, ки он барои ташаккули модели континенталии баамалбарории адолати судӣ бо иштироки намояндагони халқ асос гардид. Он ба шакли классикии худ каме шабоҳат дорад, хусусиятҳои беназири худро доро мебошад. Дар баробари ин бояд гуфт, ки мурофияи судии ҷиноят дар Франция бо иштироки аҳли халқ нуктаи ибтидоии ташкили судҳои қасамӣ дар Қазоқистон гардид.

Ҳамин тариқ, мо моделҳои классикӣ ва континенталии судиро бо иштироки машваратчиёни қасамӣ дар таҷрибаи ҷаҳонии низомҳои судӣ баррасӣ намуда, фарқи муҳимтарини онҳо, ки дар масъалаи якҷоя ё алоҳида қабул кардани қарор аз рӯи парванда аз ҷониби судяҳо ва ҳайати машваратчиёни қасамӣ таҷассум меёбад, баррасӣ намуда, ба хулосае омадем, ки ҳар яке аз шаклҳои ба амал баровардани адолати судӣ бо иштироки машваратчиён хусусиятҳои мусбати худро дошта, дар ҳислатҳои ба худ хосе, ки дар натиҷаи анъанаҳои таърихӣ халқ, майлу хоҳиши онҳо оид ба амалбарории адолат ва муқаррар кардани ҳақиқат ба вучуд омадаанд, ифода ёфтаанд, вале дар бораи нишонаҳои сершумори бесамар ва номуносиб будани ҳар як модели мурофияи судӣ бо иштироки машваратчиён ҳам бояд ногуфта намонад. Дар натиҷа шаклҳои гуногуни иштироки намояндагони халқ дар амалӣ намудани адолати судӣ инкишоф ёфтанд, ки хусусиятҳои низомҳои гуногуни ҳуқуқиро инъикос мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Лексис де Токвиль. Демократия в Америке / Лексис де Токвиль. - М.: Прогресс, 1992.
2. Боботов С.В. Современный суд присяжных на примере Великобритании / С.В. Боботов. – М.: Новая правовая культура, 2000.
3. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс / К.Ф. Гуценко. – М.: Статут, 1996.
4. Николайчик В.М. Уголовный процесс США / В.М. Николайчик. – М., 1981.
5. Полянский Н.Н. Уголовный процесс и уголовный суд в Англии / Н.Н. Полянский. – М.: Юридическая литература, 1969.
6. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. - М.: Юридическая литература, 1980.
7. Дэниел Голман. Суд присяжных // Америка. – 1994. - №436.
8. Кириллова Н.П. Суд присяжных в России и мировой опыт. [Электронный ресурс] / <http://forum.yurclub.ru/index.php?download=696>.
9. Грегори Майз. Суд присяжных в США // Анатомия суда присяжных 2009.
10. Мухамеджанов Э.А. Как работает суд присяжных в США. 2004г.[Электронныйресурс] http://v.zakon.kz/magazine/archive/2004/_04_11.asp.
11. Ньютон Миноу, Фрейд Кейт. Возможна ли полная беспристрастность?//Америка. - 1993. № 436.
12. Радутная Н.В. Суд присяжных в зарубежных правовых системах. [Электронный ресурс] / <http://sergei-nasonov.narod.ru/Radutnaja.doc>.
13. Фред Грэм. Американские суды присяжных // Анатомия суда присяжных. 2009.
14. Ханнафорд-Эйгор П. Различия в законодательстве разных штатов // Анатомия суда присяжных. 2009.

ШАКЛҲОИ (МОДЕЛ) ТАТБИҚИ АДОЛАТИ СУДӢ БО ИШТИРОКИ МАШВАРАТЧИЁНИ ҚАСАМӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи шаклҳои (модел) татбиқи адолати судӣ бо иштироки машваратчиёни қасамӣ, ки шакли англосаксонӣ (англо-американӣ) ё классикӣ ва романо-олмониро дарбар мегирад ва вобаста ба марҳилаи пайдоиши институти мазкур ва макони пайдоиши он аз ҳамдигар фарқ мекунад, мавриди таҳлил қарор додааст. Муаллиф бо истифода аз адабиётҳо ва қонунгузорӣ тавонистааст, масъалаи мазкурро таҳлил намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: парвандаи ҷиноятӣ, машваратчиёни қасамӣ, тафтишоти судӣ, муурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ, қонунгузорӣ.

ФОРМЫ (МОДЕЛИ) ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОГО ПРАВОСУДИЯ С УЧАСТИЕМ ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

В данной статье автор проанализировал вопрос о формах (моделях) осуществления судебного правосудия с участием присяжных заседателей, к которому относятся англосаксонская (англо-американская) или классическая и романо-германская формы, которые отличаются друг от друга в зависимости от этапа возникновения этого института и места его зарождения. Автору удалось проанализировать данный вопрос, используя литературу и законодательство.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное дело, присяжные заседатели, судебное разбирательство, уголовный процесс, уголовно процессуальное право, законодательство.

FORMS (MODELS) OF THE IMPLEMENTATION OF JUDICIAL JUSTICE WITH THE PARTICIPATION OF JURORS

In this article, the author analyzed the issue of forms (models) of the implementation of judicial justice with the participation of jurors, which include the Anglo-Saxon (Anglo-American) or classical and Romano-Germanic forms, which differ from each other depending on the stage of emergence of this institution and the place its origins. The author was able to analyze this issue using literature and legislation.

KEYWORDS: criminal case, jurors, trial, criminal process, criminal procedural law, legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қосимова Мадина Қаримовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

Сведения об авторе: *Косимова Мадина Каримовна* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

Information about the author: *Kosimova Madina Karimovna* – Tajik National University, second - year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ГРАЖДАНИНА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Ганизода М.

Таджикский национальный университет

Современное административное право построено на общепризнанных принципах демократизма, равенства всех перед законом, оно учитывает международные акты в области прав и свобод человека и гражданина, создает все условия для их реализации и защиты. Данные условия способствуют увеличению роли гражданина в системе государственного управления, благодаря чему гражданин является ведущим субъектом административного права. Правовое регулирование административно - правового статуса гражданина Российской Федерации занимает достаточно значимую роль в административном праве, система закрепления и гарантии прав и свобод гражданина, как одного из субъектов административного права является передовым направлением в отечественном законодательстве. Закрепление и гарантия прав и свобод граждан осуществляются благодаря четкому распределению между государственными органами обязанностей и полномочий, с помощью которых они реализуют и гарантируют права и свободы граждан. Помимо этого, законодатель предусмотрел ответственность государственных органов и должностных лиц за нарушение или не исполнение своих обязанностей, которые в дальнейшем привели к нарушению прав и свобод граждан. Для реализации своих функций государственные органы или должностные лица используют систему административных процедур, которые закрепляют порядок, сроки и полномочия по реализации возложенных на них обязанностей. Система административных процедур может включать в себя конкретные действия, направленные на фиксирование определенных действий по осуществлению властных полномочий разрешительного, правонаделительного, правоудостоверительного или регистрационного характера. Стоит отметить тот факт, что административные процедуры большей своей частью направлены не на контроль физических или юридических лиц, а на создание эффективной системы административного управления, которая обеспечивает полную прозрачность в процессе государственного управления [3]. Правовая культура общества должна строиться на основе развития прав и свобод человека и гражданина. Правовая культура строиться на основе оценки качества правовой жизни общества и государства. Только при признании и обеспечении государственными органами прав и свобод гражданина и человека можно говорить о повышении уровня правовой культуры. В цивилизованном обществе права и свободы граждан должны соблюдаться для решения политических и правовых аспектов. Современное общество должно обеспечивать не только декларацию прав и свобод граждан в Конституции, но их реальное соответствие. Все законодательные акты, принимаемые в государстве, регулирующие права и свободы граждан должны соответствовать положениям конституции.

Права и свободы человека, как критерий правовой культуры общества, являются одной из исконных проблем развития человеческого общества. Помимо констатации прав и свобод личности в конституции необходимо говорить о наличии в этом документе и других нормативно-правовых актов механизмов, реально гарантирующих соблюдение этих прав и свобод. Наибольший приоритет должен уделяться именно конституционным правам и свободам, которые превалируют над другими видами прав. При обеспечении прав граждан необходимо выделить право на правосудие. Конституция Российской Федерации уделяет большое внимание формированию эффективно работающей судебной системы и реализации прав граждан в этой сфере [1]. На современном этапе ведется работа, как по совершенствованию судебной системы, так и ее работе в тесной взаимосвязи с другими ветвями власти. При анализе осуществления защиты прав и свобод граждан, необходимо остановиться на статусе Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации. Данный субъект правовой защиты, и его представители

осуществляют целый ряд направлений деятельности по защите прав и свобод. Уполномоченный по правам человека может осуществлять свои полномочия только при наличии высокого уровня правосознания граждан и должностных лиц. Граждане, не обладая знаниями и достаточным уважением к праву, не обращаются за защитой к данному субъекту права. Только развитие правосознания у большинства членов российского общества может способствовать нормальному осуществлению деятельности Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации [5, с.180]. К числу государственных органов, которые осуществляют защиту прав и свобод граждан, следует отнести деятельность сотрудников органов прокуратуры. Прокуратура является тем органом, который осуществляет данный вид деятельности в качестве одного из основных. Помимо государственных органов, данным видом деятельности могут заниматься и негосударственные органы. Только совокупность различных государственных и негосударственных органов, правозащитных организаций можно говорить о достаточно сформированной системе органов и организаций, осуществляющих защиту прав и свобод. Проблемы, возникающие при реализации прав граждан весьма разнообразны. К таким проблемам можно отнести и социально-экономические ограничения, и злоупотребления правами некоторыми категориями субъектов и ряда других, которые вызывают необходимость дальнейшего изучения. Все это обусловлено низким уровнем правосознания населения. Надо повышать уровень правовой культуры населения. Соблюдение прав и свобод человека в рамках формирования правовой культуры общества обусловлено целым рядом причин. К проблемам формирования правовой культуры, которые связаны с обеспечением прав и свобод граждан и их реализаций, следует отнести в первую очередь проблемы в области законодательской деятельности, в процессе которой могут возникать коллизии и пробелы в праве, противоречия законодательного регулирования существующей правовой действительности. Отдельно следует выделить также низкий уровень правовой грамотности населения, из-за которого граждане не знакомы с нормами Конституции Российской Федерации и другими нормативно-правовыми актами, регулирующие конституционно-правовые аспекты. Отсутствие знаний о своих конституционных правах приводит к тому, что граждане не отстаивают свои права, не знают в какие государственные органы и негосударственные организации следует обращаться за защитой своих конституционных прав. Все это приводит к развитию правового нигилизма. Граждане ищут причины несоблюдения своих прав в недостатках законодательной базы, часто не отдавая себе отчет в том, что не осуществили необходимые действия по их реализации. Другая важная особенность административных процедур заключается в их ограничении властных полномочий государственных и муниципальных органов, а также должностных лиц в процессе делопроизводства, что позволяет не только гарантировать права и свободы гражданина, но и защитить его от злоупотребления властью. Правовое регулирование административно - правового статуса гражданина РФ распространяется и на административную правосубъектность гражданина, которая включает в себя административную правоспособность - возможность гражданина иметь права и обязанности с момента появления на свет и до окончания жизни; административную дееспособность - способность гражданина своими действиями приобретать права и обязанности; административную деликтоспособность - способность гражданина нести ответственность за совершенные правонарушения [2]. Нормы административной правосубъектности закрепляется не только в административном кодексе, но и в уголовном, гражданском кодексе, а также в Конституции РФ. Таким образом, законодатель закрепляет возрастные категории физических лиц, состояние их здоровья, образования, их права и обязанности.

Нарушение гражданином его обязанностей или прав других субъектов административного права может привести к административной ответственности. Административная ответственность занимает одно из ключевых мест в элементах административно - правового статуса гражданина РФ. Законодательство об административной ответственности включает в себя не только КоАП РФ, но и связанные с ним законы субъектов РФ. Так государственные органы осуществляют надзор за совершаемыми административными правонарушениями. Административная

ответственность основывается на обязанности лица, совершившего административное правонарушение нести ответственность за совершенное деяние. При этом при осуществлении правосудия к виновному лицу могут быть применены меры принудительного воздействия, регламентированные нормами закона. Юридическая ответственность за административное правонарушение непосредственно связана с нарушением одного гражданина прав или свобод другого субъекта административного права. Опасность административного правонарушения заключается в том, что оно способно нарушить нормальное функционирование не только общества, но и в целом государственной системы управления или подвергать риску конституционный строй Российской Федерации [6, с.5-7]. Несмотря на то, что 55 статья Конституции РФ закрепляет принцип принятия законов, которые не направлены на ограничение прав и свобод человека и гражданина, третья часть статьи устанавливает ограничение прав и свобод человека и гражданина только в той мере, в которой это будет необходимо для защиты конституционного строя, интересов других лиц. Именно поэтому, административные правонарушения находятся в системе правового регулирования административно - правового статуса гражданина РФ. Подводя итог вышесказанному, можно сделать вывод о том, что правовое регулирование административно - правового статуса гражданина Российской Федерации находится не только в ведении государства, но и в ведении его субъектов, что позволяет создать эффективную систему государственного управления, которая распространяется на административно - правовой статус гражданина. В свою очередь административно - правовой статус гражданина включает в себя гражданство лица, которое устанавливает связь государства с гражданином, а институт гражданства находится под прямым контролем государства; административную правосубъектность; права и обязанности гражданина, как субъекта административного права; административную ответственность за совершенные правонарушения; юридические гарантии, предоставляемые гражданину по вопросам его прав и свобод [8, с.82-83]. Таким образом, правовое регулирование в области административно - правового статуса гражданина РФ направлено на соблюдение прав и свобод гражданина, выполнение им принадлежащих ему обязанностей, реализацию прозрачности делопроизводства, которая осуществляется с помощью четко выстроенной системы административных процедур. Система правового регулирования в современной России активно развивается, что отражается не только на увеличении нормативно - правовых актов, но и на изменении самого подхода к государственному управлению.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Российской Федерации" (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020) // КонсультантПлюс, 2021
2. Конституция Российской Федерации: принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.pravo.gov.ru> (дата обращения: 26.04.2021).
3. Аналитический опрос «Совпадают ли сейчас в России интересы власти и общества» [Электронный ресурс] // Режим доступа: Аналитический центр Юрия Левады. 28.11.2019. - <https://a.r.v.levada.m/2019/11/28/obslliest\o-igosudarstvo/> (дата обращения: 26.04.2021).
4. Аналитический опрос «Вероятность выступлений протеста с политическими требованиями против падения уровня жизни» [Электронный ресурс]// Режим доступа: Аналитический центр Юрия Левады. 28.11.2019. - <https://www.levada.ru/2019/12/02/protestnyj-potentsial-10/> (Дата обращения: 26.04.2021).
5. Крупеня, Е.М. Статусное публичное право как комплексный институт в правовой системе: Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук.: 12.00.01// -К.,-2019-С. 180.
6. Дорогова Е. В. Гражданин как субъект административного правонарушения // Правопорядок: история, теория, практика. - 2015. - №3(6). - С. 5-7.
7. Каримова, А.Ю. Конституционное право человека и гражданина на жизнь, свободу и личную неприкосновенность / А.Ю. Каримова // Марийский юридический вестник. № 3(18). 2016 С. 113.
8. Административное право России: учебник /ред.: В Я. Кикоть. ред.: П.И. Кононов, ред. Н.В. Румянцев.— 6-е изд., перераб. и доп. — М : ЮНИТИ-ДАНА. 2015. — С. 82-83.

ВАЗЪИ МАЪМУРӢ ВА ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДИ ФЕДЕРАТСИЯИ РУСИЯ

Мақола ба концепсия ва танзими ҳуқуқи вазъи маъмури ва ҳуқуқи шаҳрванди Федератсияи Русия бахшида шудааст. Ҳуқуқи маъмури яке аз соҳаҳои асосии ҳуқуқи Русия мебошад, ки ҳуқуқ, озодӣ ва ухдадорӣ инсон ва шаҳрвандро дар муносибат бо мақомоти давлатӣ муттаҳид мекунад, инчунин системаи сохтори идоракунии давлатӣ, принципҳо, шаклҳо ва усулҳои фаъолияти онро ташкил медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи маъмури, вазъи ҳуқуқи маъмури, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд, расмиёти маъмури, ҷавобгарии маъмури, кафолатҳои ҳуқуқи.

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ГРАЖДАНИНА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Статья посвящена понятию и правовому регулированию административно-правового статуса гражданина РФ. Административное право является одним из ключевых отраслей в российском праве, которое закрепляет права, свободы и обязанности человека и гражданина в отношениях с государственной властью, а также формирует систему государственного административного устройства, ее принципы, формы и методы деятельности.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: административное право, административно-правовой статус, права и свободы гражданина, административная процедура, административная ответственность, юридические гарантии.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A CITIZEN OF THE RUSSIAN FEDERATION

Annotation. The article is devoted to the concept and legal regulation of the administrative and legal status of a citizen of the Russian Federation. Administrative law is one of the key branches of Russian law, which consolidates the rights, freedoms and responsibilities of man and citizen in relations with state authorities, and also forms the system of state administrative structure, its principles, forms and methods of activity.

KEYWORDS: administrative law, administrative legal status, rights and freedoms of a citizen, administrative procedure, administrative responsibility, legal guarantees.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғанизода Манижа* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+ 992) 907 – 47 – 22 – 92. E-mail: manizh_2000@mail.ru

Сведения об авторе: *Ғанизода Манижа* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: (+ 992) 907 – 47 – 22 – 92. E-mail: manizh_2000@mail.ru @mail.ru

Information about the author: *Ghanizoda Manizha* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: (+ 992) 907 – 47 – 22 – 92. E-mail: manizh_2000@mail.ru

ТАРАФҲОИ ПАРВАНДАИ ГРАЖДАНӢ ҲАМЧУН УНСУРИ ДАӢВО ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Ғафурзода А.Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳамзамон ба мавзӯ ва асоси даъво дар муурофияи граждани ба сифати унсури сеюми даъво тарафҳои даъво баромад мекунад. Тарафҳои даъво гуфта субъекти эҳтимоли ва ё воқеии муносибатҳои ҳуқуқии моддии баҳснокро меноманд, ки баҳси ҳуқуқии онҳо дар суд мавриди баррасӣ ва ҳал намудан қарор гирифтааст [1. с. 73.]. Дар муурофияи граждани ду тараф, яъне даъвогар ва ҷавобгар мавҷуданд. Ин унсурро олимони мазмуни даъво номидаанд. Дар ин ҷо маънои мазмун фалсафӣ набуда, он як намуди ҳимояи судӣ фаҳмида мешавад. Гуфтан бамаврид аст, ки на қонунгузори, на амалия мазмуни даъворо ҳамчун унсури алоҳида ҷудо накардаанд, вале айёнияти даъво асосан аз рӯи ду унсур муайян карда мешавад. Бинобар ин, ҷудо намудани мазмуни даъво ҳамчун унсур мафҳуми даъворо мураккаб мегардонад.

Н.И. Комиссаров ва Г.Л. Осокина тарафхоро ба сифати унсури сеюм меҳисобанд ва ақидаи худро бо он асоснок мекунад, ки маҳсусан байни шахсони муайян, ки дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мушаххати субъективӣ мебошанд, баҳс оид ба ҳуқуқ пайдо мешавад. Ба ин ақида тарафдор шудан мумкин аст, зеро ба ҳақиқати ҳол наздикӣ дорад. Даъвогар ва ҷавобгар тарафҳои муурофия мебошанд, на даъво.

Мазмуни даъворо Э.А. Абушин яке аз унсурҳои муҳим меҳисобад. Чунки, – қайд кардааст ӯ, – мазмун ифодагари талаби даъвогар, ки ба суд мууроҷиат шудааст ва дар банди дархостии аризаи даъвогӣ ифода меёбад, мебошад. Ғайр аз ин мазмуни даъво муносибати даъвогарро ба суд ифода менамояд ва он шакли ҳимояро, ки даъвогар интиҳоб мекунад, муайян менамояд. Чунки интиҳоби шакли ҳимояи ҳуқуқи вайроншуда – ин қарори даъвогар аст. Ин маънои онро дорад, ки агар масалан шумо бӯстонсарои худро бо ҳамсаратон тақсим кардани бошед, суд ҳақ надорад бо қарори худ шуморо вазифадор намояд, ки аз ҳамсаратон ба шакли нақд ҳақ гиред, чунки аллакай шумо дар аризаатон нишон дода будед, ки мехоҳед танҳо идоракунии бӯстонсаройро ҷудо намоед [2. с. 5].

Г.Л. Осокина қайд менамояд, ки тарзи ҳимояи ҳуқуқро чун унсури сеюм маънидод кардан на он қадар дуруст мебуд. Муаллифоне, ки унсурҳои даъворо таҳқиқ кардаанд бар он ақидаанд, ки элементҳои даъво имконияти фардикунонии даъворо доранд. Аз ин нуқтаи назар ақидаи муурофиячиёне, ки мазмуни даъворо дар ду унсур – асос ва мавзӯ тафсир кардаанд, ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам амалӣ хато мебошад.

Тавре дар боби якум қайд намудем яке аз нишонаҳои шакли даъвогии ҳимояи ҳуқуқ вучуд доштани баҳс оид ба ҳуқуқ ва манфиати қонунӣ, ки он ба мавҷудияти тарафҳои баҳскунонда, яъне тарафҳои дорои манфиатҳои ҳуқуқии муқобил мебошанд. Вазъияти мавҷуда маънои онро дорад, ки муайян намудани таркиби дохили даъво бе унсури сеюм номумкин аст, ки ба сифати он тарафҳо баромад кунанд.

К.И. Комиссаров хеле хуб қайд кардааст, ки мавзӯ ва асоси даъво ҳамон вақт шакли муайяни худро мегирад, ки агар дар он суҳан оид ба соҳиби ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадориҳо равад [3. с. 178].

Ба сифати унсури сеюм шуморидани тарафҳо дар м. 134, 137, 225, 227 ва ғайраи Кодекси муурофиявии маданияи ҚТ [4.] оварда шудааст.

Тарафҳо дар муурофияи граждани даъвогар ва ҷавобгар мебошанд. Даъвогар ва ҷавобгар шахрвандони ҚТ, шахрвандони хориҷӣ, шахсоне, ки шахрвандии ду ва ё зиёда мамолики хориҷӣ доранд, буда метавонанд. Бояд ҳам даъвогар ва ҳам ҷавобгар бечунучаро дорои қобилияти амалкунӣ бошанд.

Шаҳсони ҳуқуқӣ, яъне ҳам ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ҳам ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ тараф буда метавонанд. Ғайр аз ин дар як қатор ҳолатҳо чун тарафҳо дар муурофия ташкилотҳое, ки шахси ҳуқуқӣ нестанд, баромад карда метавонанд.

Даъвогар ва ҷавобгар ҳам якчанд нафар шуда метавонанд. Прокурор низ ҳамчун тараф бо изҳорот оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигар шахсон (ҳам шахрвандон ва ҳам ташкилотҳо) ба суд муроҷиат карданад мумкин аст.

Ба тарафҳо аксарияти моддаҳои КММ ҚТ (масалан, м. 36-44 ва ғайра) бахшида шудааст. Ин асоси қонунӣ бори дигар оиди зарурияти мавҷудияти унсури сеюми даъво собит мегардонад. Зеро баробари асос, мавзӯ ва тарафҳо даъво дар муурофияи граждани пурра мегардонанд [5. с. 17-25]. Тарафҳо аз ҳуқуқи баробари муурофияви истифода мекунанд ва ўҳдадорихои муурофиявии баробарро иҷро менамоянд.

АДАБИЁТ

- 1) Тафсири Кодекси муурофиявии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2013. – С. 73.
- 2) Порядок обращения в суд по гражданским делам. / Э.А. Абушин – М.: «Форум-Инфра-М», 2003. – С. 5.
- 3) Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу. / К.И. Комиссаров – С. 178.
- 4) Кодекси муурофиявии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008, № 1, к.1, м.6, м.7; 2010, № 1, м.6; 2012.
- 5) Иск (теория и практика). / Г.Л. Осокина – М.: «Норма», 2000. – С. 17-25.

ТАРАФҲОИ ПАРВАНДАИ ГРАЖДАНӢ ҲАМЧУН УНСУРИ ДАЪВО ДАР МУУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи тарафҳои парвандаи граждани ҳамчун унсури даъво дар муурофияи граждани бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки тарафҳои даъво гуфта, субъекти эҳтимоли ва ё воқеии муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ баҳснокро меноманд, ки баҳси ҳуқуқии онҳо дар суд мавриди баррасӣ ва ҳал намудан қарор гирифтааст. Инчунин, дар муурофияи граждани ду тараф, яъне даъвогар ва ҷавобгар мавҷуданд. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки шахсони ҳуқуқӣ, яъне ҳам ташкилотҳои тичоратӣ ва ҳам ташкилотҳои ғайритичоратӣ тараф буда метавонанд. Ғайр аз ин, дар як қатор ҳолатҳо чун тарафҳо дар муурофия ташкилотҳое, ки шахси ҳуқуқӣ нестанд, баромад карда метавонанд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи муурофиявии граждани, муурофияи граждани, парвандаи граждани, тарафҳои парвандаи граждани, унсурҳои даъво дар муурофияи граждани.

СТОРОНЫ ГРАЖДАНСКОГО ДЕЛА КАК ЭЛЕМЕНТ ИСКА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Данная статья посвящена вопросу о сторонах гражданского дела как элемента иска в гражданском процессе. Автор отмечает, что сторонами иска являются предполагаемые или действительные субъекты спорного материального правоотношения, правовой спор которых рассматривается и разрешается в суде. Также в гражданском процессе есть две стороны – истец и ответчик. Автор приходит к выводу, что сторонами могут быть юридические лица, то есть как коммерческие, так и некоммерческие организации. Кроме того, в ряде случаев сторонами в деле могут выступать организации, не являющиеся юридическими лицами.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гражданское процессуальное право, гражданский процесс, гражданское дело, стороны гражданского дела, элементы иска в гражданском процессе.

PARTIES TO A CIVIL CASE AS AN ELEMENT OF A CLAIM IN CIVIL PROCEEDINGS

This article is devoted to the issue of the parties to a civil case as an element of a claim in civil proceedings. The author notes that the parties to the claim are the alleged or actual subjects of a controversial material legal relationship, whose legal dispute is considered and resolved in court. Also in a civil process there are two parties - the plaintiff and the defendant. The author comes to the conclusion that the parties can be legal entities, that is, both commercial and non-profit organizations. In addition, in some cases, parties to the case may be organizations that are not legal entities.

KEYWORDS: civil procedural law, civil process, civil case, parties to a civil case, elements of a claim in a civil case.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғафурзода Абдуғаффор Нурали* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: **005 50 50 37**.

Сведения об авторе: *Ғафурзода Абдуғаффор Нурали* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **005 50 50 37**.

Information about the author: *Gafurzoda Abdugaffor Nurali* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **005 50 50 37**.

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ ЧАВОНОН

Шарипова Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳалли мушкилоти фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон на танҳо барои манфиатҳои илмӣ-назариявӣ, инчунин барои амалияи ҷамъияти имрӯза низ зарур мебошад. Бунёди давлати ҳуқуқбунёд ва тарбияи як шахрванди дорои масъулияти шахрвандӣ танҳо бо сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ имконпазир аст. Вобаста ба ин, зарурати ба таври илмӣ муайян намудани тарбия ва таълими ҳуқуқӣ ҳамчун омилҳои муассири таъсиргузор ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ба миён меояд.

Дар раванди баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ, аҳаммияти тарбияи ҳуқуқӣ аввалиндараҷа мебошад. Дар адабиёти илмӣ дуруст қайд мегардад, ки «мушкилоти баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шахрвандон, шахсони мансабдор ва аз байн бурдани нигилизми ҳуқуқӣ имрӯз яке аз мушкилоти доғи рӯз буда, ҳалли ҳар чӣ тезтарро талаб мекунад». Худи низоми ҳуқуқ «бояд ҳамчун воситаи тарбия баррасӣ карда шавад. Низоми ҳуқуқӣ ба одамоне таълим медиҳад, ки чӣ гуна рафтор намоянд». Дар ҷомеаи муосир, таълими ҳуқуқӣ аҳаммияти давлатиро касб намудааст, зеро муваффақияти ислохотхое, ки ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон амалӣ менамояд, бевосита аз тарбияи ҳуқуқии ҷавонон вобаста аст.

Ба андешаи Ҷ. Юлдошева «Ташаккулу мавқеи шахрвандию ҳуқуқии насли наврас тавҷам бо ташаккулу маданияти ахлоқию маънавӣ сурат мегирад. Зимнан марҳилаи масъулوناю мураккаб давра ва марҳилаи синнусолии 14-18-солагӣ мебошад. Маҳз дар ҳамин марҳилаи ҳаётӣ ба тариқи афзоиандаю ташаккулёбанда шуурнокию маърифат дар насли наврас такмил ёфтад мегирад. Дар ин маврид дарку фаҳми ҳамгирии иҷтимоию ҷамъиятии инсон ташаккул ёфта, манфиатмандию шавқу завқ нисбат ба моҳияту муҳтавои рафтору муносибатҳои байнинсонӣ аз мавқеи ахлоқию маънавӣ низ ташаккул меёбад. Фаълмандии мавқеи шахрвандию ҳуқуқии ин гурӯҳи инсонҳо ба зуҳури ташаббуснокию ибтикор доштан, мустақилият мусоидат мекунад, ки дар навбати худ имкон фароҳам меояд то писарону духтарон ба фаъолияти муҳталифи шахрвандию ҳуқуқӣ ва ахлоқию маънавӣ ворид шаванд».

Баҳогузориҳои дурусти сатҳи рушди фарҳанги ҳуқуқӣ омилҳои муҳимми баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли дар маҷмӯъ ва махсусан фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мебошад. Ҷавонон як гурӯҳи махсус ва хеле назарраси иҷтимоӣ мебошанд, ки самти умумии рушди давлат ва ҳуқуқ бештар ба онҳо вобаста аст. Онҳо тақрибан зиёда аз 70% аҳолии кишварро ташкил медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки мафҳумҳои қонунии таълим, тарбия ва таҳсилот дар м. 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» оварда шудаанд, ки тибқи он:

1) таълим – фаъолияти муштараки падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои инкишофи кӯдак, тақмили истеъдод, маҳорат, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии ӯ;

2) тарбия – раванди мақсадноки ба воя расонидани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷамъият ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ;

3) таҳсилот – раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба инкишофи маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии шахс равона карда шудааст.

Ҳамин тавр, мафҳумҳои қонунии таълим ва тарбия мавҷуданд, ки онҳоро аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ истифода бурдан мумкин аст. Сарфи назар аз мустақилияти нисбии худ (муайянии ҳадафҳо, мушаххасии усулҳои ба даст овардани онҳо, воситаҳо ва шаклҳои ташкили истифодашуда), тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи таркибии раванди ягонаи тарбияи шахсият мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун падидаи гуногунҷанба дар баробари муносибатҳои ҳуқуқӣ, ба

пахлуҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, ахлоқӣ ва педагогии ҳаёти ҷомеа низ таъсир мерасонад. Ғайр аз ин, тарбияи ҳуқуқӣ бо дигар намудҳои тарбияи иҷтимоӣ, аз ҷумла ватандӯстӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва мактаб дар алоқамандии зич қарор дорад, зеро онҳо дар якҷоягӣ раванди ягонаи таъсиррасонии маънавию ба шуур ва рафтори ҷавонон ташкил медиҳанд ва бояд дар ҷорабиниҳо оид ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон ифода гарданд. Чи тавре ки дар адабиёт қайд мегардад «тарбияи ҳуқуқӣ хусусиятҳо ва сифатҳои шахсро вобаста ба сатҳи дониши ҳуқуқӣ ошкор мекунад».

Масъалаи мафҳуми тарбияи ҳуқуқӣ дар илм яксон набуда, вобаста ба он таърифҳои зиёд мавҷуд мебошанд. Аз ҷумла, ба ақидаи Э.С. Насриддинзода тарбияи ҳуқуқӣ ин фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеа барои ташаккул додани шуури ҳуқуқиву фарҳанги ҳуқуқии шахрвандон ва ашхоси соҳибмансаб мебошад. Ба андешаи муҳаққиқ Р.Ш. Шарофзода «тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мунтазами муташаккил, мақсаднок ва танзимгаштаи мақомоту муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ ва шахрвандон мебошад, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ба сомон мерасад».

Тарбияи ҳуқуқӣ фаъолиятест, ки мақсади он аз насл ба насл боқӣ гузоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва таҷрибаи ҳуқуқии ҷамъият ҳисобида мешавад. Тарбияи ҳуқуқиро ба маънои васеъ ҳамчун иҷтимоикунонии ҳуқуқӣ дар ҷомеа фаҳмидан лозим аст, ки таҳти таъсири муҳит, шахсони мансабдор ва давлат ба амал меояд. Ба маънои маҳдуд, тарбияи ҳуқуқӣ, ин баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии инсон, гурӯҳи одамон ё умуман ҷамъият мебошад.

Ба андешаи баъзе муаллифон дар тарбияи ҳуқуқӣ ба маънои васеъ сухан аслан на дар бораи тарбияи ҳуқуқӣ, балки сотсиализатсияи ҳуқуқии инсон меравад, ки ӯ дар ихотаи вазъияти умумӣ, дар муҳити фаъолияти ҳуқуқӣ ва рафтору кирдори одамон, шахсони мансабдор, намоёнҳои соҳаҳои ҳуқуқии дастгоҳи давлатӣ «тарбия меёбад» Ҳол он ки одамон, мансабдорон, мақомоти давлатие, ки фаъолияти ҳуқуқиро дар амал татбиқ мекунанд, барои дигаронро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ тарбия кардан мақсади бевосита надоранд. Бо вучуди ин, чунин таъсиргузори барои атрофиён ҷой дорад. Тарбияи ҳуқуқӣ ба маънои маҳдуд бошад, бо мақсаднокиаш фарқ мекунад, яъне чунин тарбия ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии инсон, гурӯҳи одамон ва умуман ҷамъият нигаронида шудааст. Тибқи андешаи дигар, тарбияи ҳуқуқӣ – ин чараёни муташаккил ва мақсадноки таъсиррасонӣ ба шуури одамон аст, ки мақсади ташаккули донишу арзишҳои ҳуқуқӣ, таъмини рафтори қонунии шахсро дорад.

Ба андешаи А.А. Кваша «тарбияи ҳуқуқӣ дар таҳвил, зиёд ва дуруст аз худ кардани донишҳо, принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин дар ташаккули муносибати дуруст нисбат ба ҳуқуқ ва амалияи татбиқи он, имконияти истифода бурдани ҳуқуқҳои ҳеш, иҷро кардани манъкуниҳо ва риояи вазифаҳо ифода меёбад». Тибқи мафҳуми мазкур тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти мунтазами субъектони дахлдор, ки бо мақсади баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ равона гардидаанд, фаҳмида мешавад.

Ш.С. Ҳамроев «тарбияи ҳуқуқии ҷавонони мактабиро» ҳамчун фаъолияти мақсадноки омӯзгорон ва мураббӣён, инчунин мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ оид ба ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии насли наврас муайян мекунад. Ба ақидаи муҳаққиқ М.В. Саакян «тарбияи ҳуқуқӣ таъсири мақсаднок ва муназзам ба шуур ва фарҳанги рафтори аъзои ҷомеа мебошад, ки бо мақсади ташаккул додани ҳисси эҳтиром ба қонун ва одати риояи қонун дар асоси эътиқоди шахсӣ амалӣ карда мешавад».

Л.П. Рассказов таърифи зерини тарбияи ҳуқуқиро медиҳад: «Тарбияи ҳуқуқӣ – раванди мақсадноки таъсиррасонӣ ба шуури одамон бо мақсади ташаккули сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Вазифаҳои он иборатанд аз ташаккули: а) дониши ҳуқуқӣ; б) эҳтироми дохилӣ ба қонун; в) қобилияти дар амал татбиқ намудани донишҳои ҳуқуқӣ; г) одати мувофиқ бо меъёрҳои ҳуқуқӣ амал кардан». Инчунин, Л.П. Рассказов моҳияти тарбияи ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳад: «... системаи унсурҳои, ки чараёни тарбиявӣ-ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Ба ин низом субъектҳо (мураббӣён), объектҳо (тарбиягирандагон), фаъолияти тарбиявӣ ҳуқуқӣ (шаклҳо, усулҳо, воситаҳо) дохил

мешаванд». К.В. Науменко тарбияи ҳуқуқиро ҳамчун «низоми тадбирҳое, ки ба ташаккули ғояҳо, меъёрҳо, принципҳои ҳуқуқие, ки арзишҳои ҷаҳонӣ ва фарҳанги ҳуқуқии миллиро ифода мекунад, муайян мекунад».

О.В. Кравченко тарбияи ҳуқуқиро чунин муайян менамояд: «Тарбияи ҳуқуқии ноболиғон равандест, ки бо иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ҳамрадиқ мебошад ва барои аз тарафи фард қор қарда баровардани таҷрибаи иҷтимоиву ҳуқуқӣ шароит муҳайё месозад». Р.Х. Макуев мафҳуми тарбияи ҳуқуқиро чунин пешниҳод менамояд: «Тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мақсаднок оид ба тақвият ва инкишофи фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии мавҷуда бо таҳвили минбаъдаи он аз як насл ба насли дигар бо мақсади азнавсозии ҳолати маънавӣ ва муайянкунии рафтори ҷомеа ва шахс ба ҳисоб меравад». Тарбияи ҳуқуқӣ, инчунин, ҳамчун як намуди махсуси фаъолияти давлат муайян қарда мешавад. «Таълими ҳуқуқӣ фаъолияти мунтазами мақсадноки давлат, мақомоти он ва қормандони онҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва коллективҳои меҳнатӣ барои ташаккул ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад».

Ҳангоми муайян қардани мафҳуми «тарбияи ҳуқуқӣ», олимони муосири илмҳои ҳуқуқшиносӣ ақидаҳои гуногунро пешниҳод менамоянд. Аммо ба ақидаи мо тарбияи ҳуқуқӣ – ин таъсиррасонии мақсаднок ва муназзам ба шуур ва фарҳанги рафтори аъзои ҷомеа мебошад, ки мақсади он ташаккул додани ҳисси эҳтиром ба қонун ва одати риояи қонунҳо дар асоси эътиқоди шахсӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки тарбияи ҳуқуқӣ – ин қумаки иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва педагогӣ ба шахс дар ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ, дарки ҳисси шаъну шарафи инсон, дарки арзиши иҷтимоии қонун мебошад. Он, инчунин, роҳи муассири пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, рафъи падидаҳои манфӣ ва оқибатҳои нигилизми ҳуқуқӣ мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ аз як навъ фаъолияти иҷтимоӣ барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, волидон дар самти фаҳмондадиҳии ҳуқуқ ва уҳдадорихо, имконияти татбиқи онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт мебошад; фаъолияти мақсадноке мебошад, ки ҳадафи он ташаккули ғояҳо, тасаввурот, анъанаҳо, баҳои ҳуқуқӣ, моделҳо ва намунаҳои меъёрҳои рафтори шаҳрвандон мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ аз як қилсила қорабинихоё иборат мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқӣ, татбиқи онҳо дар амал, баланд бардоштани эҳтиром ба қонун ва ба даст овардани рафтори қонунии шаҳрвандон равона қарда шудаанд. Тарбияи ҳуқуқӣ аз таълим қудонашаванда буда, тавассути таълими ҳуқуқӣ – мустақиман аз худ қардани донишҳои ҳуқуқӣ амалӣ қарда мешавад. Тарбия бидуни омӯзиш сурат намегирад ва омӯзиш ба ин ё он тарз таъсири тарбиявӣ дорад.

Шаклҳои тарбияи ҳуқуқӣ роҳҳои ифодаи зоҳирии ин фаъолият мебошанд, ки бо ёрии онҳо мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, муассисаҳои таълимӣ ва ҷамъият барои тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи эҳтиром ба қонун ва қатъиян иҷро намудани онҳо қорқоро анҷом медиҳанд.

Ба равандҳои асосии тарбияи ҳуқуқӣ таҳсилоти ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ (саводнокқардонии ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ), тарғиботи ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқии шахсони ҳуқуқвайронқунанда ва амалияи ҳуқуқӣ дохил мешаванд. Онҳо на танҳо ба ташаккули тафакқури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шахсият равона қарда шудаанд, балки инчунин барои мустақам намудани меъёру принципҳои ҳуқуқӣ, демократӣ, асосҳои давлати ҳуқуқбунёд, дар маҷмуъ, сохтмони ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи муайян меғузоранд, вале дар байни ҳамаи онҳо афзалият ба фаросати ҳуқуқӣ, одоби ҳуқуқӣ, боадабии ҳуқуқӣ ва ё ботарбиягии ҳуқуқии инсон дода мешавад.

Низоми тарбияи ҳуқуқии қавонон на танҳо амалӣ намудани маҷмуи тадбирҳоеро, ки ба рушди фарҳанги онҳо ва иҷтимоиқардонии онҳо нигаронида шудаанд, балки аз қумла маҷмуи қорабинихо оид ба ташкили таълими қавонон оид ба аз худ қардани донишҳо дар бораи қонун, давлат ва аз худ қардани малақа, маҳорат дар татбиқи фаъолияти ҳаррӯзаи ҳуқуқӣ; рушди қобилиятҳои эҷодӣ, омӯхтани таҷрибаи татбиқи дониш дар бораи таърихи давлат ва ҳуқуқ қангоми ҳимояи манфиатҳои шахсӣ ва давлатӣ; инчунин дар ташаккули ҳавасмандии донишқӯён барои рушди шахсияташон дар тули ҳаёт равона қардидаанд.

Тарбияи ҳуқуқӣ бо таълимоти ҳуқуқӣ алоқамандии зиёд дорад: тарбия бе таълим амалӣ шуда наметавонад, таълим бошад, дар навбати худ, таъсири тарбиявӣ низ дорад. «Алоқамандии тарбияи ҳуқуқӣ ва таълимоти ҳуқуқӣ дар он аст, ки мақсади чунин фаъолият баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа мебошад».

АДАБИЁТ

1. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е.В. Аграновская; Отв. ред. Е.А. Лукашева; АН СССР, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1988. – 142 с.
2. Азизов У.А. Формирование советского уголовного права и особенности развития институтов преступления и наказания в Таджикистане [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-sovetskogo-ugolovnogogo-prava-i-osobennosti-razvitiya-institutov-prestupleniya-i-nakazaniya-v-tadzhikistane-1917-1924-gg>. (санаи мурочиат: 20.12.2023)
3. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М., 1999. – С. 270-271.
4. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 482-483.
5. Асадуллоев Р.Н., Хонов А.У. Иттиҳодияи ҷамъиятии ҷавонон ва нақши онҳо дар раванди демократикунории ҷомеа / Р.Н. Асадуллоев, А.У. Хонов. – Душанбе, 2004. – С. 3.
6. Балакирева Л.М., Гулакова В.Ю., Дроздова А.М. и др. Правовая культура. Учебное пособие / Л.М. Балакариева и др. – Ставрополь, 2015. – С. 18.
7. Балаклея И.И. Правовая культура в условиях модернизации России: реалии, тенденции и перспективы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 2012. – С. 9.
8. Баранов П.П., Окусов А.П. Аксиология юридической деятельности / П.П. Баранов, А.П. Окусов. – Ростов н/Д, 2003. – С. 72.
9. Барномаи миллии пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ дар байни нобилигон барои солҳои 2020-2024 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://moh.tj/?p=21803>. (санаи мурочиат: 20.12.2023 с.).
10. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=403 (санаи мурочиат: 20.12.2023 с.).
11. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, № 253 тасдиқ шудааст. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=403. (санаи мурочиат: 20.12.2023 с.).
12. Бердяев Н.А. Философия неравенства. Письмо XIII. О культуре // Судьба России. Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1998. – С. 713.
13. Владимирова Е.В. Влияние взаимодействия между участниками образовательного процесса на формирование правовой культуры школьников / Е.В. Владимирова // Наука и образование Зауралья: Научно - практический журнал. – Курган: Научно-образовательный центр Уральского отделения Российской академии образования. – 2006. – № 1. – С. 110-112.
14. Владимирова Е.В. Деловые игры литературно-правового характера в системе формирования правовой культуры старшеклассников / Е.В. Владимирова // Вестник Томского государственного университета: научный журнал. – Томск: ТГУ, 2008. – №308. – С. 148-151.
15. Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в республике Таджикистан. Дисс. д-ра юрид. наук: 12.00.02. – М., 2015. – С. 70.

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ ҶАВОНОН

Дар раванди баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ, аҳамияти тарбияи ҳуқуқӣ аввалиндараҷа мебошад. Баҳогузориҳои дурусти сатҳи рушди фарҳанги ҳуқуқӣ омилҳои муҳимми баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли дар маҷмуъ ва махсусан фарҳанги ҳуқуқии ҷавонон мебошад. Ҷавонон гурӯҳи махсус ва хеле назарраси иҷтимоӣ мебошанд, ки самти умумии рушди давлат ва ҳуқуқ бештар ба онҳо вобаста аст. Аз ин рӯ, масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон махсусан ҷавонону наврасон самти афзалиятноки давлату Ҳукумат махсус мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқ, тарбияи ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, ҷавонон.

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ

В процессе повышения уровня правовой культуры значение юридического образования имеет первостепенное значение. Правильная оценка уровня развития правовой культуры является важным фактором повышения правовой культуры населения в целом и особенно правовой культуры молодежи. Молодежь – особая и очень значимая социальная группа, от нее во многом зависит общее направление развития государства и права.

Поэтому вопрос повышения правового воспитания граждан, особенно молодежи, считается приоритетным направлением деятельности государства и правительства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: право, юридическое образование, правовая культура, молодежь.

LEGAL EDUCATION OF YOUTH

In the process of raising the level of legal culture, the importance of legal education is of primary importance. Correct assessment of the level of development of legal culture is an important factor in increasing the legal culture of the population as a whole, and especially the legal culture of young people. Young people are a special and very significant social group, the general direction of the development of the state and law mostly depends on them. Therefore, the issue of increasing the legal education of citizens, especially young people, is considered a priority direction of the state and government.

KEYWORDS: law, legal education, legal culture, youth.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипова Дилором* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-63-07-22**.

Сведения об авторе: *Шарипова Дилором* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **988-63-07-22**.

Information about the author: *Sharipova Dilorom* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988-63-07-22**.

ИНСТИТУТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ: ИСТОРИЯ, ОСОБЕННОСТИ И ВЛИЯНИЕ

Рахмонов Ш.Д.

Таджикский национальный университет

Институт уголовной ответственности в Советском Союзе оказывал огромное влияние на социальные отношения, политическую систему и культурную среду страны. Его история и эволюция отражают сложные процессы в развитии советского общества, от периода революции и гражданской войны до перестройки и распада СССР. В данной статье мы проведем анализ исторических особенностей института уголовной ответственности в СССР, его влияния на общество и ключевых изменений, произошедших в течение времени.

Уголовная ответственность в Советском Союзе имела свои корни в дореволюционном периоде, но претерпела значительные изменения после Октябрьской революции 1917 года. Становление новой социалистической системы потребовало пересмотра и переосмысления уголовного законодательства с целью соответствия идеологии и целям строительства коммунистического общества.

В 1922 году был принят Кодекс РСФСР об административных правонарушениях, который стал одним из первых шагов в формировании новой уголовно-правовой системы. Затем в 1926 году был принят Уголовный кодекс РСФСР, а в 1960 году - Уголовный кодекс РСФСР.

В 1960-е годы уголовное законодательство Советского Союза претерпело значительные изменения, которые были направлены на укрепление социалистической системы и защиту интересов государства и общества. Важным моментом стала принятие нового Уголовного кодекса РСФСР в 1960 году, который стал основой для уголовного законодательства в других республиках СССР.

Уголовная ответственность представляет собой ключевой элемент в системе уголовного права, олицетворяющий принципы справедливости и общественной безопасности. Её понятие не только является фундаментальным для понимания уголовного законодательства, но и имеет значительное значение как для теоретических исследований, так и для практической применимости правовых норм. Концепция уголовной ответственности активно обсуждается в юридической науке в контексте её оснований, методов дифференциации, индивидуализации и способов реализации.

По своей сути, уголовное право является инструментом, направленным на обеспечение применения и реализации уголовной ответственности в соответствии с законом. Это включает в себя установление правовых норм, процедур и механизмов, необходимых для привлечения к ответственности лиц, совершивших преступления, а также обеспечения справедливого и эффективного применения наказания.

Таким образом, уголовное право служит основой для справедливого функционирования правовой системы, гарантируя защиту прав граждан и общественную безопасность через регулирование уголовной ответственности в соответствии с принципами правового государства.

Особенности уголовной ответственности в Советском Союзе

Уголовная ответственность в Советском Союзе имела свои особенности, связанные с политическими, идеологическими и социальными особенностями данной страны. Одной из ключевых особенностей было использование уголовной ответственности в качестве средства политического контроля и поддержания стабильности в обществе.

Политическая составляющая играла значительную роль в применении уголовной ответственности. Были приняты законы и нормы, направленные на борьбу с "классовыми врагами", "подрывателями советской власти" и другими лицами, представляющими угрозу для политической системы.

Еще одной особенностью была широкая практика применения административного ареста и лишения свободы для тех, кто был подозреваем в антигосударственной деятельности или несогласии с официальной идеологией. Это содействовало формированию атмосферы страха и подавления в обществе.

Исторические этапы развития уголовной ответственности в Советском Союзе

Развитие уголовной ответственности в Советском Союзе можно выделить на несколько основных исторических этапов:

1. Период первых лет после Октябрьской революции (1917-1922 гг.):

- В этот период уголовное законодательство ещё находилось на стадии формирования. Основной акцент делался на борьбе с контрреволюционной деятельностью и установлении нового порядка в обществе.

- В 1922 году был принят Кодекс РСФСР об административных правонарушениях, первый шаг в стандартизации уголовно-правовых норм в стране.

2. Период индустриализации и коллективизации (1920-1930-е гг.):

- В этот период уголовная ответственность стала инструментом политической борьбы и укрепления власти.

- В рамках массовых политических репрессий было массово применено уголовное преследование и репрессии против "классовых врагов" и "врагов народа".

3. Время Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.):

- Уголовная ответственность была направлена на обеспечение обороны страны и борьбы с предателями и шпионами.

- В этот период были приняты специальные законы и нормативные акты, предусматривающие жесткие меры против тех, кто пытался подорвать оборону страны.

4. Период послевоенного восстановления и "холодной войны" (1945-1950-е гг.):

- головная ответственность продолжала использоваться в качестве инструмента политической борьбы и подавления диссидентов.

- В это время были приняты новые законы, направленные на укрепление власти и обеспечение безопасности страны в условиях "холодной войны".

5. Период оттепели (1953-1960-е гг.):

- В это время происходило отчасти смягчение политической риторики и политического давления, однако уголовная ответственность продолжала применяться в отношении тех, кто критиковал режим.

- В 1960 году был принят новый Уголовный кодекс РСФСР, который стал основой для уголовного законодательства в других республиках СССР.

6. Период застоя (1970-1980-е гг.):

- В этот период уголовная ответственность продолжала использоваться в качестве средства поддержания стабильности и контроля над обществом.

- Однако, с ростом общественного недовольства и диссидентского движения усилилось внимание к политическим репрессиям.

7. Период перестройки и распада СССР (1980-1991 гг.):

- В этот период начался процесс демократизации общества и реформирования уголовного законодательства.

- Происходила отмена многих политически мотивированных статей и преступлений, а также смягчение наказаний в некоторых случаях.

Эти этапы отражают различные периоды и изменения в уголовной ответственности в Советском Союзе в соответствии с политическими, социальными и экономическими изменениями в стране.

Влияние института уголовной ответственности

Институт уголовной ответственности оказал значительное влияние на общество и государство в Советском Союзе. Он был использован в качестве инструмента для поддержания политической стабильности и контроля над населением. Вместе с тем, он также создавал основу

для защиты прав и интересов граждан, защиты общественной безопасности и борьбы с преступностью.

Однако, нередко применение уголовной ответственности было сопряжено с политической репрессией и нарушением прав человека. Многие случаи политически мотивированных обвинений и судебных процессов стали символами тоталитарного режима.

В целом, институт уголовной ответственности оказал значительное влияние на формирование правовой системы и общественных отношений в Советском Союзе. Он представлял собой инструмент власти, который мог быть использован как в интересах общества, так и в интересах политической элиты.

Институт уголовной ответственности в Советском Союзе являлся одним из ключевых элементов правовой системы, отражая политические, социальные и экономические реалии каждого исторического периода. Начиная с периода революции и до распада СССР, уголовная ответственность была использована как инструмент для укрепления власти, поддержания стабильности и борьбы с политическими оппонентами. Одновременно, она также служила для защиты общественной безопасности и борьбы с преступностью.

Однако, зачастую применение уголовной ответственности сопровождалось политическими репрессиями и нарушением прав человека. Множество невинных людей становились жертвами политически мотивированных обвинений и процессов. Таким образом, институт уголовной ответственности в Советском Союзе отражает сложную динамику взаимодействия между властью и обществом в условиях авторитарного режима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев А.Ф. История Советского государства и права: учебник для вузов / А.Ф. Андреев. — М.: Проспект, 2007.
2. Воронцов В.В. История государства и права зарубежных стран. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
3. Головин Н.В. Уголовное право СССР / Н.В. Головин. — М.: ВШ МВД СССР, 1973.
4. Керимов М.Д. Уголовное право СССР / М.Д. Керимов. — М.: Юридическая литература, 1972.
5. Соколов Д.Н. Советское уголовное право: учебник для вузов. — М.: Юстицинформ, 2017.
6. Беляев В.Д. Уголовная ответственность за уголовно-политические преступления в СССР / В.Д. Беляев. — М.: Издательство Московского университета, 1976.
7. Захаров В.Н. Система уголовной ответственности в СССР: историко-правовой анализ / В.Н. Захаров. — М.: Юридическая литература, 1980.

ИНСТИТУТИ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ ДАР ИТТИҲОДИ ШУРАВИӢ: ТАЪРИХ, ХУСУСИЯТҲО ВА ТАЪСИР

Ин мақола таърих ва таъаввули институти ҷавобгарии ҷиноятӣ дар Иттиҳоди Шуравиро аз оғози инқилоб то пошхӯрии он таҳқиқ мекунад. Ба марҳилаҳои калидии рушди ҳуқуқи ҷиноятӣ, таъсири сиёсати ҷиноятӣ ба ҷомеа ва нақши он дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ диққати махсус дода мешавад. Дар мақола репрессияҳои сиёсии давраи сталинизм, тағйирот дар қонунгузорию ҷиноятӣ дар ҷараёни таҷдид ва оқибатҳои пошхӯрии ИҶШС барои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар кишварҳои, ки ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дохил шудаанд, таҳлил карда мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷавобгарии ҷиноятӣ, Иттиҳоди Шуравӣ, репрессияҳои сиёсӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ.

ИНСТИТУТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ: ИСТОРИЯ, ОСОБЕННОСТИ И ВЛИЯНИЕ

Данная статья исследует историю и эволюцию института уголовной ответственности в Советском Союзе с начала революции до его распада. Особое внимание уделено ключевым этапам развития уголовного права, влиянию уголовной политики на общество и её роль в формировании правовой культуры. В статье анализируются политические репрессии периода сталинизма, изменения в уголовном законодательстве в ходе перестройки и последствия распада СССР для уголовного права в странах, вошедших в Содружество Независимых Государств.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовная ответственность, Советский Союз, политические репрессии, уголовное право, правовая культура.

THE INSTITUTE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY IN THE SOVIET UNION: HISTORY, FEATURES AND INFLUENCE

This article explores the history and evolution of the institution of criminal responsibility in the Soviet Union from the beginning of the revolution to its collapse. Special attention is paid to the key stages of the development of criminal law,

the impact of criminal policy on society and its role in the formation of legal culture. The article analyzes the political repressions of the Stalinist period, changes in criminal legislation during perestroika and the consequences of the collapse of the USSR for criminal law in the countries that joined the Commonwealth of Independent States.

KEYWORDS: criminal liability, the Soviet Union, political repression, criminal law, legal culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонов Ш.Д.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 777072092**. E-mail: **srahmonov402@gmail.com**

Сведения об авторе: *Рахмонов Ш.Д.* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 777072092**. E-mail: **srahmonov402@gmail.com**

Information about the author: *Rakhmonov SH.D.* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 777072092**. E-mail: **srahmonov402@gmail.com**

ПАЙҲОИ БИОЛОГӢ ДАР РАВАНДИ ТАФТИШИ ПАРВАНДАҲОИ ҶИНОЯТИ МУҚОБИЛИ ШАХСИЯТ

Саидзода О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоми тафтиши ҷиноятҳои зӯрварӣ нисбати шахсият таҳқиқи биологӣ ва гузаронидани экспертизаи биологӣ аҳаммияти аввалиндарачаро ба худ касб мекунад. Дар ин раванд ҳамгироӣ ва тафрикаи соҳаҳои ба ҳам алоқаманди илмии донишҳо – криминалистика, биология ва тибби судӣ нақши муайян мебозад, ки онҳо бояд ба объектиқунонии раванди тафтишоти ҷиноят ва баланд бардоштани мақоми осори пайдоиши биологӣ ҳамчун унсури зарурӣ мусоидат кунанд.

Инкишофи ин намуди тадқиқот бо комёбиҳои илмҳои табиатшиносӣ ва техникӣ алоқаманд аст, аз ин рӯ, бо пайдо шудани маълумот дар бораи хосиятҳои бофтаҳо ва секретҳои пайдоиши биологӣ, инчунин мавҷуд будани имкониятҳои техникӣ муқаррар намудани онҳо аз рӯи осори моддӣ ҷиноятҳо дар мадди назар қарор дода мешавад.

Чунон ки маълум аст, барои бомуваффақият ошкор кардани ҷиноятҳо аз тарафи муфаттиш истифода бурдани доираи васеи далелҳои шайъӣ аҳаммияти калон дорад. Ба инобат нагирифтани пайҳои алоҳида ё набудани усулҳо ва воситаҳои техникӣ қор бо онҳо ба пурра, ҳаматарафа ва ҳолисона муайян кардани ҳолатҳои содир намудани кирдорҳои барои ҷамъият хавфнок ҳалал мерасонад. Ба ин муносибат олимони мамлакатҳои гуногун ба васеъ намудани доираи манбаъҳои маълумот дар бораи ҷиноят ва қор қарда баромадани усулҳои қор бо навъҳои нави пайҳо диққати калон медиҳанд. Имрӯз масъалаи таҳияи усулҳои дақиқ ва одилонаи муайян кардани шахсияти объектҳои пайдоиши биологӣ ҳаётан муҳим аст, зеро тақрибан 90%-и онҳо аз макони ҳодиса гирифта шуда бо усулҳои анъанавӣ (серологӣ) омӯхта мешаванд, ки хароҷоти калони молиявӣ ва таҷҳизоти гаронбаҳоро талаб намекунанд, вале бо носаҳеҳӣ ва норавшани натиҷаҳои ба даст овардашуда хос аст. Дар доираи ҳалли масъалаи зикргардида, барои ба даст овардани натиҷаҳои дурусти далелҳои таҳқиқотии объектҳои пайдоиши биологӣ, мо пешомадноктарин рушд ва такмили таҳлили мушаххаси генетикӣ молекулавиро мебинем, ки ҳангоми истеҳсоли экспертизаи генетикӣ молекулярӣ гузаронида мешавад.

Солҳои охир усули таҳлили ДНК, ки ба омӯзиши локусҳои полиморфии ДНК асос ёфтааст, дар экспертизаи судии биологӣ фаъолона истифода мешавад. Истифодаи ин усул дар амалияи экспертӣ самаранокии баланди онро дар ба даст овардани натиҷаҳои, ки ба ошқор ва тафтиши ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин, муайян намудани намунаҳои биологӣ шахсони воқеӣ мусоидат мекунанд, зуд тасдиқ намуд. Сарфи назар аз соддагардонии схемаи таҳлил тавассути автоматикунонии раванди амплификатсия ва сабти натиҷаҳои бадастомада, ба даст овардани матритсаи баландсифати ДНК ҳангоми гузаронидани таҳлили генетикӣ, баҳусус ҳангоми омӯзиши намунаҳои пайдоиши биологӣ, ки ба равандҳои таназул (тағйироти пӯсида, таъсири гармидиҳӣ ва химиявӣ) оварда мерасонад, аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Комилан равшан аст, ки тамоми марҳилаҳои қорқарди иттилооти генетикӣ бояд ба таври қатъӣ танзим қарда шаванд. Ин бояд дар режими махсуси дастрасии лабораторияҳои ДНК, талабот оид ба интиҳоби шахсоне, ки таҳлили ДНК-ро анҷом медиҳанд, тартиби тадқиқот, режими истифодаи бойгонии ҳулосаҳои қоршиносон ва ғайра таҷассум ёбад. Бо дарназардошти камбудихое, ки дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи қоршиносӣ ва тафтишотӣ ошқор шудаанд, барои баланд бардоштани самаранокии қорабиниҳо оид ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи пешакии осори зикршуда дар ҳолатҳои гуногун тавсияҳои мушаххас дода шудаанд. Ғайр аз ин дар бораи васеъ намудани доираи воситаҳои илмӣ-техникӣ, ки ба комплектиҳои тафтишотӣ ва экспертӣ дохил мешаванд, тақлифҳо пешниҳод қарда шуданд.

Пайҳои пайдоиши биологӣ ҷузъи асосии системаи осори аз ҷиҳати моддӣ таъминшуда мебошанд, ки натиҷаҳои ошқор ва омӯзиши онҳо аксар вақт дар ошқор ва пешгирӣ қардани

чиноятҳои категорияҳои гуногун нақши ҳалқунанда мебозанд. Беҳамтоии пайи биологӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо таркиби биологии ҳодисаи таҳқиқшавандаро, ки дар табдили вазъияти моддӣ ифода меёбанд, такрор мекунад. Ин осорҳо интиқолдиҳандагони хабарҳо дар бораи объектҳои биологӣ мебошанд, ки бо ҳодисаи чиноят муттаҳид шудаанд ва шакли моддӣ доранд ва хусусияти иттилооти муҳимро аз нуқтаи назари экспертизаи криминалистӣ дар раванди тафтишот инъикос мекунад. Осори чиноятҳои зӯрварӣ, ки дар чойи содир намудани чиноят, бадан ва либоси ҳар як иштирокчии ҳодиса, дар асбобҳои, ки ин кирдори чиноятӣ бо онҳо содир шудааст, ашёи пайдоиши биологӣ мебошанд ба монанди: мӯй, осори хун, нутфа, зарраҳои арақ ва моддаҳои чарбу, оби даҳон ва пешоб, намудҳои алоҳидаи бофтаҳо ва узвҳои инсон (ё пораҳои онҳо). Объектҳои биологии зикршуда тамоми объектҳои биологӣ нестанд, аммо онҳо дар амалияи тафтиши чиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин дар муқобили шахсият дучор меоянд. Мавҷудияти чунин предметҳои, ки манбаи онҳо бадан ва узвҳои инсон ҳисобида мешавад, бо кирдори чиноятӣ шахсоне, ки ба ҷабрдидагон зарари ҷисмонӣ дар дараҷаи гуногуни зарари вазнин расонидаанд, инчунин бо муқовимати шадиди ҷабрдида, баъзан бо расонидани зарар ба ҳамлақунанда ҳамроҳӣ мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзиши осори генезиси биологӣ ва донишони қонунҳои ташаккули онҳо нишон медиҳад, ки ин барои тафтиши мутлақ, муқаммал ва беғаразонаи чиноят то чӣ қадар муҳим аст ва аз ин рӯ, аҳаммияти интиқоби мавзӯи пешниҳодшударо муайян мекунад.

Ташаккули муносири криминалистика ва таҷрибаи байналмилалӣ чорӣ намудани технологияи омӯзиши сафеда ва генетикаи молекулавӣ дар фаъолияти амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба таври қатъӣ исбот мекунад, ки бо ёрии онҳо арзиши коэффисиенти тафтишоти чиноятҳои зидди шахсро хеле зиёд кардан мумкин аст. Дар назария амалан ба масъалаҳои марбут ба усулҳои ошкор ва мусодираи осори пайдоиши биологӣ, омода намудани маводи мусодирашуда барои экспертизаи судӣ эътибор дода нашудааст. Органҳои ҳифзи ҳуқуқ ва муфаттишон аз имкониятҳои экспертизаи судии биологӣ кам ва ғайрифайдал истифода мебаранд. Мушкilotи мавҷударо бо он шарҳ додан мумкин аст, ки қор бо СБП душвор ва вақтлалаб буда, инчунин дониши мушаххас ва қоидаҳои мушаххасро барои бартараф кардан ва нигоҳдорӣ талаб мекунад. Хусусияти умумии осори пайдоиши биологӣ тамоюли нобудшавӣ дар зери таъсири омилҳои гузаранда ва таъсири муҳити табиӣ (равшан, гармӣ ва ғайра) мебошад. Протесси нобудшавӣ, пусидашавӣ хеле зуд ба амал меояд ва ба ягонагии худӣ объект, ҳуҷайраҳо ва ҳатто молекулаҳои он таъсир мерасонад ва бо ҳамин объектро барои таҳлил номувофиқ мегардонад. Дар асоси ин, қоршиносони судӣ душвориҳои муайянеро мебинанд, ки бо таҳқиқоти криминалистии осори биологӣ алоқаманданд.

Пайҳо ва интиқолдиҳандагони ин гуна осорҳо объект ва манбаи тадқиқот, баҳисобгирӣ, муоина, мусодира, қорҳои тадқиқотии пешакӣ ва судӣ, калиди иттилооти дорой аҳаммияти чиноятӣ, ки дар доираи раванди чиноятӣ ҷамъоварӣ ва истифода мешаванд, мегарданд. Сабаби таваҷҷуҳи пайваستاи илми криминалистӣ ба омӯзиши осорҳо маҳз ҳамин аст. Инак, ба гуфтаи В.А. Образова криминалогия илм дар бораи технология ва воситаҳои тафтишоти амалӣ дар муқофиаи чиноятӣ мебошад. Тавре ки қаблан зикр гардид, осори биологӣ унсури муҳими системаи пайҳои аз ҷиҳати моддӣ собитшуда мебошад, ки натиҷаҳои ошкор ва омӯзиши онҳо аксаран дар ошкор ва пешгирӣ намудани чиноятҳои категорияҳои гуногун нақши муҳим мебозанд. Хун, нутфа, обила, арақ, секретсияи маҳбал, пешоб, наҷосат, порчаҳои мӯй, узвҳо ва бофтаҳои бадани инсон, устухонҳо ва элементҳои онҳо, ҳамаи инҳо барои ташаккули СБП хизмат мекунад. Бадани инсон ва узвҳои он ҳамчун СБП амал мекунад. Азбаски пайҳои биологӣ метавонанд зуд тағйир ёфта, иттилооти арзишмандро аз даст диҳанд ва истифодаи онҳоро бо мақсадҳои мушаххас ғайриимкон гардонанд, мо метавонем хулоса барорем, ки қор бо онҳо хеле душвор аст.

Асолати осори биологӣ, аз нуқтаи назари И. Аистов, иборат аз он аст, ки онҳо ҷузъи биологии падидаи омӯхташавандаро нишон медиҳанд, ки дар тағйирёбии муҳити моддӣ зухур мекунад. Гап дар сари он аст, ки ин осорҳо, ки бо ҳодисаи чиноятӣ алоқаманд буда, шакли моддӣ доранд ва баъдан дар рафти тафтиш характери ахборотӣ аз ҷиҳати

криминалистӣ муҳимро пайдо мекунад, баранда ва манбаи маълумоти пурқимат дар бораи объектҳои биологӣ мебошанд. Ба фикри мо, ин фикру мулоҳизаҳо дурустанд, вале як қатор равшаниҳоро талаб мекунад. Бояд гуфт, ки дарвоқеъ, пайҳои биологӣ на танҳо дар бораи объектҳои биологӣ интиқолдиҳандаи маълумот мебошанд. Аз ҷониби амалӣ, чунин пайраҳо аксаран дар бораи дигар объектҳои, ки бо пайҳои биологӣ дар доираи ҳодисаҳои даркшуда, ки онҳоро инъикос мекунад, ҳамкорӣ мекунад, хабар медиҳанд. Инро бо мисоли чунин хусусият тасдиқ кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, дар ҳолатҳои куштор ба экспертизаи тиббӣ судӣ саволҳои зерин пешниҳод карда мешаванд: -қисми зарбаи аслиҳа, ки боиси осеб дидани бадани ҷабрида гардидааст, чӣ шакл дорад?, зараре, ки аз намунаи таҳлилшудаи аслиҳаи суроҳбурӣ расонида шудааст? Мо, инчунин, бояд ба он диққат диҳем, ки осори пайдоиши биологӣ на танҳо манбаи маълумот дар бораи ҷинояти мушаххас, балки ҳамчунин дар бораи ҳодисае, ки метавонад хусусияти то ҷиноятӣ ё баъди ҷиноят, ки бо ҷиноят алоқаманданд ва дар парвандаҳои ҷиноятӣ муқаррар карда шудаанд, дошта бошад. Маълумоте, ки дар осори пайдоиши биологӣ аз ҷиҳати судӣ муҳим аст, ҳам ҳангоми тафтиши ҷиноят ва ҳам дар марҳилаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки натиҷаҳои он ҳам аҳаммияти ташкилӣ, ҳам тактикӣ ва ҳам ҳуқуқӣ доранд, истифода мегардад ва ҳамчунин барои баровардани қарор дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ асос мебошанд. Бо дарназардошти маълумотҳои дар боло зикршуда осори биологиро метавон ҳамчун тағйироти моддӣ собит намуд, ки дар муҳити зист, дар объектҳои дорои хусусияти биологӣ ва дигар дар ҷараёни инъикоси ҷиноятҳо ва ҳодисаҳои ба он алоқаманд ба амал меоянд; ошкор ва омӯзиши ин осорҳо ба ошкор ва фош кардани ҷиноятҳо мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, дар рафти тафтиш ва таҳқиқ намудани ҷиноят мумкин аст осорҳои биологӣ ба чунин намудҳо тақсим карда шаванд: а) объектҳои пайдоиши микроэлементҳо (муайян карда мешавад, ки ин нишонаҳо ба кӣ тааллуқ доранд: одам, ҳайвон, наботот ё ягон микроорганизмҳо); б) механизми пайдоиши пай дар ҷист; в) ҳолатҳои пеш аз пайдо шудани пайи пайдоиши биологӣ (дар ин ҷо ҳалли масъалаҳои зерин муҳим аст: аз ҷониби кӣ ва ё чӣ тавр ба ҷойи ҳодиса овардани осорҳо, дар натиҷаи ҳузури ҷинояткор дар ҷойи ҳодиса ба вучуд омадаанд ё не? ҷойи ҳодиса ё, баръакс, аз он ҷо гирифта шудаанд, вобаста ба нигоҳдорӣ ё интиқол додани ҷасад ё пораҳои он боқӣ мондаанд); г) усулҳои пайдоиш (дар ин маврид сухан дар бораи он меравад, ки осорҳо чи тавр муайян карда шудаанд: ба таври аёнӣ ё бо воситаҳои техникӣ); д) марҳилаҳои ҷиноят; е) имконияти омӯзиши осори пайдоиши биологӣ (ба назар гирифтани аломатҳои сифатӣ ё микдорӣ); ж) локалпайатсияи пайҳо; з) суръати таҷзияи моддаи микроэлементӣ.

Фаромӯш набояд кард, ки аҳаммияти ҳама гуна таснифотро бидуни истифодаи ҳадафҳо ва вазифаҳои, ки системапайатсияи муайянеро пешниҳод мекунад, ки дар асоси онҳо таснифот ташаккул меёбад, сохтан мумкин нест. Гап дар сари он аст, ки ҳар як таснифоти пешниҳодшуда барои ҳама гуна тадқиқот аҳаммияти муайян дорад ва дар айни замон метавонад дар доираи дигараш мувофиқ набошад, аммо дар асоси гуфтаҳои боло, аввал шумо бояд муқарраротеро интихоб кунед, ки аҳаммияти амалии ба амал баровардани қори таснифӣ нисбат ба объектҳои алоҳидаи биоскопияи криминалистӣ дошта бошад. Ба яке аз равишҳо рӯ оварда, мебинем, ки он истифодаи донишҳои сатҳи умумиро барои ҳалли мушкилоти шахсӣ дар бар мегирад. Барои тасниф кардани осори пайдоиши биологӣ, ба назари мо, аз типология ва таснифоти дар илми криминалистӣ таҳия ва истифодашавандаи ашё ва пайҳои гуногуни аз ҷиҳати моддӣ устувор истифодашаванда истифода бурдан лозим аст.

Тавре ки мо аллакай фаҳмидем, осорҳо барои босифат ва зуд тафтиш кардани ҳама гуна ҷиноят ва фош кардани шахсе, ки ин кирдори ғайриқонуниро содир кардааст, хеле муҳим аст. Ҳар як амали ҷиноятӣ боиси тағйирот дар муҳити зист мегардад. Пайҳо инъикоси кирдорҳои ҷиноятӣ мебошанд. Пайҳое, ки дар ҷойи ҷиноят нигоҳ дошта мешаванд, аҳаммияти аввалиндараҷа доранд, зеро онҳо метавонанд дар бораи ҷинояткор, сифатҳои анатомӣ ва ҳолати ҷисмонӣ ӯ, дар бораи аслиҳа ва усули содир намудани ҷиноят маълумоти мукамал диҳанд. Аз нуқтаи назари амалӣ ашё ва осори пайдоиши биологӣ

аксар вақт воситаи муҳимми ошкор ва кушодани дуздӣ, ғоратгарӣ, куштор, таҷовуз ба номус ва дигар ҷиноятҳои зидди шахс ва моликият, рад кардани алибиҳои бардурӯғ, фош кардани сахнаасозӣ ва ҳалли дигар масъалаҳои фаъолияти оперативӣ мебошад. Зудшқориҳои ташхиси бӯй ва арақ; осори хок дар пойафзол; хун, нутфа, гил, гардолудшавии растаниҳо дар либоси гумонбаршудагон, таркиби зери ангуштони қурбониёни ҷиноят ва усулҳои дигари қор бо объектҳои биологӣ дар ҷойи ҳодиса метавонад имконпазир гардад.

Муваффақиятҳои охири яке аз омилҳои ташаккули минбаъдаи тамоми дастгоҳи криминалогия ва унсурҳои он мебошанд, ки бевосита ё бавосита бо соҳае, ки ҳамчун мавзӯи тадқиқот баромад мекунад, алоқаманданд. Агар дар бадан, либос ё дигар предметҳои ба субъект тааллуқдошта осори сирри бадани ҷабрдида ошкор карда шавад, онҳо метавонанд барои гумони мушофиавӣ оид ба содир намудани қирдори ҷиноятӣ, ки бо расонидани зарари ҷисмонӣ алоқаманданд, асос шуда, вариантҳои тафтишотии сатҳҳои гуногун пешниҳод карда шаванд. Дар байни ин асосҳо, инчунин, бояд нишонаҳои хун, гил, муй, манӣ ва ғайраро, ки аз субъекти зери шубҳа қарор гирифта, дар бадан ва либоси ҷабрдида ё дар маҳалли воқеа пайдо шудаанд, қайд кардан лозим аст. Дар сурати муайян кардани робитаи ин осор бо содир намудани ҷиноят, яъне бо муқаррар намудани он, ки онҳо танҳо дар ҷараёни иҷрои қирдорҳое, ки ҷониби объективи қирдори ҷиноятиро ташкил медиҳанд, ташаккул ёфта метавонанд. Ин шаклҳои биологиро дар ҷараёни исбот ҳамчун далели айбдоркунӣ ва далелҳои ҳимоятӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дар ин ҳолатҳо, маҷмуи дониш дар бораи пайҳои биологӣ барои пайҳори айбдоркунӣ истифода мешавад. Аз амалияи судӣ мисол меорем: шаҳрванд Т. ва Г. тасмим гирифтанд, ки қирдори дуздиро анҷом диҳанд. Онҳо тахминан соати 09:00 ба назди даромадгоҳи маҳаллаи Зарафшон омаданд. Шаҳрванд Т., бо боварии он, ки З., дар ин хона зиндагӣ мекунад ва пул дорад, ба шаҳрванд Г. пешниҳод мекунад, ки бо роҳи ғайриқонунӣ вориди манзили шаҳрванд З шуда, амволи ҷабрдида ро бидузданд. Шаҳрвандон Г. Т., амали пешбиниқардаи худро иҷро карда, занги дари даромадгоҳи манзили З-ро мезананд ва ҳангоми кушодани дари даромад, шаҳрванд Т. ба рӯи шаҳрванд З муште мезананд ва аз зарбаи ӯ шаҳрванд З. ба фарш афтада, пас аз он Т. ва Г. ба манзил мебароянд. Ҷиноятқорон ҳислати ошқоро будани қирдорашонро дарк менамуданд. Шаҳрванд Г. бо мақсади дуздии амволи ҷабрдида ба хонаи хоби манзили истиқоматӣ мебарояд ва онро аз назар мегузаронад. Т., дар долони манзили истиқоматии З. қарор гирифта, мустақилона амал карда, тасмим мегирад, ки амволи ҷабрдида ро бо роҳи ҳамла ба даст оварда, ӯро ба қатл расонад. Бо ин мақсад ӯ бо дасту пойи ҷабрдида ба сар ва узвҳои гуногуни бадан камаш 15 зарба зада, аз ҷайби куртааш порчаи ресмонро гирифта, ҳамчун олот истифода карда, нӯгҳои ресмонро маҳкам мекунад, ба ҳамин тариқ шаҳрванд З-ро бӯғӣ карда ба қатл мерасонад.

Бо протоколи азназаргузарониҳои ҷойи ҳодиса ва ҳулосаи ташхиси судӣ-тиббӣ, ки Т. куштор бо роҳи ғоратгарӣ содир кардааст, тасдиқ карда мешавад ва аз он маълум мешавад, ки ғавти З. тавассути бӯғӣ қардан ба вуқӯъ пайваستاаст. Муайян карда шуд, ки олоти содир намудани ҷиноят пораи ресмонест, ки дар қардани ҷабрдида боқӣ мондааст, ҳангоми муоина дар ин ресмон осори арақ ва хун пайдо шудааст, ки пайдоиши онро аз Т. истисно қардан мумкин нест.

Илми криминалистӣ тавсияҳои тактиқиро барои таъини экспертизаи судӣ ва ҷалби мутахассисон ҳамчун шахсони огоҳ таҳия кардааст. Алгоритмҳои мавҷудаи таъин ва истеҳсоли экспертизаи судӣ ба муфаттиш (хусусан, онҳое, ки таҷрибаи қофӣ қорӣ надоранд) имкон медиҳанд, ки ҳангоми тафтиши ҷиноятҳо аз донишҳои махсуси экспертҳои криминалистӣ самаранок истифода баранд. Баррасии ҳатоғҳои муфаттиш ҳангоми таъини экспертиза, инчунин, камбудихо дар фаъолияти қоршиносон ба баланд шудани сифати ҳулосаҳои экспертӣ, рафъи асосҳои ҳамчун далели номатлуб эътироф намудани онҳо ва дарк намудани ҳамаҷониба ва пуррагии муайян қардани шартҳои гузаронидани экспертиза мусоидат мекунад. Тавсияҳои криминалистҳо дар бораи кам қардани муҳлати гузаронидани экспертиза, ки қутоҳ шудани муҳлати тафтишро таъмин мекунад, аҳамияти амалӣ доранд.

Баъзан дар назди муфаттишон саволе ба миён меояд: пеш аз ба экспертиза фиристодани ашё онҳоро бо тартиби муайян ҳамчун далели шайъӣ эътироф кардан ва ба материалҳои парванда замима кардан лозим аст ё ин корро баъди тафтиш кардан мумкин аст? Криминалистоҳо тавсияи дуруст тартиб додаанд: чун қоида аввал ашёро барои экспертиза фиристода, танҳо баъд аз он ашёи мавриди таҳқиқ қарордоштаро ҳамчун далели шайъӣ эътироф кардан беҳтар аст. Ин аз он сабаб аст, ки на ҳама вақт, объектҳои мурочиатшуда аломатҳои доранд, ки имкон медиҳанд, ки онҳоро ҳамчун далели шайъӣ тасниф кунанд. Минбаъд муфаттиш пас аз муоина метавонад ҳангоми тавсифи ашё хусусиятҳои предметро, ки дар ҳулосаи қоршиносон (ранг, андоза ва ғайра) пешниҳод намудаанд, истифода бурда, ба ихтилофҳо роҳ надиҳад. Аммо, агар экспертиза боиси табдили ашё ё нобуд шудани ашё гардад, беҳтар аст, ки қабл аз фиристодани онҳо ба сифати далели шайъӣ эътироф карда, акси онҳоро ба протоколи дахлдор замима кунанд.

АДАБИЁТ

1. Алимуратов Г.Б. Особенности осмотра места происшествия при расследовании убийств // Эксперт-криминалист. 2010. № 3. С.4
2. Арутюнов А.С. Особенности собирания и экспертного исследования следов биологического происхождения при расследовании преступлений. Краснодар, 2008.
3. Барсегянц Л.О. Современное состояние судебно-медицинского исследования вещественных доказательств и пути развития // Судебно- медицинская экспертиза. 2004. № 5. С. 25-27.
4. Белкин Р.С. Криминалистика. Учебный словарь-справочник. М., 1999. Биология. Справочные материалы. М., 1987. С.36.
5. Бронникова М.А. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств / М.А. Бронникова. - М., 1947.
6. Вандер М.Б. Понятие и значение микрочастиц в криминалистике // Правоведение. 1978. № 2. С.70-80.
7. Мельникова Э.Б. Компетенция криминалистической экспертизы и оценка заключения эксперта в свете нового уголовно-процессуального законодательства // Вопросы криминалистики. № 3. М., 1962. С.127-132.
8. Муленков, Д.В. Использование цифровых средств фиксации на стадиях досудебного производства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.0. 09 /
9. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам. М., 1995. С.22.
10. М.Г., Культин А.Ю., Кондрашов С.А. Научные и практические аспекты криминалистического ДНК-анализа: Учебное пособие.-М.: ГУ ЭКЦ МВД России, 2001. - 144 с.

ПАЙҶОИ БИОЛОҒИ ДАР РАВАНДИ ТАФТИШИ ПАРВАНДАҶОИ ҶИНОЯТИ МУҚОБИЛИ ШАХСИЯТ

Дар мақола таҳқиқи криминалистии пайҳои биологии шахс дар тафтиши ҷиноятҳо ба муқобили шахсият мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид карда мешавад, ки ошкор ва тафтиши ҷиноятҳои муқобили шахсият ва умуман тамоми ҷиноятҳои истифодабарии тамоми воситаҳои криминалисто ба худ зарур мешуморад ва барои ба даст овардани маълумоти мукамал аз фаъолияти экспертиза ва дигар бахшҳои криминалистӣ самаранок ва васеъ истифода менамояд. Бо ин мақсадҳо амалияи тафтишотии криминалистӣ дар мубориза бар зидди ҷиноят натиҷаҳои аз таҳқиқоти криминалистӣ ва дигар намудҳои махсуси экспертиза ба даст овардашударо васеъ истифода мебаранд.

КАЛИДВОЖАҶО: таҳқиқи криминалистӣ, пайҳои биологии шахс, тафтиши ҷиноятҳо, ҷиноятҳо ба муқобили шахсият, метод ва воситаҳои ошкорсозии ҷиноят, экспертиза, ташхис.

БИОЛОГИЧЕСКИЕ СЛЕДЫ В ПРОЦЕССЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается судебно-медицинское исследование биологических следов человека при расследовании преступлений против личности. Подчеркивается, что раскрытие и расследование преступлений против личности и всех преступлений в целом требует использования всех криминалистических инструментов и эффективно и широко использует деятельность экспертиз и других криминалистических подразделений для получения полной информации. В этих целях в практике судебно-медицинской экспертизы по борьбе с преступностью широко используются результаты, полученные в результате судебно-медицинских исследований и других специальных видов экспертиз.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: судебно-медицинская экспертиза, биологические следы человека, расследование преступлений, преступления против личности, методы и средства раскрытия преступлений, экспертиза, диагностика.

BIOLOGICAL TRACES IN THE PROCESS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL CASES AGAINST PERSONS

The article discusses the forensic medical study of human biological traces in the investigation of crimes against the person. It is emphasized that the disclosure and investigation of crimes against individuals and all crimes in general requires the use of all forensic tools and effectively and widely uses the activities of examinations and other forensic units to obtain complete information. For these purposes, in the practice of forensic medical examination in the fight against crime, the results obtained as a result of forensic medical research and other special types of examinations are widely used.

KEYWORDS: forensic medical examination, human biological traces, crime investigation, crimes against the person, methods and means of solving crimes, examination, diagnostics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Оиша* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Саидзода Оиша* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Saidzoda Oisha* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЧУСТУЧӢӢ ОИД БА МУОМИЛОТИ ГАЙРИҚОНУНИИ ВОСИТАҲОИ НАШӢАДОР Ё МОДДАҲОИ ПСИХОТРОПӢ

Эгамов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сабаби маъмултарино оғоз намудани парвандаи чиноятӣ оид ба чиноятҳои марбут ба муомилоти гайриқонунии маводи мухаддир ин бевосита ошкор намудани аломатҳои ин намуди чиноят аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ дар натиҷаи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ мебошад.

Ин намуди фаъолият дар Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ – чустучӯӣ» соли 2011 ба танзим дароварда мешавад.

Дар сурати мавҷуд будани маълумот дар бораи содир намудани кирдорҳои гайриқонунии марбут ба муомилоти гайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, бо мақсади ошкор намудани ин кирдорҳо, инчунин, шахсон ва гурӯҳҳои чиноятпешаи дар онҳо иштирокдошта як қатор чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ гузаронида мешаванд, ки номгӯӣи онҳо дар моддаи 6-и Қонун «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» муқаррар карда шудааст.

Чорабиниҳои бештар истифодашаванда ва мувофиқ ба рои ин категорияи чиноятҳо инҳоянд: харидории санҷишӣ; мушоҳида; муоинаи биноҳо, ҳуҷраҳо, иншоотҳо, маҳал ва воситаҳои нақлиёт; назоратбарии оперативии муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигар; гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ; таҳвили назоратшаванда.

Ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ, инчунин, воситаҳои техникӣ, сабти аксу видео, сабти аудио, инчунин воситаҳои гуногуни дигар истифода бурда мешаванд, ки ба ҳаёт ва саломатии одамон, ба муҳити зист зарар намерасонанд.

Тибқи қонунгузори Қумхурии Тоҷикистон таҳвили назоратшаванда ҷилавгирӣ аз муомилоти гайриқонунии маводи мухаддир ва муайян кардани шахсоне мебошад, ки дар ҷунин қочоқи маводи мухаддир иштирокдоранд. Бо таҳвили назоратшаванда, дар ҳар як ҳолати мушаххас, онҳо таҳти назорати худ воридот ва содирот ё транзити маводи мухаддирро тавассути қаламрави Қумхурии Тоҷикистон бидуни оғоз намудани парванда оид ба ин ҳолат иҷозат медиҳанд. Ҳадафи ниҳии ин чорабинӣ муайян ва боздошти шахсоне мебошад, ки дар интиқол ва гирифтани гайриқонунии маводи мухаддир ширкат доштанд.

Бояд қайд кард, ки тибқи қонунгузори ҷорӣ ба мақомоти гумруки ҚТ ҳукуки истифодаи «таҳвили назоратшаванда» дода мешавад. Моҳияти ин тартиб дар он аст, ки содирот, воридот ё транзит тавассути қаламрави кишвари мо предмети қочоқӣ танҳо бо огоҳӣ ва таҳти назорати мақомоти гумрук ва дигар мақомоти салоҳиятдор иҷозат дода мешавад.

Ҳадафҳои ин чорабинӣ инҳоянд:

1) рафъи муомилоти гайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, ашӯе, ки олот ё воситаи содир намудани чиноят мебошанд ё бо роҳи чиноятӣ дар сатҳи байналмилалӣ ба даст оварда шудаанд;

2) муайян намудани шахсоне, ки дар ҷунин муомилот иштирокдоранд.

Аксар вақт кормандони оперативӣ ин намуди фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро ҳамчун харидории санҷишӣ истифода мебаранд, ки он аз бастании муомилоти ҳаёлии хариду фурӯш бо шахсе, ки ба савдои ашӯи дар муомилоти граждани манъшуда (дар ин маврид маводи нашъадор) гумонбар мешавад, иборат мебошад.

Шахсе, ки ин фаъолиятро анҷом медиҳад, одатан корманди оперативӣ мебошад, инчунин, гурӯҳи ўро муҳофизаткунанда дастгирӣ мекунад.

Қобили зикр аст, ки қонун, инчунин, имконияти иштироки шахсони дигареро, ки дорой маълумоти махсус буда, дар асоси дастури корманди оперативӣ амал мекунанд, дар харидории санҷишӣ иҷозат медиҳад.

Шахсон ба гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустуҷӯӣ танҳо бо розигии онҳо чалб карда мешаванд, дар баробари ин ба онҳо бояд ҳимояи ҳуқуқии вобаста ба иҷрои қонунии вазифаи ҷамъиятии худ ё вазифаҳои ба зиммашон гузошташуда қафолат дода шавад.

Ҳуччати ин чорабинӣ бояд сатҳи максималии эътимоднокии натиҷаҳои бадастомадаро таъмин намояд.

Барои ин, як қатор тавсияҳои тактиро оид ба тартиби гузаронидани харидории санҷишӣ ва ҷанбаҳои муҳофизатии сабти натиҷаҳои онро риоя кардан лозим аст.

Ҳангоми муқаррар намудани далели муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор қорманди оперативӣ ба номи роҳбари мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯиро анҷом медиҳад, протокол тартиб медиҳад, ки дар он асосноккунии зарурати гузаронидани харидории санҷишӣ нишон дода мешавад.

Инчунин, аксар вақт шахсоне, ки фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯиро анҷом медиҳанд, чунин чорабиниҳои оперативӣ-тафтишотиро, аз қабилӣ назорат, яъне пайгирии махфии шахсони гумонбаршуда ба фаъолияти ҷиноятӣ, воситаҳои нақлиёти истифодашаванда ва ҷойгиршавии онҳоро бо мақсади ба даст овардани маълумот дар бораи аломатҳои фаъолияти ҷиноятӣ анҷом медиҳанд, шарикони эҳтимолӣ, ҷойҳои нигоҳдории олоти ҷиноят ва молу мулки дуздашуда.

Чорабиниҳои мазкур метавонад ду намуд бошад: мушоҳидаи ҷисмонӣ (дар асоси усули пайгирии визуалӣ), ки метавонад аз ҷониби қормандони воҳидҳои оперативӣ, ки ба ин усулҳои қор тахассусдоранд, аз ҷониби ҳуди қорманди оперативӣ ё шахсони дигаре, ки аз номи ӯ амал мекунанд ва назорати электронӣ, ки ба истифодаи воситаҳои махсуси техникӣ барои назорати амали гумонбаршуда дар бино ва воситаҳои нақлиёт асос ёфта, аз ҷониби қормандони воҳидҳои махсуси оперативӣ-техникии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ карда мешавад.

Он метавонад бо истифода аз таҷҳизоти сабти аудио бо мақсади назорати шунавоӣ ва сабти гуфтугӯҳои гумонбаршудагон анҷом дода шавад. Дар рафти мушоҳида ҳамаи ҳаракатҳо, амалҳо ва алоқаҳои шахс дар давраи муайян бо тартиби хронологӣ қайд карда мешаванд.

Муоинаи биноҳо, ҳуҷраҳо, иншоотҳо, қитъаҳои замин ва воситаҳои нақлиёт ин азназаргузаронии оперативии биноҳои истиқоматӣ ва хизматӣ, воситаҳои нақлиёт ва дигар объектҳо бо мақсади ҷустуҷӯии осори фаъолияти ҷиноятӣ, олоти ҷиноят, ҷиноятқорони дар ҷустуҷӯи буда,

инчунин гирифтани маълумоти дигаре, ки барои ҳалли масъалаҳои фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ заруранд.

Ин чорабинӣ метавонад ошқоро, тариқи рамзгузорӣ ё махфӣ, ғайриошқоро амалӣ гардонида шавад.

Назорати муросилоти почта, хабарҳои телеграфӣ ва дигар хабарҳо воситаи ба даст овардани маълумот дар бораи қирдори ҷиноятии шахсони гумонбаршуда бо роҳи ниҳонӣ дидани фиристодани почта, телеграф ва дигар хабарҳо мебошад.

Гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ин гирифтани маълумоти махфӣ мебошад, ки аз ҷониби шахсони дар содир намудани ҷиноят гумонбаршуда тавассути алоқаҳои телефони абонентӣ интиқол дода мешавад.

Марҳилаи ибтидоии ошқор кардани ҷиноятҳои вобаста ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ амалиёти дастгиркунӣ мебошад, ки мақсади он пешгирии имконияти пинҳон кардани ҷиноятқор ва пешгирии содир намудани қирдорҳои ғайриқонунии ӯ буда, асос барои муроҷиат аз ҷониби шахс содир намудани ҷиноят ё ҳуқуқвайронкунии маъмурии вобаста ба воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ ба шумор меравад.

Қормандони оперативӣ пеш аз боздошти ҷиноятқорон дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ бояд иштироки муфаттишро таъмин намуда, қаблан бо ӯ дар бораи тамоми имкониятҳои ба даст овардани далелҳои айбдоркундаи ҷиноятқорон мувофиқа карда шаванд.

Ҳангоми боздошт амали кормандони оперативӣ бояд на танҳо ба мусодираи воситаҳои нашъадор, балки ба андешидани чораҳои оперативӣ мувофиқи оид ба исботи ба гумонбаршаванда мансуб будани онҳо, муайян намудани манбаъҳо ва роҳҳои таъмини маводи нашъаовар равона карда шавад.

Боздошт барои ин тоифаи ҷиноятҳо душворҳои муайян дорад, ки ин бо хоҳиши боздоштшуда барои озод шудан аз маводи муҳаддир дар лаҳзаи хатар шарҳ дода мешавад.

Шарти зарурии самаранокии боздошт он аст, ки он ҳам барои дастгиршуда ва ҳам барои аъзои дигари гурӯҳи ҷиноятӣ ғайриҷашмдошт мебошад.

Агар ҳангоми дастгир намудан ба шахси дастгиршуда муяссар шавад, ки ягон ашро партояд, ин амалҳо бояд бо роҳи тартиб додани протокол оид ба азназаргузаронии ҷойи боздошт, гирифтани нишондод аз шахсони дар боздошт иштирокдошта, инчунин шахсони бегонае, ки дар он вақт дар маҳалли боздошт ҳузур доштанд, сабт карда шаванд.

Дар амалия, кормандони оперативӣ аксар вақт ба ҳолатҳои дучор мешаванд, ки дар он зарурати боздошти шахсони алоҳида барои содир кардани ҷиноятҳои марбут ба маводи муҳаддир ба миён меояд. Агар ба ҳолатҳои маъмулӣ назар кунем:

1) ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои ҷустуҷӯӣ дар ҷойҳои, ки растаниҳои дорои маводи нашъадор мерӯянд, пайдо шудани шахсоне, ки маводи муҳаддирро интиқол медиҳанд (стансияҳо, бандарҳо ва ғ.), инчунин савдои чакана (бозорҳо, меҳмонхонаҳо ва ғ.);

2) ҳангоми тафтиши аризаю хабарҳо дар бораи содир намудани ин намуди ҷинояте, ки ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ расидаанд;

3) ҳангоми фуруши маводҳои оперативӣ.

Барои вазъияти аввал, ташкили гурӯҳи оперативӣ-ҷустуҷӯӣ иборат аз на камтар аз 3 нафар тавсия дода мешавад.

Аъзоёни гурӯҳ бояд бо нақлиёт мучаҳҳаз бошанд, силоҳ, воситаҳои алоқа, дастбанд, инчунин маводи борпеч (ришта, қоғаз, ширеш, муҳр) барои коркарди маводи нашъаовари ошкор ва мусодирашуда ва навҳои гуногуни далелҳо дошта бошанд. Ба ин гурӯҳҳо бояд кормандони аз ҳама бештар тайёршуда, инчунин дар сари вақт ҷалб намудани шахсони холис дохил карда шаванд.

Дар сурати ба миён омадани вазъияти дуюм, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки аризаро қабул мекунад, бояд муайян кунанд, ки ҷойи ҷиноят дар кадом манзил (хучра дар бинои бисёррошёна, бинои партофташуда ва ғайра) ва шумораи шахсоне, ки дар ҷойи ҷиноят ҳозиранд.

Ба гурӯҳи оперативӣ – тафтишотӣ корманде, ки дар мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ таҳассус дорад ва вобаста ба ҷойгиршавии он кинолог бо сағ дохил мешаванд. Агар ҷойи содир шудани ҷиноят бинои истиқоматӣ бошад, ворид шудан ба он бо баҳонаи асоснок сурат мегирад. Аъзоёни гурӯҳ баромадгоҳоро аз биноҳо ва тирезаҳо мебанданд.

Дар ҷойи ҳодиса азназаргузаронӣ ё кофтукови шахсии шахсони ҳозиршуда гузаронида шуда, барои ташкили омӯзиши вазъият, ошкор ва мусодираи воситаҳои нашъадор, инчунин ашё ва моддаҳои барои истехсоли онҳо истифодашаванда чораҳо андешида мешаванд. Дар ин ҳолат, тавсия дода намешавад, ки касе аз ҷойи боздошт то кофтукови ин шахсон ва азназаргузаронии биноҳои дахлдор озод карда шавад. Ин аз нобудшавии маводҳои нашъаовар ва пайҳои нигоҳдорӣ ва истехсоли онҳо пешгирӣ мекунад.

Қобили зикр аст, ки ҳангоми татбиқи маводҳои оперативӣ пеш аз оғози амалиёти дастгир кардани ҷинояткорон ҷойи нигоҳдории маводи нашъаоварро муқаррар кардан бамаврид аст. Пеш аз дастгир кардани ба муомилот баровардагон, анборбонҳо, ғоратгарон - яъне ба ҷинояткорони соҳибхитос зарур аст, ки барои дастгир кардани ҷинояткороне, ки аз онҳо маводи муҳаддир харидаанд, комбинатсияи оперативиро гузаронанд.

Ҳангоми дастгир кардани гумонбаршуда барои нигоҳ доштан ё интиқол додани маводи муҳаддир тавсия дода мешавад, ки фавран дар ҷойи ҳодиса дар ҳузури шахсони

холис кофтукови шахсӣ гузаронида шавад, дар ҳоле ки кормандони ШКД бояд тамоми чорахоро андешанд, ки гумонбаршуда аз маводи мухаддир халос шуда натавонад.

Ба мақсад мувофиқ аст, ки ба амалиёти дастгиркунӣ коршинос – криминалист чалб карда шавад, ки вай ҳар чӣ зудтар хулосаи худро баён кунад. Ин имкон медиҳад, ки аз лаҳзаи боздошт то қабули қарор дар бораи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ вақт кам карда шавад, яъне ҳар чӣ зудтар кофтуков гузаронида шуда, оид ба ҳуччатгузорию кирдорҳои ҷиноятӣ кори фаъолона ташкил карда мешавад.

Таҳлили хусусиятҳои тафтиши ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

- бомуваффақият тафтиш кардани ҷиноятҳои ин тоифа бештар ба саривақт оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ва самаранок амалӣ намудани чорабиниҳои оперативӣ – ҷустуҷӯӣ вобаста аст;

- шарти муҳимми тафтиши бомуваффақияти ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ҳамкорию фаъоли муфаттиш бо воҳидҳои оперативӣ мебошад;

- мукамалтарин омӯзиши шахсияти ҷинояткорон, муносибатҳои гурӯҳи ҷиноятӣ байни иштирокчиёни он бо мақсади ба даст овардани нишондодҳои дуруст ва мукамал ҳангоми пурсиш аҳаммияти калон дорад;

- чорабиниҳои оперативӣ – ҷустуҷӯӣ, ки дар ҳолатҳои содир намудани ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир амалӣ карда мешаванд, инҳоянд: харидорӣ санҷишӣ, назорат, азназаргузаронӣ биноҳо, ҳучраҳо, иншоотҳо, қитъаҳои замин ва воситаҳои нақлиёт, назоратбарии оперативии почта, хабарҳои телеграфӣ ва дигар хабарҳо; гӯш кардани суҳбатҳои телефонӣ, таҳвили назоратшаванда.

Ҳамин тариқ, вазъи кунунии соҳаи муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир зарурати ҳамкорию возеҳ байни тамоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. www.mmk.tj
2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 сентябри соли 1998, таҳти № 574. www.mmk.tj
3. Кодекси мувофиқавӣ-ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2010, таҳти № 564. www.mmk.tj
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ” аз 25 марти соли 2011, № 687. www.mmk.tj
5. Административная ответственность за правонарушения в сфере оборота наркотиков: учеб. пособие / под ред. Н.Н. Цуканова. - Москва: ИНФРА-М, 2018. - 112 с.
6. Алимуратов Г.Б. Методика расследования преступлений: учебное пособие / Г.Б. Алимуратов, Т.Б. Рамазанов. - Махачкала: ДГУ, 2017. - 204 с.
7. Алтухов С.А. Противодействие незаконному обороту наркотиков: Анализ практики и пути повышения эффективности / С.А. Алтухов, А.С. Ширяев // Северо-Кавказский юридический вестник. 2020. - № 2. - С. 141-146.
8. Безрукова О.В. Криминалистическая характеристика методики расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков / О.В. Безрукова, А.В. Безруков, А.С. Вишник // Наука. Общество. Государство. - 2018. - № 4. - С. 109-113.
9. Бердникова О.П. Особенности способов совершения сбыта наркотических средств, психотропных веществ и их аналогов с 75 использованием современных информационно-коммуникационных технологий / О.П. Бердникова // Ученые записки Казанского юридического института МВД России. - 2020. - № 2. - С. 274-278.
10. Васильев Н.Н. Обзор судебной практики по уголовным делам о преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и ядовитых веществ / Н.Н. Васильев, С.В. Харченко // Вестник Казанского юридического института МВД России. - 2019. - № 4. - С. 45-49. - ISSN 2227-1171. - Текст: электронный // Лань: электронно-библиотечная система. - URL: <https://e.lanbook.com/journal/issue/2977095> (дата обращения: 06.04.2021). - Режим доступа: для авторизованных пользователей.
11. Волколупов В.Г. Вопросы квалификации преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, а также наркосодержащих растений (статьи 228, 228.1,

229 уголовного кодекса российской федерации)/ В.Г. Волколупов // Вестник Волгоградской академии МВД России. - 2018. - № 1. - С. 65-70.

12. Габдрахманов Р.Л., Кужиков В.Н., Денисенко М.В. Квалификация преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ, их аналогов и запрещенных в спорте субстанций, и методов, совершенных в отношении несовершеннолетних / Р.Л. Габдраханов, В.Н. Кужиков, М.В. Денисенко // Российский следователь. - 2017. - № 12.
13. Гаврюшин Ю.Б. Особенности противодействия бесконтактному способу сбыта наркотиков с использованием сети Интернет // Вестник 76 всероссийского института повышения квалификации сотрудников министерства внутренних дел российской федерации. - 2016 - № 2. - С. 12.

ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ – ҶУСТУҶӢ ОИД БА МУОМИЛОТИ ҒАЙРИҚОНУНИИ ВОСИТАҶОИ НАШӢАДОР Ё МОДДАҶОИ ПСИХОТРОПӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯи оид ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ё моддаҳои психотропӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Сабаби маъмултарини оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҷиноятҳои марбут ба муомилоти ғайриқонунии маводи мухаддир ин бевосита ошкор намудани аломатҳои ин намуди ҷиноят аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ дар натиҷаи гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мебошад.

КАЛИДВОЖАҶО: ғайриқонунӣ, фаъолияти оперативӣ, парвандаи ҷиноятӣ, маводи мухаддир.

ОПЕРАТИВНАЯ РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ - РАССЛЕДОВАНИЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ИЛИ ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ

В данной статье рассматривается тема оперативно-розыскной деятельности по незаконному обороту наркотических средств или психотропных веществ. Наиболее частым основанием возбуждения уголовного дела по преступлениям, связанным с незаконным оборотом наркотиков, является непосредственное выявление признаков данного вида преступлений следственными органами в результате оперативно-розыскных мероприятий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: противозаконность, оперативная деятельность, уголовное дело, наркотики.

OPERATIONAL ACTIVITY - INVESTIGATION OF ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTIC DRUGS OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

This article examines the topic of operational investigative activities for illegal trafficking of narcotic drugs or psychotropic substances. The most common basis for initiating a criminal case for crimes related to drug trafficking is the direct identification of signs of this type of crime by investigative authorities as a result of operational search activities.

KEYWORDS: illegality, operational activity, criminal case, drugs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эгамов Муборакшоҳ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Эгамов Муборакшоҳ* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: *Egamov Muborakshoh* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПРЕДМЕТИ ИСБОТКУНИ ОИД БА ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАИ ЧИНОЯТИ НОБОЛИҒОН

Салимов С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мувофиқа ба қонунгузори мурофиавии ҷинояти мамлакатҳои дигар КМЧ ҚТ мафҳуми исботкуниро наодаст. Аз ҷониби олимони ин соҳа якҷанд мафҳуми исботкуни пешниҳод карда шудааст.

Ғозиев М.С. мафҳуми васеи исботкуниро додааст. Ба ақидаи ӯ исботкуни ин фаъолияти мақомоти тафтишоти пешакӣ, прокурор ва суд мебошад, ки барои ҷамъ кардан, санҷидан ва баҳо додани далелҳо бо мақсади муайян намудани ҳақиқат оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва иҷро намудани вазифаи мурофиаи ҷиноятӣ ба амал оварда мешавад [1, с. 75].

Дар рафти тафтишоти пешакӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ, талаботи қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ҳангоми ҷамъ овардан ва баҳодиҳии далелҳо, банду бастии кирдори айбдоршавандаҳо, баъзан аз ҷониби прокуророн, муфаттишон, шахсони таҳқиқбаранда риоя карда намешаванд, ки чунин амалҳо боиси қабули қарорҳои ғайриқонунӣ, нобудшудани далелҳо, беасос ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва баръакс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дур кардани шахсони гунаҳгор, банду бастии нодурусти кирдори онҳо, ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаҳои ҷиноятӣ ва риоя накардани муҳлатҳои тафтиши пешакӣ мегардад [2].

Исбот кардан аз ҷамъ овардан, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳо бо мақсади муқаррар кардан ҳангоми пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ, ки ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят); ҳолатҳое, ки шахсияти айбдоршавандаро муайян мекунад; ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад; ҳолатҳое, ки метавонанд боиси аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо озод кардани шахс гарданд; ҳолатҳое, ки гунаҳгори айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангеҷаи онро муайян мекунад; ҳолатҳои ба дараҷа ва хусусияти ҷавобгарии айбдоршаванда таъсиррасонанда, ки дар моддаҳои 61 ва 62 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, инчунин дигар ҳолатҳое, ки шахсияти айбдоршавандаро арзёбӣ мекунад; ҳолатҳое, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунад; ҳолатҳое, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд ба пуррагӣ муайян карда мешаванд, фаҳмида мешавад.

Фаъолияти исботкуниро, ки вобаста ба иҷроишашон аз ҷониби субъектони давраҳои мурофиавӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад:

1) **фаъолияти исботкунии то судӣ** — аз ҷониби муфаттиш, прокурор бо ба риоя гирифтани меъёрҳои дар боби 44 КМЧ ҚТ (тартиби пешбурди парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон пешбинӣ шудааст) ва боби 10 КМЧ ҚТ (исбот) пешбинишударо анҷом медиҳанд, фаҳмида мешавад.

2) **фаъолияти исботкунии судӣ** — аз ҷониби суд, судья исбот сараввал дар шакли назорати амали субъектони анҷомдиҳандаи исботи давраи то судӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар чунин шакл сурат мегирад:

- оё аз ҷониби муфаттиш ва прокурор дар рафти исбот меъёрҳои дар боби 44 КМЧ ҚТ (тартиби пешбурди парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон пешбинӣ шудааст) ва боби 10 КМЧ ҚТ (исбот) пешбинишударо дар рафти амалҳои тафтиши ба инобат гирифтаанд ё не;

- оё нисбати ноболиғ ноболиғ ягон таъсиррасони ҷисмонӣ ё руҳӣ аз ҷониби муфаттиш, прокурор шудааст ё не ва инчунин дигар ҳолатҳое, ки бояд дар асоси қонун анҷоми ҳудро ёбанд, аз ҷониби суд назорат карда мешавад;

Дар боби 44 КМЧ ҚТ тартиби пешбурди парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон дар моддаи 425 ҳолатҳое, ки бояд муқаррар карда шаванд, ки баҳри исбот кардан оварда шудааст.

Ҳангоми гузаронидани тафтиши пешакӣ ва муурофияи судӣ аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ нисбат ба ноболиғон дар баробари исботи ҳолатҳои дар моддаи 85 Кодекси мазкур зикршуда муайян кардан зарур аст:

- синну соли ноболиғ (сана, моҳ, соли таваллуд);

- шароити зиндагӣ ва таълиму тарбия, дараҷаи инкишофи ақлӣ, ирода ва руҳӣ, ҳислат ва мичоз, талабот ва завқу рағбат ва дигар ҳолатҳои, ки дар моддаи 25 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд;

- таъсири шахсони калонсол ва ноболиғони дигар оварда шудааст.

Аз меъёрҳои зикршуда чунун ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки бо ба инобат гирифтани моддаи 425 КМҶ ҚТ метавонем дар рафти амалҳои тафтишотӣ ҳангоми исбот аз муъёрҳои моддаи 85 КМҶ ҚТ, ҳолатҳои, ки оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд, ба пуррагӣ истифода бурда мешаванд, ки мутобиқи он исбот кардан аз ҷамъ овардан, тафтиш ва баҳодихии далелҳо бо мақсади муқаррар кардани ҳолатҳои, ки ҳангоми пешбурди тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ ҳолатҳои зерин бояд исбот карда шаванд:

- ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят);

- ҳолатҳои, ки шахсияти айбдоршавандаро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд;

- ҳолатҳои, ки метавонанд боиси аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ва ҷазо озод кардани шахс гарданд;

- ҳолатҳои, ки гунаҳгориҳои айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангеҷаи онро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои ба дараҷа ва хусусияти ҷавобгариҳои айбдоршаванда таъсиррасонанда, ки дар моддаҳои 61 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, инчунин дигар ҳолатҳои, ки шахсияти айбдоршавандаро арзёбӣ мекунанд;

- ҳолатҳои, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд, иборат мебошанд.

Предмети исботкунӣ оид ба пешбурди парвандаи ҷиноятии ноболиғон ин маҷмуи ҳолатҳои, ки аз рӯи қоидаҳои махсус, ки дар моддаи 425 КМҶ ҚТ ва қоидаҳои умумӣ, ки дар моддаи 85 КМҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки он аз инҳо иборат мебошад.

1. Қоидаҳои махсусе, ки дар рафти пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ, ки исботи ҳудро ёбанд аз инҳо иборат мебошанд:

- синну соли ноболиғ (сана, моҳ, соли таваллуд);

- шароити зиндагӣ ва таълиму тарбия, дараҷаи инкишофи ақлӣ, ирода ва руҳӣ, ҳислат ва мичоз, талабот ва завқу рағбат ва дигар ҳолатҳои, ки дар моддаи 25 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд;

- таъсири шахсони калонсол ва ноболиғони дигар.

2. Қоидаҳои умумӣ, ки дар рафти пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ бояд исботи ҳудро ёбанд, аз инҳо иборат мебошанд:

- ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят);

- ҳолатҳои, ки шахсияти айбдоршавандаро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунанд;

- ҳолатҳои, ки метавонанд боиси аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ва ҷазо озод кардани шахс гарданд;

- ҳолатҳои, ки гунаҳгориҳои айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангеҷаи онро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои ба дараҷа ва хусусияти ҷавобгариҳои айбдоршаванда таъсиррасонанда, ки дар моддаҳои 61 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, инчунин дигар ҳолатҳои, ки шахсияти айбдоршавандаро арзёбӣ мекунанд;

- ҳолатҳои, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунанд;

- ҳолатҳои, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд, иборат мебошанд;

Қоидаҳои махсуси исбот.

1) синну соли ноболиғ (рӯз, моҳ, соли таваллуд).

Муайян намудани синну соли ноболиғ яке аз масъалаҳои муҳимми муурофиавӣ вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ноболиғон ба шумор меравад. Сараввал асоси муҳим оид ба муайян кардани синну соли ноболиғ шаҳодатномаи таваллуд ва шиносномаи шаҳрвандии ӯ мебошад. Дар парвандаи ҷиноятӣ ноболиғ ҳатман бояд нусхаи шаҳодатномаи таваллуд ва ё нусхаи шиносномаи шаҳрвандии ноболиғ бояд ҳамроҳ карда шавад.

Аз ин сабаб КМЧ ва ҳам қарори Пленуми Суди Олӣ дар бораи «Таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон», синну соли ноболиғро чунин муқаррар кардааст, ки мутобиқи м. 90 КМЧ муайян кардани синну соли ноболиғ ба гурӯҳи ҳолатҳои дохил мешаванд, ки доир ба парвандаҳои ноболиғон муайян карда шуданашон ҳатмӣ аст. Дар вақти муайян кардани синну соли ноболиғ дар назар доштан зарур аст, ки шахс ба синну соли, ки мувофиқи қонун ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад, на аз рӯзи таваллудаш, балки пас аз фаро расидани рӯзи дигар шуруъ мегардад. Дар ҳолатҳои набудани ҳуҷҷатҳои зарурӣ ё шубҳаовар будани онҳо, бо тартиби муқарраркардаи м. 209 КМЧ барои аниқ кардани синну соли ноболиғ экспертиза таъин карда мешавад. Ҳангоми тавассути экспертизаи судӣ-тиббӣ аниқ намудани синну соли судшаванда рӯзи таваллуди ӯ рӯзи охирини ҳамон соли, ки аз тарафи экспертҳо номбар шудааст, ҳисобида мешавад ва дар вақти муайян намудани синну сол бо адади камтарин ва баландтарин ба суд лозим аст, ки синни камтарини пешниҳодкардаи экспертҳо ба инобат гирад. Ҳамин тавр, синну соли ноболиғ аҳаммияти муҳимми муурофиавӣ дошта, бо рӯз, моҳ ва сол ҳисоб карда мешавад.

2) шароити зиндагӣ, таълим ва тарбия, дараҷаи инкишофи ақлӣ, ирода ва руҳӣ, ҳислат ва мичоз, талабот ва завқу рағбат ва дигар ҳолатҳо, ки дар моддаи 25 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд;

Ба инобат гирифтани шароити зиндагӣ, таълиму тарбия, дараҷаи инкишофи ақлӣ, ирода ва руҳӣ, ҳислат ва мичоз, талабот ва завқу рағбат ва дигар ҳолатҳо барои дар рафти пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ноболиғон зарур аст. Дар рафти тафтиши парванда муфатиш уҳдадор аст маълумотеро, ки тавсифи умумии ҳислати ноболиғи гумонбар (айбдоршаванда) - ро ифода менамоянд аз ҷойи истиқомат ва таҳсил маълумотҳои зеринро ҷамъоварӣ намояд:

1. дар кадом шароит ва бо кӣ ноболиғ зиндагонӣ мекунад;

2. муносибати волидайн ё шахсони онҳоро ивазкунанда нисбат ба тарбияи ноболиғ чӣ гуна аст;

3. кай ва бо кӣ ноболиғ вақти холигии ҳудро мегузаронад;

4. муносибати ноболиғ ба таҳсил ва бо кор чӣ гуна аст;

5. муайян кардани омилҳои, ки ба содир намудани ҷиноят мусоидат намудаанд;

6. муайян кардани муносибати ноболиғ бо маводи нашъаовар ва нушокиҳои спиртӣ.

Агар ноболиғ дар қайди ШВҚД бошад, маълум кардан зарур аст, ки аз кай ва барои чӣ ӯ ба қайд гирифта шуда буд ва бо кӣ кадом ҳуқуқвайронкуниро содир карда буд ва нисбатан кадом чораи таъсиррасонӣ таъин шуда буд [3, с. 446]. Дар рафти пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ нисбати ноболиғон, мақомоти тафтишотӣ ва суд мутобиқи талаботи қ. 2 м. 90 КМЧ уҳдадоранд ба муайян кардани камақлии ноболиғ, ки ин камақлӣ ба бемории руҳӣ алоқаманд нест, диққати ҷиддӣ диҳанд, инчунин бояд моҳияти кирдори ҳудро пурра дарк карда тавонистани ӯро ошкор кунанд. Барои муқаррар кардани ин ҳолат бояд падару модари ноболиғ, муаллимон, мураббӣҳои ӯ ва шахсони дигаре, ки маълумоти зарурӣ дода метавонанд, пурсида, ҳуҷҷатҳои зарурӣ талаб карда шаванд. Бо мақсади муайян кардани ин ҳолат, экспертизаи судии руҳшиносӣ таъин карда мешавад. Агар натиҷаи экспертиза муайян намояд, ки ноболиғ бар асари қафомонии ақлоние, ки ба бемории руҳӣ алоқаманд нест, дар рафти содир кардани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба қадри пурра наметавонист ҳаракати ҳудро дарк намояд ва ё ба он роҳбарӣ намояд вай бояд аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад.

3) таъсири калонсолон ба ноболиғ ҳангоми содир намудани ҷиноят.

Баррасӣ ва ҳалли пешбурди парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои ноболиғон, ки бо иштироки калонсолон содир шудаанд, зарур аст ҳислати муносибатҳои байни калонсолон ва ноболиғ ба таври муфассал муайян карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Ғозиев М.С. Муурофияи ҷиноятӣ / М.С. Ғозиев. - Душанбе , 2009. С. 75.
2. Дастур амал оид ба назарияи исботкунӣ, ҷамъовари ва баҳодиҳии далелҳо банду басти кирдори айбдоршавандагон, аз тарафи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 ноябри соли 2011 тасдиқ карда шудааст.
3. Божьев В.П. “Уголовный процесс” / В.П. Божьев. - .2009.
4. Барабаш, А. С. Публичное начало российского уголовного процесса / А. С. Барабаш. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 417 с.

ПРЕДМЕТЫ ИСБОТКУНӢ ОИД БА ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТИ НОБОЛИҒОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи предмети исботкунӣ оид ба пешбурди парвандаи ҷинояти ноболиғонро мавриди таҳлил қарор додааст. Воқеан имрӯз яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ ин муайян намудани мазмуни моҳияти пешбурди ҷунин парвандаҳо махсуб меёбад. Муаллиф бо истифода аз адабиётҳо ва қонунгузорӣ тавонистааст масъалаи мазкурро таҳлил намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: парвандаи ҷиноятӣ, ноболиғ, тафтишоти пешакӣ, пешбурди парванда, ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ, қонунгузорӣ.

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В данной статье автор проанализировал вопрос о предмете доказывания по делу о преступлениях несовершеннолетних. Фактически, сегодня одной из важных тем уголовного судопроизводства является определение содержания сущности ведения таких дел. Автору удалось проанализировать данный вопрос, используя литературу и законодательство.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное дело, незначительный, предварительное расследование, продолжение дела, право на уголовное судопроизводство, законодательство.

EVIDENCE SUBJECT FOR ADVANCEMENT OF JUVENILE CRIMINAL CASE

In this article, the author has analyzed the issue of the subject of proof in the case of juvenile crime. In fact, today one of the important topics of the law of criminal proceedings is to determine the content of the essence of conducting such cases. The author was able to analyze this issue using literature and legislation.

Keywords: criminal case; minor; preliminary investigation; proceeding with the case; the right to criminal proceedings; legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салимов Салимҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988-26-83-48**. E-mail: **Salimjonsalimov1998@gmail.com**.

Сведения об авторе: *Салимов Салимджон* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **988-26-83-48**. E-mail: **Salimjonsalimov1998@gmail.com**.

Information about the author: *Salimov Salimjon* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988-26-83-48**. E-mail: **Salimjonsalimov1998@gmail.com**.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ КОНТРОЛ ВА НАЗОРАТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Рустамов Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кафолати муҳимми ҳуқуқии риоя кардани Конститутсия ва ҳифзи он бо низоми назорати конститусионӣ алоқаманд аст. Падидаи назорати конститусионӣ дар Тоҷикистон давра ба давра татбиқ гардидааст. То соли 1990 назорати конститусионӣ яке аз салоҳияти хоси мақомоти олии қонунбарор - Шурои Олии Тоҷикистон ва Раёсати он ба ҳисоб мерафт. Конститутсияҳои Тоҷикистон солҳои 1937 ва 1978 назорат аз болои риояи конституцияро маҳз ба уҳдаи ҳамин мақомот гузошта буданд. Дар ИҶШС то соли 1989 ва дар ҶШС Тоҷикистон то соли 1990 барои амалӣ гардондани ин салоҳият мақомоти махсуси давлатӣ вучуд надошт. Соли 1990 ба Конститутсияи Тоҷикистон тағйироту илова дароварда, назорати конститусионӣ ба падидаи мустақили ҳуқуқӣ - конститусионӣ табдил дода шуд ва салоҳияти таъмини ҳифзи конститутсия ба уҳдаи мақомоти мустақили махсус гузошта шуд. Муқаррар карда шуд, ки барои амалӣ гардондани ин салоҳият мақомоти махсуси давлатӣ - кумитаи назорати конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил кард. Мувофиқи банди дувоздаҳуми моддаи 99 Конститутсияи соли 1978 Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи апрели соли 1990 Кумитаи назорати конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд.

Мувофиқи моддаи 104 ба кумитаи мазкур ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дода шуд. Моддаи 114 муқаррар кард, ки мақсади асосии назорати конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини мувофиқати санадҳои мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳофизати ҳуқуқҳои конститусионӣ ва озодии шахсӣ - ҳуқуқи халқҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои демократии ҷамъият мебошад. Дар баробари ин, нишон дода шуд, ки ташкил ва тартиби ба амал баровардани назорати конститусиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи назорати конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Моҳи августи соли 1990 ҳайати пурраи кумитаи назорати конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти худ шуруъ кард.

Дар зиёда аз ду соли давраи аввали фаъолияти худ Кумита зиёда аз 30 хулосаю қарорҳо оид ба мувофиқати қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии мақомоти олии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин ба санадҳои байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қабул кард. Фаъолияти Кумита дар ҳамин давра дар интизоми ҳокимияти давлатӣ ҷойи махсус доштаи онро ва зарурияти эътиром ва риоя кардани Конститутсияро аз тарафи мақомоти олии давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба тарзи амалӣ ва ҳуқуқӣ тасдиқ кард. Давраи нави инкишофи назорати конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 1994 рост меояд.

Дар риояи интизоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷойи Кумитаи назорати конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси додгоҳи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шуд.

Мувофиқи моддаи 84 Конститутсия дар низоми судии Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди конститусионӣ ҷойи аввалро мегирад. Моддаи 89 бошад се гурӯҳи салоҳияти суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар кардааст.

Якум, муайян намудани мувофиқати қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии яқҷояи Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон, Маҷлиси милли, Маҷлиси намояндагон, Президент, Ҳукумат, Суди Олӣ, Суди олии иқтисодӣ ва дигар мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, шартномаҳои ба қувваи қонун надаромадаи Тоҷикистон ба Конститутсия.

Дуюм ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо.

Сеюм, иҷрои ваколатҳои дигаре, ки Конститутсия ва қонунҳо муайян кардаанд.

Аз ҷумла, мувофиқи моддаи 72 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати савгандшикани ва содир кардан ҷиноят Раиси ҷумҳуриро Маҷлиси олии бо назардошти ҳулосаи Суди конституционӣ бо риояи расму қоидаҳои муқарраршуда аз вазифа озод мекунад.

Дар аксарияти давлатҳои тараққикарда вазифаи назорати конституционӣ аз тарафи судҳои конституционӣ ё ки додгоҳҳои олии амалӣ гардонда мешавад.

Дар баъзе онҳо барои иҷрои ин салоҳият мақомоти махсус: Шурои конституционӣ - Фаронса, Қазоқистон, Шурои инқилобӣ ё Комиссияи конституционӣ ва ғайра ташкил карда мешаванд. Мавқеи Суди конституционӣ дар таъмини ҳифзи Конститутсия ҳалқунанда мебошад. Қарорҳои суди конституционӣ тақдирӣ қарорҳои мақомоти олии давлатиро аз нуқтаи назари ба Конститутсия мувофиқ омадани онҳо, тақдирӣ мансабдори олии давлатиро дар сурати вайрон кардани талаботи Конститутсия ва ё савгандшикани онҳо, инчунин тақдирӣ ҳуди мақомоти қонунгузorro дар ҳолати ғайриконституционӣ интихоб ё ташкил ёфтани ӯ ҳал менамояд. Дар интихоботи Шурои олии ҷумҳури вайронкунии меъёрҳои Конститутсия ва қонуни интихоботро ошкор карда, он бо қарори худ моҳи март соли 1995 ҳулоса баровард, ки мувофиқи он интихоботи Шурои Олиро ғайриконституционӣ эътироф карда ҳайати Шурои Олии Ҷумҳурии Қазоқистонро пароканда кард.

Сарфи назар аз норозигӣ ва зиддияти қувваҳои гуногуни сиёсӣ ин қарор амалӣ гардонда шуд. Ба ҳамин тариқ, Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона мақомоти давлатиест, ки ҳифзи Конститутсия ба таври касбӣ ба уҳдаи он гузошта шудааст. Салоҳияти ҳудро Суди конституционӣ бо шаклҳои бо қонун муқарраршудаи муруфиаи конституционӣ ба амал мебарорад. Самаранокии кори ҳар як мақомоти давлатӣ, хусусан, Суди конституционӣ ба ихтисоснокӣ, принципнокӣ ва масъулиятшиносии ҳайати шахсии он алоқаманд.

Назорати конституционӣ ҳамчун намуди махсуси фаъолити ҳифзи ҳуқуқ, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ ба амал бароварда мешавад ва ба таъмини мувофиқати қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба конститутсияи давлат равона карда шудааст. Моҳияти назорати конституционӣ дар он аст, ки мақомоти назораткунанда мувофиқати санадҳои ҳуқуқиро ба конститутсия дар асоси хабар ё ташаббуси худ муайян мекунад ва санадҳои хилофи конститутсияро ошкор намуда, ба мақомоти дахлдор пешниҳод менамояд, ки онҳоро бекор намояд. Ҳуди назорати конституционӣ чунин санадҳоро бекор карда наметавонад. Вале агар назорати конституционӣ якҷоя бо вазифаи контролӣ амалӣ гардад, дар он сурат метавонад онҳоро ҳудаш бекор намояд ва беамал шуморад.

Ташаққули падидаи (институти) назорати конституционӣ дар Федератсияи Руссия муддати дароз кашида, идеяҳо ва лоиҳаҳои конституционӣ, ки манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳолиро инъикос мекарданд, дар давлати Руссия аллақай дар нимаи дуоми асри 18 пайдо шуданд.

Дар ду даҳсолаи аввали асри 20 дар Руссия тағйироти назаррас ба амал омаданд. Манифести подшоҳӣ аз 17 октябри соли 1905 «Дар бораи такмил додани тартиботи давлатӣ, Қонун “Дар бораи Думаи давлатӣ” аз 20 феввали соли 1906, инчунин асосҳои қонунҳои империяи Россия тасдиқ карда шудаанд. Мувофиқи ин санадҳои подшоҳ тамоми ҳокимияти маъмуриро дар ихтиёр дошт.

Дар Қонуни асосии ИЧШС аз соли 1936 принципи дар дасти парламент мутамарказ кардани тамоми ҳокимият, аз он ҷумла назорати конституционӣ дар шакли мукамалтарини худ конституционӣ ифода ёфтааст.

Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ Руссия ҳамчун давлати соҳибистиклол инкишоф ёфт.

Тибқи Қонуни Федератсияи Россия аз 21 апрели соли 1992 дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсия ба Президент ҳуқуқ дода шудааст, ки санадҳои мақомоти вилоятӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ, маъмурияти вилояти худмухтор, округҳои автономиро

бекор кунад, агар ин санадҳои зидди қонунгузори Федератсияи Руссия. Дар натиҷа дар соҳаи назорати конститусионӣ 5 мақом: Съезди депутатҳои халқ, Шурои Олӣ, Президиуми Шурои Олӣ, Суди конститусионӣ ва Президенти Федератсияи Руссия ба ҷаъолият шуруъ карданд.

Қонуни 21 апрели соли 1992 мавқеи Суди конститусиониро дар системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ аниқ менамояд, ба матни Конститутсия моддаи нави 165 дохил карда, ваколатҳои Суди конститусиониро васеъ менамояд.

Дар солҳои 1991 - 1993 дар аксарияти куллии ҷумҳуриҳо роҳи ташкили мақомоти махсуси назорати конститусионӣ - судҳои конститусионӣ пеш гирифта шуд.

АДАБИЁТ

- 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 6 ноябри соли 1994.
- 2 Диноршоев А.М., Мирзоев С. Б., Муруфияи суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.М. Диноршоев, С.Б. Мирзоев. - Душанбе, 2013.
- 3 История государства и права СССР/Под ред. О.И. Чистякова и И.Д. Мартысевича. М., 1985.
- 4 Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерки истории Советской Конституции / Ю.С. Кукушкин, О.И. Чистяков. - М., 1987.
- 5 Лазарев Б.М. «Разделение властей» и опыт Советского государства//Социалистическое правовое государство: Проблемы и суждения. М., 1989,
- 6 Попова В. И. Соотношение актов органов государственного управления союзной и автономной республики//Сов. государство и право. 1975. № 10.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ КОНТРОЛ ВА НАЗОРАТИ КОНСТИТУТСИОНӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАМЛАКАТӢОИ ХОРИҶӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таърихи пайдоиш ва инкишофи контрол ва назорати конститусионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакатҳои хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки кафолати муҳими ҳуқуқи риоя кардани Конститутсия ва ҳифзи он бо низоми назорати конститусионӣ алоқаманд аст. Падидаи назорати конститусионӣ дар Тоҷикистон давра ба давра татбиқ гардидааст.

КАЛИДВОЖАӢО: контрол, назорат, мақомоти давлатӣ, парламент, президент, ҳукумат, суд, ҳокимият.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ И НАДЗОРА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В данной статье рассматривается тема истории зарождения и развития конституционного контроля и надзора в Республике Таджикистан и зарубежных странах. Автор отметил, что важная правовая гарантия соблюдения Конституции и ее защиты связана с системой конституционного контроля. Феномен конституционного контроля периодически реализуется в Таджикистане.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: контроль, надзор, государственный орган, парламент, президент, правительство, суд, власть.

HISTORY OF THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL CONTROL AND SUPERVISION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FOREIGN COUNTRIES

This article discusses the history of the origin and development of constitutional control and supervision in the Republic of Tajikistan and foreign countries. The author noted that an important legal guarantee of compliance with the Constitution and its protection is associated with the system of constitutional control. The phenomenon of constitutional control is periodically implemented in Tajikistan.

KEYWORDS: inspection, control, state organ, parliament, president, government, court, power.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рустамов Хуршед* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: **937541100**.

Сведения об авторе: *Рустамов Хуршед* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **937541100**.

Information about the author: *Rustamov Khurshed* – Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **937541100**.

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ТАСНИФОТИ ҲУҚУҚҲОИ ЭКОЛОГИИ ИНСОН ВА ШАҲРВАНД

Файзуллозода Ё.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқи инсон яке аз муҳимтарин арзишҳои тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад. Дар фаҳмиши муосир, ҳуқуқҳои инсон хосиятҳои ҷудонопазир, имкониятҳои муҳимтарини рафтор ва рушд мебошанд, ки андозаи озодии ӯро муайян мекунад. Ҳуқуқи инсон мафҳуми мураккаб ва гуногунчанбаи фалсафӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки дар робита ба он тамоми системаи ҳуқуқи инсон маъноӣ ва иҷтимоӣ дорад. Аслан, инҳо роҳҳои ҳифзи инсоният аз таҳдидҳои сершумори мавҷудияти он, аз ҷумла таҳдиди фалокати ҳастаӣ, хатари бӯҳрони экологӣ, афзоиши ҷинойткорӣ байналмилалӣ ва нашъамандӣ, гуруснагӣ ва камбизоатӣ ва дигар падидаҳои хатарнокӣ ба тамоми ҷаҳон таҳдидкунанда мебошанд.

Дарки инсоният дар бораи аҳамияти яке аз чунин таҳдидҳои глобалӣ, яъне таҳдиди экологӣ тадриҷан сурат гирифт ва аз ин рӯ ташаккули низоми ҳуқуқҳои экологии инсон ва шаҳрванд дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар гули даҳсолаҳо марҳила ба марҳила амалӣ карда шуд. Дар марҳилаи аввал (солҳои 1948-1972) дар Эълومияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948 ва Паймонҳои байналмилалии соли 1996, инчунин як қатор дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, ин гурӯҳи ҳуқуқи инсон алоҳида ҷудо карда нашудааст, гарчанде ки аксар вақт аз ҷониби баъзе олимони аз ҳуқуқи «сатҳи кофии зиндагӣ ва ҳуқуқи саломатӣ» бароварда шудааст. Ягона тадбири намоёни муҳити зист, ки дар ин давра аз ҷониби Ташкилоти Фаластинӣ амалӣ карда шуд, баргузориҳои конфронси байналмилалии илмӣ-техникӣ оид ба ҳифзи табиат дар Лейк-Сассекс (ИМА) буд.

Аксари муҳаққиқон ҳуқуқҳои экологии инсон ва шаҳрвандро ба қарорҳои конфронси Стокгоlm оид ба муҳити зист дар соли 1972 (марҳилаи дуюм: 1972-1992 солҳо) алоқаманд мекунад. Дар ин конфронс ду ҳуҷҷат қабул карда шуд: Эълумияи принсипҳо ва 11-марҳилаи ҷорабиниҳо, ки дар онҳо ҳуқуқҳои экологии инсон мустақам карда мешаванд, инчунин ҷораҳои зарурӣ барои давлатҳо ҷиҳати таъмини онҳо. Аз ҷониби Ассамблеяи Генералии Ташкилоти Фаластин тасдиқ гардидани Хартияи умумиҷаҳонии табиат (1982 г.) низ саривақтӣ арзёбӣ мегардад. Дар ин санад 24 самти муҳими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист тасдиқ гардида, мувофиқи он бояд ҳар гуна фаъолияти инсон, ки ба табиат таъсир мерасонад, мавриди танзим қарор дода шавад. Ҳамзамон, чор принсипи асосие, ки ҷиҳати ҷимояи равандҳои асосии табиӣ истифода мегарданд, пешниҳод гардидааст: а) ҳифзи табиат, б) ҳифзи гуногунии генетикӣ; в) истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ; г) ҳифзи табиат аз ғоратгарӣ дар натиҷаи ҷанг ё дигар амалҳои душманона.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 1992-2002) ҷомеаи ҷаҳонӣ робитаи зичи байни мушкилоти экологии муҳити зист ва зарурати таъмини рушди устувори тамаддуни башариро дарк намуд. Ҳуҷҷатҳои муҳимтарини дар ин давра қабулшуда қарорҳои Конфронси СММ оид ба муҳити зист ва рушд дар соли 1992 ва Конвенсия дар бораи дастрасӣ ба иттилоот, иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо ва дастрасӣ ба адолат оид ба масъалаҳои марбут ба муҳити зист мебошанд (конвенсияи Орхус, 1998). Илова бар ин, дар давраи аз соли 1992 то 2002 намоёндагони халқҳои ҷаҳон дар якҷанд конфронсҳои байналмилалӣ таҳти сарпарастии СММ, аз ҷумла конфронси байналмилалии маблағгузориҳои рушд ва инчунин конфронси вазирон дар Доҳа ҷамъ омаданд.

Дар Эълумияи Рио аз соли 1992, ҷомеаи ҷаҳон унсурҳои нави ҳуқуқҳои экологии инсонро эътироф мекунад, аз ҷумла ҳуқуқи инсон барои талаб кардани маҳдудият ва барҳам додани моделҳои ноустувори истеҳсол ва истеъмол; ҳуқуқи инсон барои дастрасӣ ба иттилооти байналмилалӣ дар бораи вазъи муҳити зист, ки барои давлатҳои гуногун дастрас аст; ҳуқуқи инсон барои иштирок дар ҳалли мушкилоти байналмилалии марбут ба

экология; ҳуқуқи инсон ба расмиёти муассири судӣ ва маъмурӣ, аз ҷумла ҷуброни зарари расонидашуда; ҳуқуқи инсон барои иштирок дар қабули қарорҳое, ки ба ҳолати биосфераи Замин таъсир мерасонанд ва ғайра.

Дар конвенсияи Орхус ҳуқуқ ба муҳити мусоид (солим) маънои «ҳуқуқи зиндагӣ дар муҳити барои саломатӣ ва некуаҳолии худ мусоид»-ро дорад. Дар баробари набудани таъсири манфӣ ба саломатии инсон, Конвенсия боз як меъёри дигари сифати муҳити зистро ҷудо мекунад «муҳити мусоид барои некуаҳолии инсон». Илова бар ин, дар конвенсияи Орхус бори аввал ҳамчун субъекти ҳуқуқ ба муҳити мусоид (солим) на танҳо одамони имрӯза, балки наслҳои оянда низ зикр шудааст.

Мутобиқи моддаи 1 Конвенсияи Орхус воситаҳои таъмин ва Ҳимояи ҳуқуқ ба муҳити мусоид (солим) дигар ҳуқуқҳои экологӣ мебошанд: ҳуқуқи иштироки ҷомеа дар раванди қабули қарорҳо; ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот ва ҳуқуқи дастрасӣ ба адолат дар масъалаҳои экологӣ.

Ниҳоят, марҳилаи чоруми ташаккули ҳуқуқҳои экологии инсон (аз соли 2002 то имрӯз) бо қарорҳои Саммити экологии Йоханнесбург дар соли 2002 алоқаманд аст. Эълумияи Йоханнесбург оид ба рушди устувор (2002) ба мушкилоти рафъи камбизоатӣ, тағйир додани моделҳои истеҳсол ва истеъмол, инчунин ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳамчун ҳадафҳои асосӣ ва ниёзҳои таъмини рушди устувор диққат медиҳад. Ҳамзамон, мушкилоти рушди устувор дар Эълумия дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавии ҷаҳонӣ баррасӣ шудааст.

Ҳамин тариқ, динамикаи таҳкими ҳуқуқҳои экологии инсон дар қарорҳои конгресси СММ ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ аз муайян кардани унсурҳои ҳуқуқи баррасишаванда, робитаи он бо татбиқи стратегияи ҷаҳонии таъмини рушди устувор, инчунин дарки возеҳи имконнопазирии таъмини ҳуқуқҳои экологии инсон дар сатҳи давлати алоҳида иборат аст. Таҳдиди ҳуқуқи инсон дар миқёси сайёра буда, бӯҳрони экологиро танҳо бо саъю кӯшиши муштараки тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ бартараф кардан мумкин аст.

Ҳуқуқҳои экологии инсон, ки дар ҳуҷҷатҳои гуногуни байналмилалӣ, ки дар тули якҷанд даҳсолаҳо қабул шудаанд, бо вучуди ин, як системаи муайяни мувозинати дохилиро ташкил медиҳанд. Дар адабиётҳои илмӣ барои тасниф кардани онҳо борҳо кӯшиш карда шудааст. Ҳамин тавр, Л.Н. Буркова чунин мешуморад, ки таъиноти функционалии ҳуқуқҳои экологӣ гуногун буда, онҳоро метавон ба гурӯҳҳои зерин тасниф кард:

1. Ҳуқуқҳое, ки ба қонеъ гардонидани талаботи инсон аз ҳисоби захираҳои табиӣ нигаронида шудаанд. Ба онҳо ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист ва ҳуқуқи истифодаи захираҳои табиӣ дохил мешаванд.

2. Ҳуқуқҳое, ки ба ҳифзи саломатӣ аз таъсири манфии муҳити зист нигаронида шудаанд. Тибқи маълумоти созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ, вазъи инсон то 80 % аз омилҳои экологӣ муайян карда мешавад. Аз рӯйи дараҷаи вобастагии вазъи саломатӣ аз вазъи муҳити зист ба ин навъи ҳуқуқҳо дохил мешаванд: ҳуқуқи конституционӣ ба ҳифзи саломатӣ, ба меҳнат дар шароите, ки ба талаботи амният ҷавобгӯ аст, инчунин ба амнияти радиатсионӣ.

3. Ҳуқуқҳое, ки ҳамчун воситаи таъмини риоя ва ҳифзи ҳуқуқ ба муҳити мусоид ва ҳифзи саломатӣ аз таъсири манфии муҳити зист хизмат мекунанд. Ба ин гурӯҳи ҳуқуқҳо дохил мешавад: ҳуқуқ ба маълумоти бозғатимод дар бораи вазъи муҳити зист, ҷуброни зараре, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии экологи ба саломатӣ ва моликияти инсон расонида шудааст, ҳифзи муҳити зист аз таъсири манфии фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, ҳолатҳои фавқулодаи табиӣ ва техногенӣ, ҷуброни зарар ба муҳити зист ва ғайра.

Чунин ба назар мерасад, ки таснифоти ҳуқуқҳои экологии инсон ва шахрванд бояд аз рӯйи меъёри хусусияти муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо меъёрҳои экологӣ-ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд ва ҷойгиршавии онҳо дар соҳаи ҳамкории ҷомеа ва табиат сурат мегирад, гузаронида шавад. Бо дарназардошти хусусияти гуногуни таҳкими меъёрҳо дар бораи

ҳуқуқҳои экологии инсон ва шаҳрванд (санадҳои байналмилалӣ, конституция, қонунгузориҳои экологии соҳавӣ), мо фаҳмиши худро дар бораи чунин система таҳия хоҳем кард.

Дар таҳкими ҳуқуқҳои экологии инсон ва шаҳрванд, конституцияҳо ва қонунгузориҳои миллии давлатҳои ҷаҳон нақши калон доранд, ки дар навбати худ муайян кардани таносуби ҳуқуқҳои экологии инсон ва ҳуқуқҳои шаҳрвандро талаб мекунад. Дар ибтидо ин тақсимоти ҳуқуқҳо ба ду категория пас аз эълони ҳуқуқ ва озодиҳо аз ҷониби Эъломияи Фаронса дар соли 1789 ба вучуд омада, ба таълимоти ҳуқуқи фитрӣ асос ёфта буд.

Яке аз самтҳои муҳими татбиқи сиёсати ягонаи давлатии экологӣ ин таъмини ҳуқуқҳои экологӣ, пеш аз ҳама ҳуқуқи конституционии ҳар шахс ба муҳити зисти солим маҳсуб мегардад. Муқаррар намудани уҳдадорӣ ҳуқуқи шаҳрванд дар назди ҷомеа ва ҷомеа дар назди шаҳрванд барои ҳолати муҳити зист ба манфиати наслҳои ҳозира ва оянда - яке аз масъалаҳои асосӣ ва муосири экологӣ мебошад.

Инсон қисми ҷудонашавандаи табиат аст. Мақсади охирини ҳифзи муҳити зист ин таъмини нигоҳдориҳои инсон ҳамчун як мавҷудоти солими экологӣ ва иҷтимоӣ аст.

Дар назарияи ҳуқуқ вазъи ҳуқуқи инсон гуфта, ин вазъи бо ҳуқуқ расмигаштаи фард фаҳмида мешавад, ки бо ҳуқуқ озодиҳо, вазифаҳо ва масъулияти шахс муайян карда мешавад. Вазъи ҳуқуқи шахсро ҳуқуқ озодӣ ва вазифаву масъулияти шахс дар соҳаи муайян ташкил медиҳанд.

Вазъи ҳуқуқи экологии инсон - ин вазъи бо қонунгузориҳои экологӣ муайянгаштаи инсон мебошад, ки бо ҳуқуқ озодӣ ва уҳдадорӣҳои он дар соҳаи таъсири мутақобили ҷамъият муайян карда мешавад. Вазъи ҳуқуқи экологии инсон аз ду унсур асосӣ иборат мебошад: а) ҳуқуқ озодиҳои экологии инсон; б) уҳдадорӣҳои экологии инсон.

Падидаи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои экологии инсон яке аз арзишҳои бунёдии соҳаи ҳуқуқи экологӣ маҳсуб меёбад. Инсон ҳуқуқҳои экологиро бо мақсади ҷимояи манфиатҳои ҳаётан муҳими худ, инчунин барои ҳифзи муҳити зист ба даст меорад. Ҳуқуқ ин имконияти дар қонунгузорӣ муқарраршуда ва қафолатдодаи давлат мебошад, ки ба ҳар як инсон имкони интихоби намуд ва шакли рафторро барои ба манифиати ҳам шахсӣ ва ҳам ҷамъиятӣ истифода бурдани неъматҳои иҷтимоӣ фароҳам меоварад. Уҳдадорӣ ин муқаррароти ба манфиати ҳамаи аъзоёни ҷомеа дар қонунгузорӣ пешбининамудаи давлат аст, ки рафтори ҳатмии субъектро ба интихоби намуд ва шакли рафтор ва ҷавобгарӣ барои иҷро накардани онҳо муайян менамояд.

Дар илми ҳуқуқи экологӣ равиши ягонаи муайян кардани мафҳуми ҳуқуқҳои экологӣ ҷой надорад. Вобаста ба муайян кардани мафҳуми ҳуқуқҳои экологӣ ду нуқтаи назарро ҷудо кардан мумкин аст: тибқи равиши яқум эквиваленти ҳуқуқҳои экологӣ ҳуқуқ ба муҳити зисти мусоид меистад. Вобаста ба ин субъекти ҳуқуқҳои экологӣ танҳо ба шаҳрвандон, гурӯҳи шаҳрвандон ва аҳолии ин ё он ҳудуд маҳдуд мегардад. Нуқтаи назари мазкур аз тарафи М.И. Василева ҷонибдорӣ карда мешавад. Асос барои ҷудо кардани ҳуқуқҳои экологӣ чун гуногунии маҳсули ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд хусусияти ин гурӯҳи ҳуқуқҳоро пешниҳод менамояд.

Ба ақидаи М.И. Василева «ҳуқуқҳои экологӣ аз ҳуқуқи истифодабарии табиат бо хусусияти ғайрииктисодӣ доштан фарқ менамоянд. Онҳо дараҷаи маҳдуди алоқамандӣ ба ин ё он ҳуқуқи молумулкӣ ба захираҳои табиӣ доранд ва бо ҳамин сабаб баъзе аз намудҳои умумии истифодабарии табиат, аз ҷумла рекреатсиониро фаро мегиранд». «Хусусияти дохилии муайянкунандаи ҳуқуқҳои экологӣ ин мақсади ниҳойӣ, ки ба ҷимояи манфиатҳои қонунӣ равона карда шудааст, мебошад. Ҳуқуқ ва манфиат танҳо дар он ҳолате ба сифати ҳуқуқҳои экологӣ эътироф карда мешаванд, ки нигоҳдориҳои сифати муҳити зист ва объектҳои табиӣ - мақсади ягона ва ниҳой мавҷуд бошад».

Мутобиқи нуқтаи назари дувум, таҳти мафҳуми ҳуқуқҳои экологӣ маҷмуи ваколатҳо, ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳо дар соҳаи истифодабарии табиат ва ҳифзи муҳити зист фаҳмида мешавад. Дар ин маврид субъекти ҳуқуқҳои экологӣ на танҳо шаҳрвандон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, инчунин сектори соҳибкорӣ ва давлат низ мебошанд. Тибқи ин нуқтаи назар

хуқуқҳои экологӣ ба маънои васеъ фаҳмида мешаванд, ки ҳуқуқи моликият ба сарватҳои табиӣ, ҳуқуқ ба истифодабарии табиат, инчунин иштирок дар чорабиниҳои фарҳангӣ-солимагардонӣ, сайёҳӣ, варзишӣ, истифодабарии олами ҳайвонот ва дигар захираҳои табииро бо мақсади соҳибкорӣ фаро мегирад.

Баъди ихтилофоти мазкур дар илми ҳуқуқи экологӣ фаҳмиши васеи ҳуқуқҳои экологӣ ба миён омад, ки тибқи он ҳуқуқҳои экологӣ ҳамчун ҳуқуқҳои таъминкунандаи талаботи инсон дар табиат муайян карда шуд. Табиат талаботҳои гуногуни инсон - экологӣ (физиологӣ), иқтисодӣ, эстетикӣ, рекреатсионӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва дигарро қонеъ карда, инчунин ба ҳуқуқҳои экологӣ ҳамчун ҳуқуқи универсалӣ ҳуқуқ ба муҳити зисти мусоид, ҳуқуқи инсон ба истифодабарии захираҳои табиӣ дохил карда мешаванд.

Ба андешаи М.М. Бринчук таҳти мафҳуми ҳуқуқҳои экологӣ ҳуқуқи эътирофшуда ва дар қонунгузорӣ муқарраршудаи шахс фаҳмида мешавад, ки талаботи гуногуни онро ҳангоми таъсири мутақобилаи ҷамъият ва табиат таъмин менамояд. Муҳаққиқ махсусияти ин ҳуқуқҳоро дар алоқамандӣ бо соҳаи таъсири мутақобилаи ҷамъият ва табиат пешниҳод менамояд. Ҳуқуқҳои экологӣ бо мақсади қонеъ намудани он талаботҳои равона карда шудааст, ки ҳангоми таъсири мутақобилаи ҷамъият ва табиат дар инсон ва шахрванд пайдо мегардад. Ҳангоми таъсири мутақобилаи ҷамъият ва табиат талаботҳои гуногуни инсон, ба монанди талаботи физиологӣ, эстетикӣ, рекреатсионӣ ва талаботҳои иқтисодии одамон, ташкилотҳо ва давлат.

Гарчанде ташаққули Конститутсияи ҚТ дар давраи саросарэътирофкунии ҳуқуқҳои экологӣ сурат гирифта бошад ҳам, ҳуқуқҳои экологӣ бевосита дар он пешбинӣ нашудааст. Масалан, муҳимтарин ҳуқуқи экологӣ - ҳуқуқ ба муҳити солими зист дар Конститутсияи ҚТ на ҳамчун ҳуқуқи алоҳида, балки чун кафолати ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ (м. 38) пешбинӣ шудааст.

Тибқи м. 38 Конститутсияи ҚТ давлат барои солимагардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад. Ин муқаррароти конститутсионӣ уҳдадории давлатро оид ба таъмин намудани муҳити зисти солим пешбинӣ намудааст. Қонунгузориҳои экологӣ ва илми ҳуқуқи экологӣ асоснок намудааст, ки фаъолият оид ба ҳифзи муҳити зист ба таъмини амнияти экологӣ ва саломатии инсон - ҳамчун принсипи асосии ин фаъолият равона карда шудааст.

Дар раванди муқоисанамой ба мо маълум гашт, ки Конститутсияи Федератсияи Русия ҳуқуқи ҳар як шахсро ба муҳити мусоиди зист, маълумоти боэътимод дар бораи ҳолати он ва ҷуброни зарари ба саломатӣ ё молу мулк дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии экологӣ расонидашударо дар моддаи алоҳида муқаррар гардидааст (моддаи 42). Дар ин меъёри Конститутсияи Федератсияи Русия се ҳуқуқи асосии экологии инсон ва шахрванд аз ҳам ҷудо карда шудааст. Дар партави ғояҳои болозикршуда олимони Русия ба ин меъёри болозикршудаи конститутсионӣ пешниҳод намуданд, ки дар бораи низоми ҳуқуқҳои экологии инсон ва шахрванд, бояд ба муносибати субъективии қонунгузор оид ба ҷудо кардани баъзе ҳуқуқҳои экологӣ (маълумот, ҷуброни зарар) ва ноҳада гирифтани дигарон (масалан, муттаҳид кардан ё иштирок дар қабули қарорҳои, ки ба ҳуқуқ ва уҳдадориҳои экологии шахрвандон дахл доранд) диққат дода шавад, зеро дар ин маъно, дар Қонуни Асосӣ танҳо ҳуқуқи асосии экологӣ - ҳуқуқ ба муҳити мусоид, бе нишон додани дигар ҳуқуқҳои экологӣ, ки воситаи татбиқи он мебошанд, асосноктар аст, тавре ки дар конститутсияҳои як қатор кишварҳои хориҷӣ анҷом дода шудааст.

Кафолатҳои таъмини ҳуқуқҳои экологии инсонро Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» тавассути низомҳои бамеъёрдарорӣ, арзёбии таъсиррасонӣ ба муҳити зист, экспертиза ва назорати экологӣ, чораҳои ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ, ҳавасмандии иқтисодии субъектҳо нисбати ҳифзи муҳити зист таъмин мекунад.

Дар Конститутсия низоми кафолатҳои ҳуқуқии ҳуқуқҳои экологии инсон ва шахрванд муқаррар шудааст. Дар алоҳидагӣ раванди ҳуқуқие, ки дар доираи он ҳифзи чунин ҳуқуқҳо ба амал бароварда мешаванд, муайян гардидааст: ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ; ҳуқуқи шикоят кардан ба суд аз амал (беамалӣ)-и мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шахсони масъул; ҳуқуқ ба

чуброни зараре, ки бо амал (беамалӣ)-и мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё шахсони масъули он расонида шудааст; ҳуқуқ ба гирифтани ёрии ҳуқуқии касбӣ; ҳуқуқи мурочиат кардан ба мақомоти байнидавлатии ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, агар механизмҳои миллии ҳимояи ҳуқуқи инсон пурра истифода шуда бошад.

Чи тавре ки Н.А. Гейт қайд мекунад, яке аз кафолатҳои самараноки ҳифзи ҳуқуқи баррасишаванда масъалаи ҳифзи судӣ мебошад, ки вазифаи он ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шахсон аз ҳама гуна зухуроти зулму ситам мебошад. Он дар асоси ду вазифаи асосии судӣ: позитивӣ (баамалбарории адолати судӣ), назоратӣ (назорати конститутсионӣ ва маъмурии судӣ) - агар якумин кафолатҳои ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқҳои ўро аз вайрон кардани беасоси шахсони дигар диҳад, дуумин ҳуқуқ ва озодиҳоро дар муносибатҳои «инсон - давлат» кафолат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Рудинский Ф.М. Универсальная концепция прав человека и современная Россия // Право и права человека: юрид. фак. МГПУ. Кн. 1 / отв. ред. Л. И. Глухарева. М., 1998.
2. Права человека как фактор стратегии устойчивого развития / отв.. Е. А. Лукашева. М., 2000.
3. Высторобец Е.А. Экологическое право - мотивации в международном сотрудничестве / Е.А. Высторобец. - М., 2006.
4. Третьякова А. А. Экологические права граждан: основы правового регулирования на общеевропейском и национальном уровнях в государствах - членах Европейского Союза // Экологическое право России на рубеже XXI века: каф. экологического и земельного права юрид. фак. МГУ им. Ломоносова. М., 2000.
5. Боголюбов С.А. Актуальные проблемы экологического права: монография / С.А. Боголюбов. - М.: Издательство Юрайт, 2019.
6. Чабборов Р.Ч. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.Ч. Чабборов. - Душанбе: Диловар, 2004.
7. Сохибзода. М.М. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон: наشري аввал // Саидзода Иззатулло Ҳабибулло – Директори Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.- Душанбе: ЭР-граф, 2021.
8. Васильева М.И. Проблемы защиты общественного интереса в экологическом праве // Государство и право. - 1999. - № 8.
9. Экологическое право России: учебник / Под ред. В.Д. Ермакова, А.Я. Сухарева. - М., 1997.
10. Гейт Н.А. Экологическое право: курс лекций / Н.А. Гейт. - М.: Проспект, 2012.

МАРҲИЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАСНИФОТИ ҲУҚУҚҲОИ ЭКОЛОГИИ ИНСОН ВА ШАХРВАНД

Ҳуқуқи инсон яке аз муҳимтарин арзишҳои тамаддуни ҷаҳонӣ ба шумор рафта, ҳосияти ҷудонопазирӣ аз инсон дошта, андозаи озодии инсонро муайян менамояд. Дарки инсоният ба таҳдидҳои глобалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, аз ҷумла ба таҳдиди экологӣ тадричан сурат гирифта истодааст ва аз ин рӯ ташаккули низомии ҳуқуқҳои экологии инсон ва шахрванд дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар тури дахсолаҳо марҳила ба марҳила амалӣ гашта истодааст.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи инсон, озодӣ, муҳимтарин арзиш, марҳилаҳо, таҳдидҳои ҷаҳонӣ, хатарҳои экологӣ.

ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Права человека являются одной из важнейших ценностей мировой цивилизации, они обладают свойством быть неотделимыми от человека и определяют степень свободы человека. Понимание человечеством глобальных угроз правам человека, в том числе экологических угроз, происходит постепенно, в связи с чем формирование системы экологических прав человека и гражданина в международном праве осуществлялось шаг за шагом на протяжении десятилетий.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: права человека, свобода, важнейшая ценность, этапы, глобальные угрозы, экологические риски.

STAGES OF CREATION AND CLASSIFICATION OF ENVIRONMENTAL RIGHTS OF HUMANS AND CITIZEN

Human rights are one of the most important values of world civilization, they have the property of being inseparable from man and determine the degree of human freedom. Humanity's understanding of global threats to human rights, including environmental threats, occurs gradually, in connection with which the formation of the system of environmental rights of man and citizen in international law was carried out step by step over decades.

KEYWORDS: human rights, freedom, most important value, stages, global threats, environmental risks.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Файзуллозода Ёқубҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 988-63-07-22.

Сведения об авторе: *Файзуллозода Ёқубҷон* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** 988-63-07-22.

Information about the author: *Faizullozoda Yoqubjon* – Tajik National University, second-year master`s student of the Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 988-63-07-22.

ХУДҲИМОЯКУНИИ ҲУҚУҚҶОИ АШӢЙ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарзода Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918 худҳимоякунӣ ба номгӯйи усулҳои универсалии ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ дохил карда шудааст (моддаи 13), дар ҳоле ки, дар асл, он на роҳ, балки шакли ҳимояи ҳуқуқ аст. Бо вучуди он ки дар қонунгузорӣ ҳуди истилоҳи «худмуҳофизат» нисбатан ба наздикӣ пайдо шудааст, таълимоти ҳуқуқи шаҳрвандӣ ин мафҳумро қаблан низ истифода мебард. Мафҳуми «худҳимоякунӣ» дар маънои васеъ ва маҳдуд вучуд дорад. Ба маънои васеъ ин ҳама амалҳои шахси дорои ҳуқуқи субъективӣ мебошад, ки бо ҳимояи ҳуқуқи мазкур аз вайронкунӣ (аз ҷумла, пешниҳоди даъво, шикоятҳо, ҳимояи мустақили ҳуқуқҳои маданӣ дар суд бе кумаки адвокат ва ғайра) алоқаманд аст. Дар маънои маҳдуд, ҳуқуқи шаҳрвандӣ ин амалҳои шахсест, ки ба пешгирии вайронкунӣ ва бартараф кардани оқибатҳои он равона карда шудааст. Мафҳуми «худҳимоякунӣ» бо сабаби хусусияти худ мафҳуми бисёрҷониба аст. Аз ин рӯ, дар бораи ин категорияи ҳуқуқӣ нуқтаи назари гуногун вучуд дорад. Ҳамаи онҳоро ба се самти асосӣ фарқ кардан мумкин аст.

Намояндагони самти аввал бо ҳимояи худ чунин амалҳоро мефаҳманд, ки ба ҳимоя аз вайрон кардани ҳуқуқҳои маданияи онҳо танҳо нисбати муносибатҳои ғайритиҷоратӣ равона карда шудаанд. Ҳамин тавр, В.П. Грибанов қайд кард, ки худҳимоякунии ҳуқуқҳои маданӣ ин содир кардани амалҳои шахси ваколатдор дар бораи тартиботи воқеӣ мебошад, ки қонун манъ накардааст ва ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсии ӯ, инчунин молу мулк равона шудааст.

Намояндагони самти дуюм истифодаи худмуҳофизатро танҳо дар доираи муносибатҳои шартномавӣ иҷозат медиҳанд.

Намояндагони самти сеюм, андешаҳои намояндагони самти якум ва дуюмро дар худ муттаҳид мекунад. Мувофиқи он, худҳимоякунӣ ин ё он амалест, ки ҳуқуқҳои маданияро дар муносибатҳои ғайритиҷоратӣ ва шартномавӣ аз вайронкунӣ муҳофизат мекунад. Чунин ақида дар бораи худҳимоякунӣ аз ҷониби М.И. Брагинский ва А.П. Сергеев дастгирӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, тибқи ақидаи бартаридоштаи олимон, худмуҳофизат дар муносибатҳои ҳуқуқии ашӢй истифода намешавад, аммо дар сурати зарар расонидан ба молу мулки соҳибмулк, ӯ метавонад ин усулро барои ҳимояи ҳуқуқи вайроншудаи худ истифода барад. Илова бар ин, чунин ақида вучуд дорад, ки ҳам амалҳое, ки ба ҳимоя равона карда шудаанд ва ҳам амалҳое, ки мақсади пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои маданӣ, аз ҷумла соҳаи моликияти хусусиро доранд, бояд ба худҳимоякунӣ ҳамчун роҳ дохил карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки худҳимоякунӣ, сарфи назар аз табиати он, маҳз дар соҳаи ҳифзи ҳолатҳои мансубияти воқеии ашӢё, ягон воситаи махсуси ҳимояи моликият нест.

Мушкилоти асосии татбиқи муқаррароти моддаи 14 КМ ҚТ дар бораи худҳимоякунӣ дар он аст, ки ҳуди таърифи худмуҳофизат, ки дар ин модда дар хусусиятҳои умумӣ, бидуни ягон мақоми махсус пешниҳод шудааст, имкон намедиҳад, ки онро аз худидоракунӣ ҷудо кунад, дар амал дар таҳассуси чунин амалҳои ғайриқонунӣ хатари калон ба миён меояд. Аз ин рӯ, афзалият дар ҳимояи моликият, албатта, ба мурофияи судӣ дода мешавад.

Худҳимоякунии моликият метавонад бо ҳар роҳе, ки ба вайронкунӣ мувофиқ бошад ва аз доираи амалҳои барои пешгирии он зарурӣ берун наравад, амалӣ карда шавад. Аммо, дар айни замон, муқаррароти дар боло зикршуда дар КМ ҚТ мавҷуд нестанд. Гузашта аз ин, чунин ба назар мерасад, ки набудани мафҳуми худҳимоякунии моликият минбаъд ба бахшо дар бораи қонуниятҳои амалҳои муайяни соҳибони воқеӣ оварда мерасонад.

Бо дарназардошти хусусияти хоси ҳолатҳое, ки дар онҳо қонун татбиқи чораҳои худҳимоякуниро иҷозат медиҳад, амалияи татбиқи ҳуқуқ як қатор талаботҳоро нисбати рафтори шахси муҳофизаткунанда таҳия кардааст. Аз ҷумла, танҳо худҳимоякунии ҳуқуқи ашё иҷозат дода мешавад; зарари дар худҳимоякунӣ расонидашуда набояд ба зарари воқеӣ расонидашуда ё пешгиришуда номувофиқ бошад; ҳаёт ва саломатии инсон нисбат ба молу мулк бо арзишҳои арзишмандтар пешбинӣ карда мешавад, бинобар ин, рафтори шахси муҳофизаткунанда ҳангоми расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ, ки ба арзишҳои молу мулкӣ таъовуз мекунад, бояд махсус аз назар гузаронида шавад. Инро амалияҳои татбиқи ҳуқуқ низ нишон медиҳанд. Ҳимояи моликият бо амалҳои воқеии соҳибмулк хусусияти худҳимоякунии ҳуқуқро дорад, агар бо ин амалҳо таъовузи воқеӣ ба маҳрум кардан ё вайрон кардани моликият қатъ карда шавад, агар ин амалҳо ба талаботе, ки қонун нисбати рафтори шахси дар ҳолати зарурии мудофия амалкунанда ё зарурати ниҳой гузоштааст, ҷавобгӯӣ бошанд, агар ҳолатҳои пеш аз ин амалҳо чунин бошанд, ки даҳолати фаврии соҳибмулк, воқуниши муносиби ӯро талаб кунанд ва ба соҳибмулк имконият надиханд, ки яке аз якҷанд рафторро интихоб кунад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми баррасии даъвои соҳибӣ, ки маҳрум сохтан аз моликият дар доираи худҳимоякунии ҳуқуқ рух додааст, суд бояд даъворо рад кунад. Асоси даъвои соҳибӣ, яъне маълумоти воқеӣ, ки даъвогар талаботи даъвои худро аз он мебарорад, бояд далели дар ихтиёри даъвогар будани чизи баҳсбарангез, инчунин далелҳои маҳрум кардан аз моликият ё вайрон кардани он аз ҷониби ҷавобгар бошад. Ин далелҳо бояд дар ҷараёни муурофия пеш аз қарори суд исбот ё рад карда шаванд.

Бо дарназардошти ин, доираи ҳолатҳое, ки ҳангоми баррасии даъвои соҳибмулкӣ бояд исбот карда шаванд, моликияти воқеии даъвогарро то маҳрум кардан ё вайрон кардани моликият дар бар мегирад; гирифтани ашё аз ҷониби ҷавобгар ё содир кардани амалҳое, ки моликияти даъвогарро вайрон мекунанд (аз ҷониби даъвогар исбот карда мешаванд); мавҷуд будан ё набудани аломатҳои худҳимоякунии ҳуқуқ дар амалҳои ҷавобгар (аз ҷониби ҷавобгар исбот карда мешавад). Дар ҳолате, ки даъвои соҳибӣ ба шахсе пешниҳод карда шавад, ки дар маҳрум кардани даъвогар аз моликият даст надошта бошад, ки дар лаҳзаи даъво мавзуи баҳс дар моликияти воқеии ӯ қарор дошта бошад, суд мавҷуд будан ё набудани аломатҳои худҳимоякунии ҳуқуқро дар амалҳои шахсе, ки даъвогарро аз моликият маҳрум кардааст, муқаррар мекунад.

Дар даврони Юстиниан соҳибӣ ҳамчун мансубияти воқеии ашё ба шахс баррасӣ мешуд, ки аз ду унсур таркиб ёфтааст: субъективӣ (*animus*), яъне иродаи соҳибии ашё ва объективӣ (*corpus*), яъне ҳукмронии воқеӣ ба ашё (зоҳиршавии моддии ҳукмронӣ (ба даст овардан ва нигоҳдорӣ) (D.41.2.3.1). Мансубияти воқеии ашё ба шахси муайян он вақт аҳаммияти ҳуқуқӣ дорад, ки хоҳиши доштани он мавҷуд бошад. Ба андешаи К.Д. Кавелина соҳибӣ тибқи ҳуқуқи римӣ ҳамчун ҳуқуқ ҳисобида мешуд.

Соҳибӣ ба таври анъанавӣ (оғоз аз ҳуқуқи римӣ то имрӯз) ба намудҳои алоҳида чудо карда мешавад, ки қонунӣ ва ғайриқонунӣ намудҳои маъмули он мебошанд. Соҳибии қонунӣ чунин намуди соҳибие мебошад, ки шахс ашёро тибқи факт ё асоси муайяни ҳуқуқӣ (титули ҳуқуқӣ) соҳибӣ менамояд. Масалан, иҷорагир дар асоси шартномаи иҷора молу мулкро дар соҳибии худ нигоҳ медорад ва ба ин объект ҳуқуқи ашёӣ надорад. Ҳамзамон, соҳибӣ чун вақолати молик қонунӣ мебошад, зеро молик ҳуқуқи моликиятро бо асосҳои пешбининамудаи КМ ҚТ ба даст овардааст.

Номгӯии соҳибии қонунӣ дар м. 259 КМ ҚТ пешбинӣ гардидааст. Номи м. 259 КМ ҚТ «соҳибӣ дар асоси қонун» мебошад, ки аз ҷиҳати мазмун ба муқаррароти дар ин модда пешбинишуда мувофиқат намекунад, зеро дар ин модда яке аз намудҳои соҳибӣ «созишнома бо молик ё дорандаи дигар ҳуқуқҳои ашё, ки вақолати соҳибиро дар бар мегирад» муайян шудааст. Созишнома байни молик ва соҳибро ҳамчун соҳибӣ «дар асоси қонун» арзёбӣ намудан на он қадар дуруст аст.

Тибқи тафсири айнӣ соҳибӣ дар асоси қонун маънои онро дорад, ки чунин навъи соҳибиро қонун муайян менамояд. Соҳибии қонунӣ бошад, маънои соҳибии дорои асоси

хуқуқӣ (титул)-ро дорад. Бо ҳамин назардошт, мақсаднок аст, ки номи м. 259 КМ ҚТ ба «Соҳибии қонунӣ» иваз карда шавад.

КМ ҚТ (қ. 1, м. 259) ду намуди соҳибии қонуниро муайян намудааст:

1) ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқи ашё, ки ваколати соҳибиро дар бар мегирад;

2) созишнома бо молик ё дорандаи дигар ҳуқуқҳои ашё, ки ваколати соҳибиро дар бар мегирад.

Дар ҳуқуқи маданӣ эҳтимолияти қонунӣ будани соҳибӣ амал менамояд. То лаҳзае, ки бо тартиби судӣ ғайриқонунӣ будани соҳибӣ исбот карда нашавад, соҳибӣ қонунӣ ҳисобида мешавад. Дар ин замина, қ. 2, м. 259 КМ ҚТ муайян намудааст, ки «то замоне, ки ҳолати дигар аз ҷониби суд муқаррар нагардида бошад, соҳибӣ қонунӣ дониста мешавад».

Соҳибии ғайриқонунӣ намуди соҳибӣ мебошад, ки дар он шахс барои соҳибӣ ягон асоси ҳуқуқӣ (титул) надорад. Вобаста ба огоҳ будан аз ғайриқонунӣ будан ё набудани соҳиби он, ба соҳибии ғайриқонунии бовичдон ва соҳибии ғайриқонунии бевичдон ҷудо карда мешавад. Мафҳуми расмӣ соҳибии ғайриқонунии бовичдон дар қ. 1, м. 260 КМ ҚТ мустаҳкам гардидааст, ки мувофиқи он «соҳибие, ки ҳангоми ҷой надоштани асосҳои пешбининамудаи қ. 1, м. 259 ҳамин Кодекс амалӣ карда мешавад, бовичдонона дониста мешавад, агар соҳиб наметавонист ва наметавонист донад, ки соҳибиро ғайриқонунӣ ба даст оварда истодааст ва ё асоси қонунии соҳибӣ аз байн рафтааст».

Аҳаммияти ҳуқуқии соҳибии ғайриқонунии бовичдон дар ҳолатҳои зерин зоҳир мегардад:

1) ашёро аз соҳиби бовичдон дар ҳолате талаб карда гирифтани мумкин аст, ки агар ҷунин ашёро молик ё шахсе, ки молик ба он барои соҳибӣ додааст, гум карда бошад ё аз яке аз онҳо тасарруф шуда бошад ё бо роҳи дигар бе иродаи онҳо аз соҳибиашон баромада бошад.

Агар ашёи ғайриманқул аз шахсе ба даст оварда шавад, ки ин ҳуқуқаш ба қайд гирифта нашуда буд, молик ҳуқуқи талаб карда гирифтани ин гуна ашёро дар ҳама ҳолат доро мебошад. Аз бадасторандаи бовичдон талаб карда гирифтани пул ва коғазҳои қиматноки манзурӣ мумкин нест, ҳатто агар онҳо аз соҳибии молик ё шахсе, ки ба соҳибиаш онҳо дода шуда буданд, бе иродашон баромада бошанд;

2) молик ҳуқуқи талаби баргардондан ё пардохти ҳамаи даромадери, ки ҷунин шахс ба даст овардааст ё мебоист дар тамоми давраи соҳибиаш ба даст орад, надорад. Ҳангоми талаб карда гирифтани ашё аз соҳибии ғайриқонунии шахси бегона, аз соҳиби бовичдон талаб намудани баргардондан ё пардохти даромаде, ки бадасторандаи бовичдон ба даст овардааст ё мебоист ба даст орад, аз лаҳзаи огоҳ гардидан ё лаҳзае, ки мебоист аз соҳибии ғайриқонуниаш огоҳ гардад ва ё аз лаҳзаи гирифтани хабарномаи суд вобаста ба даъвои виндикатсионии молик нисбати он, мумкин аст;

3) соҳиби бовичдон ҳуқуқ дорад аз молик пардохти хароҷоти заруриашро нисбати ашё аз лаҳзае, ки молик ҳуқуқи даромад аз ашёро ба даст меорад, талаб намояд;

4) соҳиби бовичдон ҳуқуқ дорад беҳбудӣҳои анҷомдодаашро дар ихтиёри худ нигоҳ дорад, агар ҷудо карда гирифтани онҳо бе расондани осеб ба ашё имконпазир бошад. Агар ҷунин ҷудо карда гирифтани беҳбудӣҳои имконнопазир бошад, соҳиби бовичдон ҳуқуқ дорад пардохти хароҷотро барои беҳбудӣ талаб намояд, вале на бештар аз андозаи арзиши афзудаи ашё. Бояд зикр намуд, ки беҳбудӣҳои ашё маънои зиёд шудани арзиш ва рақобатпазирии ашёро дорад.

Соҳибии ғайриқонунии бевичдон ҷунин намуди соҳибӣ аст, ки дар он шахс метавонист ва метавонист донад, ки соҳибиро ғайриқонунӣ ба даст оварда истодааст. Соҳибии ғайриқонунии бевичдон оқибатҳои зерини ҳуқуқиро ба вучуд меорад:

1) ашёро аз соҳиби бовичдон дар ҳама ҳолат талаб карда гирифтани мумкин аст;

2) молик ҳуқуқ дорад, ки баргардондан ё пардохти ҳамаи даромадери, ки ҷунин шахс ба даст овардааст ё мебоист дар тамоми давраи соҳибиаш ба даст орад, талаб намояд;

3) соҳиби бевичдон аз молик пардохти хароҷоти заруриашро нисбати ашё аз лаҳзае, ки молик ҳуқуқи даромад аз ашёро ба даст меорад, талаб карда наметавонад;

4) соҳиби бевичдон ҳуқуқ надорад беҳбудихои анҷомдодаашро дар ихтиёри худ нигоҳ дорад.

КМ ҚТ (боби 18) масъалаи ҳимояи соҳибиро танзим намудааст, ки барои падидаи соҳибӣ аҳаммияти муҳим дорад. Мақсади асосии ҳимояи соҳибӣ баргардондани ашё ба шахсе мебошад, ки аз он маҳрум шудааст. Тибқи қ. 2, м. 262 КМ ҚТ «ҳуқуқ ба ҳимояи соҳибиро ҳар як соҳиб (қонунӣ ва ғайриқонунӣ) новобаста аз доштани ҳуқуқ ба объекти соҳибӣ, ки ваколати соҳибиро дар бар мегирад, доро мебошад. Дар ҳолатҳои муайяннамудаи қонун аз ҳимояи соҳибӣ шахсони дигаре, ки соҳиб намебошанд, истифода бурда метавонанд».

Ҳимояи соҳибӣ мумкин аст аз ҷониби соҳиб мустақилона (худҳимоякунӣ), бо роҳи муроҷиат ба мақомоти ваколатдори давлатӣ ё мақомоти маҳаллии худидоракунии, инчунин бо тартиби судӣ амалӣ карда шавад. Ҷиҳати ҳимояи соҳибӣ бо тартиби судӣ шахсоне, ки ба синни чордаҳ расидаанд, аз ҷумла шахсоне, ки аз ҷониби суд дорои қобилияти маҳдуди амалкунӣ эътироф шудааст, муроҷиат карда метавонанд.

Тарзҳои зерини ҳимояи соҳибиро ҷудо кардан мумкин аст:

1) **Худҳимоякунӣ.** **Худҳимоякунии соҳибӣ** бо тарзи дилхоҳе, ки ба м. 13 КМ ҚТ муҳолифат надорад, амалӣ шуда метавонад;

2) **Безътибор донишани санади ғайримеъёрии мақомоти давлатӣ ё мақомоти маҳаллии худидоракуниро,** ки соҳибии онро вайрон мекунад. Соҳиб ҳуқуқ дорад безътибор донишани санади ғайримеъёрии мақомоти давлатӣ ё мақомоти маҳаллии худидоракуниро, ки соҳибии онро вайрон мекунад, талаб намояд.

3) **Ҷуброни зарар.** Соҳиб ҳуқуқ дорад аз шахсе, ки бо ҳаракатҳои худсаронааш соҳибиро вайрон кардааст, ҷуброни зарари расидаро талаб намояд.

4) **Талаби қатъи ҳаракатҳое,** ки барои маҳрум кардани соҳибии ашё равона шудаанд ё барои соҳибӣ монеагӣ менамоянд. Соҳибе, ки соҳибии ашёро нигоҳ доштааст, ҳуқуқ дорад аз шахсоне, ки ҳаракатҳояшон барои маҳрум кардани соҳибии ашё ё монеа ба соҳибӣ равона шудаанд, қатъ намудани чунин ҳаракатҳоро талаб намояд.

Барои ҳимояи соҳибӣ дар қонун баъзе талабот муқаррар карда шудааст. Дар асоси қ. 1, м. 263 КМ ҚТ шахсе, ки талабот оид ба ҳимояи соҳибиро пешниҳод кардааст, бояд исбот кунад, ки ӯ ашёи мазкурро на кам аз як сол то вайронкуниро, ки асос барои пешниҳоди чунин талабот шудааст, соҳибӣ мекард. Чунин талабот танҳо нисбат ба соҳибии ғайриқонунии бевичдон паҳн мегардад, зеро дар асоси қ. 3, м. 263 КМ ҚТ «соҳибии қонунӣ (м. 259 ҳамин Кодекс) ва соҳибии бевичдон (м. 261 ҳамин Кодекс) ҳуқуқ доранд ҳимояи соҳибии худро, сарфи назар аз вақти соҳибии ашё, талаб намоянд».

Нисбат ба ҳимояи соҳибӣ муҳлати махсуси даъво татбиқ карда мешавад. Ба андешаи Ф.С. Сулаймонов «вобаста аз он, ки соҳибӣ ба сифати факти воқеӣ эътироф карда мешавад, бинобар ин баҳри ҳимояи соҳибӣ низ бояд муҳлати муайян муқаррар карда шавад. Дар ҳолати гузаронидани муҳлати муайян соҳибӣ тариқи аризаи даъвой ҳимоя карда намешавад, аммо он набояд ғайриқонунӣ эътироф карда шавад».

Мувофиқи м. 265 КМ ҚТ «муҳлати даъво аз рӯи талаботи ҳимояи соҳибӣ як сол мебошад». Ҷараёни муҳлати даъво аз рӯи талаби мазкур аз рӯзи гум кардани соҳибӣ ва дар ҳолати бо иродаи соҳиб гум шудани ашё аз рӯзи анҷом додани ҳаракатҳое, ки барои маҳрум кардан аз соҳибӣ ё монеаи соҳибӣ равона шудаанд, оғоз мегардад.

АДАБИЁТ

1. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2022 – №1918 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 05.02.2024).
2. Бутнев В.В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав // Механизм защиты субъективных гражданских прав: сборник научных трудов. – Ярославль, 1990. – С. 274-283.
3. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права / Е.В. Васильковский. – М., 2003. – 380 с.
4. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. - М.: Статут, 2000. – 414 с.
5. Комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей/Под общ. ред. М.И. Брагинского. М.: Фонд «Правовая культура», 1995. – 452 с.

6. Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л. Понятие и юридическая природа самозащиты гражданских прав // Государство и право. 1998. № 5. – С. 15-19.
7. Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л. Способы самозащиты гражданских прав и их классификация // Хозяйство и право. 1999. № 1. – С. 11-17.
8. Сергеев А.П., Толстой Ю.К. Гражданское право. Том 1. М.: Проспект, 2011. – 848 с.
9. Стоякин Г.Я. Меры защиты в советском гражданском праве: дис. ... к.ю.н. Свердловск, 1973. – 182 с.
10. Сулаймонов Ф.С. Хукуқи ашёӣ: монография / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе: «Нашриёти ДМТ», 2015. – 248 с.

ХУДҲИМОЯКУНИИ ҲУҚУҚҲОИ АШЁӢИ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бо назардошти яке аз мушкилоти мубрами илми ҳукуқи маданияи муосир дар соҳаи ҳукуқи ашёӣ, ҳимояи соҳибии воқеӣ, мо ба чунин тарзи ҳимояи соҳибии воқеӣ, ба монанди худҳимоякунӣ диққати махсус додем. Дар қонунгузорӣ ҳуди истилоҳи “худҳимоякунӣ” ба наздикӣ пайдо шудааст. Дар Кодекси маданияи худҳимоякунӣ ба номгӯӣ усулҳои универсалии ҳимояи ҳукуқҳои маданияи дохил карда шудааст. Мафҳуми худҳимоякунӣ дар мақола ҳамчун мафҳуми бисёрҷониба баррасӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, дар бораи ин категорияи ҳуқуқӣ нуктаи назари гуногун вучуд дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: худҳимоякунӣ, ҳимояи ҳукуқҳои маданияи, ҳукуқи ашёӣ, ҳукуқи моликият, соҳибӣ.

САМОЗАЩИТА ВЕЩНЫХ ПРАВ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рассматривая одну из актуальных проблем современной цивилистики в области вещного права, защиту фактического владения, особое внимание мы уделили такому способу защиты фактического владения, как самозащита. В законодательстве сам термин «самозащита» появился недавно. В Гражданском кодексе самозащита включена в перечень универсальных способов защиты гражданских прав. Понятие «самозащита» рассматривается в статье как многогранное понятие. В связи с чем, существует много различных точек зрения относительно данной правовой категории.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: самозащита, защита гражданских прав, материальное право, право собственности, владение.

SELF-PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN ACCORDANCE WITH THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Considering one of the urgent problems of modern civil law in the field of property law, the protection of actual possession, we paid special attention to such a way of protecting actual possession as self-defense. The term "self-defense" has appeared in the legislation recently. In the Civil Code, self-defense is included in the list of universal ways to protect civil rights. The concept of "self-defense" is considered in the article as a multifaceted concept. In this regard, there are many different points of view regarding this legal category.

KEYWORDS: self-defense, protection of civil rights, substantive law, ownership, ownership.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Фирдавс* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 987299920.

Сведения об авторе: *Сафарзода Фирдавс* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** 987299920.

Information about the author: *Safarzoda Firdavs* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** 987299920.

АЙБДОРКУНИИ ХУСУСӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИЧӢ

Тоҳирзода У.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳангоми омӯзиши падидаи айбдоркунии хусусӣ дар давлатҳои хориҷӣ ба оилаи ҳуқуқии англосаксонӣ, махсусан ИМА ва Англия, инчунин оилаи ҳуқуқии романо-олмонӣ - Олмон ва Австрия ва дигар давлатҳо таваҷҷуҳ менамоем. Ҳамчунин, диққати асосӣ додан ба қонунгузори давлатҳои ҳамсоя: Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Қазоқистон низ мувофиқи мақсад аст.

Ҳамин тавр, дар Англия қонунҳои гуногуни танзимкунандаи муҳофизати ҷиноятӣ (инчунин, қонуни ҷиноятӣ) ба монанди: қарорҳои судӣ, дастурҳо ва фармонҳои мақомоти давлатӣ, қонунҳо “Дар бораи муҳофизати ҷиноятӣ”, “Дар бораи таъқиби ҷиноятӣ” ва ғайра амал мекунанд. Нақши муҳимро дар Англия ҳуқуқи президентӣ ишғол менамояд, ки аз тафсир ва шарҳи қонунҳо ва бартараф намудани мушкilotи қонунгузорӣ дар шакли маҷмуа қабулгардида иборат мебошад. Дар низоми ҳуқуқии англосаксонӣ мафҳуми ба истилоҳ “айбдоркунии умумиграждани” амал мекунад, ки мувофиқи он ҳуқуқи таъқиби ҷиноятӣ ба ҳар як шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ дода мешавад. То соли 1985 айбдоркунии давлатӣ дар Англия бо тартиби хусусӣ аз ҷониби адвокатҳои баландихтисос – барристерҳо ё солисторҳо дар асоси шарнома ва бо супориши полис, ҷабрдидаҳо ва ташкилот амалӣ карда мешуд. Дар айни замон салоҳдиди гузаронидани тафтишот пурра ба ихтиёри мақомоти айбдоркунандаи давлатии Англия вогузор шудааст ва мисли пештара ба милитсия дода нашудааст. Қарор дар бораи мақсаднокии таъқиби ҷиноятӣ қатъиян ба дастурҳои мақомоти айбдоркунандаи давлатӣ бояд мувофиқат намояд.

Дар робита ба айбдоркунии хусусӣ, Кодекси айбдоркунии Суди Корон қайд мекунад, ки танҳо далелҳои хушк “урён” барои асоснокии оғози айбдоркунии нокифоя аст. Маҳаке, ки бояд ба инобат гирифта шавад – ин боваркунонӣ дар айбдоркунии мебошад. Манфиатҳои ҷабрдидаҳо низ ба инобат гирифтани лозим аст, инчунин далели он, ки танҳо дар сурати маҳкумияти эҳтимолӣ ҳукми шартӣ таъин карда мешавад. Ғайр аз ин, дар марҳилаи оғоз намудани таъқиби ҷиноятӣ хусусӣ, ба охир расидани муҳлати даъво барои содир намудани ҷиноят, синну соли айбдоршаванда (ба истиснои таъқиби ҷиноятӣ), номуқаллафии айбдоршаванда, хоҳиши ҷабрдида барои оғоз накардани таъқиби ҷиноятӣ, ё далели он, ки айбдоршаванда нақши асосиро дар содир намудани ҷиноят иҷро накардааст, ба назар гирифта мешаванд. Айбдоркунии хусусӣ дар Англия мисли пештара ба таври васеъ истифода намешавад. Бо вучуди ин, иҷрои таъқиби хусусӣ барои шахрвандон ҳанӯз ҳам имконпазир аст. Дар аксари ҳолатҳо, он бо дуздии майда ва “ғорати мағозаҳо” алоқаманд аст. Дар ҳолатҳои вобаста ба парвандаҳои ғорати мағоза айбдоркуниҳоро одатан аз ҷониби ширкатҳои савдо ё мағозадорон амалӣ карда мешавад. Қолиби диққат аст, ки аксарияти таъқиботи ҷиноятӣ дар Англия хусусияти содакардашуда (мухтасар) доранд: тақрибан 90% парвандаҳо аз ҷониби судҳои магистрӣ бо истифода аз эътирофи гуноҳи айбдоршаванда баррасӣ карда мешаванд. Хусусияти баррасии чунин парвандаҳо дар он аст, ки онҳо омӯзиши пешакӣ ва арзёбии кофӣ далелҳои пешниҳодшударо талаб намекунанд, муҳлати ҷазо дар чунин парвандаҳо на зиёда аз панҷ соли маҳрумият аз озодиро дар бар мегирад, протоколҳо ва ҳисоботҳои милитсия, инчунин нишондодҳои ҳуди милитсия ҳамчун шохидони айбдоркунии арзиши исботкунии доранд.

Айбдоркунии хусусии ИМА махсусияти худро дошта, вобаста ба қонунгузори штатҳои алоҳида муайян мегардад. Аксарияти қолли парвандаҳо дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико имрӯз таҳти назорати айбдоркунандагони давлатӣ қарор доранд. Дар ИМА, чун дар Британияи Кабир, мафҳуми айбдоркунии умумишаҳрвандӣ амал мекунад. Бо ин мафҳум, айбномаи расмӣ содир кардани ҷиноят метавонад аз ҷониби ҳар як шахрванди ИМА ё намояндаи ташкилот, иттиҳодия, корпоратсия ба суд пешниҳод карда шавад. Аммо оғоз намудани таъқиби ҷиноятӣ амалан ҳуқуқи инхисории айбдоркунандаи давлатӣ

мебошад. Дар ИМА амалияи айбдоркунии хусусӣ реша надавонидааст. Дар ҳамин ҳол, баррасии қонунҳои федералӣ ва маҳаллӣ барои иҷрои он монеа эҷод намекунад. Агар шахрвандон бинанд, ки кори айбдоркунандаи давлатӣ иҷро нашудааст, онҳо ҳуқуқ ва вазифа доранд, ки айбдоркунии хусусиро оғоз кунанд. Аммо чун қоида ба категорияи парвандаҳои айбдоркунии хусусии ИМА ҷинойтҳои дохил мешаванд, ки барои онҳо ҷарима ва маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то як сол муқаррар шудааст. Барои ҳамаи штатҳо таърифи ягонаи чунин ҷинойтҳо вучуд надорад. Инҳо метавонанд ба он дохил шаванд: вайрон кардани қоидаҳои ҳаракат дар роҳ, майдадуздӣ, авбошӣ, иштирок дар бозиҳои компютерӣ. Ин гуна парвандаҳоро одатан судҳои оштидиханда ё муниципал бо тартиби содакардашуда, бидуни пешниҳоди айбнома ва бе иштироки судҳои қасамӣ баррасӣ мекунанд.

Масалан, дар Королинаи Шимолӣ иштироки айбдоркунандаи хусусӣ дар муурофияи ҷинойтӣ кумак ба давлат ҳисобида мешавад ва дар судҳо аз лаҳзаи пайдоиши онҳо вучуд дошт. Аммо, вақте ки айбдоркунандаи хусусӣ ба он қор мекунад, прокурор бояд дар парванда бимонад ва тарафи айбдоркуниро пеш барад.

Дар қонунгузори Штати Техас муқаррар карда шудааст, ки агар айбдоркунандаи давлатӣ аз парванда хориҷ карда шавад, ё дар кишвар ҳузур надошта бошад ва ё ба тариқи дигар вазифаҳои худро иҷро карда натавонад ва айбдоркунандаи дигаре вучуд надошта бошад, судья метавонад ба дилхоҳ шахси ваколатдори давлатӣ (атторней), барои кумак мууроҷиат намуда, иҷрои айбдоркуниро талаб мекунад. Таҳлили қонунгузори муурофиявии ҷинойтии ИМА ба мо имкон медиҳад, ки баъзе хусусиятҳои хоси муурофия оид ба парвандаҳои айбдоркунии хусусиро қайд намоем, ки онҳоро судҳо тибқи қоидаҳои содагардонидашудаи муурофияи судӣ баррасӣ мекунанд.

Айбдоркунии хусусии кишварҳои низомӣ ҳуқуқи романо-олмонӣ низ дорои махсусияти худ мебошад. Ин падидаи ҳуқуқиро бо истифода аз мисоли як гурӯҳи кишварҳои дорои ҳуқуқи Олмонӣ: Олмон ва Австрия, инчунин, як гурӯҳи кишварҳои дорои ҳуқуқи Римӣ: Белгия ва Фаронса дида мебароем. Тибқи Кодекси муурофияи ҷинойтии Олмон ҷинойтҳои зерин ба таври хусусӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд: вайрон кардани дахлнопазирии манзил, таҳқир, вайрон кардани маҳрамияти мукотиба, зарари ҷисмонӣ ва таҳдиди ҷинойт, ришва дар муносибатҳои қорӣ, зарари моликият ва ғайра. Мутобиқи КМЧ Олмон айбдоркунандаи хусусӣ метавонад бо ҳамроҳии адвокат, ки ба ӯ кумак мерасонад ё адвокати, ки ба ӯ дар асоси ваколатнома кумак мерасонад пешбурди правандаро супорад. Дар ҳолати охир, ҳуқуқи айбдоркунандаи хусусӣ пурра ба адвокат дода мешавад. Шикоятӣ ҷабрдида дар парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ ба суди ноҳия пешниҳод карда мешавад. Парвандаҳои ҷинойти, ки бо айбдоркунии хусусӣ оғоз карда шудаанд, аз ҷониби судҳои ноҳия ба таври инфиродӣ баррасӣ карда мешаванд. Парвандаҳо тибқи қоидаҳои умумии муурофияи судӣ бо назардошти истисноҳо баррасӣ карда мешаванд, ки чунинанд:

а) ҳуди ҷабрдида ба ҳайси айбдоркунанда баромад мекунад, аммо дар сурати надониستاني ҳуқуққояш ё мушкilotи моддӣ, ҳуқуқҳои ҷабрдида метавонанд аз ҷониби айбдоркунандаи давлатӣ намояндагӣ карда шавад;

б) айбдоршаванда ҳуқуқ дорад барои ба ҷавобгарӣ кашидани ҷабрдида дар парвандаи айбдоркунии хусусӣ аризаи муқобил пешниҳод кунад;

в) айбдоркунандаи хусусӣ ҳуқуқ дорад, ки айбдоркуниро рад кунад, аммо дар ин ҳолат ӯ наметавонад бо ихтисоти шабех дубора ба суд мууроҷиат кунад;

г) оштишавӣ байни тарафҳо номумкин аст, аммо имкони аз айбдоркунӣ даст кашидан вучуд дорад.

Кодекси муурофияи ҷинойтии Австрия ба парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ чунин ҷинойтҳоро дохил менамояд ба монанди: муносибати ғайриқонунӣ, маълумоти сирри тижоратӣ, издивоҷ бо роҳи фиреб ё маҷбурӣ, вайрон кардани боварии ҳамсарӣ ва ғайраҳо ҳамчун парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ ба ҳисоб мераванд. Қонунгузори Австрия ба се шакли айбдоркунии хусусӣ иҷозат медиҳад:

а) айбдоркунии асосӣ, ки айбдоркунандаи хусусӣ айбдоркунандаи давлатиро рад мекунад;

б) айбдоркуниро иваз мекунад;

в) айбдоркунии иловагӣ, ки дар он айбдоркунандаи хусусӣ айбдоркунандаи давлатиро даъват ё талаб менамояд.

Айбдоркунии асосӣ, яъне ҷиноятҳое, ки шахс танҳо бо дархости ҷабрдида ба ҷавобгарӣ кашида мешавад, ташкил карда мешавад. Дар муурофияи судӣ оид ба ҷиноятҳое, ки аз ҷониби нобилигон содир карда шудааст, айбдоркунии хусусӣ амалӣ карда намешавад. Тибқи КМЧ Австрия айбдоркунандаи хусусӣ шахси воқеие мебошад, ки аз ҷиноят зарар дидааст ва бо мақсади барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшудаи худ ба суд изҳор кардааст. Айбдоркунандаи хусусӣ метавонад дар муурофия шахсан ё тавассути намояндаи худ иштирок кунад, ки нақши ӯро адвокати дар рӯйхати адвокатҳо ба қайд гирифташуда ё ҳар шахси ваколатдори айбдоркунандаи хусусӣ, аз ҷумла айбдоркунандаи давлатӣ иҷро карда метавонад. Айбдоркунандаи хусусӣ ҳуқуқ дорад ҳангоми оғози таъқиби ҷиноятӣ ва тафтиши судӣ маводи тасдиқкунандаи айб пешниҳод кунад, бо санадҳои тафтишотӣ шинос шавад ва дигар ҳуқуқҳоро доро мебошад. Ҳамзамон, қонун ба айбдоркунандаи хусусӣ як қатор маҳдудиятҳои муайянеро муқаррар кардааст:

а) аз ҷиҳати маъмури ба суд тобеъ аст;

б) агар муурофия бо маҳкум накардан ба итмом расад, он гоҳ айбдоркунандаи хусусӣ хароҷоти муурофиявино муқаррар мекунад;

в) айбдоркунандаи хусусӣ наметавонад барои аз нав баррасӣ кардани парванда мууроҷиат кунад, агар вай қаблан аз айбдоркунӣ даст кашида бошад;

г) вай ҳуқуқ надорад мақомоти амнияти ҷамъиятиро барои расонидани кумак ҷалб кунад.

Ҳар беасос будани изҳороти айбдоркунандаи хусусӣ пеш аз оғози муурофия ошкор карда шуда бошад, пас муурофияи парванда қатъ карда мешавад ва агар он дар маҷлиси судӣ ошкор шавад, пас сафедкунӣ содир карда мешавад. Изҳороти айбдоркунандаи хусусӣ метавонад то ба охир расидани муурофия бозпас гирифта шавад. Айбдоркунанда дар давоми 6-ҳафтаи аз лаҳзаи содир шудани ҷиноят ё аз лаҳзаи оғоз шудани дар бораи ҷиноят дархости айбдоркуниро ба суди салоҳиятдор пешниҳод мекунад. Пас аз гузаштани ин муҳлат, айбдоркунандаи хусусӣ ҳуқуқи талаб кардани таъқиботро аз даст медиҳад. Тибқи Кодекси муурофияи ҷиноятӣ Австрия, парвандаи ҷиноятӣ нисбати айбдоркунии хусусӣ бояд қатъ карда шавад ва ариза ба айбдоркунандаи хусусӣ баргардонида шавад, агар вай:

а) дар муҳлати дар қонун пешбинишуда (14 шабонарӯз) айбнома пешниҳод накарда бошад ё дархости нигоҳ доштани айбдоркуниро дар суд амалӣ накарда бошад;

б) сарфи назар аз даъват ӯ ба муурофия ҳозир нашудааст, ё пешниҳоди ҷазо додани айбдоршавандаро дар муурофия рад кардааст.

Қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ гурӯҳи давлатҳои римӣ, аз қабиле Белгия ва Фаронса низ мушаххас ва беназир мебошанд. Қонунгузори муурофиявии Белгия умуман тартиби айбдоркунии хусусиро пешбинӣ намекунад. Айбдоркунандаи давлатӣ (прокурор) айбдоркуниро пеш мебарад. Аммо ҷабрдида ҳуқуқ дорад дар муурофияи ҷиноятӣ даъво пешниҳод кунад. Дар баробари ин падидаи оштишавӣ дар Белгия хеле рушд кардааст, ки нақши асосиро прокурор мебозад. Ин мавқеъ бо кам шудани сарбории судяҳо бо қарори пешбинишудаи суд дар бораи қатъ кардани парванда асоснок аст. Маънои ин расмиёт дар он аст, ки тарафҳо дар бораи ҷаброни зиёне, ки ба ҷабрдида расонида шудааст ва баъзан дар бораи амалҳои дигари айбдоршаванда ба мувофиқа мерасанд. Созишномаи прокурор расман сабт мекунад. Агар талаботи дар протокол пешбинишуда аз ҷониби айбдоршаванда иҷро карда шавад, таъқиби ҷиноятӣ бидуни оқибатҳои ҷиноӣ-ҳуқуқӣ барои айбдоршаванда қатъ карда мешавад.

Дар қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ Фаронса ягон падидаи айбдоркунии хусусӣ вучуд надорад, аммо ҷабрдида метавонад ду усули оғози таъқиби ҷиноятиро дошта бошад. Усули якум ин ҳуқуқи ҷабрдида барои шикоят ба судя мебошад, агар прокурор парвандаи ҷиноятиро оғоз накунад. Судя шикояти ҷабрдидаро қабул карда, онро ба прокуроре медиҳад, ки қаблан онро қабул накардааст ва охириро вазифадор аст парвандаи ҷиноятиро оғоз кунад. Усули дуюм ин даъвати муваққатӣ ба суд мебошад. Дар ин ҳолат ҷабрдида бо

дархости фиристодани айбдоршаванда “даъвати мустақим ба суд” ба суд мурочиат мекунад. Ин ҳуҷҷатро судичрочиён ба айбдоршаванда месупоранд, пас бо ташаббуси ҷабрдида мурофиаи судӣ гузаронида мешавад.

Концепсияи ҳуқуқии кишварҳои Осиёи Миёна: Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Беларус ба қонунгузори мурофиавии Тоҷикистон, аз ҷумла дар парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ наздиктар аст.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016).
2. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами № 564 3.12.2009 бо тағйироту иловаҳо аз 29 январи 2021.
3. Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.01.2008 с. таҳти № 341.
4. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.05.1998 с. таҳти №575.
5. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба татбиқи меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми амалӣ намудани адолати судӣ” аз 29.09.2014 с. Таҳти №5.
6. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо” аз 29.09.2014 с. таҳти №6.
7. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба татбиқи қонунгузори, ки иштироки ҷабрдидаро дар мурофиаи судии ҷиноятӣ ба танзим медарорад” аз 23.12.2011 с. таҳти №10.
8. Искандаров З.Х., Маҳмудов И.Т., Абдуллоев П.С. Рушди қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ дар давраи истиқлолият давлатӣ // 30 соли Истиқлоли давлатӣ ва рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистон –Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 472 саҳ. (монографияи дастҷамъона). С. 122-142.
9. Фозилов Н.Н. Рушди қонунгузори мурофиавии граждани дар солҳои истиқлолият давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дурномаи он // 30 соли Истиқлоли давлатӣ ва рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистон –Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 472 саҳ. (монографияи дастҷамъона). С. 165-176.
10. Смирнов А.В. Состязательный процесс / А.В. Смирнов. – СПб, 2001. С. 192.

АЙБДОРКУНИИ ХУСУСӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Имрӯзо ҳуқуқшиносии муқоисавӣ дар ҷаҳон нақши муҳим дорад. Робитаҳои наздиктар, таҳкими муносибатҳои байни давлатҳо имкон медиҳанд, ки таҷрибаи ҳуқуқии хориҷӣ ба назар гирифта шавад ва ҳамзамон донишҳои заминавии меъёрии ҳуқуқии хориҷӣ имкон медиҳад роҳҳои нави ҳалли мушкилоти муайяншуда, васеъ намудани таҳқиқоти ҳуқуқи ба роҳ монда шавад. Ҳангоми омӯзиш ва таҳлили падидаи айбдоркунии хусусӣ ба давлатҳои хориҷӣ ба оилаи ҳуқуқии англосаксонӣ, махсусан ИМА ва Англия, инчунин оилаи ҳуқуқии романо-олмонӣ - Олмон ва Австрия ва дигар давлатҳо тавачҷуҳ намудем.

КАЛИДВОЖАҲО: мурофиаи ҷиноятӣ, айбдоршаванда, ҷиноят, истехсолоти судӣ, таъкиботи хусусӣ, таъкиботи хусусӣ-умумӣ, таъкиботи умумӣ.

ЧАСТНОЕ ОБВИНЕНИЕ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Сегодня сравнительное правопедение играет важную роль в мире. Более тесные связи, укрепление связей между государствами позволяют учитывать зарубежный юридический опыт, а в то же время базовые знания зарубежных правовых норм позволяют находить новые пути решения выявленных проблем, расширять правовые исследования. Изучая и анализируя феномен частного обвинения против зарубежных стран, мы обратили внимание на англосаксонскую правовую семью, особенно США и Англию, а также романо-германскую правовую семью - Германию и Австрию и другие страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовный процесс, подсудимый, преступление, судебное производство, частное обвинение, частно-генеральное обвинение, общее обвинение.

PRIVATE PROSECUTION IN FOREIGN COUNTRIES

Today, comparative jurisprudence plays an important role in the world. Closer relations, strengthening of relations between states allow to take into account foreign legal experience, and at the same time basic knowledge of foreign legal norms allows to find new ways to solve identified problems, expand legal research. While studying and analyzing the phenomenon of private accusation against foreign countries, we paid attention to the Anglo-Saxon legal family, especially the USA and England, as well as the Romano-German legal family - Germany and Austria and other countries.

KEYWORDS: criminal trial, defendant, crime, judicial production, private prosecution, private-general prosecution, general prosecution.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тоҳирзода Усмонали Тоҳир* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **904-57-50-75**.

Сведения об авторе: *Тоҳирзода Усмонали Тоҳир* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **904-57-50-75**.

Information about the author: *Tohirzoda Usmonali Tohir* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: **904-57-50-75**.

ҚАРОРҲОИ ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР НИЗОМИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ДИПЛОМАТӢ

Шерализода О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар радифи шартномаву одатҳои байналмилалӣ, қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ дар он ҳолате ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда мешаванд, агар вобаста ба санадҳои оинномавии ин ташкилотҳо, ин гуна қарорҳо хусусияти ҳатмигӣ, меъерӣ дошта бошанд. Аз ин лиҳоз, С.В. Черниченко дуруст иброз медорад, ки ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ танҳо он қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ байниҳукумати баромад менамоянд, ки шакли ҳамкориҳои байнидавлатӣ мебошанд. Қарорҳои ташкилотҳои ғайриҳукумати дар ягон ҳолат ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ пазируфта намешаванд, чунки ин ташкилотҳо вобаста ба мавқеи ҳеш наметавонанд муносибатҳои байнидавлатиро танзим кунанд. Дар радифи вожаи қарор, истилоҳи қатънома низ истифода бурда мешавад.

Лозим ба таъкид аст, ки истилоҳи резолютсия ё худ қатънома аз калимаи латинӣ гирифта шуда, ду маънӣ дорад: 1) қароре, ки дар натиҷаи муҳокимаи дастаҷамъонаи мақомоти коллективӣ дар ҷаласа қабул шудааст; 2) ақидаи шахси мансабдор дар болои ҳуҷҷати корӣ.

Бояд гуфт, ки айни замон дар илми ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба табиати ҳуқуқи резолютсия ё қарорҳои ташкилотиҳои байналмилалӣ баҳси домнадор идома дорад. Тибқи як қатор сарчашмаҳо олимони бар он андешаанд, ки қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ сарчашмаи мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад. Дар ин замина гурӯҳи дигар олимони бар он ақида мебошанд, ки ин навъи қарорҳо ба сифати шартномаҳои байналмилалӣ, ки ба тариқи содакардашуда баста шудааст, бояд арзёбӣ шаванд. Ҳамзамон нуқтаи назаре ҷой дорад, ки аз нигоҳи ҳислати меъерӣ чунин навъ қарорҳо ва қоидаҳои пешбининамудаи онҳо мансуб ба навъи ҳуқуқи “наrm” (маҳин) мебошанд, ки аз меъерҳои анъанавии ҳуқуқи байналмилалӣ фарқ менамояд.

Лозим ба таъкид аст, ки аз нигоҳи табиати ҳуқуқӣ қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ якранг намебошад. Таҳлили маъхазҳои таълимӣ ва илмиро баррасӣ намуда, қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣро вобаста ба ҷойгоҳ ва табиати ҳуқуқӣ ба чанд навъ ҷудо намудан мумкин аст:

1) Қарори созмонҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои расмиёт ва техникӣ. Онҳо барои кишварҳои узв қоидахое муқаррар менамоянд, ки танзимкунандаи масоили марбут ба расмиёт ва техникӣ мебошад. Масалан, қоидаҳои расмиёти Ҷанҷули Ассамблеяи Генералии СММ, ки баҳри иҷрои талаботи моддаи 21 Оинномаи СММ қабул шудааст.

2) Қарорҳои СММ оид ба проблемаҳои умумӣ ва умдаи ҳуқуқи байналмилалӣ. Ин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки баҳри факти тасдиқ ва таҳкими принципҳои бунёдӣ ва меъерҳои ҳуқуқи байналмилалӣ муосир равона карда шудаанд. Онҳо ба самтҳои мухталиф ва муҳими байналмилалӣ бахшида шудаанд. Масалан, дар соҳаи ҷимояи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон ин -Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон;

3) Қарори Шурои Амнияти СММ, ки баҳри иҷрои уҳдадорихое, ки дар бобҳои VI, VII, VIII, XII Оинномаи СММ пешбинӣ гаштааст, қабул карда мешавад. Вобаста ба ин, он қарор ё худ қатъномаҳое, ки аз номи давлатҳо узв тибқи моддаҳои 24, 25 Оинномаҳои СММ баҳри нигоҳ доштани сулҳу амнияти байналмилалӣ қабул карда мешаванд, ҳислати ҳатмӣ доранд.

4) Қарорҳои СММ, ки ҳислати тавсиягӣ доранд. Суҳан дар хусуси резолютсия ё худ қатъномаҳои Ассамблеяи Генералии СММ мераванд, ки тибқи боби IV Оинномаи СММ қабул карда мешаванд. Тибқи моддаи 13 Оинномаи СММ ин навъи қарорҳо хусусияти тавсиягӣ дошта, ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти байналмилалӣ: сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғ. қабул мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар чараёни умумии ташаккули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ нақши муҳим касб намудаанд. Аммо баъзе олимон, аз ҷумла профессор И. Лукашук бар он андеша мебошанд, ки қарорҳои созмону конференсияҳои байналмилалиро аз доираи танзими ҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ хориҷ кардан лозим аст. Ба он Санади хотимавии машварати сарони давлатҳо доир ба амният ва ҳамкориҳо дар Аврупоро мансуб медонад, ки аз нигоҳи И. Лукашук дорои хислати сиёсӣ, на ҳуқуқиро дорад, зеро пас аз муддате дар заминаи он Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо таъсис ёфт. Дар ин хусус профессор Г.В.Игнатенко ҳуҷҷатҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ва конференсияи байналмилалӣ, минҷумла Санади Хотимаӣ Машваратии Сарони давлатҳоро аз соли 1975 таҳлил намуда, чунин натиҷагирӣ менамояд, ки дар он як қатор ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ба назар мерасанд. Ин хусусияти умумии уҳдадорӣ; баста шудани онҳо байни субъектони ҳуқуқи байналмилалӣ-давлатҳо; истифода тавсияи ҳуқуқи уҳдадорӣ ва ғ. Аммо баъзе муҳаққиқон онҳоро ҳамчун меъёри сиёсӣ баррасӣ менамоянд.

Лозим ба таъкид аст, ки санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқи ташкилот ба сифати сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ баромад намекунанд, аммо дар ҳаёти байналмилалӣ дар замони муосир нақши бештарро бозида истодаанд, чунки тамоюли институтсионалӣ гардонии муносибатҳои байнидавлатӣ ва зиёдшавии шумораи онҳо ба назар мерасад.

Яке аз масалаҳои назаррас ин қарорҳо ё худ қатъномаҳои ҳатмии Шурои амнияти СММ мебошанд. Тавре дар боло ишора намудем, тибқи моддаи 25 Оинномаи СММ ҳамаи қарорҳои Шурои Амнияти СММ хусусияти ҳатмӣ доранд, ғайр аз он қарорҳое, ки мутобиқи оиннома характери тавсиявиро доро мебошанд. Дар доктринаҳо ва таҷрибаи муддати дароз қарорҳои ҳатмии Шурои Амнияти СММ ба сифати санадҳои инфиродие пазируфта шудаанд, ки санадҳои танзимкунандаи муқарраротҳои оиннома буда, ба сифати сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ баромад намекунанд. Дар ҳуди оиннома вобаста ба ин масъала чизе дарҷ карда нашудааст, лекин ҳуди оиннома ба Шурои Амнияти СММ қабули қарорҳои меъёриро манъ намекунад. Дар замони муосир Шурои Амният қарорҳои ҳатмии меъёриро қабул мекунад.

Вақте ки суҳан атрофи қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ меравад, он нуқта бояд қайд карда шавад, ки баъзеи онҳо қувваи ҳатмӣ доранд (мисол, баъзе аз қарорҳои Шурои амнияти СММ) ва дигари онҳо хусусияти тавсиявиро доро ҳастанд. Фарқияти чараёни ташаккули ин меъёр аз шартномавӣ дар он аст, ки қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ бо овоздиҳии узви зиёди он роҳандозӣ гардида, барои ҳамаи аъзоёни он ҳатмӣ мебошад.

Баъзе аз қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ қисми чараёни шартномавии ташаккул гардидани меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ шумурда мешавад. Ба онҳо қарорҳое шомил мегарданд, ки тавассути онҳо ташкилотҳои байналмилалӣ матни шартномаҳои байналмилалиро қабул мекунанд.

Дар ин хошия эълומияҳоеро ҷудо намудан мумкин аст, ки дар шакли резолютсия ё қатънома қабул гардида, як навъ шакли ҳамкориҳои давлатҳоро муайян месозад. Агар умқан ба ин масъала назар афканем мебинем, ки ин навъи қатъномаҳо дар байни дигар қарорҳои созмонҳои байналмилалӣ мақоми хоса доранд. Ба зумраи он Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон аз соли 10 декабри соли 1948 ва Эълумия «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбири наҷодӣ», ки дар шакли қатънома қабул гардидаанд, махсус меёбад. Аз ин ҷост, ки соли 1963 Эълумия «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбири наҷодӣ» қабул гардид, ки он аз давлатҳо бекор кардани қонуну қоидаҳоеро, ки таъбири наҷодиро муқаррар менамояд, талаб намуд. Пасон дар ин замина ва баҳри таҳкими Эълумия Конвенсия «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбири наҷодӣ» аз 21 декабри соли 1965 қабул гардид.

Қобили зикр аст, ки моддаи 38 Статути Суди Байналмилалӣ СММ пешбинӣ намудааст, ки суд ҳангоми дида баромадани парвандаҳо бояд дар асоси ҳуқуқи байналмилалӣ баррасӣ намояд. Суд салоҳиятдор нест, ки ба ҳуқуқи татбиқшавандаи байналмилалӣ тағйирот ворид намояд, балки бояд онро бечунучаро иҷро намояд. Статут

концепсияи «амсолияи судӣ» - ро рад менамояд, зеро дар моддаи 59 чунин омадааст: «қарори суд танҳо барои иштирокчиёни дар суд буда ва танҳо барои парвандаи баррасишаванда ҳатмӣ махсуб меёбад». Бо ин тавзеҳот Суди байналмилалии СММ қарори худро метавонад: «ба сифати воситаи ёрирасон баҳри муайян кардани меъёри ҳуқуқ» истифода барад.

Аз ин рӯ, дар робита бо Статути Суди Байналмилалӣ он нуқта бояд қайд карда шавад, ки қарорҳои он қисмати ҷараёни ташаккул гардидан ё тағйир ёфтани меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ намебошанд, новобаста аз он, ки ба меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ таъсир расонда метавонанд. Вале бояд зикр намуд, ки мақомоти ташкилотҳои байналмилалии байниҳуқуматӣ қарорҳоро танҳо дар доираи оинномаи онҳо метавонад қабул намояд, ки он аслан аз иродаи давлатҳо маншаъ мегирад.

АДАБИЁТ

1. Международное право: Учебник / Под ред. А.А. Ковалев, С.В. Черниченко. –М.: Омега-Л, 2006. -С.83.
2. Международное право: учебник / под ред. А.Я. Капустина. -М.: Гардарики, 2008. -С.72-73.
3. Ушаков Н.А. Международное право: учебник / Н.А. Ушаков. -М.: Юристъ, 2000. -С.22.
4. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник / И.И. Лукашук. –М.: Волтерс Клувер, 2008. - С.105.
5. Международное право: учебник /отв.ред. д.ю.н., проф. Г.С.Стародубцев. –М.: РИОР: ИНФРА -М., 2015. - С.17.
6. Мирзоев А.М. Ҳуқуқи байналмилалии обӣ: Воситаи таълимӣ / А.М. Мирзоев. - Душанбе: ДМТ, 2016.-С.27.

ҚАРОРҲОИ ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР НИЗОМИ САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ДИПЛОМАТӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи дипломатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки дар радифи шартномаву одатҳои байналмилалӣ, қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ дар он ҳолате ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда мешаванд, агар вобаста ба санадҳои оинномавии ин ташкилотҳо, ин гуна қарорҳо хусусияти ҳатмигӣ, меъерӣ дошта бошад.

КАЛИДОВОЖАҲО: ташкилотҳои байналмилалии байниҳуқуматӣ, қатънома, сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ, Оинномаи СММ, Ассамблеяи Генералии СММ, эълумия.

РЕШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СИСТЕМЕ ИСТОЧНИКОВ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРАВА

В данной статье рассматривается тема решений международных организаций в системе источников дипломатического права. Автор отметил, что согласно международным договорам и обычаям решения международных организаций признаются источниками международного права, если такие решения имеют обязательный, нормативный характер в зависимости от уставных документов этих организаций.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: международные межправительственные организации, резолюция, источники международного права, Устав ООН, Генеральная Ассамблея ООН, декларация.

DECISIONS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF DIPLOMATIC LAW SOURCES

This article examines the topic of decisions of international organizations in the system of diplomatic law sources. The author noted that according to international treaties and customs, decisions of international organizations are recognized as sources of international law if such decisions are mandatory, normative in nature, depending on the statutory documents of these organizations.

KEYWORDS: international inter-governmental organizations, resolution, sources of international law, UN Charter, UN General Assembly, declaration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шерализода Омина* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Шерализода Омина* – Таджикский национальный университет, магистрант юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sheralizoda Omina* – Tajik National University, master's student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ СУДҶОИ (МАШВАРАТЧИЁНИ) ҚАСАМӢ ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ

Қосимова М.К.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аввалин маротиба пайдоиши институти машваратчиёни қасамӣ дар назарияи муурофияи судии Англия дида мешавад, ки тибқи он масъалаҳои факт ё воқеияти гунаҳгор будан ё бегуноҳии судшаванда бар души машваратчиёни қасамӣ ва масъалаҳои ҳуқуқи муурофиявӣ ва моддии парвандаи баррасишаванда бар души судяҳои шоҳигарӣ воғузошта мешуд. Таърихи таъсис ва пайдоиши иштироқи ин машваратчиён дар судҳо дар Англия ба ҳама маълум аст. Он дар асри XI пас аз истилои Норманҳо ҳамчун роҳи ҳалли баҳсҳо дар бораи замин ва исботи гунаҳгор будан ё набудани шахсоне, ки чиноят содир кардаанд, ба ҷойи ордалия ва муҳориба, ки баҳри ҳалли масъалаҳои мазкур то ин дам истифода мешуданд, пайдо шудааст. Аз асри XII сар карда, нақши машваратчиёни қасамиро дар суд номуайян арзёбӣ намудан мумкин аст. Он замон, дувоздаҳ паҳлавони (рыцари) ҳар як округ, ки ҳамчун машваратчиӣ дар судҳои қасамӣ интиҳоб мешуданд, дар як вақт ҳам ба ҳайси шоҳид, пурсишкунанда ва ҳам судя баромад мекарданд. Дар баробари ин, ба онҳо лозим меомад, ки қарорҳои (ҳукми) худро яқдилона қабул кунанд. Баъдан дар ибтидои асри XV институти нишондоди шоҳид ҷорӣ карда шуда, машваратчиёнро баръақс мебоист далелҳои парвандаро то баровардани ҳукм муҳокима намоянд.

Аз он вақт инҷониб, муурофияи судӣ бо машваратчиёни қасамӣ ба маънои аслии худ инкишоф ёфт. Дувоздаҳ заминдорони маҳаллӣ, ки аз ҷониби шерифи музофот интиҳоб мешуданд, "судяҳои факт" ном гирифтанд ва барои баррасии парвандаҳо ҳамроҳи як судяи касбӣ даъват карда мешуданд. Онҳоро дар муқоиса бо «ҳайати машваратчиёни қасамии калон» иборат аз 23 нафар, ки барои иҷрои вазифаҳои қаблии тафтишотӣ чамъ оварда мешуданд, «машваратчиёни қасамии хурд» меномиданд. Ҳайати машваратчиёни қасамии калон ҳамчун мақоми тафтишӣ баҳри санҷиши асоснокии айбдорӣ пешниҳодшуда ва кофӣ будани маводҳои чамъовардашуда барои ирсоли парванда ба суд таъсис дода шуда буд. Ҳайати машваратчиёни қасамии хурд, ки 12 нафарро ташкил медоданд, салоҳияти баровардани қарори (хулоса) худро, ки дарбаргирандаи ҷавобҳо ба саволҳои аз ҷониби судя дар назди онҳо гузошташуда мебошад, дора буданд ва то ҳол функцияи мазкурро иҷро мекунанд. То ҷорӣ охири асри XVII, машваратчиёни қасамӣ, гарчанде ки новобаста аз судяҳои шоҳигарӣ ҳукми худро мебароварданд, зеро фишори судҳо қарор доштанд. Судяҳо метавонистанд онҳоро ба хонаи машварат баргардонанд ва ҳатто то баровардани қароре, ки ба судя зарур аст, онҳоро дар ҳабс нигоҳ доранд.

Навсозии муҳимтарин дар истехсолоти судӣ ва танзими ҳуқуқӣ ба давраи ҳукмронии Ҳенрихи II аз Анҷу (1154-1189) аз оилаи Плантагенетҳо, ки тақрибан дуоним аср ҳукмронӣ мекарданд, рост меояд. Дар давраи ҳукмронии ӯ қонунгузорӣ доир ба муурофияи қасамӣ ба расмият дароварда шуд (Ассизаи (санади меъёрӣ) бузурги 1166). Шакли муурофиявии судҳои қадима бо иштироқи машваратчиёни қасамӣ дар вақти омода кардани кадастри замин дар давраи ҳукмронии Вилгелм Истилоҳгар дида мешавад, ки он дар шакли пурсиши сокинони маҳаллӣ, ки пеш аз додани нишондод қасам ёд мекарданд, арзёбӣ меёбад. Баъдтар ҳамин расму оин дар баҳсу мунозираҳо оид ба моликияти замин байни тобеони подшоҳ мушоҳида мешуд. Баръақс замони ҳозира, машваратчиёни замони Ҳенрихи II нишондоди шоҳидонро бевосита намешуниданд. Ҳайати машваратчиён бештар худ ба сифати шоҳид баромад карда, дар бораи далелҳои баррасинамудаи суд ва он ҳолатҳо, ки то муурофия ба онҳо маълум буд, шаҳодат медоданд. Барои иштирок дар муурофия ва дарёфти далелҳои исботкунандаи гуноҳи айбдоршаванда 12 нафар аз ҳама шахсони қонунро риоя мекардагии шахристон даъват карда мешуданд.

Дар бораи таърихи пайдоиши машваратчиёни қасамӣ боз як нуктаи назар низ мавҷуд аст. Ҳамин тариқ, бисёре аз муаррихон бар хилофи эътиқоди маъмулӣ баҳс мекунанд, ки

мурофияи қасамӣ ихтирооти сирф англисӣ нест. Он аллакай ба подшоҳон ва императорҳои франкҳо дар асри VIII шинос буд. Ин таҷриба бори аввал дар робита ба баррасии баҳсҳои молу мулкӣ, яъне дар парвандаҳои граждани ба миён меояд. Дар мурофияи судии чиноятӣ истифода бурдани судяҳо дар вақтҳои охир ба амал омадааст.

Дар аввал, франкҳо ҳамчун ҳайати суди қасамӣ ҳамсоия даъвогар ё ҷавобгарро даъват мекарданд. Машваратчиёни қасамӣ бояд ба саволҳои мансабдорони шоҳӣ, ки ба сифати судя баромад мекарданд, ҷавоб медоданд. Ин саволҳо асосан ба урфу одатҳои ҳукуки маҳаллӣ дахл доштанд. Маҳз аз франкҳо Норманҳо таҷрибаи тафтишоти судии ғайримуқаррариро бо иштироки машваратчиёни қасамӣ қабул карданд.

Дар Англия ҳайати машваратчиён танҳо дар асри XIII пайдо мешавад. Судҳои қасамӣ бар ивази мурофияи судии дар асоси озмоиши ордалия ба вучуд меоянд, яъне, бо оташ ё об озмоиш кардани айбдоршаванда.

Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки Хартияи Бузурги Озодӣ имтиёзҳои ҳокимияти подшоҳиро ба таври қиддӣ маҳдуд карда, зарурияти дар ба амал баровардани адолати судӣ ҷалб намудани шахрвандони оддиро дар қонун эътироф намуд. «Ҳеч як одами озод, — гуфта мешавад дар он, — ба ҳабс гирифта намешавад, зиндонӣ карда намешавад, ё аз молу мулк маҳрум карда намешавад, ё ғайриқонунӣ бадарға карда намешавад ё ба ягон роҳи дигар ҳуқуқҳои маҳрум намешаванд, ба истиснои ҳукми қонунии шахсон ба ӯ баробар (машваратчиён) ва қонунҳои кишвар." Аз он вақт инҷониб, машваратчиёни қасамӣ дар Англия дар таҳкими асосҳои ҳукуки ҳаёти ҷамъиятӣ ва фаъолияти давлатӣ нақши рӯзафзун дорад.

Мурофияи машваратчиёни қасамӣ дар Британияи Кабир қайҳо боз ҳам ба парвандаҳои ҷиноӣ ва ҳам граждани паҳн шуда буд. Аммо дар асри XIX истифодаи машваратчиён дар баҳсҳои граждани тадричан коҳиш ёфт. Дар соли 1854 Санади мурофияи судӣ оид ба ҳуқуқи умумӣ қабул карда шуд. Тибқи қонун, бо созиши тарафҳо парвандаи граждани метавонад аз ҷониби як судя баррасӣ шавад. То соли 1933 нисфи тамоми парвандаҳои граждани дар Суди Олии Шоҳигарӣ ба ҳайати машваратчиёни қасамӣ баррасӣ мешуданд. Барои муқоиса гӯем, дар соли 1965 ин гуна парвандаҳо камтар аз 2 фоизи шумораи умумии парвандаҳоеро, ки Суди Олии Шоҳигарӣ дида мебарояд, ташкил медод.

Сабабҳои асосии даст кашидан аз амалияи истифодаи машваратчиён дар парвандаҳои граждани пешгӯӣ нашудани онҳо, инчунин шумораи зиёди қарорҳои нодуруст ва бесалоҳияте, ки онҳо ҳангоми баррасии баҳсҳои молумулкӣ қабул кардаанд, иборат буд. Масалан, дар даъвоҳо оид ба зарари ба саломатӣ расонидашуда, машваратчиён аксар вақт ҳукмҳои (вердикт) нофаҳмо мебароварданд ва миқдори номутаносиб зиёди ҷубронпулиро муайян мекарданд.

Дар адабиёти ҳукукии Англия муддати тулонӣ чунин ақида вучуд дошт, ки аз асри XIX дар Англия раванди камшавии иштироки машваратчиёни қасамӣ дар мурофияҳои судӣ дида мешавад. Воқеан, аз охири асри XIX қонунгузори Англия мунтазам санадҳои қабул мекарданд, ки ба маҳдуд кардани салоҳияти машваратчиёни қасамӣ нигаронида шуда буданд. Ҳамин тавр, қонуни соли 1879 ба судшавандагон аз рӯи категорияҳои алоҳидаи ҷиноятҳои, ки ба салоҳияти ҳайати машваратчиён дохил мешаванд, ҳуқуқ дод, ки аз суд талаб намоянд то парвандаҳои онҳоро бо тартиби мухтасар (дар судҳои магистрантӣ) дида бароянд. Бо қонуни соли 1925 «Дар бораи ба амал баровардани адолати судӣ» доираи парвандаҳои, ки дар бо тартиби мурофияи судии мухтасар баррасии онҳо имконпазир аст, зиёд карда шуд. Қонуни соли 1933 «Дар бораи ба амал баровардани адолати судӣ» «машваратчиёни қасамии калон»-и айбдоркунандаро барҳам дода, иштироки машваратчиёни қасамиро дар баҳсҳои граждани маҳдуд кард. Қонун «Дар бораи судҳои магистрантӣ» аз соли 1952 рӯйхати иловагии ҷиноятҳоеро дарбаргир шуд, ки баррасиашон ба таври мухтасар имконпазир гардид. Дар натиҷа, шумораи парвандаҳои ҷиноятӣ дар мурофияи судӣ бо иштироки машваратчиёни қасамӣ хеле кам шуда, дар судҳои магистрантӣ зиёд шуд. Инчунин, доир ба категорияҳои ҷиноятҳои, ки айбдоршавандагон имконияти интиҳоб кардани тартиби баррасии парвандаашон аз тарафи машваратчиёни қасамӣ ё судяҳои магистрантӣ доштанд, бештар ба мурофияи судии мухтасар бартарӣ

медоданд, зеро судҳои магистрантӣ дар таъини чазо маҳдуд буданд (чазои баландтарине, ки онҳо метавонистанд таъин кунанд, аз 6 моҳи ҳабс зиёд буда наметавонист). Аммо дар вақтҳои охир тамоюли аз нав эҳёшавии нақши судҳои қасамӣ дар низоми судӣ ба назар мерасад ва ин ҳам ба як қатор ислоҳоти қонунгузорӣ доир ба судҳо алоқаманданд.

Ҷолиби диққат аст, ки сарфи назар аз сиёсати собитқадамонаи «аз байн бурдани» машваратчиёни қасамӣ ба онҳо дар низоми судӣ мавқеи мустаҳкам дода шудааст, гарчанде Қонуни соли 1971 назар ба солҳои пешин ҳайати машваратчиёнро бо судьяҳо дар вобастагии зиёдтар гузошт. Яке аз ҳадафҳои асосие, ки қонунгузoron ҳангоми гузаронидани ислоҳоти судӣ пеш гирифта буданд, пурзӯр намудани мутамарказияти идоракунии судӣ буд. Ин ба муурофияҳои машваратчиёни қасамӣ низ дахл дошт. Пеш аз Қонуни соли 1971 рӯйхатҳои машваратчиён ва интихоби онҳо аз ҷониби шерифҳои маҳаллӣ ва муовинони онҳо тартиб дода мешуданд ва ҳоло ин вазифаҳо аз ҷониби шахсони мансабдори дахлдор, ки аз ҷониби лорд канслер таъин карда мешаванд, иҷро карда мешаванд. Моддаи 31 Қонуни соли 1971 муқаррар кард, ки «Лорд-канслер барои даъват кардани машваратчиён барои иштирок дар муурофияи Суди шоҳигарӣ, Суди Олӣ ва Судҳои округ, барои муайян кардани асосҳои даъват ва шумораи машваратчиёне, ки бояд даъват карда шаванд, масъул аст».

Тибқи қоидаи кӯҳна, машваратчиён барои баррасии парвандаҳо вобаста ба ҷойи истиқомташон даъват карда мешуданд. Акнун, «дар Англия ва Уэлс ҳеҷ гуна маҳдудият дар ҷойҳои вучуд надорад, ки дар он шахс метавонад ба ҳайси машваратчиӣ ҳозир шавад» (моддаи 31, банди 2).

Тахмин кардан лозим аст, ки ин на танҳо душвории техниро, ки бо даъвати шахсоне, ки ба ҳайати машваратчиён хизмат мекунанд, баргараф мекунад, балки ба ягонагии муайяни таркиби иҷтимоии онҳо низ ноил мегардад. Тартиб додани ҳайати машваратчиён аз як маҳалли истиқоматӣ, ки як таркиби иҷтимоӣ, ақидаҳои сиёсӣ ва диниро доро буданд, дар мазмуни ҳукмҳои онҳо инъикос наёфта наметавонистанд. Ҳатто дар мақолаи редаксионии маҷаллаи ҳуқуқшиносии Англия гуфта мешавад, ки масалан, ҷавони мӯйҳои дароз дошта ҳамдардии ҳайати машваратчиён, ки сокинони шаҳри Эшер ё Уортинг мебошанд, ноил гашта наметавонист ва машваратчиён аз маркази шаҳри саноатӣ нисбат ба озодшавии судшавандае, ки намоёндаи табақаи буржуазияи миёнаро ташкил медод ва ақидаҳои сиёсиаш фарқ мекард, мусоидат намекарданд.

Масъалаи тартиби интихоби ҳайати машваратчиён, яъне масъалаи таркиби иҷтимоии онҳо дар маркази диққати Кумитаи ислоҳоти машваратчиён соли 1965 гузошта шуда буд, ки ба номи раиси он, Кумитаи Моррис ном дошт. Пешниҳод шуд, ки ҳайати машваратчиён аз ҳисоби онҳое интихоб карда шаванд, ки дар рӯйхати интихобкунандагон дар интихоботи парламонӣ ё ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳастанд. Пештар, танҳо соҳибони амволи ғайриманқул, ки ҳадди ақал 10 фунт дар як сол даромад ба даст меоранд, машваратчиён шуда метавонистанд, иҷорагирони дарозмуддати амволи ғайриманқул бо даромади 20 фунт стерлинг дар як сол ва иҷорагирони хонаҳои истиқоматӣ ба маблағи на кам аз 20 фунт стерлинг. Дар таърифи машҳури судья Девлин, машваратчиён қасамӣ дар Англия "ин мардҳои синну соли миёна, зехни миёна ва табақаи миёна буданд". Дар шароити муосир, ки мавҷудияти амволи ғайриманқул меъёри асосии интихоби машваратчиён нест, машваратчиён метавонанд ҳар як шахси аз 18 то 65-сола бошанд, ки аз синни 13-солагӣ на камтар аз 5 сол дар Англия ба таври доимӣ истиқомат дошта бошанд ва дар рӯйхати интихобкунандагони парламон ё мақомоти маҳаллӣ қарор дошта бошанд. Тартиби нави таъин кардани машваратчиён танҳо аз 30 март соли 1974 ба қор даромад, вале дар ҳақиқат ҳайати машваратчиён хеле пештар тағйир ёфт. Вақте ки соли 1963 аз нав дида баромадани арзиши биноҳои истиқоматӣ гузаронда шуд, қариб ҳамаи иҷорагирандагон ба ҳайати машваратчиён дохил шуданд. Маҳз демократиконии ҳайати машваратчиён эҳтимол аст ба он оварда расонд, ки солҳои охир шумораи ҳукмҳои сафедкунӣ аз рӯйи парвандаҳое, ки бо иштироки онҳо дида мешаванд, зиёд шудааст. Мувофиқи маълумоти политесия дар соли 1966 машваратчиён 39% ҳукмҳои сафедкунанда бароварданд. Ин барои нобоварӣ нисбати тамоми низоми машваратчиён асос шуда буд. Камбудӣ дар он буд, ки ҳайати машваратчиёни қасамӣ бояд ҳукмро яқдилона мебароварданд. Чунин шуморида мешуд, ки

талаби хулосаи якдилона баровардан ба онҳо имконият меод, ки дар баровардани ҳукм ба хатогихо роҳ надиханд. Аммо маълум аст, ки дар аксарияти мавридҳо якдилонагӣ бо роҳи ба созиш овардани ақалият ба даст оварда мешавад. Илова бар ин, як аъзои машваратро тарсондан ва ё ришва додан кифоя буд, то ҳамаи аъзои ҳайати машваратчиён мувофиқи андешаи худ ҳукмро тартиб надиханд. Дар натиҷа, Қонуни соли 1967 «Дар бораи адолати судии ҷиноятӣ» муқаррар кард, ки «ҳукми машваратчиён оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ба якдигар ниёз надорад» (моддаи 13). Аммо 1 ё 2 кас метавонад доир ба ҳукм хулосаи дигар дошта бошад. Вақте ки 11—12 ҳайати машваратчиён бошад, 10 нафар бояд ба як хулоса оянд, вақте ки 10 нафар бошад (ин мумкин аст, агар яке аз машваратчиён баромада бошад), ризоияти 9 нафар лозим аст. Ин тартиб барои парвандаҳои ҷиноятӣ пешбинӣ шуда буд. Он бо Қонуни соли 1971 «Дар бораи судҳо» нисбати парвандаҳои граждани низ паҳн карда шуд.

Ҳама тағйироти ҷиддие, ки ба низоми машваратчиёни қасамӣ бо қонунҳои солҳои 1967, 1971, 1972 ворид карда шудаанд, баъдан бо Қонуни соли 1974 «Дар бораи машваратчиёни қасамӣ» муттаҳид карда шуданд. Барои ҳамин ҳам дар замони ҳозира фақат ба Қонуни соли 1974 истинод кардан лозим аст.

Вақте ки англисҳо судҳои қасамиро таъсис доданд, онҳо як халқи ваҳшӣ ба ҳисоб мерафтанд. Аз он вақт инҷониб онҳо ба яке аз миллатҳои равшанфикр дар ҷаҳон табдил ёфтанд ва дар баробари рушди маърифати онҳо таваҷҷуҳшон ба муҳокимаи машваратчиёни қасамӣ бештар шудан гирифт. Онҳо аз ҳудуди мамлакати худ берун рафтанд, дар тамоми ҷаҳон паҳн шуданд, мустамликаҳо, давлатҳои мустақил ташкил карданд. Қисми асосии миллат монархияро нигоҳ дошт. Як қисми онҳое, ки мамлакатро тарк карданд, давлатҳои абарқудрат барпо карданд ва дар ҳама ҷо англисҳо ба институти судҳои қасамӣ содиқ монданд. Дар ҳама ҷо онро ё қорӣ карданд ва ё барои барқарор кардани он кӯшишҳо ба харҷ доданд. Чунин институт дар низоми судӣ, ки сазовори эътирофи чунин халқи бузург буда, дар тамоми даврҳои инкишофи тамаддун, дар тамоми мамлакатҳо, дар зери тамоми шаклҳои идоракунии доимо аз нав эҳё мешуд, ба руҳи адолати судӣ бегона буда наметавонад. Аммо ин падидаи судиро танҳо ҳамчун як мақоми судӣ баррасӣ кардан маънои онро хеле маҳдуд мекунад. Падидаи машваратчиёни қасамӣ ба рафти муруфияи судӣ таъсири амиқи худро дошта, ба тақдири ҳуди ҷамъият боз ҳам бештар таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, машваратчиён пеш аз ҳама як падидаи сиёсӣ ҳам ҳастанд ва барои дарки амиқи падидаи мазкур он бояд маҳз аз ҳамин нуқтаи назар баррасӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Лексис де Токвиль. Демократия в Америке / Лексис де Токвиль. - М.: Прогресс, 1992.
2. Боботов С.В. Современный суд присяжных на примере Великобритании / С.В. Боботов. - М.: Новая правовая культура, 2000.
3. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс / К.Ф. Гуценко. - М.: Статут, 1996.
4. Николайчик В.М. Уголовный процесс США / В.М. Николайчик. - М., 1981.
5. Полянский Н.Н. Уголовный процесс и уголовный суд в Англии / Н.Н. Полянский. - М.: Юридическая литература, 1969.
6. Уолкер Р. Английская судебная система / Р. Уолкер. - М.: Юридическая литература, 1980.
7. Дэниел Голман. Суд присяжных // Америка. - 1994. - №436.
8. Кириллова Н.П. Суд присяжных в России и мировой опыт. [Электронный ресурс] / <http://forum.yurclub.ru/index.php?download=696>.
9. Грегори Майз. Суд присяжных в США // Анатомия суда присяжных 2009.
10. Мухамеджанов Э.А. Как работает суд присяжных в США. 2004г. [Электронный ресурс] http://v.zakon.kz/magazine/archive/2004/_04_11.asp.
11. Ньютон Миноу, Фрейд Кейт. Возможна ли полная беспристрастность?//Америка. - 1993. № 436.
12. Радутная Н.В. Суд присяжных в зарубежных правовых системах. [Электронный ресурс] / <http://sergei-nasonov.narod.ru/Radutnaja.doc>.
13. Фред Грэм. Американские суды присяжных // Анатомия суда присяжных. 2009.
14. Ханнафорд-Эйгор П. Различия в законодательстве разных штатов // Анатомия суда присяжных. 2009.

ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ СУДҲОИ (МАШВАРАТЧИЁНИ) ҚАСАМӢ ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи пайдоиш ва инкишофи институти машваратчиёни қасамӣ дар муурофияи судии давлатҳои Аврупо, иштироки онҳо дар муурофияи судии ҷиноятӣ ба ҳайси намоёндоғони халқ ва судяҳои факт дар ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ, омӯхтани ҷунин таҷриба ва дар оянда истифодаи падидаи машваратчиёни қасамӣ дар раванди муурофияи судиро мавриди таҳлил қарор додааст. Воқеан имрӯз яке аз мавзӯҳои мубрами ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ ин иштироки намоёндоғони халқ дар муурофияи судии ҷиноятӣ маҳсуб ёфта, муайян намудани пайдоиши институти машваратчиёни қасамӣ дар давлатҳое, ки институти мазкур аввалин маротиба таъсис ва истифода шуда, дар ин ҳода таҷрибаи бойи ҳуқуқӣ доранд, қобили қабул мебошад. Муаллиф бо истифода аз адабиётҳо ва қонунгузорӣ тавонистааст масъалаи мазкурро таҳлил намояд.

КАЛИДВОЖАҲО: парвандаи ҷиноятӣ, машваратчиёни қасамӣ, тафтишоти судӣ, муурофияи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ, қонунгузорӣ.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СУДА ПРИСЯЖНЫХ (ЗАСЕДАТЕЛЕЙ) В УГОЛОВНО ПРОЦЕССУЛЬНОМ ПРАВЕ.

В данной статье автор рассматривает вопрос возникновения и развития института присяжных заседателей в судебном процессе европейских стран, их участия в уголовном судопроизводстве в качестве представителей народа и судей по уголовному судопроизводству, анализируется изучение такого опыта и дальнейшее использование феномена присяжных заседателей в процессе судебного разбирательства. Фактически, сегодня одной из важных тем уголовно-процессуального права является участие народных представителей в уголовном судопроизводстве, а происхождение института присяжных советников допустимо определять в странах, где этот институт был создан и использовался впервые и где имеют богатый юридический опыт в этой отрасли. Автору удалось проанализировать данный вопрос, используя литературу и законодательство.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: уголовное дело, присяжные заседатели, судебное разбирательство, уголовный процесс, уголовно процессуальное право, законодательство.

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF TRIAL BY JURY IN CRIMINAL PROCEDURE LAW.

In this article the author examines the issue of the origin and development of the institution of jurors in the judicial process of European countries, their participation in criminal proceedings as representatives of the people and judges in criminal proceedings, analyzes the study of such experience and the further use of the phenomenon of jurors in the trial process. In fact, today one of the important topics of criminal procedural law is the participation of people's representatives in criminal proceedings, and the origin of the institution of jurors can be determined in countries where this institution was created and used for the first time and where they have rich legal experience in this field. The author was able to analyze this issue using literature and legislation.

KEYWORDS: criminal case, jurors, trial, criminal process, criminal procedural law, legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қосимова Мадина Қаримовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2-юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

Сведения об авторе: *Косимова Мадина Каримовна* – Таджикский национальный университет, магистр 2 курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

Information about the author: *Kosimova Madina Karimovna* – Tajik National University, second - year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Phone: [+992] 92-020-45-75. E-mail: madinakosimova18@gmail.com

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AGREEMENT IN ARBITRATION PROCEEDINGS

Juraeva D.
Tajik National University

The constitution of sovereign Tajikistan and its legislative system provided the necessary legal framework for the construction of a society that is being improved with the development of this system. The most important basis for its development and improvement is the free economic activity guaranteed by the Constitution, entrepreneurship, equality, and legal protection of all forms of ownership.

Ensuring free economic activity and the development of market relations, in turn, requires a legal, fair, and timely consideration of disputes arising between citizens, their organizations, associations, structures and bodies.

Building a civil society, a democratic and legal state requires citizens to independently resolve disputes using non-state alternative means.

In the modern civilized world, various (non-state) methods for resolving disputes are widely used, including mediation (mediation), reconciliation, negotiations, preliminary assessment of the neutral side, arbitration courts.

One of the important means of resolving such disputes is the arbitration courts, which enable the parties to resolve disputes arising independently, freely, and jointly. The parties have the right to form a one-time arbitration court or to appeal to a permanent arbitration court to resolve disputes.

For this purpose, in the Republic of Tajikistan judicial reform has been launched. As part of the constitutional reforms of recent years, the judiciary has been improved. To improve the legal foundations of the judiciary in 2008, the Judicial Legal Reform Program was adopted, which, no doubt, plays an important role in the development and improvement of this independent attribute of power. Adoption of a few laws, including the Code of Civil Procedure, the Judicial-Economic Code, the Criminal Code, the Administrative Code, the Laws on the Execution of Sentences, and On Arbitration Courts.

On January 5, 2008, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon signed the Law of the Republic of Tajikistan on Arbitration Courts. The law entered into force after publication on April 1 of that year.

This law regulates the procedure for the establishment and activities of arbitration courts in the Republic of Tajikistan. Arbitration proceedings are conducted on the principles of legality, voluntariness, confidentiality, independence and impartiality of arbitrators, discretion, discussion, and equality of parties.

One of the features of the arbitration proceedings is the voluntary participation of the parties in the settlement of the dispute. Before considering a dispute, the parties to the dispute sign an arbitration agreement in accordance with which they are obligated to fulfill the decision of the arbitration court within the prescribed time.

Arbitration of disputes between the parties is very effective. The benefits of this dispute resolution mechanism are as follows:

- savings of the parties, as the expenses of judges are much less than the cost of state judges.
- the parties to the dispute shall independently choose their own arbitrators.
- the dispute is resolved in a short time.
- a simplified procedure for the settlement of disputes has been established since arbitrators are not bound by the norms of the Civil Procedure Code and the Code of Economic Proceedings.

Arbitrators facilitate the adoption of an amicable agreement on more disputes between the parties.

Summing up, I would like to note that thanks to the efforts of Public Organizations and the Government of the Republic of Tajikistan, the country is becoming increasingly able to resolve disputes through alternative legal proceedings. That gives impetus to the solution of a few problems by vulnerable segments of the population, in particular farmers.

The International Commercial Arbitration under the Chamber of the Commerce and Industry of the Republic of Tajikistan (hereinafter - ICAT), is the permanent noncommercial legal entity, which is carried out the activity on a paid basis. The founder of the International Commercial Arbitration is the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Tajikistan.

The ICAT is located by the following address: 21 Valamatzade Street, Dushanbe, the Republic of Tajikistan.

The ICAT consists of Chairman, deputy-chairmen, Presidium and Secretariat.

International Commercial Arbitration's Chairman and its deputies are assigned by the International commercial arbitration founder. The Chairman represents the ICAT in its relation within the country and abroad, carries out the functions assigned by the International Commercial Arbitration Regulations.

The Presidium of the ICAT is governed body of the ICAT. The Presidium of the ICAT includes the Chairman of the ICAT, his deputies and four members. Members of Presidium are appointed by Founder from among arbitrators on representation of International Commercial Arbitration Chairman.

According to regulations, the Secretariat carry out the functions required for ensuring the ICAT activity.

It is headed by Executive Secretary. The Secretariat includes the Executive Secretary, deputy Secretary, chief accountant, speakers, and other workers.

The Executive Secretary, deputy Secretary and chief accountant are appointed by Presidium of the ICAT on approval of the International Commercial Arbitration Chairman (ICAT). The persons appointed for Executive Secretary position and deputy Secretary ought to have a higher legal education, have a good knowledge of Tajik, English languages. The Secretariat is under direct supervision by the Chairman of the ICAT.

The International Commercial Arbitration considers both internal and international disputes.

The International Commercial Arbitration considers disputes in the presence of written agreement between the parties on transfer on its permission already arisen or able to arise the dispute, and the disputes which are subject to its jurisdiction owing to international treaties.

The ICAT has the right to issue the separate decree on competence before consideration of dispute over a being or to reflect this question in the decision on a being of dispute. The issue related to the ICAT competence on concrete business is solved by arbitration group which considering dispute. At the same time, the arbitration reservation, which is part of the contract, is treated as the agreement which is not depending on other terms of the contract.

The disputes arising from the contractual relations and other civil relations between their subjects at implementation foreign trade and others, by agreement of the parties, can be transferred to the ICAT the international economic relations if one of the commercial organizations of the parties is outside the Republic of Tajikistan. The ICAT can also consider other disputes having economic character irrespective of subjects and their location if the agreement of the parties provided dispute transfer to the ICAT. The ICAT can consider the disputes which are not forbidden by the legislation of the Republic of Tajikistan and independently resolves the competence issue authority of disputes settlement.

The order of consideration ICAT cases is retired by regulations, which approved by the Chamber of Commerce and Industry of RT on November 15, 2016.

Arbitration fees amounts and expenses, the procedure for their payment and distribution between the parties are established by the Provision rules on arbitration fees and expenses, which is an annexed to the Regulations of the ICAT. The number of fees and the procedure for determining them are established by the Regulations on fees for the International Commercial Arbitration under the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Tajikistan.

International Commercial Arbitration's Arbitrators are selected or appointed from among the parties, who must possess a necessary special knowledge in the way of disputes settlement, refer to the ICAT competence. During the performance of functions, the arbitrators are impartial and independent: they are not agents of the parties. The person assuming the function of the arbitrator must report the ICAT about any circumstances, which can raise reasonable doubts concerning his impartiality or independence in connection with the dispute, in which permission its participation is supposed. The

arbitrator should immediately notify the ICAT of any such circumstance if it becomes known to him subsequently during the arbitration process.

The recommended list of arbitrators (which consists of 60 arbitrators, including 40 arbitrators from among scientists and experts from Tajikistan and 20 arbitrators from other countries) is approved by the International Commercial Arbitration Presidium.

On each activity when arbitration trial is begun, the Executive Secretary of the ICAT appoints the speaker who keeps the protocol of hearings and present at the closed meetings of arbitration structure and carries out its assignments.

The recommended list of speakers is approved by the Chairman of the ICAT (the speakers could be only the person who has a higher legal education and practical work experience in the specialty).

ICAT decision on dispute settlement is final and is subject to obligatory execution as within the country and beyond its limits.

Arbitrators, speakers, and staff of the secretariat are obliged not to disclose information on the disputes resolved by the ICAT which became known to them, which can cause damage to parties' interests.

Arbitrators, speakers, and staff of the secretariat are obliged not to disclose information on the disputes resolved by the ICAT which became known to them, which can cause damage to parties' interests.

The ICAT has the right to suggest interested parties to include in their economic (commercial, economic, trade), civil law or other instruments (contracts, agreements) or in the independent arbitration agreements of reservations are establishing the ICAT competence according to its Regulations:

The International Commercial Arbitration of Tajikistan (ICAT) recommends to all parties wishing to refer to its Regulations to use the following arbitration agreement:

"All disputes arose in connection with the present contract or in connection with its reality are subject to final settlement in the International Commercial Arbitration of Tajikistan (ICAT) according to its Regulations in the city of Dushanbe, with a jurisdiction exception to the state courts.

LITERATURE

1. Sattar, S. 2017. "Enforcement of Foreign Arbitral Awards in Bangladesh: The Law, It's Implementation and Challenges. "In Private International Law, edited by S. Garmella and S. Jolly. Singapore: Springer;
2. Paniagua, J., and A. Myburg. Forthcoming. "Does International Commercial Arbitration Promote Foreign Direct Investment?" Journal of Law and Economics;
3. UNCITRAL (United Nations Commission on International Trade Law). 1958. "Report on the Survey Relating to the Legislative Implementation of the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards." UNCITRAL, New York, <http://www.newyorkconvention.org/uncitral/sessions>;
4. 2008. UNCITRAL Model Law on international Commercial Arbitration 1985: With Amendments as Adopted in 2006. Vienna: UNCITRAL, www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/arbitration/1985Model_arbitration.html;
5. 2018. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. New York: UNCITRAL.;
6. United Nations. 1958. Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, New York, June 10, United Nations treaty Series, vol. 330, No. 4739, p. 3, treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXII-1&chapter=22&lang=en;
37. Zhang, Mo. 2018. "Enforceability: Foreign Arbitral awards in Chinese Courts. "San Diego International Law Journal 20(1), <https://digital.santiego.edu/ilj/vol20/iss1/2>;

СОЗИШНОМАИ АРБИТРАЖИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТИЧОРАТӢ ДАР МУРОФИАИ АРБИТРАЖ

Дар мақолаи мазкур муаллиф мавзӯи созишномаи арбитражи байналмилалии тичоротӣ дар муурофияи арбитражи мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд кардааст, ки тарафҳои баҳс пеш аз баррасии баҳс созишномаи ҳақамиро имзо мекунанд, ки мувофиқи он онҳо уҳдадор мешаванд, ки қарори суди ҳақамиро дар муҳлати муайян иҷро намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: арбитраж, ҳалли баҳсҳои арбитражи тичоротӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ Конвенсияи Нью-Йорк.

СОГЛАШЕНИЕ О МЕЖДУНАРОДНОМ КОММЕРЧЕСКОМ АРБИТРАЖЕ В АРБИТРАЖНОМ РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ

В данной статье автор рассмотрел тему международного коммерческого арбитражного соглашения в арбитражном разбирательстве. Автор отметил, что до рассмотрения спора стороны спора подписывают арбитражное соглашение, в соответствии с которым они обязуются исполнить решение арбитражного суда в установленный срок.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: арбитраж, разрешение споров в коммерческом арбитраже, международное сотрудничество Нью-Йоркская конвенция.

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AGREEMENT IN ARBITRATION PROCEEDINGS

In this article, the author examined the topic of international commercial arbitration agreement in arbitration proceedings. Before considering a dispute, the parties to the dispute sign an arbitration agreement in accordance with which they are obligated to fulfill the decision of the arbitration court within the prescribed time.

KEYWORDS: arbitration, dispute resolution in commercial arbitration, international cooperation New York Convention.

Маълумот дар бораи муллиф: *Чураева Дилноза* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Джураева Дилноза* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Juraeva Dilnoza* - Tajik National University, master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ АСОСҶОИ ҲУҚУҚИИ ОЗМОИШҶОИ БИОТИББӢ

Иброҳимзода Ш.Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқ ба саломатӣ яке ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб рафта, ба зумраи ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ дохил мешавад. Дар илми ҳуқуқи инсон доир ба мафҳуми ҳуқуқҳои шахсӣ таърифҳои зиёде пешкаш гардидаанд. Баъзе олимони ҳуқуқҳои шахсӣ гуфта, он имкониятҳоеро дар назар доранд, ки барои таъмини озодӣ ва мухторияти фард ҳамчун узви ҷомеаи шаҳрвандӣ, амнияти вай аз ҳар гуна даҳлати ғайриқонунии бегона, маҷмуи ҳуқуқ ва озодиҳои асосии табиӣ ва ҷудонопазиреро дар назар доранд, нигаронида шудаанд. Ба андешаи зумраи дигари онҳо ҳуқуқҳои шахсӣ ва ё шаҳрвандӣ гуфта, доираи ҳуқуқу озодиҳои дар назар дошта мешавад, ки ба инсон аз лаҳзаи таваллуд тааллуқ дошта, ба мансубияти сиёсӣ-ҳуқуқии вай ба ин ва ё он давлат вобаста нестанд.

Таъиноти асосии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсӣ нахуст дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ҳаёти инсониро кафолат дода, манзалати ӯро аз ҳар гуна зӯрварӣ ва муносибати ғайриинсонӣ эмин нигоҳ медоранд. Сониян, ин ки онҳо инсонро фардӣ қунонида, ба вай дахлнопазирии шахсӣ, ҳаёти хусусӣ ва оилавино кафолат медиҳанд.

Ҳуқуқҳои шахсӣ ду нишонаи муҳиме доранд, ки маҳз онҳо моҳияти ин гурӯҳи ҳуқуқҳоро ташкил медиҳанд:

1. Онҳо ба падидаи шаҳрвандӣ алоқа надошта, бе истисно ба ҳама тааллуқ доранд.
2. Онҳо ба ҳама аз лаҳзаи таваллуд мутааллиқ мегарданд.

Месазад иброн намуд, ки миллати тоҷик на танҳо дар даврони Истиқлоли давлатӣ, балки ҳанӯз дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ нисбат ба ҳуқуқи инсон, махсусан ҳуқуқ ба саломатӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир менамудаанд, ки инро метавон аз сарчашмаҳои нодири таърихӣ-ҳуқуқӣ ба таври амиқ мушоҳида намуд. Воқеан, таҳқиқоти илмии таърихӣ-ҳуқуқӣ башорат медиҳанд, ки миллати тоҷик дар сарғаҳи халқу миллатҳои қарор дорад, ки ба инсоният ҳуқуқ, озодӣ ва адолатро инъом намудааст. Аз ин ҷост, ки халқи тоҷик худро дар дебочаи Конституция дар назди наслҳои ҳозира ва оянда масъул шуморидааст. Ин масъулият дар самти эътирофномаи ҳуқуқ ба саломатӣ иҷро гардида, моҳияти ҳуқуқи ишорашуда дар моддаи 38 инъикос ёфта, дар заминаи моддаи 5-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, соҳиби арзиши олии шудааст. Минбаъд дар заминаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёде қабул гардиданд, ки ҷанбаҳои гуногуни ҳуқуқи инсон дар соҳаи тандурустиро мавриди танзим қарор медиҳанд. 15-уми майи соли 1997 Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» қабул гардид, ки он муносибатҳои байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор, шаҳрвандон, ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятиро сарфи назар аз шакли моликиятшон дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли танзим менамуд. Дар асоси моддаи 2-и қонуни мазкур вазифаи он аз таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба ҳифзи саломатӣ, муайян кардани салоҳият ва ҳали масъулияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои онҳо дар соҳаи ҳифзи саломатии аҳоли, муайян намудани ҳуқуқи касбӣ, вазифа ва масъулияти кормандони тиббӣ ва фарматсевтӣ, муқаррар кардани кафолати иҷтимоии онҳо, амиқ намудани вазифаи шаҳрвандон ва гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли дар соҳаи ҳифзи саломатӣ ва ғ. иборат буд. Дар фарқият аз дигар санадҳои қабулгардида қонуни мазкур бори нахуст ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандонро дар соҳаи ҳифзи саломатӣ муайян намуда, ба онҳо асоси ҳуқуқӣ бахшид.

Озмоишҳои тиббӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти кормандони соҳаи тиб ба шумор рафта, барои таъмини саломатии мардум самаранок мебошад. Асосҳои ҳуқуқии озмоишҳои тиббӣ ва биологӣ инкишофи дурударози таърихро аз сар гузаронида истодааст.

Асрҳои 20 ва 21 бо дараҷаи баланди рушди сатҳи тадқиқоти биотиббӣ ва дар натиҷа дастовардҳои муосири табиати биотиббӣ хос мебошанд. Таҷрибаҳо ва озмоишҳои тиббӣ оғоз ёфта, махсусан дар солҳои охир ба авҷи баланди инкишофи худ расидааст.

Имрӯз биотехнологияҳои навтарин барои сифатан беҳтар кардани ҳаёти одамон ва умуман башарият, инчунин пешгирии мушкилоти гуногун пайдо гардида, таҳия карда мешаванд. Чунин технологияҳои нав, ба монанди технологияҳои репродуктивӣ, генотерапия, технологияҳои хучайра ва ғайра мебошанд, аммо истифодаи ин гуна дастовардҳо танҳо пас аз як қатор таҳқиқот ва санҷишҳои ғоиданок ва самаранок имконпазир аст, ки дар он одамон низ ширкат мекунад. Дар ин замина тадқиқоти тиббӣ ба чизи аз ҳама қиматбаҳо – ҳаёт ва саломатии инсон таъсир мерасонад.

Дар шароити таърихии кишварҳои гуногун, марҳилаҳои гуногуни ҳуқуқии танзими технологияҳои биотиббӣ ва санҷиши тиббӣ вучуд доранд. Дар солҳои аввал дар амал таҷрибаҳои тезу тунд – вивизексия ва ҷарроҳии ҳайвонот мавҷуд буданд. Дар асри 4 пеш аз милод Аристотел вивизексияро анҷом дода, набзи дили чанини мурғро мушоҳида карда, рудиментҳои дилро кашф кард. Дар асри 3 пеш аз милод бошад Эрасистрат ва Ҳерофил аввалин шуда ҷасади инсонро ҷудо карданд. Баъдтар, Клавдий Гален аз сабаби бартарияти динӣ, ки буридани ҷасади одамонро манъ мекунад, дар ҳайвонҳо зиндасозӣ анҷом дод. Маҳз Клавдий Гален ин таҷрибаро дар амал ҷорӣ намуда, вивизексияро ҳамчун усули тадқиқоти илмӣ асоснок кард.

Табиб ва олими Рими қадим Сельс (асри 1 пеш аз милод) яке аз аввалинҳо буд, ки пас аз чунин «дахолат» қобили қабул будани гузаронидани озмоишҳо дар инсон аз нуқтаи назари таҳрифи протсессҳои муътадили ҳаётро зерин шубҳа гузошт. Дар ин давра бо мақсади роҳи ҳалли баъзе аз бемориҳоро ёфтанд дар ғуломон таҷрибаҳо мегузарониданд. То асри 16 ин вазъият тағйир наёфт. Ҳамин тарик, шоҳи Фаронса Ҳенри II дар як мусобиқа аз чашмаш захмӣ шуд ва табибони шоҳ маҳз ҳамин гуна озмоишро дар маҳбусон гузарониданд, то роҳи қобили қабули кумак ба шоҳро пайдо кунанд.

Эҳтимол танҳо Бернард Клод (шогирди Франсуа Магенди) соли 1869 буд, ки бори аввал масъалаи марзҳои ахлоқии чунин таҷрибаҳо ба таври возеҳ ба миён гузошта буд. Зеро, ахлоқ ҳама гуна санҷишро, ки метавонад ба инсон зарар расонад, манъ менамояд. Олим таҷрибаҳо дар ҳайвонот афзалтар донистааст. Муаллифи асари «Этикаи тиббӣ» А. Молл дар доираи тадқиқот нуқтаҳои зеринро таъкид кардааст:

1) як қатор таҳқиқотое ҷой доранд, ки боиси мувоҳида намегарданд, масалан, гирифтани хун;

2) ба ҳар ҳол дар марҳалаи муайян комёбиҳои нав ва охирини соҳаи тадқиқоти тиб ба инсон татбиқ карда мешаванд. Дар ин ҷо ризоияти шахси озмоишшаванда ва дар ҳолатҳои истисноӣ розигии намоёндагони ӯ ба чунин тадқиқот аҳамияти калон дорад.

Маврид ба тазақкур аст, ки ба сифати аввалин санади меъриии ахлоқию ҳуқуқӣ чиҳати ба танзим даровардани озмоишҳо дар инсон фармон (дар он дастур барои директорони беморхонаҳо ҷой дода шуда буд) буд, ки соли 1900 дар Пруссия интишор шудааст.

Марҳилаи муосири муҳокимаи мушкилоти марбут ба озмоишҳои биотиббӣ аз давраи Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, аниқтараш, аз ҷараёни озмоишҳои Нюрнбергӣ оғоз мешавад.

Кодекси Нюрнбергӣ аз соли 1947 принсипҳои зеринро дар бар мегирад:

- розигии ихтиёрии шахс барои гузаронидани тадқиқот;
- мусбат будани натиҷаи чунин тадқиқот барои тамоми ҷамъият;
- зарурати гузаронидани тадқиқоти пешакӣ ва санҷиши пеш аз санҷиши мувофиқи одамон;
- кам кардани азобҳои равоӣ ва ҷисмонӣ ва зарар ба объект;
- бартараф намудани хавфи марг ва осеб дидани субъект;
- омодагии дуруст ба омӯзиш;
- дараҷаи хавф аз аҳамияти башардӯстонаи тадқиқот зиёд набошад;
- таҳассуси дахлдори шахсоне, ки татқиқотро мегузаронанд;
- ҳуқуқи субъекти рад кардани санҷиш дар ҳама марҳилаи омӯзиш;
- уҳдадорӣ шахсе, ки тадқиқотро анҷом медиҳад, дар сурати таҳдиди ҷароҳат, маъҷубӣ ё марги субъекти санҷишро қатъ кардан.

Пас аз таҳлил намудани принципҳои Кодекси Нюрнберг мо комилан гуфта метавонем, ки ҳамаи принципҳо ба пуррагӣ танзими минбаъдаи озмоишҳои биотиббиро дар худ ҷой додаанд, вале ҳангоми иҷроиши онҳо дар амалия як қатор мушкилот ба миён омаданишон мумкин аст (масалан имконнопазир будани ба таври ихтиёрӣ ва мустақилона додани ризоият ҷиҳати гузаронидани озмоиш). Масъалаи мазкур дар амалия хеле баҳснок буда, қисман дар Эълумияи Хелсинкӣ аз соли 1964, ки онро Ассотсиатсияи умумичаҳонии тиб тартиб додааст, инъикос ёфтааст. Эълумия маҷмуи стандартҳои ахлоқӣ барои ҷомеаи тиб мебошад, ки ҷиҳатҳои ахлоқии тадқиқотҳои биотиббиро дар инсон танзим мекунад. Эълумияи Хелсинкӣ 9 маротиба таҷдид гардидааст, ки охиринаш соли 2013 буд. Эълумияи принципҳои дар Кодекси Нюрнберг ифодашударо васеъ намуда, онҳоро ба амалияи клиникӣ ва тадқиқотӣ мутобик мекунад. Масалан, Эълумияи принциби розигии иттилоотии субъекти тадқиқотро муқаррар намудааст. (дар фарқият аз розигии ихтиёрӣ дар Кодекси Нюрнберг овардашуда); ҳамзамон принциби имконияти додани розигии намояндаи субъекти тадқиқот дар ҳолати ғайри қобили амал будани ӯ, қобили қабул будани усулҳои алтернативии муолиҷа ва ғ муқаррар гардидааст. Аммо ҳуҷҷати мазкур як қатор мувоҳиҷаҳои хусусияти ахлоқию ҳуқуқӣ доштаро ба миён овард.

Соли 1997 Шурои Аврупо Конвенсия оид ба ҳуқуқи инсон ва биотибро қабул намуд. Конвенсияи мазкур қоидаҳои қатъии ахлоқиро ҷиҳати даҳолати тиббӣ муқаррар мекунад (масалан, розигии возеҳ ва мушаххаси ҳаттии субъектро зарур мешуморад; набояд усулҳои алтернативии тадқиқот вучуд дошта бошанд; ҳатар набояд аз ғоидаи эҳтимоли зиёд бошад).

Ҳамин тариқ, Кодекси Нюрнберг, Эълумияи Хелсинки ва дигар ҳуҷҷатҳои дар он давра қабулгардида бештар ба талаботи ахлоқӣ ҷиҳати гузаронидани тадқиқоти биотиббӣ нигаронида шуда буданд, маҳдудиятҳо, воқеан, ба соҳаи тиббию биологӣ дахл доранд. Конвенсия оид ба ҳуқуқи инсон ва биотиб бештар ба натиҷаҳои ҷунин тадқиқот таъя намуда, як унсурҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба шумор мераванд.

Бояд қайд кард, ки Қонуни федералии «Дар бораи асосҳои ҳифзи саломатии шаҳрвандон дар Федератсияи Русия» истилоҳи «озмоиши клиникиро» дар бар мегирад, ки маънои он дар амалия истифодаи усулҳои қаблан истифоданашудаи расонидани ёрии тиббӣ мебошад, ки натиҷаҳои мусбати ҳудро тасдиқ кунанд. Муҳокима дар бораи зарурати санҷиши клиникӣ то охири асри 19 идома дорад. Зеро он замон қонунгузори танзимкунандаи ҷунин тартиб вучуд надошт ва аз ин рӯ, муҳаққиқон маҷбур буданд, ки ин гуна озмоишҳоро дар худ ё наздикон гузаронанд. Масалан, барои омӯхтани ангезандаи бемории вабо аз тарафи духтурон Н.Ф. Гамалея, И.И. Мечников, Д.К. Заболотный, Г.Н. Минх ва дигар табибон озмоишҳои худ гузаронида шуданд. Дар солҳои аввали мавҷудияти Давлати Шуравӣ дар ин соҳа ягон дигаргунӣ ба амал наомад. Доруҳое, ки дуруст тасдиқ нашудаанд ва омӯхта нашудаанд, таъмин карда мешуданд. Бо таъсиси СССР вазъият дигаргун гардида, озмоишҳо дар инсон оғоз ёфт. Дар солҳои 30-юм Р.Б. Пинус усули нави табобати зуком, сулфайи кабуд ва дифтерияро тавассути хлор ҷорӣ намуд. Санҷишҳо дар яке аз клиникаҳои Смоленск бемор гузаронида шуданд.

Яке аз соҳаҳои муҳимтарини соҳаи тибби таҷрибавӣ трансплантатсияи узвҳо ва бофтаҳо мебошад. Дар асри 20 ҷарроҳӣ барои ҷавон кардани бадан бо роҳи пайванд кардани узвҳои ҷинси одам бо ҳайвоноти гуногун (масалан, маймун ё буз) васеъ паҳн шудааст.

Дар ИДМ Қонуни намунавӣ «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқ ва шаъну шарафи инсон дар тадқиқоти биотиббӣ дар давлатҳои аъзои ИДМ», ки аз ҷониби Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ 18 ноябри соли 2005 қабул шудааст, амал мекунад. Қонун нисбат ба шаҳрвандони давлатҳое, ки дар тадқиқоти биотиббӣ иштирок мекунанд, татбиқ мешавад ва ба ҳама муассисаҳо ва шахсоне дахл дорад, ки ба гузаронидани ин намуди тадқиқот алоқаманданд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи озмоишҳои биотиббӣ тадқиқоти геномӣ ва тадқиқоти ҷанин мебошад. Дар Федератсияи Россия тадқиқоти геномӣ танзими пароканда гирифтааст. Дар ин ҷо санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерин истинод карда мешаванд:

1) қонуни федералии № 86-ФЗ аз 5 июли соли 1996 «Дар бораи танзими давлатӣ дар соҳаи фаъолияти муҳандисии генетикӣ»;

2) қонуни федералии 3 декабри соли 2008 № 242-ФЗ «Дар бораи бақайдгирии давлатии геномӣ дар Федератсияи Русия», ки дар он маълумоти геномӣ ҳамчун як намуди маълумоти шахсӣ муайян карда мешавад, аммо ин муқаррарот танҳо барои мақсадҳои давлатӣ татбиқ карда мешавад.

Бақайдгирии геномӣ дар санадҳои махсуси марбут ба ҳифзи маълумоти шахсӣ инъикос наёфтааст. Қонунгузори Русия, инчунин таҷрибаи судӣ, мундариҷаи ҳуқуқи инсонро дар соҳаи геномикӣ инъикос намекунад.

Дар Британияи Кабир имрӯз ягон санади ягонаи танзимкунандаи гузаронидани тадқиқоти геномӣ вучуд надорад. Санади Британияи Кабир дар бораи ҳифзи маълумот дар соли 2018 як қатор қоидаҳоро дар соҳаи ҳифзи додаҳо ва коркарди иттилооте, ки дар натиҷаи тадқиқоти генетикӣ ва геномӣ ба даст оварда шудаанд, дар бар мегирад. Қаблан таҳрири геном дар Британияи Кабир танҳо барои ҳуҷайраҳои ҳайвонот ва растанӣ иҷозат дода мешуд, аммо қонунгузорӣ ҳоло имкон медиҳад, ки ҷанинҳои инсонро бо баъзе маҳдудиятҳо таҳқиқ кунанд. Имплататсияи ҷанини аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта низ манъ аст.

Танзими тадқиқоти геномӣ дар ИМА аз бисёр ҷиҳат ба он дар Британияи Кабир монанд аст, аммо он як қатор хусусиятҳо дорад. Онҳо махсусан ба ҳифзи маълумот дар соҳаи иттилооти геномӣ дахл доранд. Дар Иёлоти Муттаҳида интиқоли ҷунин маълумот барои мақсадҳои илмӣ ва тадқиқотӣ иҷозат дода мешавад, аммо бо риояи принсипи махфияти шахсӣ, оилавӣ ва дигар махфият, инчунин махфияти маълумоти тиббӣ. Соли 2008 Иёлоти Муттаҳида қонунро қабул кард, ки таъбири дар асоси маълумоти ирсӣ дар суғуртаи тиббӣ ва шуғл манъ мекунад. Дар Ирландия ҳама гуна тадқиқот оид ба ҷанин манъ аст, ба шарте ки ба рушди онҳо манфиати мустақим надошта бошад. Таҷрибаи мусбӣ дар Фаронса низ мавҷуд аст, ки дар он қонун аз 6 августи соли 2004 «Дар бораи биоэтика» қабул шудааст, ки низоми ҳуқуқи дастовардҳои назаррасро дар соҳаи технологияҳои биотиббӣ муайян кардааст.

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки танзими ҳуқуқи тадқиқоти тиббӣ таърихи тулонӣ дорад. Дар кишварҳои гуногун танзими тадқиқоти тиббӣ ва сипас биотиббӣ бо назардошти таҷрибаи таърихӣ ба таври гуногун амалӣ карда мешавад. Аммо танзими ҳуқуқи ин гуна таҳқиқот дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Қонунгузорӣ асосан соҳаҳои алоҳидаро танзим мекунад, ба дастовардҳои технологияҳои муосири биотиббӣ муносибати умумии танзимкунанда вучуд надорад, ки омӯзиши минбаъдаи ин масъаларо дар сатҳи доктриналӣ ва ташаққули мавқеи ягонро оид ба танзими ҳуқуқи ин соҳа тақозо менамояд.

Агар ба мундариҷаи қонунгузори милли назар афканем, гарчанде ки Ҷумҳурии Тоҷикистон Конвенсия оид ба ҳуқуқи инсон ва биотиббро имзо накардааст, вале як қатор муқаррароти он дар қонунгузори милли инъикос ёфтаанд. Масалан, дар моддаи 18 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин муқаррарот ҷой дода шудааст: «мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст».

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои зиёди меъёрии ҳуқуқие, ки мундариҷаи онҳо ба танзими соҳаи тандурустӣ равона гардидаанд, амал менамоянд.

Ба зумраи ҷунин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пеш аз ҳама Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат бо вируси норасоии масунияти одам ва бемории пайдошудаи норасоии масуният”, “Дар бораи ёрии тиббӣ ба беморони руҳӣ”, “Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳои репродуктивӣ”, “Дар бораи суғуртаи тиббӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Дар бораи фаъолияти хусусии тиббӣ» ва мавриди амал қарор додани он”, “Дар бораи химояи тиббию иҷтимоии шаҳрвандони мубталои диабети қанд”, “Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли” дохил мешаванд.

Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тақвия ба меъёри Конститутсия асосҳои ҳуқуқии озмоишҳои биотиббро то андозае мавриди танзим қарор додааст.

Аз чумла, дар моддаи 34 Кодекси болозикр мафхум ва асосҳои гузаронидани ташхисҳои озмоиширо пешбинӣ намудааст. “Ташхиси озмоишӣ маҷмуи хизматрасонии тиббӣ буда, ба муқаррар намудани воқеият ва ё набудани беморӣ (ҳолат) бо роҳи муоинаи озмоишии маводи биологии аз бемор гирифташуда равона шудааст. Тартиби фаъолияти ташкилоти тандурустӣ, ки ташхиси озмоиширо мегузаронанд, инчунин ҳаҷм ва намуди тадқиқоте, ки онҳо мегузаронанд, аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ муайян карда мешавад”.

Ҳамзамон, моддаи 65 Кодекси мазкур “Гузаронидани озмоишҳои клиникӣ ва тиббию биологӣ, истифодаи усулҳои нави пешгирӣ, ташхис ва табобат” унвон гирифтааст, ки асос ва ҳолатҳои гузаронидани ин гуна озмоишҳоро чунин муқаррар менамояд:

Озмоишҳои клиникӣ ва тиббию биологӣ дар ҳайвонот татбиқ мегарданд, нисбати инсон бошад, бо розигии ҳаттии ӯ ва иҷозати махсуси мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ гузаронида мешаванд. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст. Озмоиш дар ҳар марҳила бо талаби шахсе, ки таҳти озмоиш қарор дорад ва дар ҳолатҳои ба амал омадани хатар ба саломатии ӯ қатъ карда мешавад. Дар амалияи тандурустӣ усулҳои нави пешгирӣ, ташхис, табобат, маводи доруворӣ, дорувории иммунобиологӣ, воситаҳои дезинфексионӣ, дезинсексионӣ, дератизатсионӣ ва технологияҳои тиббие, ки бо тартиби муқарраршуда иҷозат дода шудааст, истифода бурда мешаванд. Тартиби гузаронидани озмоишҳои клиникӣ ва тиббию биологӣ, истифодаи усулҳои нави пешгирӣ, ташхис ва табобатро мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ муқаррар менамояд.

АДАБИЁТ

1. Data Protection Act. 2018. Chapter 12 // URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/12/pdfs/ukpga_20180012_en.pdf (дата обращения: 10.03.2024).
2. URL: <http://www.psychopravo.ru/law/int/nyurnbergskij-kodeks.html> (дата обращения: 20.03.2024)
3. А. Головистикова. Классификация прав человека. // Право и жизнь. Варианты электронӣ
4. Бондарь Н.С. Права человека и Конституция России / Н.С. Бондарь. - Ростов - на – Дону, 1996. С.159.
5. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 270
6. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 270
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 №
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» аз 15-уми майи соли 1997
9. Крылова Н. Е. Уголовное право и биоэтика: проблемы, дискуссии, поиск решений. М.: Инфра-М, 2006; Горячева Т. С. Законодательное регулирование медико-биологических исследований с участием человека: историко-правовой аспект // Правовая политика и правовая жизнь. 2022. № 1.
10. Модельный закон о защите прав и достоинства человека в биомедицинских исследованиях в государствах — участниках СНГ (принят в г. Санкт-Петербурге 18.11.2005 постановлением 26-10 на 26-м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств — участников СНГ) // СПС «КонсультантПлюс»
11. Омоложение в России: сб. ст. Л. : Медицина, 1924 ; Воронов С. А. Омоложение пересадкой половых желез. Л.: Практическая медицина, 1924 ; Кольцов Н. К. Чудесные достижения науки. М.: Красный пролетарий, 1927.
12. Пинус Р. Б. Опыт хлоротерапии в Смоленске // Юбилейный сборник научных трудов Смоленского государственного медицинского института. 1920—1935 гг. Вып. 15. Смоленск, 1935.
13. Права человека. под ред. Лукашевой Е.А. М., 1999 г. С.142
14. Хельсинская декларация Всемирной медицинской ассоциации // URL: http://rostgmu.ru/wp-content/uploads/2014/12/wma_helsinki.pdf // (дата обращения: 03.03.2024).
15. Этическая экспертиза биомедицинских исследований в государствах — участниках СНГ (социальные и культурные аспекты). СПб.: Феникс, 2007.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ОЗМОИШҲОИ БИОТИББӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи таърихи пайдоиш ва инкишофи асосҳои ҳуқуқии озмоишҳои биотиббӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Месазад иброн намуд, ки миллати тоҷик на танҳо дар даврони Истиклоли давлатӣ, балки ҳанӯз дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ нисбат ба ҳуқуқи инсон, махсусан ҳуқуқ ба саломатӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир менамудаанд, ки инро метавон аз сарчашмаҳои нодири таърихӣ-ҳуқуқӣ ба таври амик

мушоҳида намуд. Озмоишҳои тиббӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти кормандони соҳаи тиб ба шумор рафта, барои таъмини саломатии мардум самаранок мебошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқ ба саломатӣ, биоэтика, озмоиш, генетика, трансплантология, ҷасад, тадқиқоти биотиббӣ.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ БИМЕДИЦИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В данной статье рассматривается тема истории возникновения и развития правовых основ биомедицинских исследований. Можно констатировать, что таджикский народ уделял особое внимание правам человека, особенно праву на здоровье, не только в период независимости, но и на разных исторических этапах, что можно глубоко проследить из уникальных историко-правовых источников. Медицинские анализы являются одним из основных направлений деятельности медицинских работников и эффективны для обеспечения здоровья людей.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: право на здоровье, биоэтика, тестирование, генетика, трансплантология, аутопсия, биомедицинские исследования.

HISTORY OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE LEGAL BASIS OF BIOMEDICAL RESEARCH

This article examines the topic of the history of the origin and development of the legal basis of biomedical research. It can be stated that the Tajik nation paid special attention to human rights, especially the right to health, not only during the period of independence, but also at different historical stages, which can be deeply observed from unique historical-legal sources. Medical tests are one of the main areas of activity of medical workers and are effective for ensuring people's health.

KEYWORDS: right to health, bioethics, testing, genetics, transplantology, autopsy, biomedical research.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Иброҳимзода Шамсиддин Ҳисайн* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – ҷуми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **988129997**.

Сведение об авторе: *Иброҳимзода Шамсиддин Ҳисайн* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **988129997**.

Information about the author: *Ibrohimzoda Shamsiddin Hisain* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **988129997**.

БЕҲАРАКАТ МОНОНДАНИ АРИЗАИ ДАЪВОЙ ВА БАРГАРДОНИДАНИ АРИЗАИ ДАЪВОЙ ҲАМЧУН ПАДИДАҲОИ ҶУДОГОНАИ МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Нурзода М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асоси м. 139 Кодекси муурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] барои беҳаракат гузоштани аризаи даъвоӣ вайрон кардани талаботи м. 134 ва 135 КММ ҶТ асос шуда метавонад.

Дар моддаи 134 КММ ҶТ муҳтавои аризаи даъвоӣ муайян шуда, дар сурати дар аризаи даъвоӣ зикр нашудани яке аз номгӯӣ зарурии маълумот чунин аризаи даъвоӣ бояд беҳаракат гузошта шавад. Дар м. 135 КММ ҶТ номгӯӣ ҳуҷҷатҳои ба аризаи даъвоӣ замимашаванда пешбинӣ шудааст. Дар сурати замима накардани яке аз ин ҳуҷҷатҳо (агар онҳо зарур бошанд) аризаи даъвоӣ беҳаракат гузошта мешавад.

Судя дар хусуси беҳаракат гузоштани аризаи даъвоӣ таъинот қабул менамояд. Дар таъинот бояд норасоӣҳо дақиқ зикр гардад ва барои бартараф намудани онҳо муҳлат муқаррар карда шавад.

Судя, ҳамчунин, бояд аризадихандаро дар хусуси таъиноти қабулшуда огоҳ намояд. Муҳлати огоҳ намудани аризадиханда аз ҷониби суд дар КММ ҶТ бевосита нишон дода нашудааст. Бо дарназардошти муқаррароти м. 136 КММ ҶТ ба чунин ҳулосае омадан мумкин аст, ки судя уҳдадор аст дар муҳлати се рӯз аризадихандаро огоҳ намояд.

Мутобиқи қ. 2 м. 139 КММ ҶТ оқибати ислоҳ кардан ва ё ислоҳ накардани норасоӣҳо дар таъинот дар бораи беҳаракат монондани аризаи даъвоӣ муайян карда мешавад.

Агар аризадиханда дар муҳлати муқарраршуда норасоӣҳои дар таъинот номбаршударо ислоҳ кунад, чунин шуморида мешавад, ки аризаи даъвоӣ аз рӯзи пешниҳоди ибтидоии он ба суд пешниҳодгардида мебошад. Ҳисоби муҳлатҳои дахлдор (сарфи назар аз дертар оғоз шудани парвандаи граждани) аз санаи пешниҳоди аризаи даъвоӣ оғоз мегардад. Вале он ба муҳлати баррасии парванда (м. 157 КММ ҶТ) таъсир намерасонад.

Чунин ба назар мерасад, ки мунтазир шудани муҳлати серӯзаи дар м. 146 КММ ҶТ пешбинишуда дигар амал накарда, судя бояд баъди ислоҳи норасоӣҳо феврал аризаи даъвоиро қабул намояд.

Дар сурати ислоҳ накардани норасоӣҳо дар муҳлати муқарраршуда аризаи даъвоӣ пешниҳодшуда ба ҳисоб намеравад ва ба аризадиханда бо ҳамаи ҳуҷҷатҳои ба ариза замимагардида баргардонидани бочии давлатӣ дар чунин ҳолат пешбинӣ нашудааст [2. С. 304-305.].

Мувофиқи қ. 3 м. 134 КММ ҶТ нисбат ба таъинот оид ба беҳаракат монондани аризаи даъвоӣ аризадиханда метавонад шикоятӣ хусусӣ пешниҳод намоянд.

Дар м. 138 КММ ҶТ асос ва тартиби баргардонидани аризаи даъвоӣ пешбинӣ шудааст. Судя аризаи даъвоиро дар ҳолатҳои зерин бармегардонад:

1) агар аз ҷониби даъвогар (аризадиханда) тартиби пешбининамудани қонунгузорӣ дар хусуси бо роҳи ғайрисудӣ ҳал намудани баҳс (ариза) риоя нашуда бошад;

2) агар аризаи даъвоӣ таҳти тобеияти судии ҳамин суд набошад;

3) агар аризаи даъвоиро шахси ғайри қобили амал пешниҳод карда бошад;

4) аризаи даъвоиро шахсе имзо карда бошад, ки барои имзо ва ба суд пешниҳод кардани он ҳуқуқ надорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ асоси мазкур хеле маҳдуд маънидод карда шуда, дар иртибот бо падидаи намояндагӣ дар суд (боби 5 КММ ҶТ) баррасӣ карда мешавад [3. С. 212.];

5) агар дар баррасии ҳамин суд ё суди дигар парванда вобаста ба баҳси ҳамин тарафҳо, оид ба ҳамин мавзӯ ва тибқи ҳамин асосҳо мавҷуд бошад.

Асосҳои дар м. 138 КММ ҶТ пешбинишуда пурра буда, васеъ намудани номгӯӣ онҳо мумкин нест. Вале барои бештар намудани имконияти хислати амалии он чунин

мешуморем, ки ин номгӯй бояд васеътар карда шавад. Масалан, дар мавриди бо ихтиёри худ аз чониби аризадиханда баргардонидани гирифтани аризаи даъвоӣ (бо ҳолати даст кашидан аз даъво омехта карда нашавад).

Мувофиқи қ. 2 м. 138 КММ ҚТ дар бораи баргардонидани аризаи даъвоӣ судя таъиноти асоснок қабул мекунад. Дар таъинот бояд тавзеҳ дода шавад, ки аризадиханда чӣ тавр ҳолатхоеро, ки ба оғози парванда монеа шудаанд, бартараф намояд.

Таъинот бояд дар муҳлати се рӯз аз рӯзи ба суд ворид шудани ариза қабул гардад. Бо тафовут аз рад кардани қабули аризаи даъвоӣ дар мавриди баргардонидани он ба аризадиханда якҷоя бо ариза ва ҳамаи ҳуччатҳои ба ариза замимагардида фиристонида мешавад, яъне супоридани аризаи даъвоӣ ба аризадиханда пешбинӣ нисбат ба ҷавобгар, оид ба ҳамин мавзӯ ва тибқи ҳамин асосҳо монеа шуда наметавонад.

Муҳим он аст, ки аризадиханда норасоӣҳои ҷойдоштаро бартараф намуда бошад. Масалан, баъди риоя намудани тартиби тосудии ҳалли баҳс ба суд бо ҳамин аризаи даъвоӣ муроҷиат кардан мумкин аст [4. С. 123., 5. С. 44.].

Тибқи қ. 4 м. 138 КММ ҚТ нисбат ба таъинот дар хусуси баргардонидани аризаи даъвоӣ аризадиханда метавонад шикоятӣ хусусӣ пешниҳод намоянд.

АДАБИЁТ

- 1) Кодекси муурофиавии граждани Чумхурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Чумхурии Тоҷикистон. 2008, № 1, к.1, м.6, м.7; 2010, № 1, м.6; 2012.
- 2) Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. Г.А. Жилин. М.: Городец, 2014. – С. 304-305.
- 3) Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Таджикистан / Под ред. д. ю. н., профессора М.З. Рахимова. Душанбе, «Эр-граф», 2012. – С. 212.
- 4) Гражданский процесс. / М. А. Викут, Зайцев И. М. – М.: Норма, 2000. – С. 123.
- 5) Ҳуқуқи муурофиавии граждани. / А.Х. Авзалов, С.Б., Мирзоев, Н.Н. Фозилов – Душанбе, 2016. – С. 44.

БЕҲАРАКАТ МОНОНДАНИ АРИЗАИ ДАЪВОӢ ВА БАРГАРДОНИДАНИ АРИЗАИ ДАЪВОӢ ҲАМЧУН ПАДИДАҲОИ ҶУДОГОНАИ МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи беҳаракат монандан ва баргардонидани аризаи даъвоӣ ҳамчун падидаҳои ҷудогонаи муурофиавии граждани бахшида шудааст. Дар заминаи таҳлили муқоисавии ин ду падидаи ба ҳам наздик, аммо моҳиятан дорои махсусияти ифироӣ, муаллиф қайд менамояд, ки бо тафовут аз рад кардани қабули аризаи даъвоӣ дар мавриди баргардонидани он ба аризадиханда якҷоя бо ариза ва ҳамаи ҳуччатҳои ба ариза замимагардида фиристонида мешавад, яъне супоридани аризаи даъвоӣ ба аризадиханда пешбинӣ нисбат ба ҷавобгар, оид ба ҳамин мавзӯ ва тибқи ҳамин асосҳо монеа шуда наметавонад. Инчунин, таъкид карда мешавад, ки муҳим он аст, ки аризадиханда норасоӣҳои ҷойдоштаро бартараф намуда бошад.

КАЛИДВОЖАҲО: ҳуқуқи муурофиавии граждани, муурофиавии граждани, беҳаракат монандани аризаи даъвоӣ, баргардонидани аризаи даъвоӣ.

ОСТАВЛЕНИЕ ИСКОВОГО ЗАЯВЛЕНИЯ БЕЗ ДВИЖЕНИЯ И ВОЗВРАЩЕНИЕ ИСКОВОГО ЗАЯВЛЕНИЯ КАК ОТДЕЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССА

Данная статья посвящена оставлению искового заявления без движения и возвращению искового заявления как отдельным институтам гражданского процесса. В контексте сравнительного анализа этих институтов, близких друг другу, но по существу имеющих индивидуальные особенности, автор отмечает, что в отличие от отказа в принятии искового заявления, в случае его возврата заявителю, оно направляется вместе с иском заявлением и всеми приложенными к заявлению документами, т. е. вручение искового заявления не может помешать заявителю предъявить иск к ответчику по тому же предмету и по тем же основаниям. Также подчеркивается, что важно, чтобы заявитель устранил имеющиеся недостатки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гражданское процессуальное право, гражданский процесс, оставление искового заявления без движения, возвращение искового заявления.

LEAVING THE STATEMENT OF CLAIM WITHOUT PROGRESS AND RETURNING THE STATEMENT OF CLAIM AS SEPARATE INSTITUTIONS OF CIVIL PROCEDURE

This article is devoted to leaving a statement of claim without progress and returning a statement of claim as separate institutions of civil procedure. In the context of a comparative analysis of these institutions, which are close to each other, but essentially have individual characteristics, the author notes that, in contrast to the refusal to accept a statement of claim, if it is returned to the applicant, it is sent along with the statement of claim and all documents attached to the statement, that is, service of the statement of claim cannot prevent the applicant from bringing a claim against the defendant on the same

subject and on the same grounds. It is also emphasized that it is important that the applicant eliminate the existing shortcomings.

KEYWORDS: civil procedural law, civil process, leaving a statement of claim without progress, return of a statement of claim.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Нурзода Муҳаммадҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси 2 – юми факултети ҳуқуқшиносӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **200 84 08 08**.

Сведение об авторе: *Нурзода Мухаммаджон* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **200 84 08 08**.

Information about the author: *Nurzoda Muhammadjon* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of Law. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **200 84 08 08**.

СИЁСАТ – ПОЛИТИКА

МЕСТО ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ СТРАН В МНОГОПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Шаринов А., Алихонзода Ш.Ф.
Таджикский национальный университет

Система международных отношений сегодня находится в крайне противоречивом и трудно прогнозируемом в контексте дальнейшего развития состоянии. Важнейшим проявлением международной системы является существующий мировой порядок, который для краткости определим, как совокупность правил поведения государств на международной арене.

Неопределенность в мире после развала СССР, провозглашение США победителями в Холодной войне самих себя, констатируемая ниже турбулентность системы международных отношений стали побудительными мотивами для коллективного Запада в его декларациях однополярного мира – своего рода «прикрытия» для американских гегемонистских устремлений.

В сентябре 1990 года в Американских СМИ появилась статья "Однополярный момент" Чарльза Краутхаммера, в которой говорится о том, что США стала центром однополярной системы международных отношений, что позднее подтвердил Джорж Буш старший в череде своих публичных выступлений [7].

Однополярностью принято называть тип мироустройства, при котором существует только одно главенствующее государство – гегемон. Современная однополярность, которую мы наблюдаем, или, по крайней мере, наблюдали, преобразовалась из биполярности СССР и США. Из-за ослабления и дальнейшего распада Советского союза, в мировой политике возникла однополярная парадигма, центром которой стали Соединённые штаты. Годом начала американской системы мироздания принято считать 1991 года [1, С. 84].

А многополярность - это политическая модель миропорядка, предполагающая наличие нескольких центров силы, которые в своей мощи испытывают паритет. Многополярная парадигма хороша тем, что она, в теории, наиболее стабильна. Но, на практике - это постоянное соперничество и конфликты между господствующими полюсами силы. Однако, такая система предстаёт наиболее устойчивой из всех возможных в мире. Сторонники многополярной системы сегодня - это государства, которые не согласны с первенством единственного, и которые способны потеснить Соединённые Штаты с "насиженного трона" мирового господства, и преобразовать однополярность в многополярность [3, С. 158].

Одним из главных инструментов интегрирования государства в мировую систему является внешняя политика, которая по сути своей является связующим звеном между категорией «государство» и категорией «актор международной системы» [4, С. 117].

И в этом случае при изучении системы международных отношений с региональным компонентом необходимо учитывать ряд факторов, которые присуще тому или иному региону начиная от географическо-климатических условий и заканчивая военно-экономической мощью региона. В этой связи появляется закономерный вопрос является ли Центральная Азия целостным регионом в рамках международной системы [8, С. 92-102].

В политической регионалистике одной из центральных категорий является региональное политическое развитие понимаемый как процесс трансформации региональной социально-политической системы. Для успешного протекание процессов политического развития также необходимо учитывать факторы, влияющие на формирование общественно-политической системы региона.

1.Наличие общей крупной политической проблемы.

2. Формулирование общих долговременных интересов, связанных с проживанием одного этноса на территории нескольких стран.

3. Наличие культурной, региональной языковой и этнической идентичности.

4. Присутствие естественных или искусственных границ регионально политическо-социальной системы, т.е. их соответствие реальному физическому, политическому социальному пространству [6, С. 121].

Для объяснения тенденций политического развития в рамках тех или иных региональных сообществ следует рассматривать регион в качестве некой региональной совокупности элементов, обладающих двумя главными свойствами: спецификой и целостью. С точки зрения теоретического осмысления центральноазиатский регион обладает рядом вышеуказанных характеристик, однако в практическом, к сожалению, в регионе идет ряд разноплановых процессов и тенденций, которые перевешивают объективные факторы.

Сегодня Центральная Азия — это регион, который постоянно находится в динамике. Если раньше после распада СССР его воспринимали как единый организм, то сегодня Центральная Азия представляет собой сложную и разнообразную конструкцию взаимоотношений. Дело заключается не только в темпах социально-экономического развития стран, но и в политических процессах, которые происходят в этих государствах. Каждое государство переживало эти годы по-своему.

Сложность заключается в том, что странам региона приходится уделять внимание и выделять ресурсы, не только в борьбе с экстремизмом, терроризмом, но и внимательно следить за динамикой интересов основных региональных и нерегиональных геополитических игроков в Центральной Азии. Вместе с тем приходится одновременно строить политические, экономические и институциональные основы молодых государств [10, С. 9-13].

Внешнеполитические задачи центрально-азиатских государств имеют некоторые общие черты, но в целом их индивидуальные стратегии и цели расходятся все больше, так что в действительности сегодня уже нельзя говорить о единстве Центральной Азии в международных делах: Душанбе, Ашхабад и Бишкек или Астана и Ташкент смотрят на мир по-разному.

При этом дискуссии о роли Центральной Азии в международных делах зачастую страдают двумя недостатками.

Во-первых, основной фокус направлен на внешних акторов, ближних или дальних, а сами центрально-азиатские страны рассматриваются как пассивные жертвы геополитической игры, на ход которой они никоим образом не могут повлиять.

Во-вторых, все внимание сосредоточено на том, как ведут себя государства Центральной Азии в отношении основных международных проблем, при этом их позиция никак не связывается с тем, что происходит внутри самих стран.

Остается парадоксальным тот факт, что заявляя о максимальной открытости для сотрудничества с государствами мирового сообщества они все еще закрываются от сотрудничества в рамках региона Центральной Азии. Данное игнорирование друг друга больше всего выражается в процессе принятия внешнеполитических шагов.

Нахождение общего консенсуса в рамках общей региональной системы для Центрально-азиатских стран, к сожалению, является лишь формальностью, декларируемой в рамках двусторонних или многосторонних официальных встреч отдельных государств региона, которые не подкрепляются осознанием важности такой категории как система и регион в формате внешне политической линии [5, С. 79].

По истечении более тридцати лет, которые прошли с момента после распада СССР, значение Центральной Азии определяется рядом факторов. Здесь пересекаются геополитические интересы таких крупных геополитических игроков, как Россия, США, Китай и Евросоюз, чьи интересы имеют существенные различия. Значительно возросла роль транспортно-коммуникационных возможностей. Ключевое значение приобрели энергетические ресурсы, которые играют главенствующую роль во внешней политике стран Центральной Азии и одновременно как магнит притягивают внимание внерегиональных государств [2, С. 320].

Таким образом, современная Центральная Азия находится в фокусе внимания многих геополитических игроков, каждый из которых продвигает свои интересы в регионе, используя политические и экономические инструменты. Наиболее активно в Центральной Азии действуют Россия, США, Евросоюз и Китай, которые далеко не «номинально» претендуют на лидирующие позиции в регионе. Их шаги в этом направлении свидетельствуют о серьезных и далеко идущих практических действиях по закреплению «своих» прав на регион [9, С. 235-241].

Так какие факторы влияют на выбор стратегического союзника для всего региона с учетом современных реалий. Сделать ставку на историчность и объективную данность и сотрудничать с Россией или же руководствуясь теорией географического детерминизма сотрудничать с Поднебесной, но возможен и третий вариант полностью поменять формат и выбрать нового союзника в лице США.

На первый взгляд может показаться, что ответ лежит на поверхности и безусловным стратегическим партнером является Российская Федерация, однако необходимо отметить тот факт, что каждая из стран региона в определенный промежуток времени тесно сотрудничала с США такое сотрудничество иногда носила более показательный характер, нежели союзнически.

В заключение можно констатировать что, готовность государств Центральной Азии к кооперации и сотрудничеству является одним из главных факторов для упрочения его международных позиций, так как кооперация является ключом к решению многих проблем как регионального, так и мирового уровня.

Однако, к сожалению, в современных реалиях экономические силы вынуждают государства тяготеть больше к соперничеству нежели к сотрудничеству и особенно очевидным данное явление становится в рамках региональных государств, которые имеют схожие экономические показатели.

Исходя из вышесказанного возникает закономерный вопрос о будущем видении мира со стороны центрально-азиатских государств будут ли они действовать на международной арене как самостоятельные единицы или же они будут действовать как единый регион?

На сегодняшний день безусловно мы не можем говорить о интеграции региона в единый слаженный механизм, однако общность культуры, истории, религии, а также общность региональных проблем может стать хорошим базисом для региональной интеграции так как в современном мире регионализм становится основой для продуктивного прогресса на международной арене.

Таким образом государствам Центральной Азии достаточно не просто после долгого периода в составе мощного интеграционного объединения как СССР найти свою нишу в политико-экономических отношениях мирового сообщества. Независимость, которую получили государства Центральной Азии сама по себе не может стать фактором успеха или прогресса. Независимость предоставляет свободу выбора, которая может стать основой для проведения политических и экономических реформ, нацеленных на поступательное социальное развитие во внутренней политике и упрочение позиция на внешнеполитической арене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобров, А. К. Концептуальные основы внешней политики России: монография / А. К. Бобров. — Москва: Аспект Пресс, 2021. — 224 с.
2. Богатуров А.Д., Дундич А.С., Троицкий Е.Ф. Центральная Азия: «отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000-х годах. Очерки текущей политики. Выпуск 4. - М.: НОФМО, 2010.
3. Дугин, А. Г. Геополитика: учебное пособие / А. Г. Дугин. — 2-е изд. — Москва: Академический Проект, 2020. — 585 с.
4. Камилова Х.Г. Государства Центральной Азии в системе региональных и международных отношений в условиях нового мирового порядка // Известия Института Философии, Политологии И Права Им. А.Баховаддинова Академии Наук Республики Таджикистан - 1/2019. – С. 116- 120.
5. Камилова Х.Г. Теоретические подходы к определению внешнеполитических интересов в международных отношениях Центральной Азии. // Вестник Томского государственного университета. - (2016) №410. - С. 77-83.
6. Колосов В.А. Геополитическое положение России: Представления и реальность. - М.,2003. – С. 121.

7. Политология: учебное пособие / К. В. Фадеев, С. В. Андриюкова, М. В. Берсенев [и др.] под редакцией К. В. Фадеева. — Томск: ТГАСУ, 2013. — 452 с.
8. Рустами С. Современная Центральная Азия в Стадии “Region Building” // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2020. - №3(132). – С. 92-102.
9. Салимов Ф.Н. Региональная стабильность и интересы великих держав в Центральной Азии // Наука и инновация (научный журнал). Серия гуманитарных наук. №2. - Душанбе: Сино, 2014. – С.235-241.
10. Шарипов С.И. Новая система международных отношений и внешняя политика Таджикистана / Таджикистан и современный мир. - 2006, №2(11). –С.9-13.

ЧОЙГОҲИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗИЙ ДАР НИЗОМИ БИСРЌУТБАИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз мавзӯҳои мубрами равандҳои минтақаӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки раванди шаклгирии низоми бисёрқутбаи муносибатҳои байналмилалиро баррасӣ намуда, мавқеи давлатҳои Осӣи Марказиро дар ин низоми муайян намояд. Махсусан, ҳолат ва дурнамои ҳамкорҳои дучониба ва бисёрҷонибаи давлатҳои минтақа мавриди омӯзиш қарор гирифта, таъсири абарқутба ба равандҳои минтақаӣ дар Осӣи Марказӣ баҳогузорӣ шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: Осӣи Марказӣ, низоми ҷаҳонӣ, якқутба, дуқутба, бисёрқутба, марказҳои қувва, абарқудратон, ҳамгирии минтақаӣ.

МЕСТО ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ СТРАН В МНОГОПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье анализируется одна из важных тем региональных процессов. В статье автор попытался рассмотреть процесс формирования многополярной системы международных отношений и определить позицию государств Центральной Азии в этой системе. В частности, были изучены состояние и перспективы двустороннего и многостороннего сотрудничества государств региона, оценено влияние сверхдержав на региональные процессы в Центральной Азии.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, мировая система, однополярность, биполярность, многополярность, центры силы, сверхдержавы, региональная интеграция.

THE PLACE OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES IN THE MULTIPOLAR SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

This article analyzes one of the important topics of regional processes. In the article, the author tried to consider the process of formation of a multipolar system of international relations and determine the position of the Central Asian states in this system. In particular, were studied the state and perspectives of bilateral and multilateral cooperation between the states of the region and was assessed the influence of superpowers on regional processes in Central Asia.

KEYWORDS: Central Asia, world system, unipolarity, bipolarity, multipolarity, centers of power, superpowers, regional integration.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипов Амриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсент. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Алихонзода Шаҳноза Фарҳод – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: *Шарипов Амриддин* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, дотсент. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Алихонзода Шаҳноза Фарҳод – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: *Sharipov Amriddin* – Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Alikhonzoda Shahnoza Farhod – Tajik National University, second-year master` student of Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМГИРОӢ ДАР АВРУПО БАЪДИ ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАҲОН

Асрорзода З. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иттиҳоди Аврупо иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдории сулҳ ва инкишофу равнақи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст. То имрӯз иттиҳоро ҳамчун намунаи муваффақи ҳамгирии минтақавӣ мешиносанд. Зеро дар доираи он на танҳо ҳамгирии иқтисодӣ, балки ҳамгирии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ ба роҳ монда шудаанд. Кишварҳои аъзои иттиҳод ба мақоми ягонаи иҷроия ва қонунбарорӣ итоат менамоянд.

Дар дохили иттиҳод рафту омади бидуни равонид (виза) ба шаҳрвандон иҷозат буда, гардиши озодонаи мол ва сармоя ба роҳ монда шудааст. Аҳднома дар бораи таъсиси Иттиҳоди Аврупо (ИА) 7 феввали соли 1992 дар Маастрихт (Нидерландия) ба имзо расида, аз 1 ноябри соли 1993 эътибор пайдо кард. Иттиҳод ҳадафҳои зеринро пайгирӣ менамояд:

1. – *ҷорӣ намудани шахрвандии ягонаи аврупоӣ;*
2. – *таъмини озодӣ, амният ва қонуният;*
3. – *мусоидат намудан ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;*
4. – *мустаҳкам намудани мавқеи Аврупо дар арсаи байналмилалӣ.*

Баъди Чанги дуюми ҷаҳон равандҳои ба ҳам наздикшавӣ ва васеъ гаштани ҳамкориҳои судманди мамлакатҳои Аврупо оғоз гардида, торафт вусъат меёфт. Дар адабӣтаи таърихӣ ин раванд ҳамгирии иқтисодӣ ном гирифт. Зеро ҳамгирии кишварҳои Аврупо маҳз аз ҳамкориҳои иқтисодӣ оғоз гардид.

Ҳамгирии иқтисодӣ – ин раванди муттаҳиднамоии сиёсӣ ва хоҷагидорӣ кишварҳо дар асоси алоқаҳои амиқу мустаҳками дучониба ва тақсимои меҳнат миёни хоҷагиҳои миллий, ҳамкориҳои иқтисодии онҳо дар сатҳи шакли гуногун мебошад. Дар сатҳи пасти раванд ба воситаи ҳамкориҳои дучониба миёни ширкатҳои кишварҳои ба ҳам наздик дар асоси ташкил намудани муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад, аз он ҷумла бунёди филиалҳо дар беруни кишвар.

Дар сатҳи байнидавлатӣ ҳамгирии дар асоси ташкил намудани иттиҳодияҳои иқтисодии байнидавлатӣ ва ҳамоҳангии сиёсати миллий сурат мегирад.

Шакли аз ҳама оддӣ ва бештар паҳншавандаи ҳамгирии–ин минтақаҳои озоди тичоратӣ мебошанд, ки дар доираи он маҳдудияҳои тичоратӣ пеш аз ҳама бочҳои гумрукӣ миёни кишварҳо–иштирокчиён бардошта мешавад. Ташкили минтақаҳои озоди тичоратӣ рақобатро миёни истеҳсолкунандагони миллий ва хориҷӣ дар бозори дохилӣ бештар менамояд, ки ин боиси эҷоди навигариҳо дар соҳаи истеҳсолот мегардад. Аз байн бурдани бочи гумрукӣ ва маҳдудияҳо чун қоида ба молҳои саноатӣ рабт дорад; дар робита ба маҳсулоти хоҷагии қишлоқ озодии воридот маҳдуд карда шудааст. Ин падида, махсусан, дар ИА мавҷуд буд ва ҳоло дар минтақаи Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ низ ба назар мерасад.

Шакли дигари ҳамгирии – ин иттиҳоди гумрукӣ мебошад. Иттиҳоди гумрукӣ низ дар қатори фаъолияти минтақаҳои озоди тичоратӣ дорои аҳаммияти бештар буда, бароҳмонии тарофаи ягонаи савдои хориҷӣ ва сиёсати ягона дар ин самтро дар бар мегирад.

Дар ҳарду ҳолат муносибатҳои байнидавлатӣ танҳо ба соҳаи таъмини имкониятҳои ягона ва рушди савдои дучониба дахл дорад.

Шакли дигари мураккаби ҳамгирии ин бозори умумӣ ба ҳисоб меравад, ки дар баробари таъмини озодии тичорати дучониба ва ягонагии тарофаи савдои хориҷӣ, ҳамчунин ҳаракати озоди сармоя, қувваи қорӣ ва ҳамоҳангии сиёсати иқтисодиро таъмин менамояд. Ҳангоми фаъолияти бозори ягона фондҳои умумии кумакҳо ба рушди иҷтимоӣ ва минтақавӣ ташкил карда мешавад, мақомотҳои миллии идорақунӣ ва танзимнамоӣ ба вучуд оварда мешавад, системаи ҳуқуқӣ тақмил меёбад.

Шакли аз ҳама олии ҳамгирии иқтисодии байнидавлатӣ–ин созмони иқтисодӣ ва асъорӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамаи шаклҳои дар боло нишондодашудаи ҳамгириро бо ба роҳмонии сиёсати умумии иқтисодӣ ва асъорӣ дар бар мегирад. Ин гуна иттиҳод танҳо дар қисмати Аврупои Ғарбӣ ҷой дорад. Танҳо дар ин ҷо раванди ҳамгирии иқтисодӣ ҳамаи зинаҳои дар боло нишон додашударо гузаштааст.

Маҳз дар давраи баъдичангӣ ғояи муттаҳид намудани Аврупо ҳамовозони бештари худро пайдо намуд. Ин идея ҳанӯз пеш аз тарафи мутафаккирон баён гардида буд. Вале маҳз баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ҳислати амалиро ба худ касб намуд. Ин раванд дорои якчанд сабабҳо мебошад:

1) Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва оқибатҳои харобиовари он кишварҳои аврупоӣ, махсусан кишварҳои Аврупои Ғарбиро ба ҳамгирии водор намуд. Ин кишварҳо баҳри барқарор намудани иқтисодиёти харобгаштаи худ ба ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ рӯ оварданд.

2) Бо оғози ҷанги сард ваҳдати кишварҳои Аврупои ғарбӣ ҳамчун иқдоми муҳимми пешгирии нуфузи шуравӣ дар Аврупои ғарбӣ ба ҳисоб мерафт. Инчунин, барои кишварҳои мағлуб, пеш аз ҳама Олмон, ки ба якчанд манотиқи ишғолӣ тақсим шуда буд, зарурати асосӣ–ин эҳёи мавқеи сиёсӣ ва нуфузи байналхалқӣ буд.

Ҳамин тавр, дар солҳои баъди ҷанг дар ин минтақа якчанд ташкилотҳо пайдо шуданд. Қадами аввалин дар ташкили Иттиҳоди Аврупо соли 1951 гузошта шуд. Моҳи апрели ҳамон сол намояндагони, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Фаронса, Италия ва Ҷумҳурии Федеративии Олмон дар бораи таъсиси «Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пӯлод» созишнома ба имзо расониданд, ки аз моҳи июли соли 1952 ба ҳукми қонунӣ даромад. Мақсади ин созмон муттаҳид кардани захираҳои аврупоии ангишту пӯлод ва истеҳсоли он буд. Дар таъсиси ин иттиҳод ва ҳамчунин дар бунёд ва таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии мамлакатҳои Аврупо нақши вазири корҳои хориҷии онвақтаи Фаронса – Робер Шуман хеле назаррас аст. Ҷ моҳи майи соли 1950 нақшаи ошғисозии рақибони дерина–Фаронса ва Олмон ва муттаҳид намудани иқтисодиёти Аврупо ба миён гузошт. Зеро, тавре ки Уинстон Черчил кайд карда буд, эҳёи Аврупо бидуни Фаронса ва Олмон ғайриимкон буд. Мувофиқи нақшаи Робер Шуман саноати ангишт ва оҳангудозии Фаронса ва Олмони Ғарбӣ мебоист ба мақоми ягонаи идоракунӣ итоат мекарданд. Ҳамин тавр, ташкили Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пӯлод амалан ба ҳамгирии иқтисодии Аврупо роҳи васеъ кушод.

Бо мақсади баҳамонии бештари иқтисодӣ давлатҳои муассиси Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пӯлод соли 1957 Созмони иқтисодии Аврупо ва Созмони аврупоӣ доир ба энергияи ҳастаиро таъсис доданд. Созмони иқтисодии Аврупо дар ибтидо ҳамчун иттиҳоди гумрукии шаш давлат дар асоси шартномаи Рим дар соли 1957 ташкил шуда буд, ки аз 1 январи соли 1958 ба ҳукми қонун даромад. Соли 1959 аз тарафи аъзоёни Ҷомеаи иқтисодии Аврупо парлумони Аврупо - сохтори намояндагӣ, машваратӣ ва қонунгузорӣ ташкил дода шуд. Ин зинаи якуми барпошавии Иттиҳоди Аврупо буд.

Моҳи январи соли 1960 дар Стокгольм намояндагони Англия, Дания, Ирландия, Шветсия, Норвегия, Лихтейнштейн, Португалия, Австрия ва Швейтсария, ки аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо набуданд, созмони алтернативӣ – Ассотсиатсияи аврупоии савдои озодро ташкил доданд. Дертар Британияи Кабир қарор дод, ки аъзои Иттиҳоди иқтисодии Аврупо гардад. Ирландия ва Дания низ чунин қарор қабул намуданд. Кӯшишҳои аввалин дар солҳои 1961-1963 бенатича монданд, чунки Президенти Фаронса Шарл де Голл ба Иттиҳоди иқтисодии Аврупо қабул кардани аъзоёни навро манъ карда буд. Натичаи гуфтушунидҳои солҳои 1966-1967 низ чунин буданд.

Соли 1967 ҳар се ташкилотҳои аврупоӣ якҷоя шуда, «Ҷомеаи иқтисодии Аврупо» - ро ташкил доданд. Кӯшишҳои Британияи Кабир танҳо соли 1973 натичаи мусбӣ доданд. Соли 1972 барои дохил шудан ба Ҷомеаи иқтисодии Аврупо дар Ирландия, Дания ва Норвегия раъйпурсиҳо гузаронида шуданд. Аҳолии Ирландия ва Дания ин иқдомро ҷонибдорӣ карданд. Соли 1973 Англия, Ирландия ва Дания аъзои иттиҳод гардиданд. Юнон соли 1975 ариза пешниҳод карда, танҳо 1 январи соли 1981 аъзои Ҷомеаи Аврупо гардид.

Соли 1979 интихобот ба парлумони Аврупо доир гардид. Соли 1985 Гренландия аз ҳайати Ҷомеаи иқтисодии Аврупо баромад. Португалия ва Испания соли 1977 ариза дода, танҳо соли 1986 ба аъзогӣ қабул шуданд. Моҳи феврالی соли 1986 дар Люксембург Акти ягонаи аврупоӣ имзо гардид.

7-уми феврالی соли 1992 дар Маастрихт (Нидерландия) аҳднома миёни кишварҳои аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо дар бораи таъсис додани «Иттиҳоди Аврупо» ба имзо расид, ки аз 1-уми ноябри соли 1993 эътибори қонунӣ пайдо кард. Бо имзои Созишномаи Маастрихт дар бораи таъсиси Иттиҳоди Аврупо марҳилаи сеюми муттаҳидшавии Аврупо оғоз гардид.

Дар соли 1994 дар Австрия, Финляндия, Норвегия ва Шветсия райъпурсиҳо доир гардиданд. Аҳолии Норвегия бори дигар зидди дохилшавии он ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Австрия, Финляндия ва Шветсия аз 1 январи соли 1995 аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. Танҳо Норвегия, Исландия, Швейтсария ва Лихтейнштейн чун аъзои Ассотсиатсияи аврупоӣ тичорати озод боқӣ монданд. Соли 1997 аъзоёни Иттиҳоди Аврупо созишномаи Амстердамро имзо намуданд, ки мувофиқи он бояд сиёсати ягонаи дохилӣ, берунӣ ва амниятӣ, ташкили муҳити озоди савдо ва тартиботи ҳуқуқӣ, муборизаи ҳамҷоя бар муқобили терроризм ва ҷинояткории муташаккилона амалӣ мешуданд.

9 октябри соли 2002 Комиссияи аврупоӣ барои қабули даҳ давлати нав ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо дар соли 2004 тавсия дод: Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта. Аҳолии ин мамлакатҳо қариб 75 млн нафарро ташкил мебуд. Ин васеъшавӣ яке аз лоиҳаҳои муҳимми Иттиҳоди Аврупо мебошад. Мақсад аз он ба Ғарб пайваст кардани Аврупои Шарқӣ буд, ки кишварҳои он солиёни зиёд дар зери таъсири ғояҳои коммунистӣ буданд ва бояд, ки онҳо ба усулҳои нави идоракунии бармегаштанд. Дар масъалаи мазкур Парлумони аврупоӣ 9 апрели соли 2003 қарор қабул намуд. 16 апрели соли 2003 байни ҳамаи кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар бораи муттаҳидшавӣ созишнома имзо гардид. 1 майи соли 2004 Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. 1-уми январи соли 2007 Булғория ва Руминия ба аъзогии Иттиҳоди Аврупо қабул шуданд.

17-уми декабри соли 2005 ба Мақдуния мақоми расмӣ номзад ба аъзогии Иттиҳоди Аврупо дода шуд. 21 феврالی ҳамон сол Иттиҳоди Аврупо бо Украина лоиҳаи фаъолиятро имзо карда буд. Ин натиҷаи он буд, ки қувваҳои нави сиёсии ба сари қудрат омадаи Украина майли дохилшавӣ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо ро доштанд.

Аҳолии Норвегия ду маротиба зидди дохилшавии он ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Исландия аъзои Иттиҳоди Аврупо намебошад. Ҷамчунин Гренландия ва ҷазираҳои Ферер, ки дар ҳайати Дания мақоми мухторият доранд, аъзои Иттиҳоди Аврупо нестанд. Мухторияти финии ҷазираҳои Аланд, британии Гибралтар, англисии Мэн, Гериси ва Ҷерси ба ҳайати иттиҳод дохил нашуданд.

Аҳолии Дания танҳо баъди ваъдаҳои ҳукумат дар бобати нагузаштан бо асъори ягона – евро дар райъпурсӣ барои аъзошавии мамлакат ба Иттиҳоди Аврупо овоз доданд. Муҳлати оғози гуфтушунидҳо ба Хорватия муайян шуда буд ва ҳоло ин кишвар аъзои Иттиҳоди Аврупо мебошад.

Аз мамлакатҳое, ки берун аз минтақаи Аврупо қарор доранд, давлатҳои африқоии Марокаш ва Кабо-Верде дар бораи хоҳиши худ бобати воридшавӣ ба Иттиҳоди Аврупо изҳор доштанд. Туркия бошад, бо назардошти он, ки 03%-и ҳудудаш дар Аврупо ҷойгир аст, чанд дафъа барои аъзо шудан ба Иттиҳоди Аврупо изҳор намуда буд.

Давлатҳои Тунис, Алҷазоир, Миср, Иордания, Ливан, Сурия, Фаластин ва Марокаш иштирокчи барномаи «шарикон-ҳамсоягон» мебошанд.

Дар шароити имрӯза барои аъзошавӣ ба Иттиҳоди Аврупо якҷанд зинаҳои расмиро тай намудан лозим аст. Раванди асосӣ ин бастанӣ шартнома ва тасдиқ шудани он мебошад, ки онро Комиссияи Аврупо назорат мекунад. Гуфтушунидҳои муҳимро давлатҳои аъзо ва давлатҳои номзад ба аъзогӣ мебаранд.

Аз рӯйи назария ҳар як давлати аврупоӣ метавонад аъзои Иттиҳоди Аврупо гардад. Шурои Иттиҳоди Аврупо бо Комиссияи Аврупо ва Парлумони Аврупо машварат намуда, дар бобати оғози гуфтушунидҳо қарор қабул мекунад ё онро рад менамояд. Барои қабулшавӣ ба ин ҷиҳатҳо эътибор дода мешавад:

- давлати аврупоӣ будан;
- риоя намудани принципҳои озодӣ;
- идоракунии халқӣ – демократӣ;
- эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон;
- волоияти қонун.

Барои аъзо шудан чунин принципҳо талаб карда мешаванд:

- мутабик будан ба низомномаи Копенгаген, ки Шуро соли 1993 эътироф кардааст;
- кафолати идоракунии халқӣ, волоияти қонун, ҳуқуқи инсон;
- мавҷудияти иқтисоди бозори амалкунанда, ки қудрати ба рақобат тоб оварданро дорад;
- қобилияти қабул кардани аъзогӣ бо майли сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ бо иттиҳод;

Бо чанд нукта метавон чунин хулоса кард, ки моҳи декабри соли 1995 Шурои Аврупо дар шаҳри Мадрид баъзе масъалаҳои дар боло номбаршударо аз нав дида баромад. Ба онҳо шартҳои нав ҳамроҳ карда шуд, ки мувофиқи он бояд қонунгузориҳои Иттиҳоди Аврупо ба қонунгузориҳои миллӣ сабт карда шаванд. Дар масъалаи пешгӯии тараққиёти сиёсии Иттиҳоди Аврупо бошад, ин ҷо масъалаи дар пешистодаи васеъгардонии Иттиҳоди Аврупо ба Шарқ дида баромада мешавад, зеро мувофиқи ақидаҳои яқдилонаи сиёсатшиносон ва мутахассисон ин васеъкунӣ аҳамияти сиёсӣ дорад. Вобаста ба ин як қатор баҳсу муҳокимаҳо оид ба як шакли том доштани ин ақида ба вучуд омаданд. Бешубҳа васеъгардонии ҳамгирӣ дар сохтори Иттиҳоди Аврупо тағйиротҳои кулӣ ба вучуд меорад.

АДАБИЁТ

1. Арах М. Европейский союз: видение политического Объединения / М. Арах. - М., 1998
2. Баскин Ю.А. Фельдман Д.И. История международного права / Ю.А. Баскин., Д.И. Фельдман. - М., 1990.
3. Борко Ю.А, Коргалова М.А, Юмашев Ю.М. Десять уроков Европы / Ю.А. Борко, М.А. Коргалова, Ю.М. Юмашев. - Москва, 1994.
4. Борко Ю.А. Что такое Европейский Союз / Ю.А. Борко. - М., 2000.
5. Борхардт К.-Д. Азбукаправа Европейского сообщества. / Серия «Европейский союз: Прошлое, настоящее будущее». Отв. ред. Борко Ю. А. -М.: Межд. изд. Группа «ПРАВО», 1994.
6. Воронов К. Европейские сообщества: право и институты / К. Воронов. - Москва, 1992.
7. Крылова И.С Европейский Союз: видение политического объединения / И.С. Крылова. – Москва, 1998.

ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМГИРОӢ ДАР АВРУПО БАӢДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

Дар мақолаи мазкур мавзӯи заминаҳои ташаккули ҳамгирӣ дар Аврупо баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд кардааст, ки Иттиҳоди Аврупо – иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдеории сулҳ ва инкишофи равнақи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: замина, ташаккул, кишвар, давлатҳои аъзо, сулҳ.

ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ В ЕВРОПЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В данной статье рассматривается тема основ становления интеграции в Европе после Второй мировой войны. Автор отметил, что Европейский Союз – это добровольное объединение европейских стран, которое заботится о поддержании мира, развитии и процветании всех государств-членов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: основа, образование, страна, государства-члены, мир.

THE BASIS OF INTEGRATION IN EUROPE AFTER WORLD WAR II

This article examines the theme of the foundations of integration in Europe after World War II. The author noted that the European Union is a voluntary association of European countries that cares about maintaining peace, development and prosperity of all member states.

KEYWORDS: foundation, formation, country, member states, peace.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Асрорзода Зумрат* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси минтақашиносии хориҷӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Асрорзода Зумрат* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности зарубежного регионоведения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Asrorzoda Zumrat* – Tajik National University, second-year master`s student of specialty of Foreign Regional Studies. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

НАТО И ФАКТОР ТРАМПА: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ АЛЬЯНСА В НОВУЮ ЭПОХУ

Шаринов А., Хомидзода Э.
Таджикский национальный университет

Североатлантический альянс (НАТО) долгое время служил опорой трансатлантической безопасности, обеспечивая рамки для коллективной обороны и сотрудничества между его членами. Однако президентство Дональда Трампа внесло период неопределенности и потрясений в альянс. Поскольку мир сталкивается с эволюционирующей геополитической динамикой, становится необходимым оценить влияние "фактора Трампа" на НАТО и обдумать будущее альянса в этой новой эпохе.

В период своего президентства с 2017 по 2021 год подход Дональда Трампа к внешней политике и отношениям с НАТО и другими союзниками были отмечены значительными сдвигами, которые оказали долгосрочное влияние. Его позиция "Америка прежде всего" подчеркивала националистические цели и часто отдавала предпочтение двусторонним соглашениям перед многосторонними, что привело к заметной непредсказуемости и отходу от предыдущих международных обязательств. Этот подход привел к тому, что США вышли из нескольких международных соглашений, таких как Транстихоокеанское партнерство, Договор о ликвидации ракет средней и меньшей дальности, Совет ООН по правам человека, ЮНЕСКО и Парижское соглашение, и это ослабило традиционные альянсы, включая союзников по НАТО. Его решения, включая введение тарифов против союзников и угрозы санкций, привели к ослаблению трансатлантических отношений, которые были краеугольным камнем мирового порядка после Второй мировой войны.

Вопрос о влиянии Дональда Трампа на НАТО и его взаимодействие с альянсом весьма сложен и многогранен. Во время своего президентства Трамп выступал как сторонник НАТО, одновременно высказываясь в пользу его реформирования и критикуя некоторые аспекты его функционирования. Его вызывающая риторика и необычные дипломатические подходы ставили под вопрос традиционные аспекты альянса, вызывая смешанные реакции как внутри Соединенных Штатов, так и среди европейских союзников.

Трамп активно поддерживал инициативы по увеличению расходов на оборону со стороны европейских членов НАТО, настаивая на том, чтобы они выполняли свои обязательства по финансированию и призывая к более справедливому распределению бремени. Это привело к некоторым положительным изменениям, таким как увеличение оборонных расходов в ряде стран-членов. Однако его критика и угрозы оставить союзников в одиночестве в случае нарушения обязательств вызывали опасения по поводу стабильности альянса и его способности эффективно сдерживать потенциальные угрозы. В частности, его критика по поводу невыполнения некоторыми европейскими странами обязательств по расходам на оборону в размере 2% от ВВП привела к обеспокоенности внутри альянса.

Трамп также вызвал беспокойство среди союзников по НАТО своими заявлениями, которые казались ставящими под сомнение его приверженность принципу коллективной обороны, закрепленному в статье 5 Вашингтонского договора. Несмотря на то, что администрация Трампа подтверждала свою поддержку НАТО, эти заявления создали неопределенность относительно будущего стратегического направления альянса.

Вопреки опасениям, президентство Трампа не привело к разрушению НАТО или кардинальному изменению его структуры. Однако оно выявило ряд дилемм и вызовов, с которыми альянсу предстоит столкнуться в будущем. Это включает в себя необходимость адаптации к меняющимся геополитическим реалиям, современной геополитической обстановке и постоянно меняющемуся характеру угроз.

Фактор Трампа подтвердил важность НАТО как ключевого элемента международной безопасности и стимулировал дискуссию о необходимости дальнейшего развития и адаптации

альянса к новым условиям. Перед лицом возрастающих вызовов, таких как растущее влияние Китая, кибербезопасность, терроризм и гибридные угрозы, НАТО должно продолжить укрепление своей коллективной оборонной способности, углубление взаимодействия между членами и разработку новых стратегий сотрудничества.

Реакция международного сообщества на высказывания Трампа, особенно его комментарии о возможном нежелании защищать страны НАТО, которые не выполняют финансовые обязательства, вызвала критику со стороны президента США Джо Байдена и европейских лидеров. Байден подчеркнул важность лидерства Америки и солидарности с союзниками для обеспечения безопасности, а генсек НАТО Йенс Столтенберг подчеркнул, что любые предположения о том, что союзники не будут защищать друг друга, подрывают общую безопасность.

Заявления Трампа о НАТО спровоцировали обсуждения о стратегической автономии ЕС, акцентируя внимание на необходимости усиления европейских оборонных возможностей и снижении зависимости от США. Это вызвало возрождение идей об укреплении европейской оборонной интеграции и внешней политики, чтобы обеспечить большую независимость и способность ЕС самостоятельно реагировать на вызовы безопасности.

Выводы

Проблемы и критика. Скептицизм Трампа по отношению к НАТО был не безосновным, поскольку он выделил законные вопросы, такие как неравное распределение бремени и устаревшие структуры в альянсе. Однако его конфронтационный стиль и непредсказуемость нарушили отношения с традиционными союзниками, что вызвало беспокойство относительно целостности и эффективности НАТО в сдерживании угроз, особенно со стороны России.

Более того, односторонние решения Трампа, такие как вывод войск из Германии и внезапное объявление о сокращении войск в Афганистане, вызвали вопросы о стратегическом курсе альянса и процессах принятия решений. Критики утверждали, что такие действия подрывают доверие к НАТО и играют на руку его противникам.

Переосмысление НАТО. Президентство Трампа послужило побуждением для НАТО переосмыслить роль и актуальность альянса в XXI веке. Хотя подход Трампа мог быть нестандартным, он заставил союзников НАТО столкнуться с долгосрочными проблемами и приоритизировать коллективную защиту и единство.

Одним из ключевых уроков эпохи Трампа является необходимость для НАТО адаптироваться к возникающим безопасностным вызовам, включая киберугрозы, гибридные войны и кампании дезинформации. Усиление устойчивости, совместимости и обмена разведывательной информацией стало необходимым для эффективного противодействия этим нетрадиционным угрозам.

Более того, альянс должен решить внутренние разногласия и восстановить доверие между своими членами. Для этого требуется вновь подтвердить обязательства по распределению бремени и инвестировать в оборонные возможности, чтобы гарантировать, что альянс остается достоверным и способным сдерживать потенциальных противников.

Взгляд в будущее. Пока НАТО навигирует по пост-трамповской эре, перед ним стоят как возможности, так и вызовы. Вступление новой администрации в Соединенных Штатах сигнализирует о возвращении к более традиционному подходу к трансатлантическим отношениям, открывая шанс восстановить доверие и укрепить сотрудничество в альянсе.

Однако НАТО не может позволить себе пассивности. Геополитический ландшафт продолжает стремительно меняться, с новыми угрозами, возникающими от различных сторон. Адаптация к этим вызовам требует постоянной политической воли, стратегического прозорливости и коллективной приверженности принципам и ценностям, лежащим в основе альянса.

В заключение, "фактор Трампа" несомненно оставил свой след на НАТО, вынудив членов альянса столкнуться с внутренними разногласиями и внешними угрозами. Хотя перед альянсом

стоят неопределенности в быстро меняющемся мире, у него также есть устойчивость и адаптивность, чтобы успешно навигировать через эти вызовы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Журкин В.В., Носов Михаил Григорьевич Дональд Трамп и Европа // Современная Европа. 2018. №4 (83). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/donald-tramp-i-evropa>
2. Михалева Анна Алексеевна Политика США в отношении НАТО и ЕС при Трампе // Контентус. 2019. №6 (83). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-ssha-v-otnoshenii-nato-i-es-pri-trampe>
3. С. В. Уткин «Фактор Трампа» в трансатлантических отношениях: реакция европейского союза // Проблемы европейской безопасности. 2018. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/faktor-trampa-v-transatlanticheskikh-otnosheniyah-reaktsiya-evropeyskogo-soyuz>
4. "NATO 2030: United for a New Era"
5. "The Will to Lead: America's Indispensable Role in the Global Fight for Freedom" by Anders Fogh Rasmussen
6. "NATO at Seventy: An Alliance in Crisis" by Nicholas Burns and Douglas Lute.

НАТО ВА ОМИЛИ ТРАМП: БОЗБИНИИ ЭЪТИЛОФ ДАР ДАВРОНИ НАВ

Дар мақола таъсири президентии Доналд Трамп ба самти стратегӣ, молиявӣ ва сиёсии НАТО баррасӣ мешавад. Дар мақола таҳлил мешавад, ки чӣ гуна талабҳои Трамп дар бораи афзоиши хароҷоти дифоии муттаҳидони НАТО ва ихтисоси интиқодии ӯ дар робита ба ин паймон бахсро дар бораи зарурати мустақилияти стратегии Иттиҳодияи Аврупо ва бознигарии нақши НАТО дар вазъи геополитикии муосир ба вуҷуд оварданд.

КАЛИДВОЖАҶО: НАТО, хароҷоти дифоъ, дифоъ, Иттиҳоди Аврупо, амнияти фаросатлантикӣ.

НАТО И ФАКТОР ТРАМПА: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ АЛЬЯНСА В НОВУЮ ЭПОХУ

В статье рассматривается влияние президентства Дональда Трампа на стратегическое направление и финансовую политику НАТО. Анализируется, как требования Трампа о повышении оборонных расходов союзниками по НАТО и его критические замечания по адресу альянса стимулировали дискуссии о необходимости стратегической автономии ЕС и пересмотре роли НАТО в современной геополитической обстановке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: НАТО, оборонные расходы, оборона, ЕС, трансатлантическая безопасность.

NATO AND THE TRUMP FACTOR: RETHINKING THE ALLIANCE IN A NEW ERA

The article examines the impact of Donald Trump's presidency on NATO's strategic direction and financial policy. It analyzes how Trump's demands for increased defense spending by NATO allies and his criticism of the alliance stimulated discussions about the need for strategic autonomy for the EU and a reconsideration of NATO's role in the modern geopolitical environment.

KEYWORDS: NATO, defense spending, defense, EU, transatlantic security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипов Амриддин* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсент. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Ҳомидзода Эмомалӣ Бароталӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуҷуми факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **987118800**.

Сведения об авторах: *Шарипов Амриддин* – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, дотсент. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Ҳомидзода Эмомали Баротали – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **987118800**.

Information about the authors: *Sharipov Amriddin* – Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

Hamidzoda Emomali Barotali – Tajik National University, second-year master` student of Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **987118800**.

“ҚУВВАИ НАРМ” ВА ДИПЛОМАТИЯИ ОММАВИЙ: ИМКОНИЯТҲОИ ТОЧИКИСТОНИ МУСТАҚИЛ

Гулмаҳмадзода Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Концепсияи "қувваи нарм" ба луғати муҳаққиқони сиёсӣ, таҷрибаомӯзон ва ҳамаи онҳое, ки бо андозагирии "нарм" ва иҷтимоӣ-гуманитарӣ дар сиёсати ҷаҳонӣ машғуланд, ворид шудааст. Он ба ҳуҷҷатҳои доктриналӣ, концепсияҳои стратегии кишварҳои гуногун дохил шуда, як қисми асбобҳои онҳо барои эҷоди симои ҷолиби байналмилалӣ ва расидан ба дигар ҳадафҳои сиёсати хориҷӣ бо усулҳои нарм, ғайри қувва, дар муқоиса бо қувваи бераҳмона ва саҳт табдил меёбад. Сиёсати "қувваи нарм" дар заминаи васеътар дар идоракунии ҷаҳонӣ ба мадди аввал меояд [1. Саҳ. 81-90]. Ба ақидаи муаллифи концепсияи мавриди назар Ҷ. Ная-мл., "қувваи нарм" - и давлатро фарҳанг, ҷозибай арзишҳои сиёсӣ, нишон додани садоқати воқеӣ ба ин арзишҳо ва амалҳои муваффақ дар арсаи байналмилалӣ ташаккул медиҳанд [2. Саҳ. 11].

Дар гуфтори тадқиқоти Русия ва дар Фарб, диққати илмӣ олимони асосан "қувваи нарм" - и қудратҳои пешрафта мебошад. Ба ақидаи Н. Фергюсон "қувваи нарм" танҳо "дастпӯши абрешимӣ аст, ки дасти оҳаниро пинҳон мекунад" [3. Саҳ. 24]. Албатта, агар аз мавқеи детерминизми қувваи саҳт бармеояд, рӯйхати давлатҳои дорои "қувваи нарм" он қадар калон нахоҳад буд. Аммо пас савол ба миён меояд, ки чӣ гуна дар рейтингҳои мавҷудаи "қувваи нарм" баъзе кишварҳои хурд аз давлатҳои калон болотаранд? [4]. Чунин рейтингҳо нишон медиҳанд, ки дар асл ҳамаи давлатҳо "қувваи нарм" доранд, аммо манбаъҳо, миқдос, меъёрҳои арзёбӣ, хусусиятҳо ва қобилияти истифодаи амалии захираҳои он фарқ мекунад. Тавре М.Лебедева қайд мекунад, ки "қувваи нарм" танҳо як "потенциалест, ки метавонад истифода шавад ё танҳо ҳамчун потенциал боқӣ монад" [5. Саҳ. 212223]. Дар ҷаҳони муосир, ки дар он диффузияи таъсир ва тамоюли тақсимои иқтисодии захиравии давлатҳо, тақсимои он аз давлатҳои пешрафта ба дигар давлатҳо ва фаъолони ғайридавлатӣ мушоҳида мешавад [6. Саҳ. 99108], қариб ҳамаи кишварҳо ба истифодаи амалии "қувваи нарм" манфиат доранд. Гузашта аз ин, имрӯз тамоюле ба назар мерасад, ки бо хоҳиши давлатҳо ба абарқудратҳо дар соҳаи "қувваи нарм" (soft power superpower) алоқаманд аст [7]. Агар барои собиқадорони ин соҳа оптимизатсияи механизмҳои "қувваи нарм" ва афзоиши он вазифа бошад, пас барои шуруъкунандагон ҳамааш аз арзёбии потенциали мавҷудаи онҳо ва муайян кардани роҳҳои самараноки татбиқи он оғоз меёбад [8. Саҳ. 9].

Муҳим он аст, ки дар адабиёти муосири илмӣ бисёр кишварҳои хурд ҳамчун объектҳои "қувваи нарм" ва дипломатияи оммавии қудратҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ё минтақавӣ баррасӣ карда мешаванд ва омӯзиши фаъолияти худ дар ин соҳа берун аз таҳлили мунтазам боқӣ мемонад. Ба чунин кишварҳо давлатҳои Осиёи Марказии пасошуравӣ низ дохил мешаванд.

Иқтисодии "қувваи нарм" - и Тоҷикистон

Тоҷикистон дар шури аксари хориҷиён – ҳам аз кишварҳои наздик ва ҳам дур – бо тасвири кишвари камбизоат, ки аз оқибатҳои харобиовари ҷанги шаҳрвандӣ барқарор мешавад, алоқаманд аст; бо давлате, ки аз интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатии худ вобаста аст. Тақрибан ҳамин тавр симои Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот ба назар мерасад ва ҳамин тавр гуфтугӯи назарраси хориҷӣ дар бораи он ташаккул меёбад, ки ба дарки он дар муҳити байналмилалӣ таъсири мантиқӣ мерасонад [10. Саҳ. 67-72]. Гарчанде ки баъзе аз далелҳои дар боло зикршуда ба воқеият рабт доранд, аммо аксар вақт чунин симои Тоҷикистон дар асоси арзёбиҳои тамоюлӣ, ғаразнок ва сиёсӣ ташаккул меёбад. Дар заминаи мавзӯи мо саволи мантиқӣ ба миён меояд: пас ҷолибияти Тоҷикистон чӣ гуна аст? Аз ин рӯ, потенциали "қувваи нарм" - и он чӣ гуна ташаккул меёбад? Биёед ба рейтингҳои байналмилалӣ "қувваи нарм" муроҷиат кунем, ки ҳангоми арзёбии кишвари омӯхташуда ба як қатор параметрҳо таъя мекунад – аз ҳаҷми хароҷот барои таҳсилот, омори соҳаи

сайёҳӣ ва сатҳи саводнокии аҳоли то шумораи намояндагиҳои хориҷӣ, шумораи пайравони саҳифаҳои расмӣ шахсонӣ аввалини давлатҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва мавҷудияти объектҳои МЕРОСИ ҶАҲОНИИ ЮНЕСКО дар қаламрави давлат. Аз тамоми меъёрҳои гуногун муаллиф он параметрҳо ба мадди аввал мегузорад, ки дар айни замон дар муайян кардани иқтисодии "қувваи нарм" - и Тоҷикистон ояндадортарин ба назар мерасанд:

1. Мероси таърихӣ ва фарҳангӣ. Мероси таърихӣ фарҳангии Тоҷикистонро метавон яке аз ҷузъҳои қалидии иқтисодии "қувваи нарм" - и он ҳисобид. Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон сарзамини ниёгони тоҷиконро осорхонаи абадии таърих меноманд. Дар ҳақиқат, дар айни замон дар кишвар 1873 ёдгории таърихӣ фарҳангӣ ба қайд гирифта шудааст [11. С. 179-183], ки ду объект Саразм ва боғи миллии Тоҷикистон (Кӯҳҳои Помир) дар рӯйхати объектҳои мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО мебошанд. 16 иншооти дигар дар қаламрави кишвар дар байни номзадҳо барои дохил шудан ба ин рӯйхат мебошанд. Ба ғайр аз объектҳои мероси моддӣ, ба рӯйхати намояндагии шоҳасарҳои мероси фарҳангии ШИФОҶИ ва ғайримоддӣ ЮНЕСКО мусиқии шашмақом (Аз Тоҷикистон ва Узбекистон), ҷашни Наврӯз (дархости муштараки 21 давлат) ва оши-палав хӯроки анъанавӣ ва заминаи иҷтимоӣ фарҳангии он дар Тоҷикистон дохил мешаванд [12]. Анъанаҳои халқӣ, хусусиятҳои беназири расму оинҳои халқӣ тоҷик, ки решаҳои онҳо ба давраи қадим рост меояд, иқтисодии "қувваи нарм" - и он мебошанд. Наврӯз-иди гиромитарин дар Тоҷикистон, қадимтарин ҷашн дар таърихи инсоният ба ҳисоб меравад. Ба нишони эҳтиром ба Наврӯз ва аҳаммияти он дар муколамаи байнифарҳангӣ, дар соли 2010 Ассамблеяи Генералии СММ 21 мартро "Рӯзи Байналмилалии Наврӯз" эълон кард [13]. Метавон гуфт, ки анъана ва урфу одатҳои қадимӣ, фарҳанги аслии ҳар як қавм, ҷашнҳои муштараки халқҳои эронӣ, аз қабилҳои Наврӯз, ки мо онро "қувваи нарм" - и Тоҷикистон меномем, ба рушди робитаҳои байни халқҳо мусоидат мекунад. Мисол, ҷашни Солонии Наврӯз аз ҷониби кишварҳои Осиёи Марказӣ, Эрон, Афғонистон бо иштироки намояндагони дигар давлатҳо мебошад. Аммо, иқтисодии дар боло баррасишуда, агар онро дар заминаи "қувваи нарм" баррасӣ кунем, танҳо дар сурати таваҷҷуҳи зиёде сайёҳони хориҷӣ амалӣ карда мешавад.

2. Ҷозибаи сайёҳӣ ҳамчун омили "қувваи нарм" - и Тоҷикистон. Сайёҳон як манбаи стратегӣ сиесӣ мебошанд, ки қодиранд симои байналмилалии давлатҳои ташрифовардашонро ташаккул диҳанд ва эҳтимолан ба афкори ҷамъиятӣ нисбати ин кишварҳо ва сиесати онҳо таъсир расонанд. Мероси фарҳангии Тоҷикистон таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб мекунад. Дар соли 2015, афзоиши сайёҳии ин кишвар, ки бо манзараҳои сабзи худ ва кӯҳҳои барои кӯҳнавардӣ мувофиқ маъруф аст, 93% - ро ташкил дод. Дар як сол 414 ҳазор сайёҳ ба кишвар ташриф оварданд. Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ (ЮНВТО) Тоҷикистонро яке аз самтҳои босуръат рушдбандаи сайёҳӣ (ҷойи 2-юм пас аз Парагвай) эътироф кардааст [15]. Дар соли 2017, тибқи гузориши иқтисодии ҷаҳонӣ Тоҷикистон мавқеи худро беҳтар карда, ба сегонаи кишварҳои дохил шуд, ки пешрафти назаррас доранд (most-improved countries). Соли 2020 беш аз 1 миллион сайёҳро ба кишвар ташриф оварданд. Ин вазифа, ба гуфтаи коршиносон, дар сурати сармоягузорӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ, истифодаи фаъолони захираҳои ВАО барои ҳамроҳсозии масъалаҳои ҳуқуқӣ имконпазир аст. Муаллиф ду рейтингӣ байналмилалиро барои арзебии ҷолибияти сайёҳӣ дар ҳаҷми умумии "қувваи нарм" - и Тоҷикистон интихоб кардааст. Дар ин рейтингҳо сайёҳӣ ягона нуктаи марказии ҷенкунии "қувваи нарм" - и давлатҳо мебошад.

Барои ба даст овардани тасаввуроти муносиб дар бораи мавқеи Тоҷикистон муаллиф мавқеи худро бо давлатҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ муқоиса мекунад. Нишондиҳандаҳои маълумотҳои рейтингҳои бонуфуз ба бисёр мушкилот равшанӣ меандозанд, вале ҷиҳатҳои қавӣ ва ҷолибии соҳаи сайёҳии Тоҷикистонро нишон медиҳанд.

Ҳамин тавр, дар рейтингӣ "Индекси рақобатпазирии сайёҳӣ" вазъи ин соҳа дар ҳар як кишвар аз рӯйи 14 нишондиҳанда муайян карда мешавад. Тоҷикистон аз рӯйи параметри "амният ва ҳифз" дар минтақаи пешсаф буда, аз рӯйи нишондиҳандаҳои "саломатӣ ва гигиена", "захираҳои инсонӣ ва бозори меҳнат", "муҳити корӣ", "рақобатпазирии нархҳо" нишондиҳандаҳои хуб дорад, вале аз ҷиҳати рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, инфрасохтори сайёҳӣ хеле қафо мондааст. Рейтингӣ бренди давлатӣ дар

соҳаи сайёҳӣ, ки аз ҷониби ширкати "Bloom Consulting" омода карда мешавад, дар асоси ҷор нишондиҳанда тартиб дода мешавад:

- нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, ки бо сайёҳӣ алоқаманданд;
- дар ҷустуҷӯҳо дар заминаи сайёҳӣ (digital demand) зикр шудааст;
- нишондиҳандаҳои мавқеи стратегии ташкилотҳои миллии сайёҳӣ (country brand strategy);
- стратегияи ҳузур дар фазои виртуалӣ (line performance).

Соли 2017 Тоҷикистон бори аввал дар ин рейтинг (179-ум) қарор гирифт, ки категорияи В нисбатан хуб (slightly good) – ро аз рӯи чунин нишондиҳандаи муҳим, ба монанди мавқеи стратегии созмонҳои миллии сайёҳӣ гирифт.

3. Ташаббусҳои байналмилалӣ бо таваҷҷуҳ ба дипломатияи обӣ. Дар баробари ҷузъи фарҳангӣ, иқтисодии "қувваи нарм" - и давлатҳо аз ҳисоби ташаббусҳои муваффақи байналмилалӣ онҳо ташаккул меёбад. Дар ин бахш Тоҷикистон муваффақиятҳои дорад, ки пеш аз ҳама ба талошҳои кишвар дар соҳаи ҳамкории об алоқаманданд. Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои баланди байналмилалӣ на танҳо ба мушкилоти Тоҷикистон, Афғонистони ҳамсоя, мубориза бо терроризм ва қочоқи маводи мухаддир таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонро ҷалб мекунад, балки ба таъмини оби тозаи инсоният диққати махсус медиҳанд. Дар муайян кардани рӯзномаи глобалии ҳамкории обӣ Тоҷикистон воқеан яке аз давлатҳои фаъолтарин ба шумор меравад. Яке аз дастовардҳои муҳимтарини байналмилалӣ Тоҷикистон дар СММ дастгирии ташаббуси Президенти он дар бораи эълони соли 2003 оби тоза буд. Аз он вақт инҷониб Тоҷикистон ба яке аз бозингарони асосии байналмилалӣ дар соҳаи дипломатияи обӣ табдил ёфтааст. Мувофиқи эълонии 23 декабри соли 2003 Ассамблеяи Генералии СММ қатъномаи дахлдорро дар бораи эълони даҳсолаи Байналмилалӣ амали "Об барои ҳаёт" дар солҳои 2005-2015 қабул кард. Бо дарназардошти мушкилоти афзояндаи об ва эътирофи ҳамкорӣ ҳамчун омили асосии ҳалли онҳо, Ассамблеяи Генералии СММ бо ташаббуси Тоҷикистон соли 2010 соли Байналмилалӣ Ҳамкории Обро соли 2013 эълон кард. Ба андешаи мо, мавқеи роҳбарикунандаи Тоҷикистон дар муайян кардани рӯзномаи глобалӣ оид ба яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир – масъалаи об, эътибори муҳатрам Э. Раҳмон, ки барои пешбурди дипломатияи об қорҳои зиёдеро анҷом додааст, ба таҳкими иқтисодии "қувваи нарм" - и давлати Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Дипломатияи оммавӣ: имкониятҳо барои Тоҷикистон

Дипломатияи оммавиро бо суҳанони оддӣ метавон ҳамчун системаи ҳамкории як давлат бо ҷомеаи хориҷии давлати дигар бо мақсади барқарор кардани муносибатҳои дарозмуддат, таъсир расонидан ба афкори ҷамъиятӣ ва ташаккули симои мусбати худ муайян кард. Яке аз ҷанбаҳои дипломатияи оммавӣ дипломатияи фарҳангӣ мебошад, ки мутахассисон онро яке аз "афзалиятҳои муҳимтарини давлат ва қисми ҷудонашавандаи стратегияи сиёсати хориҷии он" меноманд. Дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дипломатияи фарҳангӣ маҳз бо чунин сифат эълон карда мешавад; аҳаммияти қори бисёрҷониба бо ҳамватанони хориҷӣ ва "фароҳам овардани фазои таваҷҷуҳ ва муносибати нек ба Тоҷикистон ва халқи он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ва доираҳои сиёсии байналмилалӣ" қайд карда мешавад. Барои пешбурди фарҳанги тоҷикӣ дар хориҷа кишвар воқеан қорҳои зиёдеро анҷом медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Рустамова Л.Р. Фактор «мягкой силы» в глобальном управлении на примере Германии. Межсекционный сборник № 2 «Глобальное управление» (Материалы VIII Конвента РАМИ, апрель 2014 г.) / под ред. М.М. Лебедевой, М.В. Стрежневой, В.В. Пановой, А.И. Никитина. М. : Изд-во «МГИМО–Университет», 2015. С. 81–90.
2. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. N.Y. : Public Affairs Group, 2004. 191 p.
3. Ferguson N. Colossus: The Price of America's Empire. N.Y. : Penguin Press, 2004. 24 p.
4. McClory J. The Soft Power 30. Portland, 2017. URL: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>

5. Лебедева М.М. «Мягкая сила»: понятие и подходы // Вестник МГИМО-Университета. 2017. № 3 (54). С. 212–223.
6. Лебедева М.М. Ресурсы влияния в мировой политике // Полис. 2014. № 1. С. 99–108.
7. Fletcher T. How to become a soft power superpower. The SP30 blog. 15 September 2017. URL: <https://softpower30.com/become-soft-powersuperpower/>
8. Gregory F. Treverton, Seth G. Jones. Measuring National Power. Santa Monica, CA. : RAND National Security Research Division, 2005. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/conf_proceedings/2005/RAND_CF215.pdf
9. Human Rights Watch World Report 2016: Tajikistan. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/Tajikistan>
10. Бушков В.И., Поляков С.П., Селиванец А.А., Собянин А.Д. Таджикистан: образ российского стратегического союзника в СМИ // Профи. 2001. № 1–2. С. 67–72.
11. Тиллоев С.С. Место памятников культурного наследия в Республике Таджикистан // Вестник КГУСТА. 2013. № 4. С. 179–183.
12. UNESCO Intangible Heritage. Oshi Palav, a traditional meal and its social and cultural contexts in Tajikistan. URL: <https://ich.unesco.org/en/RL/oshi-palav-a-traditional-meal-and-its-social-and-cultural-contexts-in-tajikistan01191?RL=01191>
13. Resolution adopted by the General Assembly on 23 February 2010 (A/RES/64/253) on International Day of Nowruz. URL: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/147580/A_RES_64_253-EN.pdf?sequence=3&isAllowed=y
14. Цыганков П. Мировая политика и ее содержание // Международные процессы. 2005. Т. 3, № 1 (7). С. 53–65. UNWTO Tourism Highlights. 2016 Edition. URL: http://www.dadosefatos.turismo.gov.br/images/pdf/estatisticas_indicadores/UNTWO_Tourism_Highlights_2016_Edition.pdf
15. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. Geneva: World Economic Forum, 2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf
16. Концепция развития туризма в Республике Таджикистан на 2009–2019 гг. от 02.04. 2009.

“ҚУВВАИ НАРМ” ВА ДИПЛОМАТИЯИ ОММАВӢ: ИМКОНИЯТҲОИ ТОЧИКИСТОНИ МУСТАҚИЛ

Дар мақола таҳлили иқтисодии "қувваи нарм" - и Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд. Дар асоси методологияи рейтингҳои байналмилалӣ интихобкардаи муаллиф захираҳои ояндадори қувваи нарми ҷумҳурӣ – мероси таърихӣ фарҳангӣ, сайёҳӣ, ташаббусҳои дар соҳаи дипломатияи обӣ ва имкониятҳои диаспораи тоҷик муайян карда шуданд.

КАЛИДВОЖАҲО: "қувваи нарм", дипломатияи оммавӣ; фарҳанг; сайёҳӣ; Осиеи Марказӣ.

«МЯГКАЯ СИЛА» И ПУБЛИЧНАЯ ДИПЛОМАТИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье представлен анализ потенциала «мягкой силы» Республики Таджикистан. На основе методологии выбранных автором международных профильных рейтингов определены наиболее перспективные мягко силовые ресурсы республики – историко-культурное наследие, туризм, инициативы в сфере «водной» дипломатии и возможности таджикской диаспоры. **КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** «мягкая сила» Таджикистана; публичная дипломатия; культура; туризм; Центральная Азия.

"SOFT POWER" AND PUBLIC DIPLOMACY: POSSIBILITIES OF INDEPENDENT TAJIKISTAN

The article presents an analysis of the "soft power" potential of the Republic of Tajikistan. Based on the methodology of international profile ratings selected by the author, the most promising soft power resources of the republic are identified - historical and cultural heritage, tourism, initiatives in the field of "water" diplomacy and the capabilities of the Tajik diaspora.

KEYWORDS: "soft power" of Tajikistan; public diplomacy; culture; tourism; Central Asia.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулмаҳмадзода Раҷабали* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатоӣ байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992907523662**.

Сведения об авторе: *Гулмахмадзода Раджабали* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992907523662**.

Information about the author: *Gulmahmadzoda Rajabali* – Tajik National University, second-year master`s student of Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **992907523662**.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛЁБИИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ҲАМЧУН СОЗМОНИ МИНТАҚАВӢ

Эмомова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ва мустақилияти кишварҳои муштаракулманомеъ ба он оварда расонид, ки ин кишварҳо ва инчунин ҳамсоягони онҳо ба қазияи муҳим, аз ҷумла тартиботи байналхалқӣ, шароитҳои махсуси минтақа ва ба проблемаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ рӯ ба рӯ шуданд.

Заминаҳо ва омилҳои таъсисёбии «Панҷгонаи Шанхай»-ро дар ҷаҳорҷубаи манфиатҳои аъзоёни ин созмон таҳлил намудан мумкин аст.

Мафҳуми «Панҷгонаи Шанхай», яъне фикри созмон додани ташкилоте, ки кишварҳои минтақаро ба ҳам пайвандад, бори нахуст Ҳангоми мулоқоти сарони 5 давлат – Қазоқистон, Хитой, Қирғизистон, Россия ва Тоҷикистон 26 апрели 1996 дар Шанхай ба арсаи вучуд омад.

Ҳамин асос 26-апрели соли 1996 Ҳангоми сафари президенти Русия - Елтсин ва раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Сзын-Сземин, Қазоқистон – Нурсултон Назарбоев, Қирғизистон– Аскар Акаев ва президенти Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон дар Шанхай вохӯрда, созишнома доир ба устуворӣ, боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ дар навоҳии назди сарҳадӣ имзо гузоштанд. Ин созишнома барои бехатарии на танҳо панҷ кишвар, балки барои ҷаҳон аҳаммияти беандоза дорад. Созмон додани чунин ташкилот дар он давра тақозои замони буд, зеро кишварҳои минтақа баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ба сохтаре ниёз доштанд, ки дар ҷорҷубаи он мушкилиҳои дар пеш истодаро ба таври дастаҷамъӣ ҳал намоянд, роҳҳои ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаро баррасӣ намоянд.

Аҳаммияти «Панҷгонаи Шанхай» пеш аз ҳама дар он буд, ки давлатҳои ба он аъзо омодагии худро барои таҳкими муносибатҳои дӯстона ва ҳамкорӣ дар амалӣ гардидани сулҳу оромӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ изҳор намуданд.

Дар ин ҷорҷуба музокироти дучониба ва бисёрҷониба барои ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ аз таърих боқимонда ва масъалаи вобаста ба эҷоди тадбирҳои боварии мутақобил дар соҳаи низомӣ ва кам кардани қувваҳои мусаллаҳ дар марзҳои кишварҳои аъзо оғоз гардиданд, ки мурод аз он таъмини амнияти минтақавӣ ва ба ин васила фароҳам овардани шароит ва заминаҳои лозима барои таҳкими минбаъдаи муносибатҳои дӯстона буд. Мисоли равшани он бо мувафаққият анҷом ёфтани гуфтушунидҳои Тоҷикистону Хитой доир ба масъалаҳои сарҳадӣ мебошад.

Дар миқёси «Панҷгонаи Шанхай» 6 маротиба мулоқоти сарони давлатҳо доир гардид: 24 апрели 1997 – Москва. Имзои Созишномаи панҷгона дар бораи ба таври мутақобил кам кардани қувваҳои мусаллаҳ дар марзҳои кишварҳои аъзо.

3 июли 1998 – Алмаато. Мавзӯи асосӣ – саҳмгирӣ ба раванди сулҳу истиқлол дар минтақа ва фаъол гардонидани ҳамкориҳои иқтисодӣ байни кишварҳои аъзо. Ҳамзамон, эълон намудани Осӣи Марказӣ минтақаи озод аз силоҳи ядрӣ, ки он ташаббуси ниҳоят муҳимми «Панҷгона» ба шумор меравад.

25 августи 1999 – Бишкек. Ҳалли қазияи Афғонистон ва таъйиди мусолиҳаи миллӣ дар Тоҷикистон.

4-5 июли 2000 – Душанбе. Эълонияи Душанбе. Дар ин саммит Президенти Ёзбекистон ба сифати меҳмон даъват шуд. Масъалаи асосӣ омодагии тарафҳо барои мубориза бо терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, сепаратизми миллӣ ва муомилоти гайриқонунии маводи нашъадор.

15 июни 2001 дар Шанхай саммити 6 «Панҷгона» доир гардид, ки он бо қабули Ёзбекистон ҳамчун кишвари муҳим дар минтақа, ки бе он ҳамкориҳои минтақавӣ наметавонад комил бошад ба сохтори нави СҲШ табдил ёфт ва Эълония дар бораи таъсиси

СХШ қабул шуд, ки созмондиҳандагон 6 давлат мебошанд. Сарони давлатҳо Конвенсияи Шанхай оид ба мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизмро имзо карданд.

Вохӯрии дуҷониби «Панҷгонаи Шанхай» моҳи апрели соли 1997 дар шаҳри Москва баргузор гардид. Дар рафти ин вохӯрӣ созишнома дар бораи ихтисори мутақобилаи қувваҳои мусаллаҳ дар мавзеи наздисарҳадӣ ба имзо расид, ки он бори дигар майлу хоҳиши давлатҳои иштирокчиро дар бобати инкишоф додану мустаҳкам кардани ҳамкорӣ, инчунин нисбати ҳамдигар надоштани ҳеч гуна мақсадҳои таҷовузро нишон дод.

3-юми июли соли 1998 бо даъвати президенти Қазоқистон Нурсултон Назарбоев раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Сзын-Сземин барои иштирок дар вохӯрии сеҷониби «Панҷгона» ба Қазоқистон равона шуд. Сзын-Сземин бо нутқи «Ҳифз намудани сулҳу субот ба тараққиёт ва гулгулшукуфӣ далолат мекунад» баромад намуда, мавқеи Чинро дар масоили сулҳ ва пешравии минтақа, вазъият дар Осиёи Ҷанубӣ ва мустаҳкамшавии ҳамкориҳои иқтисодӣ-минтақавии панҷ кишвар шаҳр дод. Ӯ қайд намуд, ки Чин ҳамеша қувваи худро баҳри устуворӣ, сулҳу субот ва пешравии минтақаи зикршуда равона месохт, дар якҷоягӣ бо Русия ва ҳамсояҳои Осиёи Марказӣ дар ин минтақа ҳамкориҳои худ ба даст дароварда шудааст, инчунин зикр намуд, ки барои нигоҳдошт ва пешравии ҳамкориҳои дӯстона байни панҷ кишвар ба онҳо лозим меояд, ки муборизаи қатъиро бо сепаратизми миллӣ, терроризм ва дигар офатҳое, ки ба устуворӣ ва бехатарии минтақа таҳдид мекунад, мубориза баранд. Дар вохӯрӣ вазирони қорҳои хориҷии панҷ кишвар «Декларатсияи Алмаато»-ро имзо карданд.

Аз 24-ум то 26-уми августи соли 1999 Сзын-Сземин дар пойтахти Қирғизистон қарор дошт ва дар вохӯрии 4-уми панҷ кишвар: Чин, Русия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон иштирок намуд. Дар давоми вохӯрӣ Сзын-Сземин дар масоили вазъи байналхалқӣ, бехатарии минтақа ва ҳамкориҳои иқтисодии минтақа бо роҳбарии чор кишвар мубодилаи афкор намуд, ки ин ба пешравии ояндаи муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои судманди тарафайн байни панҷ кишвар мусоидат мекард. 25-уми соли 1999 сарварони панҷ кишвар ба изҳороти Бишкек измо гузоштан. Дар он қайд шудааст, ки тарафҳо ба натиҷаи ҳамкориҳои панҷ кишвар дар марҳалаи вохӯрии Шанхай соли 1996 қаноатманданд.

Дар рафти мулоқоти Бишкек намоёндогони «Панҷгонаи Шанхай» масъалаҳои бехатарии минтақавӣ, аз ҷумла ҳалли проблемаи Афғонистон, дастгирӣ кардани ҷараёни ҳалли осоишта, вазъи қочоқи силоҳ ва маводи нашъа, ҷудоиандозии миллӣ, мочарочуии динӣ ва ғайраро мавриди муҳокима қарор доданд. Дар арафаи вохӯрии сарварони давлатҳои «Панҷгонаи Шанхай» қорҳои бисёр ва муҳимму пурсамар анҷом дода шуданд. Ноябри соли 1999 дар Бишкек ва моҳи апрели соли 2000 вохӯриҳо дар сатҳи роҳбарони сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ, моҳи март дар Остона вохӯрии вазирони муҳофизат, моҳи июн бошад, дар Бишкек вохӯрии нави ҳамоҳангсози мамлакатҳои иштирокчии форуми Шанхай баргузор гардидаанд.

Фаъолияти «Панҷгонаи Шанхай» танҳо бо мушкilotи сарҳади маҳдуд намешавад. Ин гурӯҳи минтақавӣ дар ҳалли масъалаҳои бехатарӣ, бартараф ва пешгирӣ намудани ихтилофот, нигоҳ доштани вазъияти муътадилу устувор, мустаҳкам кардани тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо нашъамандӣ ва ғайра нақши назаррас дорад, яъне ҳалли мушкilotи инкишофи мунтазами тамоми ин минтақа ба фаъолияти пурсамари он вобаста аст.

Дар доираи «Панҷгонаи Шанхай» созмон додани маркази зидди террористӣ дар Бишкек барои пурсамар ва бомуваффақият мубориза бурдан бар зидди авҷгирии хатарӣ ба минтақа гузаштани терроризм, сепаратизм ва экстремизми байналмилалӣ имкониятҳои нав кушод. Барпо шудани ҷунин марказ барои фаъолияти сохторҳои минтақавии зиддтеррористӣ дар доираи Панҷгона дар мубориза бо ҷиноятҳои нақлиёти сарҳади шароити мусоид фароҳам оварда, бешубҳа дар мустаҳкам кардани сулҳу бехатарӣ дар минтақа саҳми калон мегузорад.

Чин ва Русия – ду кишвари бузурги абарқудрат дар қитъаи АвруОсиё буда, ҳамчун узви доимии Шурои амнияти СММ на танҳо кафили пайдори сулҳ дар минтақа, балки кафили инкишофи боэътимод ва таҳкими ҳамкориҳои тамоми давлатҳои иштироккунандаи форум ба ҳисоб меравад.

Дар нимаи дуҷуми рӯзи 4-июни соли 2000 дар пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе вохӯрии вазирони корҳои хориҷии Чин, Русия, Қазоқистон ва Қирғизистон баргузор гардид. Ин нахустин вохӯрии вазирони корҳои хориҷӣ дар чоҳорҷӯбаи «Панҷгонаи Шанхай» мебошад.

Дар «Эломияи Душанбе» махсус қайд карда шудааст, ки давлатҳои узви «Панҷгонаи Шанхай» ба манфиатҳои кулли халқҳои панҷ давлат, тамоили имрӯзаи ташаккули ҷаҳони дорой гурӯҳҳо ва созмонҳои гуногун, ҷорӣ намудани тартиби нави одилонаи оқилонаи сиёсӣ ва иқтисодии байналхалқӣ, густариши минбаъдаи ҳамкории ва ҳамдастии ҳамҷониба дар доираи «Панҷгонаи Шанхай» дар заминаи дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷавор изҳори боварӣ кунанд.

Тарафҳо иброн доштанд, ки ба муқобили терроризми байналхалқӣ, иғвогарии динӣ ва ҷудоандозии миллӣ, ки барои амният, вазъияти босубот ва рушти минтақа хавфи ҷиддӣ дорад, ҳамчунин ба муқобили хариду фурӯши ғайриқонунии аслиҳаю маводи муҳаддир, муҳочирати ғайриқонунӣ яқоя мубориза баранд. Панҷ давлати узви «Панҷгонаи Шанхай» дар ояндаи наздик барномаи дахлдори бисёрҷониба таҳия карданд. Дар бораи ҳамкории, қарордоду созишномаҳои бисёрҷонибаи зарурӣ имзо карданд. Онҳо қатъиян изҳор намуданд, ки ба истифодаи қаламрави давлаташон амалҳое, ки ба истиқлолият, амният ва тартиботи ҷамъиятӣ ҳар давлати узви «Панҷгонаи Шанхай» таҳдид менамояд, роҳ нахоҳад дод.

Тарафҳо мақсаду принципҳои Оинномаи СММ-ро қотеона ҷонибдорӣ карда, ҷидду ҷаҳди ҳамдигарро дар бобати ҳифзи мустақилият, соҳибхитиёрӣ, яқпорчагии қаламрав ва суботи вазъияти иҷтимоии давлатҳои узви «Панҷгонаи Шанхай» дастгирӣ карданд. Онҳо садоқати худро ба Принципи эҳтироми ҳуқуқи инсон эълон дошта, таъкид карданд, ки истифодаи принципҳои мазкур набояд ба принципҳои дигари аз тарафи умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ муҳолиф бошад.

14-уми июни соли 2001 дар Шанхай мулоқоти ғайрирасмии сарони давлатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон баргузор гардид. Сарони давлатҳо дар ин ҳусус ҳамақида буданд, ки таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай ба беҳбудии вазъият дар ҷаҳони дорой гурӯҳҳо ва созмонҳои гуногун мусоидат менамоянд. Онҳо ба тарафдорӣ бехатарӣ вазъият дар минтақа ва сарсари ҷаҳон тақмил додани системаи қарордоду созишномаҳои байналхалқии назорати аслиҳа ва ҳалли силоҳ ақида изҳор намуданд.

Дар ин саммит қарор дар бораи таъсиси РАТС қабул шуд, ки моҳияти он дар таъмини амнияти минтақа муҳим хоҳад буд.

Ҳамин тавр, сохтори нав расман ба арсаи вучуд омад.

Органҳои асосии Созмони ҳамкории Шанхай - СНК - Шурои миллии координатҳо, СМД - Шурои Вазирони корҳои хориҷӣ, СГП - Шурои ҳукуматҳои аъзо, СГГ - Шурои давлатҳои аъзо ва Котиботи иҷроия.

АДАБИЁТ

1. Азиатские гиганты присоединяются к СХШ. «Казахстанская правда». - 2005. - 6 июля.
2. Арсенов В.А. Саммит Шанхайской пятёрки / В.А. Арсенов. – отголоски событий. Бизнес и политика. 2002, №28
3. Арсенов В.А. Саммит Шанхайской пятёрки – отголоски событий. Бизнес и политика. 2002, №28
4. Бурханов К.Н., Исмагамбетов Т.Т., Беримжарова А.Е. Китай между прошлым и будущим / К.Н. Бурханов и др. - Алматы: Институт России и Китая, 2001.
5. Галенович Ю.М. Россия и Китай в XX веке: граница / Ю.М. Галенович. - М.: Изограф, 2001.
6. Галенович Ю.М. Россия- Китай: шесть договоров / Ю.М. Галенович. - М.: Муравей, 2003.
7. Комиссина И.Н., Куртов А.А. Шанхайская организация сотрудничества: становление новой реальности. - М., 2005.
8. Кортунов С. Российско-американское партнерство и борьба 21 века // Междунар. жизнь. — 2002. — Вып. 4.

9. Кунадзе Г. Шанхайская организация сотрудничества - мистификация или реальность? В сб. СХШ: становление и перспективы развития. - Алматы, 2005.
10. Кушкумбаев С.К. СХШ и безопасность в Центральной Азии / С.К. Кушкумбаев. - Алма-Аты 2007.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШКИЛЁБИИ СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ ҲАМЧУН СОЗМОНИ МИНТАҚАВӢ

Баъд аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиклол гардидани ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, роҳбарони ин кишварҳо бо душвориҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуданд. Табодули низомҳои сиёсӣ, гузариш ба иқтисоди озодаи бозоргонӣ, ки бо ғурупошии ҳукумати коммунистӣ бояд шакл мегирифт, бо мушкилиҳои амиқ ҷараён дошт. Адами амният ва ислоҳоти пойдор дар Осиёи Марказӣ ҳифз ва назорати фарояндаи рушд ва тавсеаро барои роҳбарони ин кишварҳо душвор намуд.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиёи Марказӣ, фарояндаи рушд, муқтадир, муҳимтарин, стратегӣ, пошхӯрӣ, мушкилиҳои ғасод, ҷомеа, ҷолишҳо, адами амният, ислоҳоти пойдор, Иттиҳоди Шуравӣ.

ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ С МОМЕНТА ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

После распада Советского Союза и обретения независимости Центральноазиатских республик лидеры этих стран столкнулись с серьезными проблемами. Смена политических систем, переход к свободной рыночной экономике, который должен был оформиться с крахом коммунистического правительства, были сопряжены с трудностями. Отсутствие безопасности и устойчивых реформ в Центральной Азии затруднило лидерам этих стран возможность поддерживать и отслеживать прогресс в развитии и расширении.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, процессор развития, мощный, важный, стратегический, дезинтеграция, коррупция, общество, вызовы, отсутствие безопасности, устойчивые реформы, Советский Союз.

CHANGES IN THE GEOPOLITICAL SITUATION IN THE CENTRAL ASIAN REGION SINCE INDEPENDENCE

After the collapse of the Soviet Union and the independence of the Central Asian republics, the leaders of these countries faced serious problems. The change of political systems, the transition to a free market economy, which was to take shape with the collapse of the communist government, were fraught with difficulties. Insecurity and sustained reforms in Central Asia have made it difficult for the leaders of these countries to maintain and track progress in development and expansion.

KEYWORDS: Central Asia, development processor, powerful, important, strategic, disintegration, corruption, society, challenges, insecurity, sustainable reforms, Soviet Union.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Эмомова Муҳарама* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курси дуюми ихтисоси минтақашиносии хориҷӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **936668699**.

Сведения об авторе: *Эмомова Мухарама* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности зарубежного регионоведения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **936668699**.

Information about the author: *Emomova Muharama* – Tajik National University, second-year master's student of specialty of Foreign Regional Studies. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **936668699**.

РОЛЬ И МЕСТО АНАЛИТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ (на примере Республики Таджикистан)

Наркабилов Р., Салимов Ф.Н.

Таджикский национальный университет

В современном мире, где глобализация и информационные технологии существенно трансформируют межгосударственные и международные процессы, роль аналитических центров становится особенно значимой. Эти организации, часто именуемые "мозговыми центрами" или "think tanks", играют ключевую роль в формировании политики, проведении комплексных исследований и разработке стратегических рекомендаций, способных влиять на принятие решений на национальном и международном уровнях [1].

Республика Таджикистан, как страна с переходной экономикой и активно развивающимся международным участием, испытывает острую потребность в эффективном аналитическом сопровождении своих внешнеполитических инициатив. Аналитические центры в Таджикистане занимают уникальное положение, поскольку они способствуют развитию информационно-аналитической базы, которая необходима для укрепления государственной политики и международного сотрудничества.

На фоне этих задач актуальность исследования роли аналитических центров в Таджикистане обусловлена не только внутренними потребностями страны в квалифицированных аналитических материалах, но и стремлением к интеграции в мировое сообщество, где качественная аналитика является непременным атрибутом успешной и эффективной внешней политики.

Теоретические основы аналитических центров.

Аналитические центры, или "think tanks", определяются как организации, занимающиеся междисциплинарными исследованиями с целью предоставления советов по различным вопросам политики и практики через использование специализированных знаний и активизацию сетей. Эти организации независимы от правительства, хотя их работа может вестись как на правительственные, так и на коммерческие заказы. Исследование концепции аналитических центров выявляет три основные характеристики, которые важны для понимания их теоретической основы. Во-первых, аналитические центры основываются на академических исследованиях и относительно независимой операционной деятельности. Во-вторых, они нацелены на обслуживание научного принятия решений. В-третьих, важным аспектом является поддержание научной природы их исследований, независимости операций и распространения результатов исследований для укрепления их влияния [2, С.6-30].

Аналитические центры – это автономные организации, либо группы профессионалов, которые включены в политический процесс и которые производят особый интеллектуальный продукт, обладающий рядом признаков, а именно – полезность и технологичность, ограниченная актуальность, междисциплинарность и комплексность, научность и объективность. Также аналитические центры часто ассоциируются с университетами, особенно в США, где многие из них находятся в учебных заведениях и используют академические ресурсы для проведения своих исследований. Это связано с тем, что университетские аналитические центры стремятся сохранять научный характер и независимость исследований, при этом предоставляя поддержку и услуги для принятия решений. Впервые аналитические центры возникли в Европе и Северной Америке в первой половине XX века. Для чего же они создавались? Главной целью создания была помощь мировому сообществу в выработке и реализации эффективной политики и дипломатии для достижения более безопасного и устойчивого развития государств. Они возникли в ответ на появляющиеся в мире новые вызовы и угрозы [3, С.75.].

Первые «мозговые центры» возникали как институты политических исследований. Так, в 1910 году был создан «Фонд Карнеги за международный мир»; в 1919 году — Гуверский институт при Стэнфордском университете; в 1916 году — Институт государственных исследований, предшественник Института Брукинга (основан в 1927 году) и другие организации. Но у первых «мозговых центров» были свои предшественники, например, в 1831 г. по инициативе британского полководца и государственного деятеля Великобритании Веллингтона был создан британский Королевский Объединенный институт оборонных исследований. В то время он был образован как профессиональное научное сообщество военных, в середине XIX века институт начинает заниматься исследованиями, прогнозами в военной области, благодаря чему сейчас он является британским аналитическим центром по оборонным вопросам [3, С.77.].

Аналитические центры в системе международных отношений

Вклад аналитических центров в формировании международных отношений способен оказывать серьезное влияние для принятия обоснованных и серьезных решений. Аналитические центры способны предоставлять полезную информацию, проводить различные исследования и анализировать сразу несколько нужных аспектов во внешней политике и дипломатии, что в свою очередь способствует более точному и обоснованному принятию внешнеполитических решений. На сегодняшний день рекомендации и результаты работы аналитических центров могут быть использованы правительством для разработки тактики и стратегии внешней политики государства. Также аналитические центры играют важную роль в формировании дипломатии, предоставляя ценную информацию, анализ и рекомендации для разработки внешнеполитических отношений. Проводимый анализ политических, экономических, культурных и социальных аспектов в международных отношениях помогает государству лучше понимать контекст и основания для принятия необходимых решений. Таким образом, вклад аналитических центров в развитие международных отношений способствует более осознанному и обоснованному формированию внешнеполитических и дипломатических отношений в современном мире.

Аналитические центры способны влиять на международные процессы и их решения. Ярким примером является американская система власти, которая наделяет существенными полномочиями помимо Президента США также и Конгресс. Это обстоятельство склоняет аналитические центры устанавливать тесные отношения с парламентариями, создавая необходимые группы связи. Благодаря этому мозговые центры получают возможность регулярно представлять членам политической власти свои предложения, а также непосредственно быть в курсе наиболее актуальных вопросов касаясь внешней политики государства. С 1980-го года Гуверовский институт начал проводить так называемые Вашингтонские семинары с участием обеих партий парламента. Стоит отметить, что данные семинары играют важную роль в обмене идеями и принятия решений в пользу внешней политики США [4].

Также стоит отметить, что имеют место и неформальные встречи мозговых центров и представителей законодательной власти, благодаря которой аналитический центр получает дополнительную возможность обсудить свои исследования и довести до их сведения различные варианты анализа политики по тому или иному вопросу. Слабо выраженная идеологическая сплоченность внутри партий позволяет аналитическим центрам оказывать влияние на позицию членов парламента.

Крайне важным для мозговых центров также является формирование общественного мнения. С этой целью ими организовываются открытые конференции и различные семинары, на которых журналисты, политики, ученые и представители общества обсуждают актуальные вопросы перед широкой публикой. Подобные события дают аналитическим центрам возможность проинформировать присутствующих о своей деятельности и роли в делах касаясь внешней политики государства [5,с.45].

Роль и место аналитических центров в Таджикистане.

Не взирая на присутствия государственных и негосударственных аналитических центров в Таджикистане, аналитической деятельностью в основном осуществляют государственные

организации, представляющие разные ведомства, начиная от «мозговых центров» при аппарате Президента Республики Таджикистан (РТ), соответствующих министерств (МИД и т.д.), различных институтов при Академии наук Таджикистана и заканчивая вузовскими «фабриками мысли» (при Таджикском национальном университете (ТНУ) и Российско-Таджикском (Славянском) университете (РТСУ)). Функционирует разветвленная сеть государственных АЦ при аппарате Президента Республики Таджикистан – Центр стратегических исследований при Президенте РТ; Центр исламоведения при Президенте РТ и др. Далее следуют АЦ, созданные в рамках министерств (например, Управление стратегических исследований МИД Таджикистана). Большую роль играют фабрики мысли, функционирующие при академических учреждениях, среди которых выделяется Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан (ИЭиД АН РТ), а также «мозговые центры», учрежденные на базе институтов и факультетов национальных и международных высших учебных заведений республики: Центр геополитических исследований РТСУ; Экспертно-аналитический центр ТНУ, Центр региональных и сравнительных исследований при ТНУ. К негосударственным аналитическим центрам относятся такие НПО, как «Центр свободного рынка Таджикистана»; компания «Z-Analytics» (Центр социологических исследований «Зеркало»); Исследовательский центр «Шарк», Общественная организация «Тахлил». Другим видом негосударственных организаций можно считать общественные экспертные площадки, наиболее влиятельными из которых являются Центрально-Азиатский экспертный клуб «Евразийское развитие», фокусирующийся на идеях евразийской интеграции, а также Центр поддержки образовательных реформ «Пульс», занимающийся вопросами улучшения учебно-образовательной системы в Таджикистане. [6, с.53]

Процесс разработки государственной политики должен быть осмысленным и обоснованным, стратегическим по природе, потому что это необходимо для принятия мотивированных решений. Прогнозирование и планирование политики Республики Таджикистан является стратегическим процессом, поскольку социальные и экономические проблемы стали настолько сложными и настолько неопределенными для принятия решений. Государственные организации требуют систематического подхода, который позволил бы им выполнять глобальные политические задачи, а также помог приспособиться к новым обстоятельствам или потребностей. Для Республики Таджикистан прогнозирование, планирование стратегической политики и систематический анализ - это неотъемлемые составляющие процесса формирования государственной политики.

Исследование, посвященное роли и месту аналитических центров в системе международных отношений на примере Республики Таджикистан, продемонстрировало значимость этих организаций в формировании государственной политики и внешнеполитических стратегий. В условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий аналитические центры играют ключевую роль в предоставлении актуальной и качественной информации, необходимой для принятия обоснованных решений на национальном и международном уровнях.

Анализ показал, что аналитические центры в Таджикистане представляют собой как государственные, так и негосударственные организации, каждая из которых вносит свой вклад в укрепление информационно-аналитической базы страны. Государственные центры, такие как Центр стратегических исследований при Президенте РТ и Центр исламоведения, а также академические институты и университетские «мозговые центры», активно участвуют в разработке стратегических рекомендаций и аналитических материалов, необходимых для проведения эффективной внешней политики.

Негосударственные аналитические центры и общественные экспертные площадки также играют важную роль в анализе текущих международных процессов и выработке рекомендаций. Особое внимание стоит уделить общественной организации "Тахлил", которая, являясь экспертно-аналитическим центром, вносит значительный вклад в исследование и прогнозирование различных аспектов международных отношений. "Тахлил" занимается глубоким анализом политических, экономических и социальных процессов, предоставляя

независимые исследования и ценные рекомендации для государственных органов и широкой общественности.

Одним из ключевых выводов исследования является необходимость дальнейшего укрепления и развития аналитических центров в Таджикистане. Это позволит стране эффективно реагировать на геополитические вызовы и минимизировать неблагоприятные последствия для национальных интересов. В современных условиях для успешного выполнения задач внешней политики требуется постоянное аналитическое сопровождение и комплексный подход к анализу международных отношений.

Таким образом, аналитические центры Республики Таджикистан, занимают важное место в системе международных отношений, способствуя формированию информированной и обоснованной внешнеполитической стратегии. Их развитие и поддержка являются необходимыми условиями для укрепления национальной безопасности и продвижения интересов страны на глобальной арене.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abelson D. Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002.
2. Римский В. Сунгуров А. «Фабрики мысли», центры демократии и центры публичной политики // «Фабрики мысли» и центры публичной политики: международный и первый российский опыт. Сборник статей. Под редакцией Сунгурова А.Ю. Спб. Норма. 2002. С. 6-30.
3. Виноградова Т.И. Фабрики мысли (think tanks) в США: особенности развития и роль в публичной политике // «Фабрики мысли» и центры публичной политики: международный и первый российский опыт. Сборник статей. Под редакцией Сунгурова А.Ю. Спб. Норма. 2002.- С. 71-98.
4. Джонсон Ч. Литания ужасов. Американский университет империализма // Рецензия на книгу Алекса Абеллы «Солдаты разума: корпорация RAND и становление Американской империи» [Электронный ресурс] // URL: http://www.intelros.ru/pdf/rus_magazin/02_2008/21.pdf (Дата обращения: 18.04.2024).
5. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2018. С.45.
6. Кудаяров К.А. Аналитические центры Таджикистана // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 9: Востоковедение и африканистика. - 2022. - № 4. -С. 52-69. DOI: 10.31249/rva/2022.04.04.

НАҚШ ВА МАҚОМИ МАРКАЗҲОИ ТАҲЛИЛӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Дар мақолаи мазкур муаллифон мавзӯи нақш ва мақоми марказҳои аналитикро дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Муаллифон қайд кардаанд, ки марказҳои таҳлилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавқеи беназир қарор доранд, зеро онҳо дар рушди заминаи иттилоотӣ ва таҳлилӣ, ки барои таҳкими сиёсати давлатӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ заруранд, саҳм мегузоранд.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҷумҳурии Тоҷикистон, марказҳои таҳлилӣ, байналхалқӣ, рушд, таҳкими сиёсат.

РОЛЬ И МЕСТО АНАЛИТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ (на примере Республики Таджикистан)

В данной статье авторы обсудили роль и статус аналитических центров в системе международных отношений. Авторы отметили, что аналитические центры в Таджикистане занимают уникальное положение, поскольку они способствуют развитию информационно-аналитической базы, которая необходима для укрепления государственной политики и международного сотрудничества.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Республика Таджикистан, аналитические, международные центры развития, укрепления политики.

ROLE AND PLACE OF ANALYTICAL CENTERS IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS (on the example of the Republic of Tajikistan)

In this article, the authors discussed the role and status of analytical centers in the system of international relations. The authors noted that analytical centers in Tajikistan occupy a unique position, since they contribute to the development of an information and analytical base, which is necessary for strengthening public policy and international cooperation.

KEYWORDS: Republic of Tajikistan, analytical, international development centers, strengthening policy.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Наркабилов Рахмон* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 880185885**. E-mail: **rahmonmusozoda@gmail.com**

Салимов Фаррух Насимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 918-614-886**. E-mail: **farrukh.n.salimov@gmail.com**

Сведения об авторах: *Наркабилов Рахмон* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 880185885**. E-mail: **rahmonmusozoda@gmail.com**

Салимов Фаррух Насимович – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 938-61-48-86**. E-mail: **farrukh.n.salimov@gmail.com**.

Information about the authors: *Narkabilov Rakhmon* – Tajik National University, master of the faculty of international relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: **(+992) 880185885**. E-mail: **rahmonmusozoda@gmail.com**

Salimov Farrukh Nasimovich - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 918-61-48-86**. E-mail: **farrukh.n.salimov@gmail.com**.

МНОГОСТОРОННИЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Гулова Д., Салимов Ф.Н.
Таджикский национальный университет

Появление новых суверенных государств в Центральной Азии в конце 90-х годов XX века актуализировало проблемы обеспечения региональной безопасности и стабильности в центре обширного Евразийского континента. Политические трансформации, в свою очередь, привели к кардинальному изменению геополитической конфигурации региона и вокруг него. Эти мировые трансформации способствовали тому, что регион Центральной Азии занял одно из ведущих мест в мировой политике.

С целью обеспечения безопасности и стабильности в регионе международные и региональные организации реализуют программы и проекты экономического, социального и военного характера в Центральной Азии.

Главным институтом в обеспечении стабильности в Центральной Азии является ООН и её специализированные органы. ООН реализует различные программы и проекты в регионе, уделяя особое внимание реализации целей устойчивого развития (ЦУР) в центральноазиатском регионе.

В Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года государства-члены подчеркнули «важную роль и сравнительное преимущество обеспеченной надлежащими ресурсами, отвечающей современным требованиям, согласованной, эффективной и действенной системы Организации Объединённых Наций» в содействии достижению Целей устойчивого развития. Это утверждение относится к системе ООН, осуществляющей свою деятельность на всех уровнях: глобальном, региональном и национальном.

Более 20 организаций системы ООН представлены в рамках своих мандатов на региональном и субрегиональном уровне в странах Центральной Азии. Региональная группа ООН по вопросам развития в странах Центральной Азии (Р-ГРООН) и Региональный координационный механизм ООН для стран Центральной Азии (РКМ) служат платформой для тесного сотрудничества в различных областях, требующих экспертных знаний, опыта и применения передовых подходов [9].

Для реализации этих целей Р-ГРООН и РКМ 16 декабря 2015 года провели совместную выездную встречу, где обсуждались вопросы реализации ЦУР в странах Центральной Азии. Перед участниками выездной встречи стояли следующие задачи:

- проанализировать открывшиеся благодаря принятию Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года возможности решения региональных проблем для построения процветающих, открытых и устойчивых обществ в Европе и Центральной Азии;
- разработать план действий региональной системы ООН по поддержке реализации ЦУР, последующей деятельности и обзора;
- усилить механизмы обеспечения последовательности политики и программной деятельности (включая тесные связи между глобальным, региональным и страновым уровнями).

На данный момент Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) является главным многосторонним институтом, активно работающим в направлении обеспечения стабильности в Центральной Азии. Несмотря на заявленное многообразие целей и задач организации, исторически она формировалась прежде всего как механизм обеспечения взаимного доверия в военно-политической сфере и укрепления региональной безопасности. Эти цели отражены в обширной базе документов ШОС, последовательное расширение которой свидетельствует, с одной стороны, о накоплении опыта взаимодействия между государствами-членами, с другой – о её недостаточности для обеспечения безопасности.

Терроризм, экстремизм и сепаратизм в официальной китайской риторике обозначаются термином «три силы зла» (кит. “三股势力”). Это три силы, которые в качестве нетрадиционной угрозы представляют серьёзный вызов для безопасности КНР, стран Центральной Азии, России, а также Евразии в целом. В связи с этим упоминание «трёх сил зла» в Хартии ШОС не является случайным и на уровне правовых документов отражает единство в понимании вызовов безопасности на уровне как отдельных стран, так и Организации в целом.

Для усиления стабильности в регионе ООН реализует проекты по управлению водными ресурсами, такие как Программа водного сотрудничества в Центральной Азии (CAWEP), которая способствует устойчивому управлению трансграничными водными ресурсами. Важную роль играют также социальные инициативы, направленные на улучшение здоровья и образования. Например, ВОЗ и ЮНИСЕФ работают над улучшением медицинской инфраструктуры и доступности образования в регионе.

ПРООН активно поддерживает развитие малого и среднего бизнеса, улучшение условий для экономического роста и снижение уровня бедности в Центральной Азии. Европейский Союз (ЕС) также поддерживает различные программы по развитию и устойчивости в Центральной Азии, такие как EU-Central Asia Strategy, направленная на укрепление экономических и политических связей.

Эти инициативы дополняют усилия ШОС, создавая комплексный подход к обеспечению стабильности в регионе. Многосторонние организации продолжают играть ключевую роль в решении возникающих проблем и поддержании безопасности в Центральной Азии, демонстрируя важность международного сотрудничества в этой области.

Центральная роль проблем безопасности в деятельности ШОС регулярно подчеркивается её лидерами. По словам главы Китая Си Цзиньпина, надо «твердо придерживаться приоритета безопасности, укрепить основу развития Организации» [13].

За время существования ШОС в рамках Организации были сформированы практические механизмы для эффективной реализации совместного взаимодействия по поддержанию региональной безопасности. На 17-м саммите ШОС в Астане 9 июля 2017 г. была подписана «Конвенция Шанхайской организации сотрудничества по противодействию экстремизму», предложенная председателем КНР Си Цзиньпином на душанбинском саммите ШОС в 2014 г [14]. Конвенция направлена на создание юридической основы для эффективного сотрудничества государств – участников Конвенции в целях противодействия идеологии и практике экстремизма [6].

Конвенция ШОС по противодействию экстремизму даёт единое для всех стран ШОС правовое определение понятий «экстремизм», «финансирование экстремизма», «экстремистская организация». К конвенции прилагается единый список экстремистских организаций. Эта конвенция стала ценным международно-правовым прецедентом: в рамках ШОС удалось выработать единое понимание экстремизма [4]. На наш взгляд, говорить о принятии данного подхода к экстремизму на глобальном уровне пока преждевременно, однако вполне возможно его применение в регионе Центральной Азии. Терминологическая определенность экстремизма в рамках ШОС также представляется важной, так как экстремизм может быть основой для роста терроризма и сепаратизма.

Хартия ШОС, Шанхайская конвенция по борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом и Конвенция Шанхайской организации сотрудничества по противодействию экстремизму составляют обширную правовую базу для эффективного противодействия «трем силам зла» в рамках ШОС и могут служить прообразом и опорой для будущих международных документов в данной сфере.

Кроме правового механизма, для совместного противодействия «трем силам зла» в рамках ШОС сформирован организационный механизм сотрудничества. Эффективным форматом взаимодействия является механизм регулярных встреч секретарей советов безопасности государств-членов с 2004 года [3]. 7 июня 2002 г. была создана Региональная антитеррористическая структура ШОС (РАТС ШОС). В качестве постоянно действующего

органа ШОС РАТС обеспечивает координацию и укрепление взаимодействия компетентных органов государств-членов в указанной сфере.

Для обеспечения безопасности и стабильности в регионе ШОС регулярно проводит совместные учения в двустороннем и многостороннем форматах. Совместные антитеррористические военные учения уже стали ключевым элементом механизма сотрудничества в сфере безопасности в рамках ШОС. Например, 22–29 августа 2018 г. Индия и Пакистан впервые приняли участие в учениях в рамках ШОС [12]. Такие учения между странами – участницами ШОС регулярно проводятся в двустороннем и многостороннем форматах. Самые главные из них – совместные учения «Мирная миссия».

Другой организацией, отвечающей за обеспечение стабильности в Центральной Азии, является Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ).

В Москве 16 мая 2022 г. состоялось заседание ОДКБ на высшем уровне, посвященное 30-летию подписания ДКБ и 20-летию создания ОДКБ. Лидеры стран – участниц организации собрались в очном формате впервые с 2019 г. после начала пандемии коронавируса и подписали ряд многосторонних документов, в том числе юбилейное заявление Совета коллективной безопасности ОДКБ.

Оценивая итоги деятельности ОДКБ за время существования альянса, участники саммита отметили несомненные успехи взаимного сотрудничества на этом пути, но также сочли необходимым обратить внимание и на ряд недостатков, которые предстояло устранить в целях повышения максимально эффективного взаимодействия в вопросах обеспечения национальной и региональной безопасности.

На саммите было отмечено, что важным результатом многолетней деятельности ОДКБ стало то, что она превратилась в авторитетную организацию, добившуюся широкого международного признания, в том числе в качестве официального наблюдателя при Генеральной Ассамблее ООН с 2004 г [10, С. 80].

Заявляя о приверженности делу укрепления мира, региональной безопасности и стабильности на основе общепризнанных норм и принципов международного права, члены ОДКБ последовательно выражали свою принципиальную поддержку международным усилиям по противодействию глобальным вызовам, в том числе по недопущению распространения оружия массового уничтожения и противодействию международному терроризму.

К числу наиболее значимых достижений ОДКБ за годы её существования участники московского саммита отнесли роль альянса и его миротворческих сил в подавлении вооруженного мятежа в Казахстане в январе 2022 года. Лидеры Казахстана, Киргизии и Таджикистана, обратив внимание на угрозы международной стабильности, исходящие с территории Афганистана, подчеркнули также позитивную роль ОДКБ в сохранении баланса сил в Центрально-Азиатском регионе.

Государства-члены ОДКБ продолжили также ранее взятый ими курс на сотрудничество с заинтересованными странами и организациями по проблемам противостояния международному терроризму, наркобизнесу, нелегальной миграции, транснациональной организованной преступности, а также в сфере коллективного реагирования на чрезвычайные ситуации и гуманитарные катастрофы. Следует подчеркнуть при этом, что коллективные действия стран-членов ОДКБ на указанных направлениях осуществлялись в разнообразных формах – начиная от преимущественно политических и до правоохранительных и миротворческих. При этом не снижалась актуальность укрепления силового потенциала альянса, способного обеспечить решение сугубо военных задач в связи с сохранением в зоне ответственности ОДКБ разноплановых вызовов и угроз безопасности.

В целях своевременного и успешного выполнения этих задач ОДКБ продолжила материальное совершенствование своих силовых подразделений, включая Коллективные силы оперативного реагирования, Коллективные силы быстрого развертывания в Центрально-Азиатском регионе, Коллективные авиационные силы и миротворческие силы, общая численность которых составляла порядка 25 тыс. человек [8, С. 50-61]. В этих целях, в

соответствии с заключенными Россией с другими государствами – членами ОДКБ соглашениями о военно-техническом сотрудничестве, Москвой была организована поставка своим союзникам вооружения и военной техники по льготным ценам, причем значительную часть этих поставок составляли современные или модернизированные типы и системы такого вооружения и военной техники.

При всех позитивных итогах деятельности ОДКБ нельзя вместе с тем умолчать и о её недостатках. В частности, по мнению, высказанному на московском саммите (май 2022 г.) президентом Белоруссии А. Лукашенко, ОДКБ в условиях идущей российской специальной военной операции на Украине «не демонстрирует былого единства, как во времена январских беспорядков в Казахстане».

Суммируя вышесказанное, следует подчеркнуть, что дальнейшее развитие ОДКБ тем не менее необходимо продолжать, как в организационном отношении, так и – что особенно важно – в целях повышения её эффективности, учитывая сохраняющуюся в целом заинтересованность членов альянса в углублении сотрудничества по основным вопросам коллективной безопасности [7, С. 5].

В пользу такого решения свидетельствует и то, что в мире существует целый ряд стран, готовых продвигать сотрудничество с ОДКБ во имя совместной защиты региональной безопасности и стабильности.

ОБСЕ обладает уникальным мандатом и возможностями в отличие от других международных межправительственных организаций в Центральной Азии, так как помимо самого членства стран региона в ОБСЕ, непосредственное присутствие Организации в каждой из стран открывает “окно возможностей” для влияния на происходящие в них внутривластные процессы. К Стамбульскому саммиту ОБСЕ 1999 г. офисы Организации были открыты во всех пяти государствах-членах: Центры ОБСЕ в Казахстане (18 декабря 2014 г. преобразован в Программный офис ОБСЕ в Астане), Кыргызстане, Туркменистане, Узбекистане (с 1995 г. в Ташкенте функционировало Бюро ОБСЕ по связям в Центральной Азии, которое в 2000 г. было преобразовано в Центр ОБСЕ в Ташкенте, а в 2006 г. – Координатора проектов ОБСЕ в Узбекистане), а также миссия ОБСЕ в Таджикистане.

Участники Стамбульской встречи отметили заметное оживление участия пяти центральноазиатских стран в деятельности ОБСЕ и выразили намерение “активизировать усилия ОБСЕ, направленные на развитие демократических структур, укрепление верховенства закона, поддержание стабильности и предотвращение конфликтов в этом регионе” [2, С. 285].

Деятельность миссий ОБСЕ в странах Центральной Азии зависит от мандата, который определяется и формулируется ОБСЕ совместно с каждым из государств региона в отдельности. Все миссии ОБСЕ в странах Центральной Азии имеют мандат, согласованный с принимающим правительством и Постоянным советом ОБСЕ, при этом мандат миссий ежегодно продлевается.

Миссия ОБСЕ, направленная в Таджикистан еще в 1994 году, была преобразована в 2002 году в Центр ОБСЕ в Душанбе по аналогии с миссиями ОБСЕ, открытыми в других странах Центральной Азии. Вместе с тем, учитывая окончание гражданской войны в Таджикистане и изменения, произошедшие во внутривластном развитии страны, мандат миссии ОБСЕ в Таджикистане в 2008 году был пересмотрен, и Центр ОБСЕ преобразован в Бюро ОБСЕ в Таджикистане. Пересмотренный в этой связи мандат Бюро ОБСЕ в Таджикистане включает в себя следующие задачи:

- способствовать выполнению принципов и обязательств ОБСЕ, а также сотрудничеству Республики Таджикистан в рамках ОБСЕ с особым акцентом на взаимодействии в региональном контексте во всех измерениях ОБСЕ, включая экономические, экологические, гуманитарные и политические аспекты безопасности и стабильности;
- оказывать содействие Республике Таджикистан в формировании общих подходов к проблемам и угрозам безопасности, учитывая обязательства Республики Таджикистан способствовать стабильности и безопасности, предотвращать конфликты и принимать меры в

направлении кризисного регулирования, а также в сфере, связанной с деятельностью полиции, обеспечения безопасности границ и борьбы с торговлей людьми;

- поддерживать усилия Республики Таджикистан, направленные на полноценное развитие экономического и экологического измерения и выполнение обязательств, предусмотренных в Хельсинкском Заключительном акте и других документах Организации, в частности в области свободной торговли, повышения деловых контактов, развития сектора энергетики и транспорта, инвестиций, научно-технического обмена, охраны окружающей среды и эффективного управления, уделяя особое внимание региональному контексту;

- содействовать Республике Таджикистан в гуманитарном измерении с целью выполнения ею обязательств, в том числе предоставления возможностей для ОБСЕ в вопросах развития правовой базы и демократических политических институтов и процессов, включая соблюдение прав человека;

- содействовать осуществлению контактов и обмену информацией с действующим председателем и институтами ОБСЕ;

- сотрудничать с местными органами власти, институтами, международными организациями и НПО;

- поддерживать связь и тесное сотрудничество с другими полевыми миссиями ОБСЕ в регионе с целью поддержания согласованности регионального подхода ОБСЕ;

- продолжать предпринимать усилия по формированию национального потенциала и экспертных знаний в рамках сферы ответственности ОБСЕ с целью способствовать эффективной передаче своих функций властям Республики Таджикистан [1, С. 107-111].

Помимо главного офиса, который находится в Душанбе, Бюро ОБСЕ в Таджикистане имеет представительства на местах в Худжанде, Курган-Тюбе, Гарме, Кулябе и Шаартузе.

При принятии решения о реформатировании миссии ОБСЕ в Астане казахстанская сторона обратила внимание на то, что мандаты полевых миссий ОБСЕ должны быть “умными” (от аббревиатуры на англ. яз. SMART – specific, measurable, achievable, relevant, time-bound), т. е. конкретными, измеримыми, достижимыми, актуальными и соотносимыми с конкретным сроком [11].

Ранее Казахстан вместе с Россией и Беларусью предлагали провести ряд реформ, предусматривающих усиление контроля за полевыми миссиями, назначение сотрудников миссий Постоянным советом ОБСЕ и сокращение продолжительности действия мандатов миссий. Страны СНГ указывали на серьезные недостатки в работе ОБСЕ, дисбаланс между тремя измерениями с уклоном в сторону гуманитарной проблематики, сведение деятельности ОБСЕ в гуманитарной сфере к мониторингу ситуации в области прав человека и демократических институтов на пространстве СНГ, а также выборочное повышенное внимание к одним странам при игнорировании проблем в других государствах-участниках [5].

Тем не менее, основные направления деятельности миссий ОБСЕ в странах Центральной Азии на сегодняшний день подчинены реализации концепции европейской безопасности ОБСЕ, увязывающей вопросы безопасности с обеспечением прав человека. Кроме того, концепция европейской безопасности западных стран предполагает активное участие других государств и международных организаций в решении вопросов внутренней политики, экономического управления и соблюдения основных свобод в суверенных государствах-участниках ОБСЕ. Таким образом, с помощью полевых миссий, БДИПЧ и других инструментов Организация имеет широкие возможности для влияния на внутривнутриполитическую ситуацию и внешнеполитическую ориентацию стран региона.

Таким образом, можно подчеркнуть, что глобальные и региональные организации осуществляют огромные усилия для обеспечения стабильности и безопасности в Центрально-Азиатском регионе. Особенно, Хартия ШОС, Шанхайская конвенция по борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом и Конвенция Шанхайской организации сотрудничества по

противодействию экстремизму составляют обширную правовую базу для эффективного противодействия «трех силам зла» в рамках ШОС и могут служить прообразом и опорой для будущих международных документов в данной сфере.

К числу наиболее серьезных вызовов национальной и региональной безопасности членов ОДКБ в последнее время стали попытки США восстановить свое военное присутствие в постсоветских странах Центральной Азии после вывода войск США/НАТО из Афганистана. Свою позицию правящие круги США объясняли стремлением предотвратить превращение Афганистана в базу международных террористов и сохранить возможности для оперативного нанесения авиаударов по афганским боевикам дронами, истребителями и бомбардировщиками.

Серьезной попыткой дестабилизировать положение в Казахстане, ключевой стране постсоветской Центральной Азии, стала фактическая подготовка там государственного переворота, начавшегося в виде мирных антиправительственных митингов из-за экономических проблем и предпринятого вооруженной оппозицией при поддержке из-за рубежа в январе 2022 г. Страны – члены ОДКБ во главе с Россией оперативно откликнулись на обращение президента Касыма-Жомарта Токаева об оказании помощи в подавлении этой попытки. В результате впервые в истории ОДКБ произошло реальное использование миротворческих сил альянса по своему предназначению, что позволило навести в Казахстане конституционный порядок и прекратить разбои и грабежи (главным образом в Алма-Ате) в кратчайшие сроки.

Деятельность миссий ОБСЕ в странах Центральной Азии зависит от мандата, который определяется и формулируется ОБСЕ совместно с каждым из государств региона в отдельности. Все миссии ОБСЕ в странах Центральной Азии имеют мандат, согласованный с принимающим правительством и Постоянным советом ОБСЕ, при этом мандат миссий ежегодно продлевается.

Способствовать выполнению принципов и обязательств ОБСЕ, а также сотрудничеству со странами региона в рамках ОБСЕ с особым акцентом на взаимодействии в региональном контексте во всех измерениях ОБСЕ, включая экономические, экологические, гуманитарные и политические аспекты безопасности и стабильности.

Оказывать содействие странам региона в формировании общих подходов к проблемам и угрозам безопасности, учитывая обязательства государств способствовать стабильности и безопасности, предотвращать конфликты и принимать меры в направлении кризисного регулирования, а также в сфере, связанной с деятельностью полиции, обеспечения безопасности границ и борьбы с торговлей людьми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акказиева Г.Т. Основные механизмы деятельности ОБСЕ в Центральной Азии // Вестник КРСУ. - 2016. Том 16. - № 6. – С. 107-111.
2. Воронков Л.С. Хельсинский процесс и европейская безопасность. Что дальше? / Л.С. Воронков. - М.: МГИМО-Университет, 2012.
3. Генеральное консульство Республики Узбекистан в Новосибирске (2016). Важный механизм обеспечения региональной безопасности. [Электронный ресурс] URL: http://uzbekistan.nsk.ru/index.php?option=com_content&view=article&catid=1:2010-03-12-13-22-28&id=3857:2016-04-13-03-45-19 (дата обращения: 13.01.2024).
4. Государственная Дума Федерального Собрания Российской Федерации (2019). В странах ШОС появится единый список экстремистских организаций. 17 июля. [Электронный ресурс] URL: <http://duma.gov.ru/news/45730/> (дата обращения: 13.01.2024).
5. Заявление государств-участников СНГ относительно положения дел в ОБСЕ, Москва, 3 июля 2004 года // Министерство иностранных дел Российской Федерации. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-rsng.nsf/8c21fbc45f12ec6d432569e700419ef3/432569d800221466c3256ecb004b5b5b!OpenDocument> (дата обращения: 14.11.2023).
6. Президент России (2019). Подписан закон о ратификации Конвенции ШОС по противодействию экстремизму. 26 июля. [Электронный ресурс] URL: <http://kremlin.ru/acts/news/61123> (дата обращения: 13.01.2024).
7. Салимов Ф.Н. Понятие стабильность в науке о международных отношениях // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). 1 (57). - Душанбе: Сино, 2010. – С. 3-6.

8. Салимов Ф.Н. Трансформация вызовов и угроз безопасности Центральной Азии в начале XXI века//Вестник Таджикского государственного национального университета (научный журнал). 2 (44) Серия гуманитарных наук. - Душанбе: Сино, 2008. –С.50-61.
9. Совместная позиция региональной системы ООН в странах Европы и Центральной Азии // Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года.
10. Чуфрин Г.И. Роль ОДКБ в обеспечении коллективной безопасности // Федерализм. - 2022. Том 27. - №3 (107). – С. 77-88.
11. Decision No. 1153 OSCE Programme office in Astana. 1031st Plenary Meeting PC Journal No.1031, Agenda item 5. PC.DEC/1153/Corr. 18 December 2014 [Electronic resource] URL: <http://www.osce.org/pc/133946?download=true> (accessed: 03.02.2024).
12. People’s Daily (2006). Sino-Tajik Joint Antiterrorist Military Exercise ‘Interaction 2006. [Electronic resource] URL: <http://military.people.com.cn/GB/8221/69693/69728/> (accessed: 03.02.2024).
13. Xi J. (2018). Developing the “Shanghai Spirit,” Building a Community of Common Destiny. Speech at the 18th Meeting of the Council of Heads of State of the Shanghai Cooperation Organization. [Electronic resource] URL: https://www.fmprc.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_683094/zyjh_683104/t1567432.shtml (accessed: 03.02.2024).
14. Xinhua (2018). Sharp Weapons, Effective Guarantee on the Anniversary of the Signing of the “Convention of the Shanghai Cooperation Organization on Countering Extremism.” 30 May. [Electronic resource] URL: http://www.xinhuanet.com/world/2018-05/30/c_129882884.htm (accessed: 03.02.2024).

СОЗМОНҲОИ БИСЁРЧОНИБА ДАР ТАЪМИНИ СУБОТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон хангоми таҳлили масъалаи таъмини субот дар Осиеи Марказӣ қайд намудааст, ки омили муҳимми таъмини суботи давлатҳои Осиеи Марказӣ тақвияти равандҳои ҳамгироӣ дар минтақа ба ҳисоб меравад. Истифодаи муштараки сарватҳои обӣ, захираҳои энергетикӣ, рушди соҳаҳои нақлиёту коммуникатсия ва ғайра дар минтақа ҳалли байнидавлатиро тақозо менамоянд. Маҳз доир ба масъалаи мазкур созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ба мисли СММ, СХШ, СААД ва САҲА метавонанд ба кишварҳои минтақа барои гузариш аз мушкилиҳои вобаста ба маблағгузории лоиҳаҳои минтақавӣ, ислоҳоти низоми идорӣ ва рушди ҳамкориҳои минтақавӣ кумак намоянд.

КАЛИДВОЖАҲО: Осиеи Марказӣ, СММ, СХШ, СААД, САҲА, ҳамгироӣ, субот, амният.

МНОГОСТОРОННИЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье авторы, анализируя вопросы обеспечения стабильности в Центральной Азии, подчеркивают, что важнейшим фактором для достижения стабильности государств Центральной Азии является углубление интеграционных процессов в регионе. Использование водных и топливно-энергетических ресурсов, развитие транспорта и коммуникаций, а также другие аспекты требуют межгосударственных решений. В этом вопросе международные и региональные организации, такие как ООН, ШОС, ОДКБ и ОБСЕ, могут помочь странам региона преодолеть трудности, связанные с финансированием региональных проектов, решением региональных противоречий, реформированием системы управления и улучшением региональной кооперации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Центральная Азия, ООН, ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, интеграция, стабильность, безопасность.

MULTILATERAL ORGANIZATIONS IN ENSURING STABILITY IN CENTRAL ASIA

In this article, the authors, analyzing the issues of ensuring stability in Central Asia, emphasize that the most important factor in ensuring the stability of the Central Asian states is the deepening of integration processes in the region. The use of water, fuel, and energy resources, the development of transport and communications, and other aspects require interstate solutions. It is in this matter that international and regional organizations such as the UN, SCO, CSTO, and OSCE can help countries in the region overcome difficulties associated with financing regional projects, resolving regional contradictions, reforming the management system, and improving regional cooperation.

KEYWORDS: Central Asia, UNO, SCO, CSTO, OSCE, integration, stability, security.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Гулоева Дилафруз* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти факултети муносибатҳои байналхалқӣ. **Адрес:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудақӣ 17. Телефон: **+992 901507780**.

Салимов Фаррух Насимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17. Телефон: **(+992) 918-614-886**. E-mail: **farrukh.n.salimov@gmail.com**

Сведения об авторах: *Гулоева Дилафруз* – Таджикский национальный университет, магистрант факультета международных отношений. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Телефон: **+992 901507780**.

Салимов Фаррух Насимович – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и внешней политики Республики Таджикистан. **Адрес:** 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 938-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

Information about the authors: *Guloeva Dilafruz* – Tajik National University, master`s student of the Faculty of International Relations. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 901507780.

Salimov Farrukh Nasimovich - Tajik National University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan. **Address:** 734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 918-61-48-86. E-mail: farrukh.n.salimov@gmail.com.

БИОЛОГИЯ – БИОЛОГИЯ

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ҲАРОРАТӢ БА ВАЗИФАҲО ВА ТАРКИБИ ХУН

Рахматов С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳарорат яке аз омилҳои муҳими абиотикии муҳити зист мебошад, ки мутобиқсозии организмҳои зинда ба он тавассути татбиқи механизмҳои физиологӣ-биохимиявии гуногун амалӣ карда мешавад [10]. Масъалаи таъсири омили ҳарорат ба организми зинда (дар хуни ҳайвонот,) тағйироти тобоварии гармии онҳо, динамикаи афзоиш ва давраи ҳаёт аз ҷониби олимон омӯхта шудаанд [3] ва дар таҷрибаҳои *in vitro* хусусиятҳои физиологӣ ва физикию химиявии ҳуҷайраҳои хун дар зерӣ таъсири ҳарорати баланд ва пастшудаи инкубатсия ошкор карда шуданд [1, 5].

Инсоният дар тамоми сатҳи Замин ҷойгир шуд ва бо истифода аз воситаҳои фаъоли муҳофизат аз таъсири зараровар ва фароҳам овардани муҳити сунъии зист тавонист ба шароити гуногуни иқлимию ҷуғрофӣ мутобиқ шавад. Аммо, таъсири иқлимо ба бадани инсон қимилан истисно кардан ғайриимкон аст. Дар кишварҳои дорои иқлими гарм қисми зиёди аҳолии Замин зиндагӣ мекунад ва таъсири доимии омилҳои экологӣ ба сокинони ин минтақаҳои ҷаҳон таъсири муайян мерасонад.

Дар ҷараёни фаъолияти ҳаётӣ бадани инсон ва ҳайвонот доимо бо стрессҳои гуногун рӯ ба рӯ мешаванд. Дар айни замон, стресс диққати муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни биология, тиб ва байториро ҷалб мекунад. Ин асосан аз он сабаб аст, ки стресс, аз як тараф, нигоҳдории гомеостази баданро муайян мекунад, аз тарафи дигар, ба рушди мутобиқшавӣ оварда мерасонад ва дар ниҳоят сабаби бемориҳо мегардад.

Мутобиқшавӣ ва тобоварии таъсири омилҳои берунии зисти нав як масъалаи муҳим аст. Воқуниш ба омилҳои номусоиди муҳити беруна дар бадани инсон тағйирот ворид мекунад. Он пеш аз ҳама ба системаи иммунии бадан ва системаи хунгузар таъсири қалон мерасонад. Барои омӯзиши таъсири стресси гармӣ ба ҳуҷайраҳои хун, одамони ҳамаи гурӯҳҳо зерӣ таъсири стресси гармӣ бо давомнокии 1 соат дар ҳарорати ҳаво $+42$ 45° C ва намӣ нисбии 76 80% як маротиба ва ҳар рӯз дар давоми 14 рӯз дучор шуданд. Дар одамони ҳамаи гурӯҳҳо тағйирот дар ҳуҷайраҳои хун бо усули Шиллинг муайян карда мешуд. Хун барои тадқиқот аз раг гирифта мешуд.

Номуташаққилии мембранаҳои ҳуҷайра дар натиҷаи таъсири омилҳои гуногун метавонанд ба вайроншавии равандҳои синтетикии дохилиҳуҷайра, камолоти ҳуҷайраҳо ва ба хун баромадани элементҳои нокифояи ҳуҷайра оварда мерасонад [2]. Мембрана ҳамчун модели оддӣ ва намояндагӣ интиҳоб карда шудааст.

Яке аз омилҳои тағйирдиҳандаи ҷарайни тағйироти молекулавӣ дар ҳуҷайра фишори гармӣ мебошад. Нишон дода шудааст, ки таъсири гармӣ ба ҳуҷайраҳо бо вайроншавии таъминоти оксигени онҳо, фаъолшавии оксидшавии радикали озоди биомолекулаҳо ва тағйирёбии параметрҳои физикию химиявии мембранаҳои ҳуҷайра ҳамроҳ мешавад [3]. Муайян карда шудааст, ки таъсири ҳарорати баланд боиси тағйирёбии морфологияи ҳуҷайраҳои сурхи хун ва кам шудани чандирии мембранаҳои ҳуҷайраҳои онҳо мегардад [5]. Илова бар ин, ҳангоми таъсири гармӣ арзиши энергетикӣ липидҳо дар бадан коҳиш меёбад ва инчунин хусусияти иштироки онҳо дар равандҳои мубодила тағйир меебад. Камшавии миқдори кислотаҳои рағғани озод (СЖК) ва липопротеинҳои зичии паст (ЛПНП) дар плазмаи хун бо таъсири ҳарорати баланд ошкор карда шуд.

Ҳангоми омӯзиши таъсири гармшавӣ ба таркиби кислотаҳои рағғани (ТКР) афзоиши ҳиссаи кислотаҳои рағғани сершумор (КРС) дар таркиби ТКР ва липидҳои умумии плазмаи хун қайд карда шуд [2]. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон, ин аз дохил шудани НЖК ба фосфолипидҳои мембрана шаҳодат медиҳад. Дар ин ҳолат, воридшавии НЖК ба

мембранаҳои хучайра ва дохилихучайра дар ҳарорати баланд бояд ба паст шудани микровискозии қабати липидӣ муқобилат кунад ва ба нигоҳ доштани функцияҳои сохторҳои мембрана мусоидат кунад [2]. Нишон дода шудааст, ки нигоҳ доштани ҳолати оптималии физикии мембранаҳо тавассути тағйир додани таносуби микдорӣ байни ТКР-ҳои гуногун яке аз чанбаҳои акклиматсияи ҳарорат аст [6].

Бо вучуди ин, дар адабиёти муосир ҳангоми тавсифи мубодилаи липидҳо байни хучайраҳои сурхи хун ва плазмаи хун ҳам дар шароити муқаррарӣ ва ҳам дар таъсири ҳарорат ҳанӯз ҳам норасоии иттилоот вучуд дорад. То имрӯз дар бораи тағйиребии таркиби мембранаҳои хучайраи ТКР дар фишори ҳарорат тасаввуроти муфассал вучуд надорад ва ақидаҳои то имрӯз ташаққулёфта асосан ба маълумоте асос ёфтаанд, ки танҳо ҳангоми омӯзиши плазмаи хуни ТКР ба даст оварда шудаанд [2]. Равише, ки имкон медиҳад, ки хусусияти тағйирот дар таркиби мембранаҳои хучайраи ТКР ҳангоми гармшавӣ ва инчунин хусусиятҳои метаболизми липидии эритроцитҳо дурусттар баҳо дода шавад, таҳлили комплекси кислотаҳои рағғани эритроцитҳо ва липидҳои умумии плазмаи хун мебошад.

Дар сурати таъсири гармӣ ба намунаҳои ҷудошудаи хун, ҳиссаи НЖК ва коҳиши ПНЖК ҳам дар плазмаи хун ва ҳам дар эритроцитҳо зиёд мешавад. Дар ин ҳолат, тағйиребии таркиби ТКР дар хучайраҳои сурхи хун бо тағйиребии ТКР дар плазмаи хун яқхела нест. Масалан, дар плазмаи хун афзоиши назарраси ҳиссаи кислотаи стеарин (C18:0) нисбат ба афзоиши ҳиссаи ин ТКР дар эритроцитҳо мушоҳида мешавад, ки метавонад ба танзими ҳолати физикии мембранаҳои эритроцитҳо мусоидат кунад. Инчунин, муайян карда шудааст, ки инкубатсияи намунаҳои ҷудошудаи хун дар ҳарорати баланд бо коҳиши ҳиссаи радикалҳои атсилии фосфолипидҳои эритроцитӣ ҳангоми афзоиши ҳиссаи радикалҳои алкенилии алдегидогенӣ ҳамроҳ мешавад. Бо назардошти майли баланди онҳо ба оксидшавӣ бо шаклҳои фаъоли оксиген, метавон хулоса кард, ки коҳиши ПНЖК-и эритроцитҳоро танҳо бо равандҳои марбут ба стресси оксидшавӣ шарҳ додан мумкин нест.

Вайроншавии ҳосиятҳои физикию химиявӣ ва метаболизми эритроцитҳо дар спектри хеле калони ҳолатҳои патологӣ мушоҳида мешавад. Аммо ин тағйиротҳо метавонанд на он қадар равшан бошанд ва бо усулҳои маълумӣ ошкор карда намешаванд. Дар ин ҳолат, таъсири омилҳои экстремалӣ ба хучайраҳои сурхи хун дар *in vitro* имкон медиҳад, ки потенциали мутобикшавии онҳо арзёбӣ карда шавад ва вайроншавии эҳтимолии сохторӣ-функционалӣ ошкор карда шавад. Яке аз чунин равишҳо барои таҳқиқи хучайраҳои сурхи *in vitro* термоиндуксия мебошад. Тадқиқот оид ба таъсири ҳарорати баланд ба ҳосиятҳои хучайраҳои сурхи хун хеле пеш оғоз шуда буд. Тадқиқоти ибтидоӣ ба омӯзиши таъсири ҳарорати баланд ба ҳосиятҳои физикию химиявӣ хучайраҳои сурх бахшида шуда буд.

Масалан, S. Ваг таъсири таъсири ҳарорати баландро ба ҳосиятҳои осмотикии эритроцитҳо таҳқиқ кардааст. Нишон дода шудааст, ки баланд шудани ҳарорати намунаҳои хуни пурра дар давоми 20 дақиқа то 40°C, 45°C, 50°C ва 55°C ба тағйиребии муқовимати осмотикии эритроцитҳо оварда мерасонад, ки аз рӯи санчиши лизис арзёбӣ карда мешавад. Ҳангоми расидан ба ҳарорати 50°C фарқиятҳо дар ҳассосияти гармии хучайраҳои сурх муайян карда шуданд. Камтар аз ҳама ба таъсири ҳарорати баланд хучайраҳои "миёнасол" тобовар буданд, яъне онҳое, ки бояд дар системаи гемотсиркулятсия ҳадди ақал 2 моҳ зиндагӣ мекарданд [6]. Тағйиребии муқовимати осмотикии эритроцитҳо дар шароити термоиндуксия аз ҷониби дигар муҳаққикон низ қайд карда шудааст [9]. Дар тадқиқоти баъдии Ваг S. ва Arrowsmith d. J. [7] дар бораи ҳассосияти гармии эритроцитҳои синну соли гуногун мушаххас карда шуд. Намунаҳои хуни пурра дар шароити яқхелаи экспозитсияи муваққатӣ то 49°C ва 50°C гарм карда мешуданд.

Тадқиқотҳо оид ба ҳассосияти гармии эритроцитҳо дар ҳолатҳои патологӣ гузаронида шуданд. Масалан, дар доираи ҳарорати 48-54°C ҳассосияти гармии эритроцитҳои хуни беморони синдроми Даун муайян карда шуд. Муайян карда шудааст, ки муқовимати гармии эритроцитҳои хуни беморони синдроми Даун нисбат ба шахсони солим 1,6 маротиба зиёдтар буд. Тавре ки аз натиҷаҳои овардашуда бармеояд, термоиндуксия ҳамчун усули таҳлили ҳосиятҳои физикию химиявӣ ва ҳолати мембранаҳои эритроцитҳо, махсусан дар чанбаи скрининги пеш аз клиникии дорухое, ки муқовимати

хароратро баланд мебардоранд, инчунин ҳангоми омӯзиши механизмҳои рушди равандҳои патологӣ ва таҳияи расмиети нави ташхисӣ ояндадор аст.

АДАБИЁТ

1. Лебедев К.А., Понякина И.Д. Иммунограмма в клинической практике / К.А. Лебедев, И.Д. Понякина. - М.: Наука, 1990 224 с.
2. Медовый В.С. Автоматизированная микроскопия: новый этап точности, информативности и контроля качества медицинских анализов биоматериалов // Здравоохранение России. 2007. - Вып. 8. - С. 535 – 537.
3. Рукавицын О.А. Актуальные вопросы диагностики и лечения анемии при хронических заболеваниях. //Клиническая онкогематология. 2012; 5 (4): С.296—304.
4. Тарасова И.С., Чернов В.М. Принципы выбора препарата для лечения железодефицитной анемии у детей. // Вопросы гематологиионкологии и иммунопатологии в педиатрии. 2006; 10(34): С. 3—26.
5. Хаитов Р.М., Пинегин Б.В., Истамов Х.И. Экологическая иммунология / Р.М. Хаитов и др. - М.: Изд-во ВНИРО, 1995 219 с.
6. Шеффер Р.М., Гаше К., Хух Р., Краффт А. Железное письмо: рекомендации по лечению железодефицитной анемии. //Гематол. и трансфузиол. 2004; 49 (4):С. 40—8.
7. Цветасва Н.В., Левина А.А., Казюкова Т.В., Романова Е.А., Цыбу-льская М.М., Сергеева А.М. и др. Гепсидин как регулятор гомеостаза железа. Педиатрия. 2008; 1: С. 67—74.
8. Ярилин А.А. Иммунология: учебник / А.А. Ярилин. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010 752 с.
9. Higashi O. et al. Mean cellular peroxidase (MCP) of leukocytes in iron deficiency anaemia. Tohoku J. of Experim. Clin. Med. 1967, 93: P. 105—13.
10. Kemna E., Pickkers P., Nemeth E. et al. Time course analysis of hepcidin, serum iron and plasma cytokine levels in humans injected with LPS. Blood. 2005; 106 (5): P.1864—6.

ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ҲАРОРАТӢ БА ВАЗИФАҶО ВА ТАРКИБИ ХУН

Дар мақолаи мазкур маълумот дар бораи таъсири ҳарорат ба ҳуҷайраҳои хун дода шудааст. Дар бораи таъсири омили ҳарорат ба организм зинда олимҳои гуногун маълумотҳои зиёдеро пешниҳод карданд, ки ҳамчун мисол овардан мумкин аст.

КАЛИДВОЖАҶО: хун, ташхиси лабораторӣ, ҳарорат, гармӣ, хунукӣ, тағйирёбӣ, одам, ҳайвонот, таҷриба.

ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАТУРНЫХ ФАКТОРОВ НА ФУНКЦИИ И СОСТАВ КРОВИ

В статье приводится информация о влиянии температуры на клетки крови. О влиянии температурного фактора на живой организм различными учеными было представлено много данных, которые можно привести в качестве примера.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: кровь, лабораторное исследование, температура, тепло, холод, изменение, человек, животное, эксперимент.

THE INFLUENCE OF TEMPERATURE FACTORS ON BLOOD FUNCTION AND COMPOSITION

The article provides information on the effect of temperature on blood cells. Various scientists have presented a lot of data on the influence of the temperature factor on a living organism, which can be cited as an example.

KEYWORDS: blood, laboratory examination, temperature, heat, cold, change, human, animal, experiment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳматов С.* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти курс дуюми факултети биология. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторе: *Раҳматов С.* – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса факультета биологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Rahmatov S.* – Tajik National University, second-year master's student of Faculty of Biology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ - ИСТОРИЯ

<i>Мукулмонова С.У.</i> Баъзе хусусиятҳои бадеиву эстетикӣи услуби хиппи дар ороиши сару либос.....	5
---	---

ФАЛСАФА, ПСИХОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА – ФИЛОСОФИЯ, ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

<i>Раҳмонова Ҳ.</i> Мафҳум, моҳият ва хосиятҳои асосии таҳаммулпазирӣ ҳамчун принципи сиёсӣ.....	9
--	---

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Бобшиоева С.</i> Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи ифодагари замони гузашта ва шаклҳои он дар романи "Духтари оташ"-и Ҷалол Иқромӣ.....	15
<i>Соёева М.А.</i> Пайдоиши сифати феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда.....	21
<i>Наврӯзова П.</i> Таҳлили маъноии чанд диалектизм дар романи "Гардиши девбод"-Абдулҳамид Самад.....	24
<i>Сарвинози С.</i> Таҳлили раванди баррасии филмҳо дар рӯзномаи «Экран и сцена».....	29
<i>Сафаров Ф.</i> Журналистикаи варзишӣ: аз ташаккул то таҳаввул.....	36
<i>Муқумова Қ.</i> Истифодаи жанрҳо дар нашриҳои "Народная газета"-и Белорус.....	40
<i>Самандарзода П.</i> Гуногунҷанрӣ дар рӯзномаи "независимая газета".....	47
<i>Марями А.</i> Баъзе калимаҳои ифодагари вазн дар "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	50
<i>Соёева М.А.</i> Ибораҳои сифати феълӣ.....	55
<i>Амиришозода З.</i> Мавқеи афсона дар хонавода.....	58
<i>Нурзода Ф.</i> Зиндагиномаи Султон Шоҳзода.....	62
<i>Сафарова З.И.</i> Хусусиятҳои тарҷумаи вожаҳои сиёсӣ дар фарҳанги забони англисӣ.....	66

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Шуқуров Б.У., Муродалиев А.Г.</i> Муаммоҳо ва монеаҳои амалисозии иқтисодии содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	70
<i>Қурбонов А.</i> Асосҳои назариявии саноатикунории иқтисодӣ дар шароити муосир.....	74
<i>Норинов А.</i> Таҳлили ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай.....	78
<i>Усмонова Д.Ш.</i> Мукамалгардонии механизми ҷалби сармоягузории мустақими хориҷӣ.....	83
<i>Саидов Э.</i> Мушкилоти камбизоатӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон ва асосҳои назариявии танзими он.....	87
<i>Солеҳзода А.А. Ҳисайнова М.С.</i> Тамоюли тичорати байналхалқии мамлакатҳо дар шароити муосир.....	91
<i>Худоев М.Н., Шодмонзода Н.Ш.</i> Таҳлили нишондиҳандаҳои савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи муносибатҳои иқтисодии беруни.....	94
<i>Мирбобоев Р.М., Одинаева Ш.Х.</i> Таҳлили вазъи муосири иқтисоди ҷаҳон дар шароити ҷаҳонишавӣ.....	99
<i>Зайдуллоев Н.</i> Таҷрибаи Хитой дар соҳаи ҷалби сармоягузории хориҷӣ ва имконияти истифодаи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	104

ХУКУҚ – ПРАВО

<i>Бобониёзов С.У.</i> Хукукҳои ғайримолумулкӣ муаллиф ва таносуби онҳо бо хукукҳои молумулкӣ.....	108
<i>Қосимова М.К.</i> Шаклҳои (модел) татбиқи адолати судӣ бо иштироки машваратчиёни қасамӣ.....	114
<i>Ганизода М.</i> Административно-правовой статус гражданина Российской Федерации.....	121
<i>Ғафурзода А.Н.</i> Тарафҳои парвандаи граждани ҳамчун унсури даъво дар муурофияи граждани.....	125
<i>Шарипова Д.</i> Тарбияи ҳукукии ҷавонон.....	127
<i>Рахмонов Ш.Д.</i> Институт уголовной ответственности в Советском Союзе: история, особенности и влияние.....	132
<i>Саидзода О.</i> Пайҳои биологӣ дар раванди тафтиши парвандаҳои ҷинояти муқобили шахсият.....	136
<i>Эгамов М.</i> Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ оид ба муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашьадор ё моддаҳои психотропӣ.....	142
<i>Салимов С.</i> Предметы исботкунӣ оид ба пешбурди парвандаи ҷинояти ноқонунон... ..	147
<i>Рустамов Х.</i> Таърихи пайдоиш ва инкишофи контрол ва назорати конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамлакатҳои хориҷӣ.....	151
<i>Ғайзуллозода Ё.</i> Марҳилаҳои ташаккулёбии ва таснифоти хукукҳои экологии инсон ва шахрванд.....	154
<i>Сафарзода Ф.</i> Худҳимоякунии хукукҳои ашёӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	160
<i>Тоҳирзода У.Т.</i> Айбдоркунии хусусӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ.....	165
<i>Шерализода О.</i> Қарорҳои ташкилотҳои байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳукуки дипломатӣ.....	170
<i>Қосимова М.К.</i> Пайдоиш ва инкишофи судҳои (машваратчиёни) қасамӣ дар муурофияи судии ҷиноятӣ.....	173
<i>Juraeva D.</i> International commercial arbitration agreement in arbitration proceedings....	178
<i>Иброҳимзода Ш.Ҳ.</i> Таърихи пайдоиш ва инкишофи асосҳои ҳукуки озмоишҳои биотиббӣ.....	182
<i>Нурзода М.</i> Беҳаракат монандани аризаи даъвоӣ ва баргардонидани аризаи даъвоӣ ҳамчун падидаҳои ҷудоғонаи муурофияи граждани.....	188

СИЁСАТ - ПОЛИТИКА

<i>Шарипов А., Алихонзода Ш.Ф.</i> Место Центрально-Азиатских стран в многополярной системе международных отношений.....	191
<i>Асрорзода З.</i> Заминаҳои ташаккули ҳамгироӣ дар Аврупо баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон.....	195
<i>Шарипов А., Хомидзода Э.</i> НАТО и фактор Трампа: переосмысление альянса в новую эпоху.....	200
<i>Гулмаҳмадзода Р.</i> “Қувваи нарм” ва дипломатияи оммавӣ: имкониятҳои Тоҷикистони мустақил.....	203
<i>Эмомова М.</i> Омилҳои асосии ташкилбодии созмони ҳамкории шанхай ҳамчун созмони минтақавӣ.....	207
<i>Наркабилов Р., Салимов Ф.Н.</i> Роль и место аналитических центров в системе международных отношений (на примере Республики Таджикистан).....	211
<i>Гулоева Д., Салимов Ф.Н.</i> Многосторонние организации в обеспечении стабильности в Центральной Азии.....	216

БИОЛОГИЯ - БИОЛОГИЯ

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 3 номгӯ ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 5 сатр ва калидвожаҳо на камтар аз 7 номгӯ);

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, E-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Молодой исследователь»

Телефон: (992-37)227-74-41

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 5 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на таджикском, русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, E-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

Phone: (992-37)227-74-41

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [].

Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;

- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered.

Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;

- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature).

The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;

- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 5 lines, keywords to 7 words or phrases);

- Information about the author in Tajik, Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, E-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2024. №6 (I)

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

Издательский центр

Таджикского национального университета

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.